

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**TRABZON'DA VAKIFLAR
(1550-1650)**

DOKTORA TEZİ

Sebahittin USTA

**TEMMUZ 2015
TRABZON**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**TRABZON'DA VAKIFLAR
(1550-1650)**

DOKTORA TEZİ

Sebahittin USTA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

**TEMMUZ 2015
TRABZON**

ONAY

Sebahittin USTA tarafından hazırlanan Trabzon'da Vakıflar (1550-1650) adlı bu çalışma 03/07/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kenan İNAN (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Prof. Dr. K. Tuncer ÇAĞLAYAN

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sebahittin USTA

03/07/2015

ÖNSÖZ

İslâm dünyasında ve daha özel olarak Osmanlı topraklarında sadece geniş halk kitlelerine değil, çevre ve hayvanlara da hizmet götüren vakıf müessesesi, Balkanlardan Yemen'e uzanan Osmanlı coğrafyasında en ücra kasabaya kadar teşkilatlanma imkânı bulmuştur. Eğitimden sağlığa, dinî hizmetlerden bayındırlığa kadar inşa edilen medreseler, camiler, hastaneler ve imâretler, kurulan vakıflar yoluyla örgütlenmiş ve finanse edilmişlerdir. Gerçekten de, vakıflar sayesinde Osmanlı medeniyetinin zengin mirası yüzyıllarca korunabilmiş, mahalleler maddi bunalıma düşen bir devlet tarafından zaman zaman uygulanan ağır vergi yükünü kaldırabilmiş ve bu bağlamda kamu düzeninin devamına katkı sağlanmıştır. İnşa edilen köprüler, çeşmeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar kısaca medenî bir toplumda olması beklenen tüm hizmetler vakıf sistemi sayesinde finanse edilmiş ve korunmuştur. Genel manada vakıfların fonksiyonlarının 1550-1650 yılları arasında Trabzon'da nasıl tezahür ettiği kanısından hareket eden bu tezde, gayrimenkul ve menkul vakıflarla avârız vakıfları ele alınarak şehrin dinî, iktisadî ve toplumsal hayatındaki yeri değerlendirilmiştir.

Tez konusunun seçiminde ve araştırmanın bu aşamaya gelmesinde yönlendirici eleştirilerinin yanısıra akademik deneyimiyle tarihçiliğe adım atmamda en büyük pay sahibi olan danışman hocam Prof. Dr. Kenan İNAN'A müteşekkirim. Tezimin belli bölümlerini okuyan ve görüşlerini belirten Doç. Dr. Ahmet Karaçavuş'a, Yrd. Doç. Dr. Miraç TOSUN'a, Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL'a teşekkür ederim. Çalışmaya önemli katkılar sunan ve fikirlerinden azamî derecede istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine kaynak temini konusunda kütüphanesini açan Öğr. Gör. Veysel USTA'ya, tezin şekillenmesine katkı sağlayan Öğr. Gör. Dr. Mustafa ALTUNBAY'a ayrıca teşekkür ederim. Sağladıkları maddi katkılardan dolayı Vakıf Araştırmaları Merkezi'ne (VAKAR) ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi'ne de müteşekkirim.

Trabzon, Temmuz 2015

Sebahittin USTA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	XI
ABSTRACT	XIII
TABLolar LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ	XVI
GİRİŞ.....	1-11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VAKFIN TANIMI VE MENŞEİ.....	12-61
1.1. Vakfın Tanımı.....	12
1.2. Vakıf Müessesesinin Menşei Meselesi ve İslâm Öncesi Topumlarda Vakıf	15
1.2.1. Vakıf Müessesesinin Menşei	15
1.2.1. İdealist (İslâmi) Teori	16
1.2.2. Devlet Menfaati Teorisi.....	16
1.2.3. Aksü'l-amel Nazariyesi	17
1.2.4. Roma Hukuku Menşei Teorisi.....	18
1.2.5. Bizans Hukuku Menşei Teorisi	19
1.2.6. İslâm Öncesi Türklerde Vakıf Hizmetini Yerine Getiren Müesseseler.....	21
1.2.7. İslâm Öncesi Arap Toplumunda ve Mezopotamya'da Vakıf.....	24
1.3. İslâm ve Vakıf.....	27
1.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Vakfa Temel Olabilecek Sosyal Dayanışma İlkeleri.....	28
1.3.2. Sünnette Vakıf	32
1.4. İslâm'da Vakfın Kuruluş Şartları ve Unsurları.....	36
1.4.1. Vakfeden Kişi (Vâkıf)	37
1.4.2. İrade Beyanı.....	38

1.4.3. Vakfedilen Mal (Mevkûf).....	41
1.4.4. Vakıftan Yararlanacak olanlar (Mevkûfunaleyh).....	42
1.5. Vakıf Çeşitleri.....	43
1.5.1. Mahiyetleri Bakımından Vakıflar.....	44
1.5.2. Mülkiyeti Bakımından Vakıflar.....	47
1.5.3. Mal Türlerine Göre vakıflar.....	48
1.5.4. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar.....	49
1.5.5. İdaresi Bakımından Vakıflar.....	51
1.6. İslâm Ülkelerinde Vakfın Tarihi Gelişimi.....	52
1.7. Osmanlı Devleti'nde Vakıf ve Vakıf Denetiminin Merkezileşmesi.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'DA GAYRİMENKUL VAKIFLAR.....	62-176
2.1. 17. Yüzyıla Gelene Kadar Trabzon.....	62
2.2. 1550-1650 Yılları Arasında Trabzon'da Tespit Edilen Gayrimenkul Vakıflar.....	68
2.2.1. Abdullah Çeşmesi Vakfı.....	68
2.2.2. Ağacık Vakfı.....	69
2.2.3. Amasyalı Mescidi Vakfı.....	69
2.2.4. Âşıkpaşa Zaviyesi Vakfı.....	71
2.2.5. Ayasofya Cami-i Şerifi Vakfı.....	72
2.2.6. Ayşe Hatun Vakfı.....	73
2.2.7. Bab-ı Bazar Mescidi Vakfı.....	75
2.2.8. Hoca Ali Mescidi Vakfı.....	76
2.2.9. Fatih Sultan Mehmet Vakfı.....	79
2.2.10. Hacı Baba Mescidi ve Zâviyesi Vakfı.....	86
2.2.11. Hacı Kasım Bey Vakfı.....	88
2.2.12. Hacı Nureddin Vakfı.....	91
2.2.13. Haffaf Sarı Ali b. İskender Vakfı.....	91
2.2.14. Hasan Ağa b. Abdullah Sipahi Mescidi Vakfı.....	91
2.2.15. Hasan Halife Mektebi Vakfı.....	92
2.2.16. Hacı Timur Çeşmesi Vakfı.....	93
2.2.17. Hızır Bey Vakfı.....	93

2.2.18. Hoca Hayreddin Bey Mescidi Vakfı.....	95
2.2.19. Hüseyin Ağa Mescidi Vakfı	96
2.2.20. İskender Paşa Vakfı	98
2.2.21. Kabak Meydanı Mahallesi Çeşmesi Vakfı	105
2.2.22. Kalkancı Tekkesi Vakfı	105
2.2.23. Kapucubaşı Vakfı	106
2.2.24. Kule Mescidi Vakfı.....	106
2.2.25. Manende Hatun Vakfı.....	107
2.2.26. Melek Dede Vakfı.....	109
2.2.27. Meryem Ana Vakfı	109
2.2.28. Molla Piri Efendi Vakfı	110
2.2.29. Ömer Paşa Vakfı.....	110
2.2.30. Raziye Hatun Vakfı	112
2.2.31. Tavaşî Mahmud Ağa Vakfı	113
2.2.32. İmâret-i Hatuniye Vakfı.....	118
2.2.32.1. Vakfın Gelirleri.....	119
2.2.32.1.1. Cibâyetler	124
2.2.32.1.1.1. Gümüskadim Cibâyeti.....	128
2.2.32.1.1.2. Pazarsuyu Cibâyeti.....	129
2.2.32.1.1.3. Bayramlı Cibâyeti.....	129
2.2.32.1.1.4. Akçaabat Cibâyeti	130
2.2.32.1.1.5. Pulathane Cibâyeti.....	132
2.2.32.1.1.6. Hoşoğlan Cibâyeti	134
2.2.32.1.1.7. Samaruksa Cibâyeti.....	136
2.2.32.1.1.8. Terme Cibâyeti.....	139
2.2.32.1.1.9. Karum Cibâyeti	140
2.2.32.1.1.10. Samsun Cibâyeti.....	140
2.2.32.1.2. Hamamlar	140
2.2.32.1.2.1. İmâret Hamamı.....	140
2.2.32.1.2.2. Yeni Hamam	141
2.2.32.1.2.3. Çifte Hamam	142
2.2.32.1.2.4. İstanbul Bayezid Camisi Yanındaki Hamam	143
2.2.32.1.3. Değirmenler	143
2.2.32.1.4. Boyahane.....	144

2.2.32.1.5. Arazi, Bağ, Bina ve Zemin Kiraları	145
2.2.32.2. Vakfin Binaları	147
2.2.32.2.1. Hatuniye Camii	147
2.2.32.2.2. Hatuniye Medresesi.....	149
2.2.32.2.3. Hatuniye Darü'l Kurrası.....	151
2.2.32.2.4. Trabzon Bedesteni.....	151
2.2.32.3. Vakıfla İlgili Tayin Kayıtları	158
2.2.32.3.1. Mütevellî	158
2.2.32.3.2. Nâzır	161
2.2.32.3.3. Mutemed	162
2.2.32.3.4. Câbi	162
2.2.32.3.5. Kâtip.....	163
2.2.32.3.6. Buğday Küpü Sorumlusu	164
2.2.32.3.7. Ferrâş.....	165
2.2.32.3.8. Nakiphan	165
2.2.32.3.9. Noktacı	165
2.2.32.3.10. Bevvab-ı Matbah.....	165
2.2.32.3.11. Buhurî.....	166
2.2.32.3.12. Etmekçiler Halifesi	166
2.2.32.3.13. En'am ve İhlâs-hân	166
2.2.32.3.14. Aşır-hân.....	167
2.2.32.3.15. Devir-hân	167
2.2.32.3.16. Cüz-hân	167
2.2.32.3.17. Vekil-i Harc.....	168
2.2.32.3.18. Sirâc, Mısbah	168
2.2.32.3.19. Diğer Tayinler	168
2.3. Gayrimenkul Vakıflar ve Şehir.....	169

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON'DA PARA VAKIFLARI	177-235
3.1. Para Vakıflarının Meşruiyet Zemini	177
3.2. Mevcut Vakfiye ve Arşiv Belgelerine Göre Trabzon Para Vakıfları	184
3.2.1. Ağacık Vakfi.....	186

3.2.2. Ayşe Hatun Vakfi	186
3.2.3. Behşan Hatun Vakfi.....	187
3.2.4. Boztepe Vakfi	188
3.2.5. Didar Hatun Vakfi	188
3.2.6. Emine Hatun Vakfi	189
3.2.7. Erdoğdu Bey Vakfi	189
3.2.8. Galyanus (Faroz Mescidi) Vakfi	194
3.2.9. Hacı Hasan Vakfi.....	195
3.2.10. Hacı Nurullah Vakfi	196
3.2.11. Hacı Kasım Bey Vakfi.....	197
3.2.12. Hatun Paşa Vakfi	198
3.2.13. Hacı Ömer Vakfi.....	199
3.2.14. Hoca Ali Mescidi Vakfi.....	200
3.2.15. Kâtip Seyyid Mustafa Vakfi	201
3.2.16. Kemaloğlu Vakfi	201
3.2.17. Mehmed Çelebi Vakfi.....	202
3.2.18. Miralay Hamza Paşa Vakfi.....	202
3.2.19. Hacı Korkmaz Vakfi.....	205
3.2.20. İskender Paşa Cami Mahallesi Muallimhanesi Vakfi.....	205
3.2.21. Pir Mehmet Vakfi	206
3.2.22. Rabia Hatun Vakfi	206
3.2.23. Sinan Paşa Vakfi.....	207
3.2.24. Şems Hatun Vakfi.....	210
3.2.25. Veli Bey Vakfi	211
3.2.26. Yahya Paşa Vakfi	212
3.2.27. Zağnos Çeşmesi Vakfi.....	218
3.2.28. Zahide bt. Rüstem Vakfi.....	218
3.3. Kuruluş ve İşleyişleri Bakımından Trabzon Para Vakıflarının Tahlili.....	219
3.4. Avâız Vakıfları	232
3.4.1. Hacı Kasım Mahallesi Avarızı Vakfi	232
3.4.2. Ortahisar Mahallesi Avarızı Vakfi.....	233
3.4.3. Faroz Mahallesi Avarız Vakfi	234
3.4.4. İskender Paşa Mahallesi Avarız Vakfi	234
3.4.5. Tekfur Çayırı Mahallesi Avarızı Vakfi.....	235

3.4.6. Ketenci Mahallesi (Ketencizade) Vakfı..... 235

SONUÇ 236-242

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....243-257

EKLER 258-266

ÖZGEÇMİŞ 267

ÖZET

İslâm öncesi toplumlarda vakfî çağrıştıracak benzer yapılar olmasına karşın vakıf müessesesi, esasen İslâm'ın yardımlaşma ile ilgili emir ve prensiplerinden doğup gelişmiş, Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde toplumsal hayatı ilgilendiren ve düzenleyen her sahada eserlerin ortaya konmasıyla adeta bir "vakıf medeniyeti"nin inşası söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık yüz elli yıl sonra fethedilen Trabzon'un imarında, fiziki yapısının değişiminde ve en genel ifadesiyle Türk-İslâm şehri hüviyeti almasında vakıfların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, inşa edilen birçok yapı için vakıflar teşkil edilerek toplumsal müesseselere gelir temin edilmiş ve uzun süre ayakta kalmalarına imkân sağlanmıştır. Bilgi ve belgeler göstermektedir ki Osmanlı'nın genel yapısında olduğu gibi Trabzon'da da dinî, ticarî ve toplumsal hayatın merkezleri olan cami, mescid, bedesten ve imâretler, vakıflar yoluyla varlıklarını sürdürebilmiş, zamanla ortaya çıkan yıpranmalar vakıfların desteğiyle tamir edilerek toplumun kullanımına yeniden sunulmuştur. Diğer taraftan bayındırlık ve eğitim hizmetlerinin finansmanında vakıfların önemli katkısının olduğu görülmüştür. İktisadî hayatın vazgeçilmez unsuru olan paranın toplumsal tabana yayılmasında önemli bir fonksiyon icra eden para vakıflarının Trabzon'da ihtiyaç halinde toplumun nakit paraya ulaşmasında gördüğü işlev dikkate şayandır. Avâız vakıfları aracılığıyla da toplumun düşkünlerinin yardımına koşulduğu görülmektedir. Bu bağlamda vakıfların kamu düzeninin tesisinde bir aracı rolü üstlendiği de söylenebilir.

Osmanlı vakıf sisteminin genel profilini Trabzon vakıflarının özgül yapısıyla birlikte incelemeyi hedefleyen bu araştırmanın birinci bölümünde vakfın tanımı yapılarak vakıf müessesesinin ortaya çıkışıyla ilgili teoriler ele alınmış, İslâm toplumlarında vakfın doğuş ve gelişimine zemin hazırlayan etkenler değerlendirilmiştir. Ayrıca İslâm'da vakıf çeşitleri ve vakfın tarihî tekâmülü anlatılmıştır. İkinci bölümde Trabzon'da gayrimenkul vakıflar ele alınmıştır. Bunlar içerisinde hakkında en fazla bilgi ve belgeye sahip vakıf olan İmâret-i Hatuniye Vakfı üzerinde hususen durulmuştur. Vakfın bir çeşidi olarak gelişen ve özellikle Osmanlı Dönemi'nde yaygınlaşan menkul vakıflardan olan Trabzon para vakıfları

ve avâruz vakıfları ise üçüncü bölümde irdelenmiştir. Böylece Trabzon'un fethinden sonra şehrin fizikî değişiminde, dinî, iktisadî ve toplumsal hayatının şekillenmesinde önemli bir unsur olan vakıfların rolü ele alınarak sonraki vakıf çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı'da Vakıf, İmâret-i Hatuniye, Trabzon, Şer'îye Sicilleri.

ABSTRACT

There were some institutions like wakfs (pious foundations) before Islam, however wakfs were shaped and developed by the decrees and principles of Islam and later during the time of the Ottoman Empire by the help of the wakfs almost every foundations related to the social life and order was supported by wakfs and so a kind of wakfs civilization was built. Trabzon was conquered more than 150 years later than the foundation of the Ottoman Empire and it is obvious that the city was shaped by the Ottoman wakfs and became a classical Ottoman city. In the lights of the information and documents it was discovered that in Trabzon the religious and commercial buildings was built and protected by the wakfs. In addition to these the wakfs supported the city's development and educational activities. Wakfs related to money were also very important when poor needed money. The avarız wakfs helped the poor people when they were for example under pressure of heavy taxation. Thus, the wakfs in general helped to establish and protect the order in the Ottoman society.

The thesis which aimed to search the Ottoman wakf system in different points of view consists of four chapters. The first chapter relates to the description of wakfs, the theories of how the wakfs were born and how the wakfs were developed in the Islamic societies. The second chapter investigates wakfs in Trabzon. Here special attention payed to İmâret-i Hatuniye which left the biggest amount of documents concerning wakfs. The last and third chapter deals with money wakfs in Trabzon during the time limit of the thesis.

In this thesis, in general, after the conquest of Trabzon, we aimed to see the effects of the wakfs in shaping the social, cultural and economic life of the city of Trabzon. We hope that the study will make contributions to the Ottoman wakf studies.

Key Words: Waqf, Waqf in Ottoman, İmâret-i Hatuniye, Trabzon, Court Records.

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Trabzon Hatuniye Vakfı'nda Temel Gelir ve Giderler.....	121
2	Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfına ait, Vakf-ı Kebir Kazası Köyleri.....	125
3	Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Akçaabat Kazası Köyleri.....	126
4	Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Akçakale Canibi Köyleri.....	127
5	Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Samaruksa Canibi Köyleri.....	127
6	Vakfa Bağlı Diğer Birimlerin Gelirleri	128
7	Vakfa Bağlı İdari Birimlerin Toplam Gelirleri.....	128
8	Avrupa Sikkelerinin Akçe Cinsinden Kur Değerleri, 1584-1650	185
9	Trabzon Şer'ıye Sicilleri'ne Göre 1650 Yılında Akçenin Bir Kısmı Avrupa Paraları Karşısındaki Değeri.....	185
10	Ağacık Vakfı Borç İşlemleri.....	186
11	Ayşe Hatun Vakfı Borç İşlemleri	187
12	Behşan Hatun Vakfı Borç İşlemleri.....	187
13	Boztepe Vakfı Borç İşlemleri	188
14	Didar Hatun Vakfı Borç İşlemleri	188
15	Erdoğan Bey Vakfı Borç İşlemleri.....	194
16	Galyanus (Faroş Mescidi) Vakfı Borç İşlemleri	195
17	Hacı Nurullah Vakfı Borç İşlemleri	197
18	Hacı Kasım Vakfı Borç İşlemleri	198
19	Hatun Paşa Vakfı Borç İşlemleri.....	199
20	Hoca Ali Vakfı Borç İşlemleri.....	201
21	Kâtip Seyyid Mustafa Vakfı Borç İşlemleri.....	201
22	Miralay Hamza Bey Vakfı Borç İşlemleri.....	205
23	Sinan Paşa Vakfı Borç İşlemleri.....	210
24	Şems Hatun Vakfı Borç İşlemleri.....	211
25	Veli Bey Vakfı Borç İşlemleri.....	212
26	Yahya Paşa Vakfı Borç İşlemleri	217
27	Zağnos Çeşmesi Vakfı Borç İşlemleri.....	218

28	Vakıf Kurucularının Cinsiyet Açısından Dağılımı	220
29	Paranın İşletilmesiyle İlgili Yer Alan İfadeler ve Muamele Oranları	231

KISALTMALAR LİSTESİ

a.	: Akçe
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
bt.	: Bint
B.	: Bölüm
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
f.	: Flori
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İE.EV.	: İbnülemin Evkaf
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
M.	: Miladî
MAD	: Maliyeden Müdevver
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi

TD	: Tahrir Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TK.KKA	: Tapu Kadastro Kuyûd-1 Kadime Arşivi
T.Ş.S.	: Trabzon Şer'îye Sicilleri
VD	: Vakıflar Dergisi
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
v.	: Veledi
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Birlikte yaşamamanın gereği olarak insan sosyal bir varlıktır. Diğer canlılara kıyasla dünyaya zayıf ve tek başına karşılayamayacağı ihtiyaçlarla gelen insanın başkalarıyla yaşama gerekliliği “alışmak, uyum sağlamak” ve “yakın olma, yakınlık kurma” anlamlarına gelen insan kelimesinin kendisinde mündemiç ve belirgindir. İnsana bu ismin verilmesinin hemcinsleriyle birlikte uyum halinde yaşayabilmesiyle ilgili olduğu ve insanın doğası itibariyle sosyal bir varlık olarak kabul edilmesinin de bundan dolayı olduğu ileri sürülmektedir.¹ İnsanın bu doğası, aynı zamanda onun medenileşmesinin de temel dinamiğidir. Buna göre yakınlık kurma ve bir arada yaşama ihtiyacı içinde olan insanların oluşturacağı örgütlenme sistemi (aile, toplum, devlet vs.) üzerine insanlık tarihinin şekillenmesinde etkili olan birçok düşünür fikir beyan etmiştir. Bundan da öte en iyi ve ideal örgütlenmenin nasıl olacağı hep tartışma konusu olmuştur. Böylece ilkçağdan günümüze insan, toplum ve örgütlenme sistemi üzerinde fikir yürüten birçok mütefekkir, insanların birbirlerine olan ihtiyacını ve toplumsallaşma gerekliliğini dile getirmiştir. Tarihin oluşum mantığının da dayandığı felsefî düzlem olan söz konusu analizler, insanların birlikte yaşam için ortaya koyduğu sistemli yapının anlaşılması için önem taşımaktadır.

Tarihin felsefî zemininin anlaşılması bağlamında fikirleri öne çıkanlardan klasik Yunan felsefesinin en önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen ve kendinden sonraki düşünce hayatını önemli ölçüde etkileyen Eflatun, eserlerinde insanoğlunun kâinattaki yerini ve kâinatın insanoğlundaki yansımalarını ele alan ve bu bağlamdaki tespitlerini dile getirerek, insanların tek başına yaşayamayacakları gerçeğini Sokrates’in ağzından² ifade ederken, toplumların oluşumunu bireylerin kendi kendine yetememesine ve başkalarına

---

¹ İnsan kelimesinin içerdiği anlamlar için bkz. İlhan Kutluer, “İnsan”, C. 22, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 320-323.

² Eflatun eserlerini diyaloglar üzerine kurmuştur ve genellikle diyaloglarının merkezinde hocası Sokrates vardır. İnsan, toplum ve siyaset vs. ile ilgili sorularını Sokrates’in ağzından sorarak cevaplarını da ona veririr.

ihtiyaç duymasına bağlamaktadır.³ Aristo, insanın bu durumunu “zoon politikon” (siyasal canlı)⁴ olarak kavramsallaştırarak sosyal bir varlık olduğunu ve toplumdan uzakta yaşayamayacağını ifade etmiştir.⁵ “Zoon” kısmı diğer canlılarla ortak biyolojik yapıyı ifade ederken “politikon” kısmı siyasal fikir ve örgütlenmeler ortaya koyabilen farklılaştırıcı yanı dile getirmektedir. Böylece insan, toplumsal örgütlenmeler ortaya koyma üzerinde düşünce üreten ve pratikler geliştirebilen bir varlık olarak tarihin şekillenmesinde diğer canlılardan farklı bir aktör olmaktadır.

İslâm mütefekkirleri insanların birbirlerine olan ihtiyacını ve toplumsallaşma gereksinimlerini ifade ederken daha çok “temeddün” kavramını kullanmışlardır. Sözlük anlamı itibariyle medeni olma, medenileşme⁶ olarak ifade edilen “temeddün” bir arada yaşamayı ifade eden temel kavram olmuştur. İnsanın yalnız yaşayamayacağı ve tabiatı itibariyle medeni olduğu gerçeğinden hareket eden birçok İslâm mütefekkirleri ideal bir toplum-şehir tasavvurunun nasıl gerçekleştirileceği üzerine çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.

Klasik dönem İslâm düşünürleri arasında önemli bir yere sahip olan Farabi, insanın tabiatı itibariyle sosyal bir varlık olduğunu belirtmektedir.⁷ İnsanın hayatını devam ettirebilmek ve kendi türüne özgü en üstün yetkinliklere ulaşmak için birçok şeye muhtaç olarak dünyaya geldiğini ve tabiatı icabı toplum içerisinde yaşamaya mecbur olduğunu ifade eder. Ona göre insan, hangi amaca, ne tür yapısal ve ruhsal özelliklere sahip olursa olsun varlığını sürdürebilmek ve ulaşabileceği olgunluğu elde edebilmek için diğer insanların komşuluğuna ve onlarla bir arada yaşamaya ihtiyaç duyar; Çünkü insanlar, sahip

---

³ Sokrates, en basitinden başlayarak, bir toplumun temel ilkelerinin neler olduğunu sorgulamakla başlar işe. Bulduklarını iki çatı altında birleştirir. Karşılıklı gereksinim ve doğal yeteneklerdeki farklılıklar. İnsanoğlu tek başına değil, bir toplum oluşturarak yaşayabilen canlıdır ve insanlar farklı hünere sahiptir. Herkes yapabildiği en iyi iş üzerinde yoğunlaşmalıdır. Bkz. Platon, **Devlet**, (Çev. Canan Eyi), İstanbul: Gün Yayıncılık, 2001, s. 81-89.

⁴ Aristoteles, **Politika**, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2010, s. 9. (M. Tunçay kavramı siyasal hayvan olarak tercüme etmiştir.)

⁵ Aristo, insanların en iyi yeteneklerini ortaya koyabilmeleri için toplumsallaşmanın ileri aşamalarını yaşamaları gerektiğini ileri sürer: Bir insanın tam anlamıyla gelişmiş olabilmesi için önce aile sonra köy ve nihayet şehir devleti üzerinde gelişmelidir... Cemiyet, insanların en iyi yeteneklerini gerçekleştirmesi yönünden vazgeçilmez bir unsurdur. Aristo, bireyin kendi kendine yetemeyeceğini, insanın şehir hayatında toplumsal bir varlık olarak kendini gerçekleştirmeyi başarabileceğini ifade eder. Diğer taraftan devletin doğasının da bir grup insan olduğunu söyleyerek toplumsallaşmanın gereğine dikkat çeker. Bkz. Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, **Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, (Çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu), İstanbul: Üniversite Kitabevi, 2004, s. 109-110.

⁶ Şemseddin Sami, **Kâmus-i Türki**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, s. 438.

⁷ Farabi, **Tahsilü's-Saade**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Divan Yayınları, 2012, s. 61.

oldukları iş, huy ve karakter bakımından farklı donanımlara sahiptir. Dahası bütün yetkinliklerin bir insanda toplanması nadiren görülen bir olgudur. Bu nedenle insanın tek başına karşılayamayacağı ihtiyaçlarını yardımlaşma, dayanışma ve iş bölümü çerçevesinde gidermesi gerektiğini dile getiren Farabi, toplumsal bir hayat (birlik/ictima) oluşturmasının zorunluluğunu ortaya koymuştur.⁸ Bir arada yaşaması zarurî olan insan, hayatını devam ettirirken temelde mutlu olmayı amaçlar. Bu bağlamda her insan doğal olarak mutlu olmak ister⁹ felsefesinden hareket eden Farabi'ye göre mutluluk, insanın kendisi için var olan en son yetkinliği, mutlak iyiliği ifade etmektedir.¹⁰ İnsanın gerçek mutluluğa ulaşması da ancak toplumsal bir düzen içerisinde mümkün olacaktır. İşte insanın gerçek mutluluğa erişmesini sağlayan bu düzenin adı “Medinetü'l Fazıla (Erdemli Şehir)” dır. Erdemli şehir insanların birinci gayesi gerçek mutluluğa erişmektir. Bu maksat doğrultusunda hareket eden ve yaşamlarını bu gayeye göre şekillendiren şehirler “erdemli şehirler”, şehirleri gerçek mutluluğu elde etmek için çalışan milletler “erdemli milletler” ve milletleri de mutluluğu elde etmek için çalışan bir dünya “erdemli bir dünya” olacaktır.¹¹ Bu amacı gerçekleştirmek isteyen insanın yaşadığı her ortamda bir takım sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Karşısına çıkan problemlerle mücadele etmeye çalışan insanlar bunlara sosyal siyaset açısından rasyonel ve günün şartlarına uygun çareler üretebildiği ölçüde mutlu olabilmişlerdir. Böyle insanlar hem bireysel hem de toplumsal mutluluğu sağlamak için birbirleriyle yardımlaşma gereğini hissetmişlerdir. Birlikte yaşama zorunluluğu, insanın ortak değer sistemlerinin yanı sıra bunlara dayanan ilke ve normlar da geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda bireyin kendini gerçekleştirmesi ve nihai hedeflerine ulaşması bazı biçimsel ölçütlere dayanmak durumunda olmuştur.

Ahlak filozofu olarak da nitelendirilen İbn Miskeveyh, insanın tabiatı itibarıyla topluluk halinde yaşamaya eğilimli bir varlık olduğunu vurgularken ahlaki erdemlerin ancak medeni bir hayat içinde işlerlik kazanabileceğini belirtmek istemiştir.¹² Tıp ve felsefe alanındaki çalışmalarıyla tanınan İbn-i Sina, insanî ihtiyaçların giderilmesinden

---

⁸ Farabi, **İdeal Devlet (El-Medinetü'l Fazıla)**, (Çev. Ahmet Arslan), Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 116.

⁹ Aristoteles Felsefesinin “her insan doğal olarak bilmek ister” önermesinden, Farabi felsefesinin ise “her insan doğal olarak mutlu olmak ister” önermesinden çıktığına ilişkin bkz. Mübahat-Türker Küyel, **Aristoteles ve Farabi'nin Varlık ve Düşünsel Öğretileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s. 68.

¹⁰ Yaşar Aydın, “Farabi'nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Bilimname**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004, S. 1, s. 5-16.

¹¹ Farabi, **İdeal Devlet (El-Medinetü'l Fazıla)**, s. 99-101.

¹² İhsan Kutluer, “Medeniyet”, C. 28, **DİA**, 2003, s. 297.

hareketle toplumsal bir hayatın zorunluluğu üzerinde durmakta ve medeni bir hayatın gerçekleşmesi için sosyal ilişkilerin işbirliği zemininde adalet ilkesine göre yürütülmesi gerektiğini izah etmektedir.¹³

13. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan ve klasik dönem Osmanlı siyasetnâme yazarlarını da etkilemiş olan Nasireddin Tusî,¹⁴ “Ahlak-i Nasrî” adlı eserinde insanların bir arada yaşama zorunluluğundan bahseder. Bireyden başlayarak aile, köy ve şehir toplumlarının temel karakteristik özelliklerini ortaya koyarak, gelişme ve ilerlemeyi bireysel olgunlaşma ve sosyo-ekonomik faktörlerle açıklamaya çalışır. Onun fikirleri işbölümü ve dayanışmanın temel alındığı sistemci yaklaşıma dayanır. Tusî bu çerçevede, toplum bireylerinin meseleleriyle ilgilenerek hayatlarını düzenlemeyi amaçlayan bilime “içtimaiyat hikmeti” (toplum bilimi/birliktelik felsefesi) der ve bu bilimi son derece önemseyerek onu herkesin öğrenmesi gerektiğini vurgular. Tusî, karşılıklı yardımlaşma olmadan insan türünün varlığını devam ettiremeyeceğini, bunun için de biraya gelmek gerektiğini belirtir. İnsan türünün devamı için yardımlaşmaya, yardımlaşmak için de toplanmaya ihtiyaç olduğuna göre insanın doğası itibariyle sosyal olduğunu yani daha önceki bilgelerin de ifade ettikleri anlamıyla toplanmaya muhtaç olduğunu ifade eder.¹⁵

Klasik dönem İslâm düşünürleri arasında önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı düşünce sistemini de etkileyen¹⁶ İbn-i Haldun, insanın varlığını devam ettirebilmesi için toplu halde yaşamak mecburiyetinde olduğunu, en basit ve ilkel düzeyde de olsa ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağını belirtir. “Mukaddime”sinde insanın toplumsallaşma ihtiyacını kendisine kadar gelen tarih felsefesi ve insan algısını özetleyerek dile getirir: “İctimaî hayat insanlar için bir zarurettir. Filozoflar bunu ‘insan tabiatı icabı medenidir’ sözleriyle ifade etmişlerdir. Yani insan için cemiyet düzeni içinde yaşamak

¹³ Kutluer, “Medeniyet”, s. 297.

¹⁴ 1201-1274 tarihleri arasında yaşamış İranlı matematikçi, astronom ve düşünür. 80 kadar eseri olduğu tahmin edilmektedir. Şiiliğin bir kolu olan İsmailî akımına bağlı hükümdarların himayesinde bulunurken (Gençliğinin maceralı bir şekilde geçtiği bilinmektedir. Bir ara Alamut kalesinde göz hapsinde tutulmuştur.) Moğol hükümdarı Hülagü’nün Alamut’u almasıyla danışmanlığına getirilmiştir. Hülagü’ye Maraga’da bir rasathane kurdurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Corbin, **İslâm Felsefesi Tarihi**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, C. 2., s.113-120. Ayrıca Hilmi Ziya Ülken, **Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 121-127.

¹⁵ Nasireddin Tusi, **Ahlak-i Nasrî**, (Çev. Anafor Gafarov-Zaur Şükürov), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007, s. 239-240.

¹⁶ İbn-i Haldun’un Osmanlı düşüncesine etkisi için bkz. Ejder Okumuş, “İbn-i Haldun’un Osmanlı Düşüncesine Etkisi”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, S. 15, 2006, s. 141-185.

şarttır.”¹⁷ Böylece İbn-i Haldun da birçok düşünür gibi insan nev’inin devamı için zaruri olan yeme-içme ve savunma konularındaki yardımlaşmanın gereğini ortaya koymuştur.¹⁸

İnsanın tabiatı itibariyle yalnız yaşayamayacağı gerçeği eski yunan filozofları ve klasik İslâm mütefekkirleri tarafından ortaya konulurken Osmanlı âlimleri de meseleyi benzer şekillerde ele alarak “temeddün” kavramı etrafında değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda “temeddün” ün en özlü ve Osmanlı bağlamındaki ifadesini Tursun Bey’de¹⁹ bulmak mümkündür. Tursun Bey insanı “müdeni bi’t-tab” olarak niteleyerek, yani İbn-i Haldun’un “el insanu medeniyyun tab’an” ifadesinin özünü aktaran bir terkiyle, temeddün sürecini izah etmiştir. Tursun Bey, insanın içtimai yani toplumsal niteliğinin temeddün üzerinden okunduğunu dile getirir. Buna göre insanın birbirleriyle ünsiyet (yakınlık) kurma arayışında olduğunu, bunun onun tabiatında var olduğunu, karşılıklı yardımlaşmak için birbirine muhtaç olduğunu ve bunun için de toplumsallaşmaya, dolayısıyla temeddüne olan ihtiyacını belirtmektedir.²⁰

Kınalızade Ali Çelebi,²¹ insanı tabiatı itibariyle medeni ve toplumsal bir varlık olan ifade ederken “medeniyyun bi’t-tab”²² kavramını kullanır. İnsanın “eşref-i mahlûkat” olarak diğer bütün yaratılmışlardan üstünlüğünü ve diğerlerinin ona yardım için

¹⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, C. I, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 100. (Bundan sonra İbn Haldun.)

¹⁸ Bu ihtiyacı ortaya koyarken kişinin yalnız başına muhtaç olduğu gıdayı temin etmekten aciz olduğunu söyleyerek en basitinden insanın bir gün yaşaması için gerekli olan buğdayı bir örnek olarak verir. Buğdayı un haline, unu hamur haline, hamuru ekmek haline getirme zaruretiyi ortaya koyarken bu üç işin her biri için de ayrı ayrı çanak, alet ve bunları ortaya getirecek sebeplere ihtiyaç olduğunu belirtir. Bunlar için demirci, marangoz ve çömlekçiye ve bu süreçte tohumun tarlaya atılıp, ekilip biçilmesi için aletlere, birçok hüner ve zanaatlara gereksinim olduğunu ifade eder. Bunların hepsinin veya bir kısmının tek bir kişinin kudreti dâhilinde meydana gelemeyeceğini ortaya koyarak tüm bu işler için yardımlaşmaya ve toplum halinde yaşamaya muhtaç olduğunu anlatır. Diğer taraftan hayvanların insanlar için tehlikeli olabileceğini, onların saldırılarına karşı kendisini koruyabilecek alet ve vasıtaları yapmak için insana akıl ve el verildiğini söyler. İnsanın el, fikir ve aklının nuru ve yardımı ile hüner ve zanaatlar sayesinde hayvanların saldırılarına karşı birbirleriyle yardımlaşarak karşı koyabileceğini ifade eder. İbn-i Haldun, s. 100-101.

¹⁹ Tursun Bey için bkz. Kenan İnan, A Summary and Analysis of the Târîh-i Ebü'l-Feth (History of Conqueror) of Tursun Bey (1488), **The University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies Unpublished Ph.D. Thesis**, April 1993; M. C. Şehabettin Tekindağ, “Tursun Bey”, **İslâm Ansiklopedisi**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 12/2, 1997, s.122-123.

²⁰ “...ve bu nev’-i şerif, bunca kemâlât ile fa’il-i muhtar ihtiyariyle müdeni bi’t-tab’ vaki’ olmuştur; yani emr-i intî’âşında ve ahkâm-ı ma’âşında içtima’i – ki ana temeddün dirler ki... Anı tabi’atten ister ve nice istemeye ki yardımlaşmak için birbirine muhtacdur. Ve bu emr-i te’âvün müyesser olmaz, illa bir arada cem’ olmağla olur. Ve insan eğerçi ünsten müştaktur dimişler” Tursun Bey, **Tarih’i Ebu’l Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974, s. 12.

²¹ Kınalızâde Ali Çelebi için bkz. Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, **DİA**, C. 25, s. 416-417.

²² Kınalızade Ali Çelebi, **Ahlâk-i Alâi**, (Haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s. 433.

yaratıldığını ifade ettikten sonra Kınalızade, insanın, kendi bekasının ve cinsinin devamı için diğer canlılardan daha çok hizmete ve yardıma muhtaç olduğunu vurgular. Tek başına yaşaması mümkün olmayan insanın, ihtiyaçlarını karşılamak için başka insanlara muhtaç olduğunu, dolayısıyla birlikte yaşamaları gerektiğini belirtir. Birlikte yaşamaktan doğan bu “ictima”ların insanın varlığının temel şartı olduğunu ileri sürer. Örneğin tek başına olan bir insanın ekmek yiyebilmesi için ekmesi ve biçmesi, buğdayı un haline getirmek için öğütmesi ve sonunda da pişirip yemesi gerekmektedir. Yine bir “bez kaftan” giyebilmesi için pamuk ekip toplaması, hallac danesinden tahlisi, pamuğun eğirilmesi, dokunması ve dikilmesi gerekmektedir. Bütün bu işleri tek başına yapamayacak olan insan, kendine bir sanat tayin etmeli ve kendi ihtiyacından fazla üretim yaparak diğer insanlar ile iş bölümü üzerine bu ürettiğini ve onların ürettiklerini değiştirerek hayatını devam ettirmelidir.²³

İnsanların birbirlerine olan ihtiyacı ve yardımlaşma düşüncesi İslâm dininin de çok önem verdiği hususlardan biridir. İslâm, öncelikle sosyal ve toplumsal birlik oluşturmak ve bunun devamını temin etmek maksadıyla yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik ederek çeşitli ilkeler ortaya koymuştur. Bu bağlamda birçok ayette herhangi bir müeyyide olmaksızın toplumsal yardımlaşmayı ve sosyal birliği oluşturmaya temel olacak ilkelere uymaya genel anlamda çağrı yapılmaktadır.²⁴ Daha sonra toplumsal birliği koruma ve geliştirme amacıyla yapılan çağrılara da çeşitli müeyyideler eklenerek, bu birliğin devam ettirilmesi, düzeni bozucu tutum ve davranışlardan uzak durulması emredilmektedir.²⁵ Pekçok ayette adaletin önemi ve iyilik yapma, bozgunculuk yapmama, cimri olmama emredilmekte; bunlarla toplumun huzur ve refahı önemsenmektedir. Kur’an’a dayanan metafiziğinin de belirleyiciliğiyle Müslüman toplumlarda sosyal birliği yaşatacak önemli düzenlemeler arasında bulunan yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan “hayrat” (hayır işlerinde

²³ Kınalızade Ali Çelebi, a.g.e., s. 433.

²⁴ “...sevdiği maldan yakınlar, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere, özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan...” **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, Ayet adı ve nr. Bakara, 2/177 (Bundan sonra sadece ayet adı ve numarası verilecektir.); “...kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar” Bakara 2/3; “Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Harcayacağınız mal, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.” Bakara, 2/215.

²⁵ “Allah’ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah’ın sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanlarda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.” Kasas, 28/77; “(Ey müminler!) , işte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik yapıyor. Hâlbuki cimrilik yapan ancak kendine karşı cimrilik yapmış olur; Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına dönerseniz, Allah sizin yerinize başka bir toplum getirir; artık onlar sizin gibi olmazlar” Muhammed 47/38; “Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adalette tam yapın; İnsanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin” Hud, 11/85.

yarışmak)²⁶, “infak” (Allah yolunda harcamak)²⁷, “sadaka vermek”²⁸, “karz-ı hasen” (Allah’a güzel bir ödünç takdim etme)²⁹, “yoksulu doyurmak”³⁰, “sadaka-i câriye” (sürekliliği olan hayır işleri)³¹ gibi değerler oldukça güçlü bir moral sistem oluşturmuştur.

İslâm’ın vurguladığı infak, zekât ve kişiye öldükten sonra da sevap getirecek sadaka-i cariye gibi yardımlaşma ve dayanışma şekilleri, İslâm toplumlarında geniş bir uygulama alanı bulmuştur.³² Bu uygulamaların esas amacı, kişiye dünyada ve ahirette güzel bir hayat kazandırmak olduğu gibi aynı zamanda bireyler arasındaki iktisadî dengesizliğin ortadan kaldırılmasına yardım ederek mutluluğun geniş bir tabana yayılmasını sağlamaktır. Bu itibarla servetin sadece belirli kişilerde toplanması hoş karşılanmamıştır. Servet sahiplerinden, sahip oldukları zenginliklerinin bir kısmını diğer insanlar için ve toplumun faydasına harcamaları tavsiye edilmiş ve bazen de emir düzeyinde bir talep olarak dile getirilmiştir. Bu emir ve tavsiyelerden ikisi ön plana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bunlardan emir boyutunda olanı zekât, tavsiye niteliğinde olanı ise sadaka-i cariyedir. Kur’an’da geçen “sadaka” terimi, Hadis’te, bütün fıkıhçılar ve hadis bilginleri tarafından değişik dillere “vakıf” olarak tercüme edilen “sadaka-i cariye (sürekli sadaka)” şeklinde kullanılmıştır.³³ Aynı şekilde “sadaka-i muharreme” de bu anlamda kullanılmıştır.³⁴

Söz konusu sadaka türünün zamanla bireysellikten çıkarak toplumsal bir vasıf kazanması, vakıf müessesesinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Sürekli olması, sahibine öldükten sonra da sevap kazandırması gibi sebeplerden dolayı sadaka-i cariye ya da kurumsal anlamda vakıflar, İslâm tarihinde diğer birçok yardımlaşma vasıtaları

²⁶ Bakara, 2/148; Âl-i İmrân, 3/114; Mâide, 5/48; Enbiya, 21/90.

²⁷ Bakara, 2/195, 215, 261.

²⁸ Bakara, 2/271; 277; Nisâ, 4/114.

²⁹ Hadîd, 57/18; Müzzemmil, 73/20.

³⁰ Hâkka, 69/34; Feccr, 89/18; Mâûn, 107/3.

³¹ Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 44.

³² Ebu Hureyre’den nakledilen bir Hadis-i Şerif’e göre Hz. Muhammed “İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih bir evlat bırakanların ki kesilmez” şeklinde buyurmuştur. Müslim, Vasiyye 14; Ebu Davud, Vesaya, 14; Tirmizi, Ahkam, 36; Nesai, Vasaya, 8.

³³ Sadaka-i cariye’nin vakıf şeklinde kullanılmasına ilişkin tartışmalar için bkz. Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 44.

³⁴ Muharreme, yani kendileri için tahsis edilen fakirlerden başkasına haram kılınmış, dokunulmazlık kazandırılan demektir. İmam Şafi’ bunu şu şekilde özetlemektedir: “İnsanların mallarından karşılıksız olarak verdiği şeylerden (atiyyelerden) biri de sadaka-i muharremat’tır.” Bkz. Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: OSAV yayınları, s. 79-80.

içerisinde en çok gelişme göstereni olmuştur. Dolayısıyla sadaka-i cariye üzerinden inşa edilen vakıf sistemi, bir medeniyet algısının oluşmasının ana faktörlerinden biri olmuş ve günümüz anlam evreninin şekillenmesinde süreğen bir etki sergilemiştir.

Genel anlamda bu çalışmanın konusu; 1550-1650 yılları arasında Trabzon'da kurulmuş olan vakıfların tespiti, çeşitli yönleriyle tahlili ve vakıf-şehir ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesidir. Daha açık söylemek gerekirse, bahsedilen dönemde kurulan vakıfların kurulma ve hizmet amaçları, fizikî çehrenin vakıflarla olan bağlantıları, şehrin sosyal, iktisadî ve dinî hayatında vakıfların etkileri bu çalışmada ele alınan konulardır. Tezin başlığından anlaşılacağı üzere bu çalışmada inceleme alanı olarak Trabzon şehri (merkez) seçilmiştir. Fethedildikten sonra Osmanlı Devleti'nin doğuya açılan önemli bir kapısı olan, askeri ve ticari anlamda önemini artıran şehir doğudan gelen ticaret yollarının önemli noktalarından biri konumundaydı. Diğer taraftan şehrin Anadolu'daki birçok Osmanlı şehrinin aksine İslâmi geçmişi olmadığı ve diğerlerine göre daha geç fethedildiği için şehrin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında rol oynayan en önemli faktörün vakıflar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu zaman dilimi seçilerek şehrin hayatında çok önemli bir yere sahip olan vakıfların rolü ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu zaman dilimine ait tüm Trabzon vakıflarını ele alan bütüncül bir çalışmanın olmayışı araştırmanın seçilmesinde en belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Osmanlı'da vakıf sistemiyle ilgili genel çalışmalar dışında birçok şehre ait olarak vakıf çalışmaları yapılmış ancak bu dönem itibariyle Trabzon vakıflarını ele alan genel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Trabzon vakıflarıyla ilgili çalışmalar ya sınırlı bir şekilde ele alınmış ya da şehrin sosyal ve iktisadî durumunu anlatan eserlerin içinde kısmi bir şekilde değerlendirilmiştir.

Vakıf müessesesi, Türk- İslâm devletlerinde, yüzyıllarca devlet ve toplum hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında idarî teşkilatlanmadan iktisadî gelişmeye, toplumsal yapıdan kültürel zenginliğe kadar her bir unsura etki eden vakıf müessesesi, devletlerin ve milletlerin hayatında etkili olan birçok kuruma da kaynaklık etmiştir. Vakıf konusunda hicrî ikinci asırdan itibaren günümüze değin uzanan sürede çok sayıda araştırma yapılmış ve yazılmıştır. Bu araştırmaların çoğunluğunu da vakıf hukukuna

dair yazılmış eserler oluşturmaktadır.³⁵ Osmanlı döneminde vakıflar ile ilgili yazılan birçok eserlerde mesele değişik yönleriyle ele alınmıştır. Fetva kitaplarında daha çok soru-cevap şeklinde hazırlanan risaleler, İslâm fıkıh kitaplarında vakıflara ayrılan bölümler, fetva kitaplarında vakıflar hakkında yazılan bölümler genel vakıf literatürünü oluşturmaktadır.³⁶

Osmanlı Dönemi sonrasında günümüze gelene kadar da gerek Selçuklu gerekse Osmanlı vakıflarıyla ilgili birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak şahıslara ait vakfiyelerin incelenmesi, müesseselere ait vakıf ve vakfiyelerin incelenmesi, belli bir dönemin, vakıflar yönünden incelenmesi ve değerlendirilmesi, belirli bir bölgenin, şehrin ya da köyün vakıflarının incelenmesi ya da vakıf müessesesinin, tarihî, hukukî, iktisadî ve benzer yönlerden incelenerek, bunların dinî, beledî, sosyo-kültürel ve iktisadî yönleri tanıtılmaya çalışılmış, vakıfların topluma ve devlete hizmetleri belirtilmiştir.³⁷

Daha önce de değinildiği üzere bu araştırmanın konusu Trabzon vakıflarının çeşitli yönleriyle değerlendirilmesidir. Araştırma, coğrafi mekân olarak Trabzon merkezi ile sınırlıdır. Zaman olarak ise 1550-1650 yılları arasını kapsamaktadır. Belirtilen bu kapsam ve sınırlılıklar dâhilinde amaç, Trabzon'da kurulmuş vakıfları, belgelerden yola çıkarak tespit ve tahlil etmek, vakıf-şehir ilişkisi ekseninde Trabzon'un şehirleşmesinde, sosyal ve iktisadî hayatında vakıfların rolünü ortaya çıkarmaktır.

Çalışmamızın ana malzemesini ilgili döneme ait Trabzon Şer'îye Sicilleri teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nde toplumla ilgili dinî ve hukukî bütün anlaşmazlıklar şer'îye mahkemelerinde kadılar tarafından çözümlenmeye çalışılırdı. Mahkemelerde kadılar tarafından verilen bütün kararlar, toplumla ve yargıyla ilgili hukukî olaylar, görevlendirme yazıları şer'îye sicili adı verilen defterlere yazılmaktaydı. Kadının görevleri arasında vakıf kuran kişilerin vakfiyelerini incelemek ve onaylamak, vakıf binaları kiraya vermek, şayet

---

³⁵ Osmanlı vakıf hukuku ile ilgili geniş bir literatür çalışması için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 5, İstanbul, s. 5213-532.

³⁶ Osmanlı vakıfları ile ilgili hicrî ikinci asırdan itibaren vakıf müessesesi hakkında yazılan ve yapılan çalışmaların tasnifi için bkz. Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, Sivas: Dilek Matbaası, 1998, s. 16-17.

³⁷ Türkiye'de şimdiye kadar yapılan vakıf konulu çalışmaların bir bibliyografya denemesi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi", **Osmanlı**, 5, Editör: Güler Eren, Ankara: 1999, s.17-33.

görevlendirilmiş ise bir vakfa yöneticilik yapmak ve vakıf işlerini kontrol etmek gibi görevler de yer alıyordu. Vakıf yapacak kimseler tarafından hazırlanan vakfiye kadı huzurunda şahitlerle birlikte incelendikten sonra kadı tarafından onaylanır ve bu vakfiye metni şer'îye sicil defterlerine yazılırdı. Vakfiyenin bir nüshası da vakfi kuran kişiye verilirdi. Vakfiyelerde ortaya çıkan karışıklıklar kadı sicillerine kaydedilen asıl metinden karşılaştırılarak giderilmeye çalışılırdı. İşte hemen hemen kurulan tüm vakıfların kuruluş şartları şer'îye sicillerine kaydedildiklerinden ve vakıflarla ilgili birçok olayı ihtiva ettiğinden dolayı bu defterler ana kaynağı teşkil etmiştir. Sicillerdeki bu kayıtlar sayesinde vakıf ve benzeri sosyal ve iktisadî kurumların işlevlerini ayrıntıları ile öğrenmek mümkün olabilmektedir.

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan 16. yy'a ait H. 963 (M. 1555) tarihinden başlayan 1815 nolu defterden 17. yy ortasına kadar gelen H. 1060 (M. 1650) 1831 nolu deftere kadar 17 adet Trabzon Şer'îye Sicilleri kullanılmıştır.³⁸ Bu defterlerden 5 adeti 16. yüzyılın ikinci yarısına, 12 adeti 17. yüzyılın ilk yarısına aittir.

Çalışmada kullanılan arşiv kaynaklarından biri de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen Trabzon'a ait 651 nolu Trabzon Evkafı Vakfiyesi Defteri'dir. Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Tahrir Defterleri ile bir kısım Maliyeden Müdevver Defterler ve İbnülemin Evkaf Defterlerinden de bazı belgeler kullanılmıştır.

Yukarda da ifade edildiği gibi çalışmamızın konusunu teşkil eden 1550-1650 yılları arasına ait Trabzon vakıfları ile ilgili bütüncül bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda yapılmış herhangi bir doktora ve yüksek lisans tezi bulunmamaktadır. Trabzon vakıflarıyla ilgili çalışmalar genellikle başka bir konunun içerisinde kısmen bahsedilen bir bölüm olarak geçmektedir. Bu çalışmalar içerisinde en önemlisi olarak görülen Ronald C. Jennings'in Trabzon Şer'îye Scilleri'ne dayalı "Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640" adlı çalışmasıdır. Çalışmasına vakfın İslâm müesseseleri içerisinde en önemlisi olduğunu vurgulayarak başlayan Jennings, İslâm tarihinin ilk zamanlarından itibaren toplum yararına olan şeylerin vakıflar aracılığıyla yapıldığını belirtmiştir. Çalışmasında Osmanlı padişahlarından Sultan I. Selim ve Fatih Sultan

---

³⁸ Bunlar 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831 nolu defterlerdir.

Mehmed'den başka Trabzon'da çeşitli kademelerde yöneticilik yapmış olan kişilerin vakıflar kurduğunu ifade etmiştir. Bu vakıflar içerisinde en zengin ve büyük vakfın İmâret-i Hatuniye vakfi olduğunu belirtmiştir. 11 adet vakfın kadınlar tarafından kurulduğunu ama çoğu hakkında bilgi olmadığını, 2 adet vakfın gayrimüslimler tarafından kurulduğunu ifade etmiştir.³⁹ Bu çalışma Trabzon vakıfları için yetersiz ve sicillerdeki bazı kısımları okuma yanlışlarına rağmen kayda değerdir.

Trabzon vakıflarından kısmi olarak bahseden önemli çalışmalardan birisi de Hanefi Bostan'ın XV-XVI. Asırlar'da Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat adlı eseridir. Bu eserin muhtelif kısımlarında Trabzon vakıfları, vakıflara ait gayrimenkuller ve vakıfların gelirleri çoğunlukla Tahrir Defterleri esas alınarak belirtilmiştir.⁴⁰

Trabzon'un sosyal ve iktisadî hayatına dair önemli çalışmalara imza atan Kenan İnan'ın da bu çalışmalarının belli bölümlerinde Trabzon vakıflarıyla ilgili tespit ve değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. İnan'ın “Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)”, “Kadı Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri”, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, “Trabzon Şer‘iye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç Alacak İlişkileri”, “1831 Nolu Şer‘iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları”, “17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Ahiler ve Faaliyetleri”, adlı çalışmalarında Trabzon'un fizikî, iktisadî ve sosyal hayatında büyük önem arzeden vakıflarla ilgili çeşitli noktalara temas edilmiştir.⁴¹

Bu kaynaklardan başka Trabzon'un siyasi, sosyal, iktisadî ve kültür tarihine ait birçok eser ve özellikle Trabzon'daki birçok yapı için en önemli bilgileri ihtiva eden Âşık Mehmed'in “Menazıru'l Avâlîm” adlı eseriyle Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi çalışmadaki vakıflara ait cami, mescid, medrese vb. yapılarla ilgili başvuru kaynakları olmuştur.

---

³⁹ Ronald C.Jennings, “Pious Foundations in The Society and Economy of Ottoman Trabzon (1565-1640), **Studies On Ottoman Social History in The Sixteen and Seventeenth Centuries**, İstanbul: The Isis Press, 1999, s. 613-665.

⁴⁰ Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: TTK Basımevi, 2002, s. 394-406.

⁴¹ Bu makaleler için bkz. Kenan İnan, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKFIN TANIMI, MENŞEİ VE TARİHİ TEKÂMÜLÜ

1. VAKFIN TANIMI VE MENŞEİ

1.1. Vakfın Tanımı

Vakıf, Arapça vakf kelimesinin Türkçe telaffuzu olup, sözlükte; durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsetme, dinlendirme manalarına gelmektedir.⁴² Vakfın çoğulu “evkaf ve vükûf” tur. Vakfedene “vâkıf”, vakfedilen şeye “mevkûf ve vakıf”, kendisine vakfedilen şahıs veya yere de “mevkûfun aleyh, meşrutun leh, mesarifü’l vakf” denir. Vakfa ihtibâs, tahbis ve tesbil de denilmektedir.⁴³ Vakfa Kuzey Afrika’da hubus veya hubs adı da verilir ki bu terim Fransızcaya “habous” şeklinde geçmiştir.⁴⁴ Bu nedenle batı kaynaklarında “habous” vakıf teriminin anlattığı şeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Vakfın kim tarafından kurulduğu, vakfedilen şeylerin ve gelirlerinin neler olduğu, nasıl yönetileceği, giderlerinin nerelere harcanacağı, kimlerin vakıftan yararlanabileceği gibi temel esasları belirten ve mahkeme tarafından tescil edilerek vakfa hukukî kimlik kazandıran belgeye “vakıf senedi” veya “vakfiye” adı verilir.⁴⁵

Hibe ve sadaka arasındaki ayrım bilinmeksizin vakıf müessesesinin anlamı ve boyutları kavranamaz. Hibe, karşılıksız olarak yapılan bir bağışlama (kazandırma) dır. Sadaka ise sıdk kökünden gelir; doğru öğretiye uygun, doğru davranış anlamını içerir. Başlangıçta vakıf terimi yoktur ve onun yerine daha kapsamlı bir terim olan sadaka

---

⁴² Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, s.1484; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1995, s.1134.

⁴³ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, C.1, s. 273.

⁴⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, C.13, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, s.153.

⁴⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 3, 1993, s. 575.

vardır.⁴⁶ Süreklilik gösteren sadakayı belirtmek için “sadaka-i cariye”, “sadaka-i mevkûfe” ve “sadaka-i muharreme” terimleri kullanılmış, daha sonra da vakfedilmiş anlamındaki menkul ve gayrimenkulleri ifade eden mevkûf yerine vakıf terimi kullanılmaya başlanmış hatta onun yerini almıştır.⁴⁷

Bütün fıkıhçılar vakfı hukuki bir müessese olarak kabul etmişlerdir. Bazıları ise vakfın bağlayıcılığı için birtakım şartlar ileri sürmüştür. Yapılan düzenlemeler gereğince istenilen şartların gerçekleşmesi durumunda vakıf bağlayıcılık kazanmaktadır.⁴⁸ Vakfın hukukî anlamı konusunda İslâm fıkının muhtelif ekollerine mensup hukukçular arasında farklı tanımlamalar mevcuttur. Esasta aynı olmakla birlikte bazı ayrıntılarda ihtilafa düşülmüştür. Bu ihtilaflar genellikle daha çok vakfın bağlayıcılık arz edip etmediğinden, vakfın amacı olarak kurbet* kastının bulunup bulunmamasında, vakıf muamelesinin tamamlanmasının sonrasında vakıf konusu olan şeyin (mevkûfun) mülkiyeti hususunda, vakfın hukukî mahiyetinde, vakfın kurucu ve tali unsurlarında yoğunlaşmıştır.⁴⁹ Mezheplerin kendi içinde de bazı tartışmalar olmakla birlikte genel itibariyle tek taraflı bir hukukî muamele olarak kabul edilen vakfın hukuki anlamıyla ilgili bazı yaygın tarifleri irdelenmek terimi açıklayıcı olacaktır.

Şafi mezhebine göre vakıf; bir malı habsederek (temlik ve temellükten alıkoyarak) yapılan ve belirli şahıslara veya vasıfları belirtilen kimselere tahsis edilen ve amacı hayır olan bir bağış çeşididir. Devamlı olmak şartıyla bir yöne vakfedilen mülk, vâkıfın mülkü olmaktan çıkar.⁵⁰ Hanbeli mezhebi mensuplarına göre vakıf; aslın habsi (temlik ve temellükten alıkonulması) ve menfaatin Allah yolunda harcanmasından ibarettir.⁵¹ Maliki mezhebine göre vakıf; mülkiyeti verende kalmak üzere her hangi bir mülkü tasarruftan alıkoymak ve gelirini insanların yararına veya bir hayra sarf etmektir. Başkasının mülkü olmazsa da, bazı tasarruflar itibariyle vâkıfın ve vârislerinin mülkünden çıkmaz.⁵² Fakat

---

⁴⁶ Hüseyin Hatemi, “Osmanlılarda Toprak Düzeni ve Vakıf Kurma Meselesi”, **Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür**, C. 5, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 201.

⁴⁷ Yediyıldız, “Vakıf”, **İA.**, C.13, s.156.

⁴⁸ Bu şartlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, **Elmalı M. Hamdi Gözüyle Vakıflar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 56-63; Akgündüz, a.g.e., s. 256-270 .

* Allah'a yakınlık.

⁴⁹ Akgündüz, a.g.e., s. 83.

⁵⁰ Mehmet Şeker, **İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s.145.

⁵¹ Akgündüz, a.g.e., s. 86.

⁵² Şeker, a.g.e., s.145.

satılmaz, vâris olunmaz, hibe edilmez. Malikiler vakıfları mendub* hükmünde bağışlar olarak saymışlardır.⁵³

Osmanlı vakıf sisteminin dayandığı doktrinin, dolayısıyla araştırmamızın kurumsal boyutunun ana kaynağı olan Hanefi mezhebine göre ise vakfın tanımında mezhebin kurucusu olarak kabul gören Ebu Hanife ile talebeleri ve ardılları Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasında belirgin fark bulunmaktadır. Ebu Hanife'nin kendi kaleminden çıkmış bir tarif olmamakla birlikte onun vakıflarla ilgili verdiği hükümlerden çıkarılan yorum şu şekildedir; Vakıf, mülk olan bir malı, mülkiyeti vakfedende kalmak üzere menfaati (geliri ve faydaları) fakirlere veya diğer hayır yollarına bağışlamaktan ibarettir.⁵⁴ Bu tanımdan Malikilerdeki gibi vakf olunan şeyin vakfedenin mülkünden çıkmadığı ve müstakil bir şahsiyetin teşekkül etmediği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Bu durumda mal sahibi, malın mülkiyeti kendisinde kaldığından, bu akdi bozma ve malını dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Ölümünden sonra ise bu hak vârislerine geçmektedir.⁵⁶

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise vakıf; mülk olan bir malı, Allah'ın mülkü olmak üzere, temlik ve temellükten devamlı olarak men etmek ve menfaatini Allah'ın kullarına (veya vakfedenin dilediğine) tasadduk etmektir.⁵⁷ Ebu Yusuf'a göre, vakıf kurucusunun “şu mülkümü filan cihete vakfettim” ifadesini kullanmasıyla vakıf bağlayıcılık kazanmakta ve vakfedenin mülkiyetinden çıkmaktadır.⁵⁸ İmam Muhammed'e göre ise vakfın bu niteliği kazanabilmesi için malın mütevelliyeye teslim edilmesi şarttır.⁵⁹ Hanefi mezhebindeki vakıf prensiplerinin esası Ebu Yusuf'un görüş ve yorumları üzerine şekillenmiş ve uygulama daha çok onun formüle ettiği esaslar üzerinden yürütülmüştür.⁶⁰ Osmanlı uygulamasında kadılar, genellikle Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşünü tercih konusunda serbest bırakılmışlardır.⁶¹

---

* Hakkında emir veya yasak olmamakla birlikte yapılması beğenilen iş, güzel amele Mendub denir.

⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, C.4, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayın Evi, 1956, s. 301.

⁵⁴ Bilmen, a.g.e., s. 284.

⁵⁵ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 29.

⁵⁶ Bilmen, a.g.e., s. 151.

⁵⁷ Bilmen, a.g.e., s. 284.; Akgündüz, a.g.e., s. 91.

⁵⁸ Yusuf Ziya Keskin, “İslâm'da Vakıf ve Toplum Açısından Önemi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996, s.181-192.

⁵⁹ Fetevay-ı Hindiyeye, (Çev. Mustafa Efe), C.4, Ankara: Huzur Yayınevi, s.495.

⁶⁰ M. Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 299.

⁶¹ Akgündüz, a.g.e., s. 94.

İslâm fıkıhçılarının bu konudaki çeşitli görüşlerinin ortak noktalarından hareketle genel bir vakıf tanımı yapılabilir.⁶² Buna göre hukukî anlamda vakıf; menfaati ibadullaaha (Allah'ın kullarına) ait olmak üzere bir malı Allah'ın malı hükmünde temlik ve temellükten alıkoymak (hapsetmek) demektir.⁶³ Bir başka ifade ile vakıf; bir malı mülkiyetten çıkararak menfaatlerini belli şartlarla ebedi olarak bir hayır cihetine tahsis etmekten ibarettir.⁶⁴ Yapılan farklı tanımlamalarda çoğunluğun görüşü olarak ortaya çıkan, mülkiyetin kişinin uhdesinden çıkarak Allah'ın ya da kamunun mülkiyeti haline dönüşmesi vakıfların en önemli yönünü ifade etmektedir. Zaten İslâm tarihine bakıldığında da uygulamanın bu yönde geliştiği görülmektedir.

1.2. Vakıf Müessesesinin Menşei Meselesi ve İslâm Öncesi Toplumlarda Vakıf

1.2.1. Vakıf Müessesesinin Menşei

Bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma modeli olarak vakıflar, uzun asırlardan beri İslâm dünyasında çok büyük ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkiler yapmış oldukça yaygın dini-hukuki bir müessesedir. Bu sebepten birçok kişi bu hususta araştırma yapmaya ve vakfın ne zamandan beri mevcut olduğuna dair ona bir menşe bulmaya çalışmıştır. İslâm fakihleri vakfın menşei üzerinde çok durmamakla birlikte⁶⁵ muhtelif mezheplere mensup hukukçular bunu doğrudan doğruya İslâmi menşeli bir müessese olarak kabul etmişlerdir.⁶⁶ Kur'an'da vakıf terimi geçmemekle birlikte İslâm fakihleri, çeşitli ayet ve hadislerle istinaden bu müesseseyi Hz Muhammed zamanına kadar götürürler. Diğer taraftan vakıfların insanlık tarihi kadar eski olduğunu iddia eden ve Hz. İbrahim tarafından yapılan vakıfların mevcudiyetinden de bahsedenler mevcuttur. Bu görüşe göre vakıfların ilki, bütün insanların ibadet etmesi için tahsis edildiği ve alım-satıma da konu olmadığı için, Kâbe'dir.⁶⁷ Ancak mabedlerin vakıf olarak görülüp görülemeyeceği vakfın menşesine dair tartışmaların da bir boyutunu teşkil etmektedir.

⁶² Vakıf tanımı ile ilgili tartışmalar için bkz. Nazif Öztürk, **Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 49-56.

⁶³ Öztürk, **Elmalı M. Hamdi Gözüyle**, s. 50., Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf" , **Vakıflar Dergisi**, S. 5, (1962), s. 9; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., C. 3., s. 577.

⁶⁴ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1496; Akgündüz, a.g.e., s. 94.

⁶⁵ Şeker, a.g.e., s.144.

⁶⁶ İmam Şafii'ye göre Arabistan'da İslâmiyet'ten önce vakıf mevcut değildir. Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, s. 299.

⁶⁷ Keskin, a.g.m., s. 181.

Batılı müellifler, İslâm vakıf müesseselerine İslâm Ülkelerinden bir kısmını sömürgeleri altına almalarından sonra ilgi duymaya başlamışlardır. Özellikle Kuzey Afrika'da, örf hukuku ile birlikte bir vakıf müessesesi ile karşılaşmaları, onları bu müessese hakkında nasıl davranmaları gerektiği ve bu müessesenin menşeinin ne olduğu hususunda düşündürmüştür.⁶⁸ Bu bağlamda vakfın menşeinin İslâm kaynaklı olduğunu ifade edenlerle birlikte bir kısım batılı müelliflerin, vakfın İslâm'dan önce de var olduğu ve İslâm medeniyetine başka medeniyet ve kültürlerden miras kaldığını veya onların tesiriyle böyle bir müessesenin ortaya çıktığı ile ilgili iddiaları vardır. Bu iddialarla birlikte vakfın menşei ile ilgili birtakım teoriler ileri sürülmüştür.

1.2.1. İdealist (İslâmi) Teori

M. Belin, M. De Nauphal, Mercier, Clavel, M. Zeis ve Sauterya et Cherbonneau gibi yazarlar İslâm hukukçularının görüşleri doğrultusunda hareket ederek vakfı tamamıyla İslâmî mahiyette ve doğrudan İslâmî menşeden gelmiş bir müessese olduğunu kabul ederler.⁶⁹

Dini müesseselere, yoksullara ve kimsesizlere Allah rızası için yardım, vakfedene dünya hayatı sonrasında da bir mükâfat temin ettiği inancı olduğu için, bu dini ideal, vakıf müessesesinin doğmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Hiç şüphesiz vakıf müessesesinin menşesinde Kur'an ve Sünnetin yardımlaşma emirleri ve insanların faydasına olan her hizmetin bir ibadet telakki edilmesi anlayışı yatmaktadır. Vakıf, başlangıçta İslâm'da Allah ve insan sevgisine sınımsız bağlılık ve ahirette saadete erişme gayesiyle bir müessese olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu konu İslâm'da vakıf kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.2. Devlet Menfaati Teorisi

Zeis ve V. Berchem tarafından ileri sürülen bu teoriye göre, vakfın menşei fethedilen araziler üzerinde devlet başkanına tanınan yetkide ve bu arazinin beytülmale ait ve Müslümanlar için vakıf kabul edilmesi esasında aramak gerekir. Devlet, kendi

---

⁶⁸ İsmet Kayaoğlu, "Vakıfların Menşe'i Hakkında Görüşler", **Vakıflar Dergisi**, S. 11, 1976, s. 53.

⁶⁹ Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar**, s. 300-301.

menfaatini düşünerek fethedilen arazileri kendi namına ve vakıf adıyla zabt etmektedir.⁷⁰ Bu iddia sahipleri bu görüşün dayanağını Hz. Muhammed'in ölümünden sonra fey'lerin* mülkiyeti üzerinde yapılan değişikliklerde aramak gerektiğini söylemişlerdir.⁷¹ Ancak bu iddia taraftar bulamamıştır. Fethedilen arazinin Müslümanlara vakıf olduğu görüşünün sahil vakıflarla hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca uygulamada da bu görüş tercih edilmemiştir.

1.2.3. Aksü'l-amel Nazariyesi

M. d'Ohsson, Robe, Mercier ve Marcel Morand gibi müsteşriklerin ileri sürdükleri bu görüşe göre, vakıf müessesesi ve bilhassa âdi vakıflar (aile vakıfları), eski Arap örf ve âdetinin, İslâm hukukunun yeni koyduğu veraset hükümlerine karşı bir tepki (aksü'lamel) sonucu ortaya çıkmıştır. İslâm öncesi Arap toplumunda kadının ve kız çocuklarının mirastan pay alma hakları yoktu. İslâm hukuku onlara mirastan hak verince aile reisi bu hükmü dolaylı yollardan aşmak için aile vakıflarını kurarak münferit olmakla birlikte kız çocuklarını miras hakkından men edebiliyordu. Ancak bu durum şiddetli tenkitlere uğradı. Hatta Maliki mezhebi mensupları vakıf sisteminde buna engel olacak hükümler koydular. Diğer taraftan hukukçuların bazılarının vakfı, vasiyete bazılarının da hibeye benzetmeleri, âdi vakıfların, veraset hükümlerini dolaylı bir şekilde değiştirmek amacına yöneltmiş olmasındandır.⁷²

Vakıf müessesesinin ana gayesini aşan uygulamalar olmakla birlikte bu tür bir iddia vakfın menşeyini ve oluşumunun tek sebebini teşkil edemez. Nitekim Barkan, “ bu nevi mülahazalar, Osmanlı devrinin bir çeşit devlet müessesesi halinde açıkça kamu menfaati ve hayır işleriyle meşgul, şahsi olmayan büyük vakıflarına tahsis edilmiş bulunan toprak gelirleri için kesinlikle varit değildir. Bu vakıflar devletin hayatında önemli ihtiyaçlara

⁷⁰ Akgündüz, a.g.e., s. 65.

* Hz. Muhammed zamanında İslâm topraklarına dâhil edilen mülk ve topraklar.

⁷¹ Hz. Muhammed hayatta iken gerek harben gerekse sulh yoluyla elde edilen topraklar hukuken onun iradesine tabiydi. Hz. Muhammed ölünce varisleri bunların kendilerine ait olduğunu iddia ettiler fakat bu talepler kabul edilmedi. Ve bu servetin İslâm ümmetinin faydasına Beytülmal tarafından mevkuft tutulduğu ileri sürüldü. Bu şekilde her türlü hukuki tasarruftan uzak bir mahiyete kavuşturuldu. Kimse bu topraklar üzerinde mülkiyet hakkına sahip olamadı. Bkz. M. Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, s. 302-303.

⁷² Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, s. 301.

tekabül eden manalı ve dayanıklı müesseselerdir.’’ derken bu tür vakıfların tamamen hayır amacı taşıyan vakıfların yanında azınlıkta kaldığını ortaya koymaktadır.⁷³

1.2.4. Roma Hukuku Menşei Teorisi

Vakıfların menşei konusunda ileri sürülen görüşlerden birisi de bu müessesenin Roma hukuku kaynaklı olduğudur. Ancak Roma hukukunun ilk devirlerinde vakıf müessesesinin mevcut olmadığı, hukuk alanında bulunduğu döneme göre gelişmiş bir durumda bulunan Romalıların başlangıçta bu müesseseyi örf ve âdete dayandırdıkları bilinmekte ve vasiyet tarzında vakfın ise ancak Roma'nın en uzun dönemi olan Cumhuriyet Devri'nin sonlarına doğru gerçekleştirilebildiği ifade edilmektedir.⁷⁴

Özellikle İtalyan hukukçu Gatteschi, Müslümanların vakıf müessesesini eskiden Roma'ya tabi olan topraklardaki yerli halktan, taklit ederek aldıklarını ileri sürmüştür. Gatteschi'ye göre vakıf müessesesinin tabi olduğu şartlar, Roma hukukundaki kutsal mallar *res sacroe*'nın (mabedlerin) hukuki statülerinden alınmıştır. Bunların tahsis edilmiş olduğu *aedes sacroe*'ler Müslümanların mescitlerine tekabül etmektedir.⁷⁵ Ne var ki hiç de yaygın olmayan bu görüş Fransız hukukçu Marcel Morand tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu görüşe yapılan eleştiriler her şeyden önce “*res sacroe*” lere ait kuralların İslâm hukukundaki vakıf ile hiçbir benzerlik taşımadığı üzerinedir. Çünkü kutsal mallar tabiri ile özellikle mabed ve âyine mahsus maddi eşya kavramı kastedilmektedir. Burada vakıf müessesesinin özelliklerinden olan “bir menfaat getirecek mülk” anlamı yoktur. Oysa vakıflar, kendileri veya temin ettikleri menfaat, hayır amaçlı olarak bir kamu menfaatine tahsis edilmiş olan mülklerdir. Buna ilaveten *res sacroe*'ler ancak ya bir kanun ile veya senato konsülü ile sonra da imparatorun bir iradesi yahut ruhani reisin kararı ile bu mahiyeti kazanabilmektedir. Bir ferdin iradesi onlara böyle bir mahiyet verilmesine yeterli gelmemektedir. Hâlbuki İslâm fihkında ve mesela Maliki, Hanefi mezhepleri ve özellikle Ebu Yusuf'un görüşüne göre bir vakıf tesisi ferdin iradesi ile de meydana gelebilir.⁷⁶ Bunda kamu gücünü temsil eden ikinci bir kişinin asla ilgisi yoktur. Yine Roma hukukunda tapınakların idaresi, bir mala sahip olabilseler de yine devlete aittir. Oysaki

⁷³ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınlar, 1980, s. 218-221.

⁷⁴ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.VIII, (1951), s. 480.

⁷⁵ M. Fuat Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, s. 304.

⁷⁶ M. Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **Vakıflar Dergisi**, C. II, Ankara: , 1942, s.7.

İslâm fikhında vakıf kurucusu olan vâkıf, vakfın yönetim tarzını seçmede tamamen serbesttir. Zaten bu eleştiriler karşısında müellifin görüşü fazla taraftar bulamamıştır.⁷⁷

Vakfın Roma hukukundan alındığı görüşü batılı hukukçular dışında İslâm müellifleri tarafından da sert tenkitlere uğramıştır. Ebul'ula Mardin “Vakfı Roma hukukundan mülhem bir usül telakki etmek, arazide tatbik olunan örf müstenit kaide ve irsadi vakıflarda görülen benzerlik dolayısıyladır. Sahih vakıflarda böyle bir benzerlik ileri sürülmesi mümkün değildir. Çünkü gelirlerinden yararlanan vakıflara denk ve benzer bir durum Roma hukukunda yoktur.”⁷⁸ sözleriyle vakfın Roma hukukundan alınmadığını ortaya koymuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki Roma hukukunda vakıf müessesesi oldukça ilkel bir karakter arz etmektedir. Ayrıca amacını sürekli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirebilecek kapsamlı ve esaslı unsurlardan mahrum bulunmaktadır. Hatta Şakir Berki'ye göre Roma Hukukunda modern anlamda vakfın nüvesi dahi mevcut değildir. Orada kilise ve sair dini müesseselere bireysel bağışlar mevcuttur ki bu bağışlara vakıf denilmemektedir.⁷⁹

1.2.5. Bizans Hukuku Menşei Teorisi

Vakıflar hususunda ileri sürülen görüşlerden biri de vakıfların menşeinin Bizans'a dayandığıdır. Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti bakımından ilk örneklerini Bizans'tan aldığı fikri Fransız Marcel Morand ve H. Becker tarafından savunulmuştur. Bu müsteşriklere göre Müslümanlar, vakıf müessesesinin ilk örneğini Bizans'ın Suriye ve Mısır'daki dini müesseselerinden almıştır. Morand, her iki hukuk sisteminde de tüzel kişiliğin varlığını, mirasçılara rağmen dini maksatla bağış yapmanın kolaylığını, tesis kurucularının tesisin idaresini teşkil ve tanzimde serbest olduğunu, dini müesseselere ait malların satılmayacağını ve tesislere ait malların temellükündeki benzerlikleri ileri sürerek iddiasını desteklemektedir.⁸⁰

⁷⁷ Ömer Yörükoğlu, “Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri”, **II. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1985, s. 117.

⁷⁸ Öztürk, **Menşe’i ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar**, s.31.

⁷⁹ Şakir Berki, “Vakfın Mahiyeti”, **Vakıflar Dergisi**, S. VIII., (1969), s. 1.

⁸⁰ Fuat Köprülü Marcel Morand'ın iddialarını İslâm fikhındaki vakıf kuralları ile karşılaştırarak bunları beş madde halinde özetlemiştir. Köprülü, bu kurulan hayır eserlerinin hukuki şahsiyete sahip olduklarını,

Burada ifade edilen hususlar gerçekten de İslâm fikhındaki vakıf müessesesi ile önemli bir benzerliği yansıtmaktadır. Bu benzerlikleri dikkate alarak bu iddianın destekçisi olan Fuat Köprülü, vakıf müessesesinin doğrudan doğruya İslâm'ın dini-ahlaki esaslarından doğan ve yalnızca ona özgü olan ait bir müessese olmadığını ifade etmiştir.⁸¹ Bizans'ın İslâm Medeniyeti üzerindeki tesirini ifade ederken bunun maddi ve manevi hayatın her safhasında tecelli ettiğini ayrıca özellikle Emeviler ve Abbasilerin ilk dönemlerinde Bizans tesirinin daha fazla olduğunu belirtmiştir.⁸² Özellikle ilk halifelerin Musevi, Sasani ve Bizans hukukuna yabancı olmadığını Irak'ta, Suriye'de, Mısır'da Bizans müesseseleriyle temas eden Müslümanların birçok şeyde olduğu gibi vakıfların da ilk örneklerini buralardaki dini ve hayri müesseselerde gördüklerini söylemiştir.⁸³ Ayrıca Köprülü, ilk İslâm fıkıhçılarının vakfın mahiyeti hakkında şiddetli tartışmalarını öne sürerek, vakfi Kur'an ve sünnete dayandırmakta oldukça zorlandıklarını söyleyerek vakfın Bizans hukukundan alındığı fikrini kabul etmiştir.

Buna karşılık vakıf müessesesinin Bizans hukukundan alındığı görüşünü Ebu'l-ula Mardin şiddetle tenkit etmektedir. Mardin'e göre vakıf müessesesinin Bizans hukukundan ilham aldığı yolunda bazı Fransız müsteşriklerinin ortaya attıkları görüşler tamamen şahsidir. Fıkıhta aynıyle istifade olunan vakıfların, devletin umumi mallarına ait bazı kaidelerden istifadeleri olmuşsa da bu benzerliği Bizans usulünün devam ettirildiğine dair bir delil olarak sunmak gerçeğe uygun değildir. Gerçi Bizans'ta manastırlar için tüzel kişiliğe benzer bir durum kabul edilmiştir. Ancak mal edinme ehliyetleri kayıt altına alınmıştır. Zaten mesele, böyle aynıyle intifa olunan kilise ve manastır gibi gayrimenkuller veya bunların bağış mahiyetinde bulunan altın ve gümüş kaplar, tasvir, mücevherler gibi tabirler de değildir. Asıl mesele, gelirlerinden istifade olunan ayınların doğrudan

---

ferdin mirasçılara rağmen istediği şekilde servetini bu kurumlara verebileceğini, dini müesseselere ait malların satılamayacağını ve değiştirilemeyeceğini ifade ederek İslâm'daki Vakıf müessesesiyle büyük benzerlik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Fuat Köprülü "İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları...", s. 304-308.

⁸¹ M. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 10.

⁸² "...bizantinistler İslâm tarihinde Bizans tesirini, en ziyade, Emevi devriyle Abbasilerin ilk asırlarında aramalıdır. Çünkü bir medeniyet bir defa teşekkül ettikten ve bütün teferruatıyla kuvvetli bir sistem halini aldıktan sonra, kendi kıymet ve kuvveti hakkındaki şuurunu da kazanır ve o vakit, harici hululler daha azlaşır ve daha müşkilleşir" diyerek bu şekilde bir etkileşimin İslâm medeniyetinin ilk dönemlerinde olabileceğine sonraki dönemlerde ise bunun mümkün olamayacağına dikkat çekmiştir." Bkz. Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 197.

⁸³ Köprülü, Bizans devrine ait typica adını taşıyan vakfiyelerin incelendiğinde bunların İslâm vakfiyelerine olan benzerliğinin görmezlikten gelinmeyeceğini söyler. Bkz. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", s. 11.

vakfedilmesindedir ki işte buna Bizans hukukunda misal gösterilemez. İslâm hukuku, bu durumda mala izafe olunan bir tüzel kişiliğin doğduğuna kaildir.⁸⁴ Diğer taraftan başka bir Fransız hukukçusu M. Robe “vakfın hukukumuzda benzeri yoktur. Bu ne bir bağışlama hatta ne de bir süstituton (hususî şartları haiz bağışlama) dır” diyerek vakfın batı hukukundan alındığı iddiasını reddetmektedir.⁸⁵

İslâm hukuku hakkında araştırma yapılırken genellikle, birbirine benzerlik gösteren iki müessese arasındaki sebepler göz ardı edilerek Roma hukuku ile ondan meydana gelen kanunlar dikkate alınmaktadır. Oysa gayet açıktır ki kanunların asıl sebebi; bir toplumun sosyal hayattaki ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu ihtiyaçlar insanlar için az çok birbirine benzer bulunduğundan yeni ve eski muhtelif kanunlarda bazı açılardan benzerlik bulunması doğal bir sonuçtur. Aynı problemler benzer çözümlerin ortaya konmasını gerektirebilir. Bu basit benzerlik, hiçbir zaman çeşitli kanunların esas ve hükümlerinin diğerinden alındığına dair yeterli delil olamaz.

1.2.6. İslâm Öncesi Türklerde Vakıf Hizmetini Yerine Getiren Müesseseler

Türkler, tarihleri boyunca çeşitli millet ve medeniyetlerle temas etmiş, aynı zamanda kurmuş oldukları güçlü devlet ve teşkilatlar sayesinde kendi kültür ve kimliklerini de korumaya çalışmışlardır. Tarihin kaydettiği büyük göç hadiselerinden sonra Türk kabileleri Orta Asya’dan batıya doğru muhtelif kollar halinde yayılmışlar ve ulaştıkları her yerde kendi kültürleriyle birlikte sosyal dayanışma ve yardımlaşma düşüncelerini de yaymışlardır. İslâm öncesi Türklerde bu düşüncelerin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.⁸⁶

Türklerin kurdukları devletler ve müessese oluşturma anlayışlarına bağlı olarak, eski devirlerden itibaren vakfa menşe teşkil edebilecek çeşitli yaklaşımlar içerisinde olabilecekleri ifade edilmektedir. Zira tarihin eski devirlerinde Türklerin bir kısmı ziraatla

---

⁸⁴ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 35.

⁸⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 66.

⁸⁶ “İster göçebe ister oturalık olsun, mahalli şerait ve ahvale göre, muhtelif Türk kavimlerinin hayatında bir takım örfi ve içtimai müesseselerin türemesi ve doğması pek tabii olarak kabul edilmelidir... Bütün Türk kavimleri arasındaki muhtelif, müteakıl muavenet sistemlerini gözden geçirdikten sonra, görüyoruz ki, Türklerde muavenet teşkilatı, çok erken çağlarda inkişaf etmiş ve Türk teamül kanunları tarafından genişletilmiştir.” Bkz. Ahmet Caferoğlu, “Türk Teamül hukukuna göre içtimai muavenet meselesi”, **VD**, S. 2, 1942, s. 115.

uğraşmışlardır. Ziraatla uğraşmanın sonuçlarından biri bu zümrenin ziraat alanları ve tarlalar üzerindeki mülkiyet hakkıdır. Türkler arasında hem menkul ve hem de gayrimenkul mallar üzerinde mülkiyet hakkının olduğundan bahsedilmektedir.⁸⁷ Bireysel mülkiyet hakkının, vakfa temel teşkil edebilecek bağış, hibe gibi muameleler için uygun bir ortam oluşturduğu düşüncesinden hareketle⁸⁸ Türk vakıflarının, Müslümanlıktan önceki devirlerde yaşayan Buda dinindeki Türkler tarafından rağbet gösterilen sosyal bir kurum olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁹

Von Le Coq'un Doğu Türkistan'da özellikle de Turfan'da yaptığı kazılarda elde ettiği M. S. XII. ve XIII. Asırda budist Uygur Türkleri'ne ait tarihi belgeler de zikredilen görüşü desteklemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu bölgeye henüz İslâmiyet'in girmediği bir zamana ait olan bu vakfiyeye benzer belgelere dayanılarak (buralara İslâmiyet'in XV-XVI. asırlarda girdiği de dikkate alınarak) İslâm'dan önce de bu bölgede vakıf benzeri oluşumların varlığı ileri sürülmektedir. İlgili bir belgede tıp medresesi ve diğer mesleklere ait mektepleri de kapsayan bir Buda manastırına han (belgenin baş tarafı yırtık olduğu için hangi han tarafından yazıldığı bilinmiyor) tarafından yapılan arazi ve bağ tahsisinden bahsedilmektedir.⁹⁰ Ancak bu müessesenin tüzel kişiliği haiz, müstakil bir varlık kazanıp kazanmadığı hususu meçhuldür.⁹¹ Çünkü vakıf kurumunun ortaya çıkabilmesi için yerleşmiş bir topluluk olması ve bu toplulukta özel mülkiyetin, yalnız bir aileye yetecek küçük bir arazi parçası, ev, silah ve bir iki parça menkul eşyadan daha geniş bir ölçüde tanınmış bulunması gerekmektedir. Oysa söz konusu müesseseler, eski kavimlerde çok defa bir tapınak ve din adamları teşkilatına lüzum gösteren dinler dolayısıyla doğmuştur. Bu sebeple dini hayat bakımından bu seviyeye ulaşmış olsa da herhangi bir toplulukta rastlanan kurumları, bugünkü vakıf kurumuna benzetirken dikkatli davranmak gerekmektedir. Eğer özel mülkiyet dar sınırlar içinde kalıyor ve dini bir gaye ile yapılan

---

⁸⁷ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947, s. 108.

⁸⁸ Bülent Köprülü, a.g.m., s. 488.

⁸⁹ "Vakıf denince birçoğumuzda halâ münhasıran İslâm hukukundan doğmuş, mevzuu diyanî hizmetler olan dünya işinden ziyade ahiretle uğraşan dini bir müessese hatıra gelmektedir. Hâlbuki Türk vakıfları İslâmlıktan önceki devirlerden beri yaşayan Buda dinindeki Türkler tarafından da çok rağbet gören sosyal bir müessesedir." Bkz. Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", **VD**, S. 1, (1938), s. 104.

⁹⁰ Kunter, a.g.m., s. 118.: Ayrıca bkz. İsmet Binark, "Türk Dünyasının En Eski İçtimai Müessesesi Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf", **Türk Kültürü**, S. 78, 1969, s. 422-433.

⁹¹ Bülent Köprülü, a.g.m., s. 492.

tahsis, devlet gücünü ve toprakları elinde bulunduran bir hükümdar tarafından yapılıyorsa özel bir hukuk tasarrufu karşısında bulunulduğunu söylemek zordur.⁹²

Diğer taraftan kamu gücünü kullanacak imkânları bulunmayanların dini amaca yönelik yaptıkları tahsislerin, ayrı tüzel kişiliği olan veya bugünkü hukuk düşüncesi açısından ele alınırsa olması gereken mal topluluklarını meydana getirecek bir önem taşımadığı aşikârdır. Önemli tahsisleri yapanların da kamu gücünü mü kullandıkları, yoksa bir fert gibi mi davrandıkları, rahiplerin teşkil ettikleri bir şahıs topluluğuna mı bağış yaptıkları, yoksa ayrı bir mal topluluğunu meydana getirdikleri tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ayrıca hayvan sürüleriyle yarı-göçebe olarak yaşayan Türk topluluklarının sosyal yaşayışları hakkında bu konuyla ilgili yeterli bilgi olmadığı için somut bir vakıf örneği vermek de bugün için çok kolay ve mümkün gözükmemektedir.⁹³

Aslında Budist vakıflarının tarihçesi daha da önceki yıllara götürülse de bunlar da vakıftan çok, kralların yaptırmış olduğu mabetleri ziyaret eden Budistlerin rahiplere verdikleri hediyelerden ibarettir. Dolayısıyla kurumsal bir hüviyet taşıdıkları tartışmalıdır. Hatta Brahman mabetlerinde rahiplere verilen varidat bugün de görülmektedir. Hint köylüleri meşhur mabetlere hacı olarak gitmekte ve dönecekleri zaman Brahman rahiplerine muayyen bir hediye vermektedirler. Bu suretle yüzlerce Brahman ailesi bu mukaddes yerlerden elde edilen gelirlerle geçinmektedir.⁹⁴

Orta Asya'daki Türklerin hayatı uzun bir dönemde, büyük oranda, göçebe (veya yarı göçebe) tarzda devam etmiştir. Böyle bir yaşam tarzında ise, vakıf gibi yerleşik bir hayat ve geniş bir özel mülkiyet gerektiren bir müessesenin olmayacağı⁹⁵ düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Orta Asya'daki Türklerin bir bölümü de şaman inancına mensuptu. Bu inanç sisteminde bir mabet ve örgütlenmiş bir din adamı sınıfının olmadığı bilinmektedir. Vakıf benzeri müesseselerin ilk örnekleri de mabetler çevresinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda orta Asya Türklerinde vakıf ve benzeri hukuki bir müessesenin olmaması şaşırtıcı görülmemelidir.

⁹² Öztürk, **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi**, s. 32.

⁹³ Hüseyin Hatemi, **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969, s. 12.

⁹⁴ Walter Ruben, "Budhist Vakıfları Hakkında", (Çev: Meliha Toprak), **VD**, S. 2, 1942, s. 179.

⁹⁵ Hatemi, a.g.e., s. 11.

İslâm'dan önceki Türklerin siyasi tarihleri ve komşu ülkelerle olan ilişkilerinin bir dereceye kadar aydınlatılabildiği söylenebilir. Fakat sosyal hayatları ve özel hukuk düzenleriyle ilgili kaynakların çok sınırlı olması bu konuda kesin bir görüş bildirmeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Türklerin yaşadığı coğrafyanın muhtelif yerlerinde bulunan kitabe, belge ve mezar taşları gibi epigrafik ve arkeolojik kaynakların birçoğu da hukuk tarihi bakımından zengin değildir.⁹⁶ Diğer taraftan görünen o ki, bu konuda kesin hükme varabilmek için yeterli kaynak ve çalışma bulunmamaktadır. Her ne kadar İslâmiyet'ten önce Türkler birtakım hayır eserleri yapmış olsalar da, bunları bilinen anlamı ile vakıf müessesesi olarak nitelendirmek aşırı bir yorum olacaktır. Ancak bu yardım karakterli davranışların vakfın menşeyini oluşturmak bakımından önemli bir zemin hazırladığı ve İslâm'ın getirdiği öğretilerle giderek daha da gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

1.2.7. İslâm Öncesi Arap Toplumunda ve Mezopotamya'da Vakıf

Toplumdaki ihtiyaç sahiplerine yardım etme manasında vakıf müessesesinin İslâm geldikten sonra İslâm dünyasında önemli bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma müessesesi olarak ortaya çıktığı ve büyük hizmetler yerine getirdiği bilinmektedir. Acaba İslâm gelmeden önce bu coğrafyada yaşayan toplumlarda ve Mezopotamya'da vakıf veya vakfa menşe olabilecek müesseseler var mıydı? Birçok toplumda olduğu gibi kuşkusuz İslâm gelmeden önce de bu coğrafyada hayır işleri yapanlar ve bunları maddi birer esere dönüştürenler vardı. İnsanlar toplumsal ihtiyaçlarının bir bölümün bu tür ilişkilerle karşılamaya çalışıyorlardı. Hatta Hz. İbrahim tarafından yapılan vakıfların varlığından bile bahsedilmektedir.⁹⁷

Diğer taraftan eski ön Asya medeniyetlerinde ve bilhassa Mezopotamya'da vakfa benzeyen kurumlara işaret eden bazı tabletlere rastlanmaktadır.⁹⁸ Ancak hukuk tarihinde

---

* Bir vakfın işlerine bakma vazifesi, Mütevellilik.

⁹⁶ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005, s. 11.

⁹⁷ İslâmiyetten evvel de hayrî eserler yapılmaktaydı. Hz. İbrahim'in bazı vakıfları vardı. Kudüste bulunan bu vakıflar mütevelliler tarafından idare olunurken Hazine-i Evkafça zabt edilmişlerdir. Ancak hukuk tarihi İslâmiyetten evvel hukuki bir müessese olarak vakıf fikri mevcut olduğunu kaydetmez. İbadethane gibi bazı hayır müesseseleri yapıldığı sabit ise de İslâmi gaye ile fakirlere vakıf İslâmiyetle başlamıştır. Bkz. Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf", **VD**, S. 5, 1962, s. 9.

⁹⁸ Babilde bir şahıs Sumu-la-lui devrinde ruhunun selamete erişmesi için, Tanrı Sarrım ve Tanrıça Sullat'a adadığı bir tapınak yaptırmış ve bu tapınağın yanındaki bir toprak parçasını da rahibe bir mesken

İslâmiyet'ten önce hukuki bir müessesesi olarak vakıf fikrinin mevcut olduğuna dair kayıtlara rastlanmamaktadır. Bu manada ortaya konulan hayri eserlerin ibadethanelerde yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Ancak bunları hukuki mahiyetleri bakımından birer vakıf müessesesi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bugün Kudüs'te halâ devam eden bir kısım vakıfların mevcut olması dikkate alınırca, bunların İslâm dünyasında vakıf müessesesi ortaya çıkıp geliştikten sonra taklit edilmiş olması ihtimali akla daha yakın gözükmektedir. Diğer taraftan özellikle Mısır'da Hıristiyanların İslâm vakıf usulünü taklit ederek, kiliseleri için vakıflar tesis ettikleri bilinmektedir.⁹⁹

Yine kuzey Arabistan'da Nebat krallığına ait bir mezar taşında, mezarın, yaptıran kişiye, oğullarına ve nesline tahsis edildiği, ondan izin almayan kimsenin bu mezara gömülemeyeceği, mezarı satan, alan, rehin eden veya hibe edene tanrıların lanet etmesi dileği, ayrıca bu mezarın ebediyete kadar Nebatlılar ve Selamiler tarafından kutlu bir harem (dokunulmaz yer) olması yazmaktadır. Bununla da İslâm'ın doğuşundan sonraki mezarlık vakıfları arasında paralellik kurulmaktadır. Ayrıca bu mezar taşı ile İslâm hukuk dönemindeki vakıf senetleri arasındaki benzerliğe dikkat çekilmektedir.¹⁰⁰ Ancak burada önemli bir ayrıntı dikkatlerden kaçmamalıdır. İfadelerden anlaşıldığı kadarıyla bu taş sadece bir mezar içindir, mezarlık için değil; ayrıca başkalarının değil, kişinin kendini ve oğullarını (neslini) ebediyen kutsallaştırmak amaçlanmıştır. İslâm'dan sonra ise vakfedilen mezar değil, mezarlıktır ve oradan başkaları da faydalansın diye vakıf kurulmuştur. Yani gaye bakımından burada önemli bir fark mevcuttur.

Vakfa benzeyebilecek ve menşe teşkil edebilecek bazı uygulamaların bahsedilenlerin dışındaki çeşitli kültür ve medeniyetlerde de var olduğu bilinmektedir. Eski Yunanda “donatio sub modo” adıyla site denilen korporasyonlara yapılan bağış ve vasiyetler buna örnek gösterilebilir.¹⁰¹ Cermen hukukunda da vakfa benzeyebilecek şöyle bir muameleden bahsetmek mümkündür: Bir malın sahibi, belli bir aileye, sınırlı bir süreye veya ailenin son bulmasına kadar malının gelirlerini bağışlardı. Bu tahsis bütün aileye olduğu gibi, sadece erkeklere ya da kadınlara da olabilirdi. Bu uygulama İslâm

---

yaptırılması için ayırmıştı. Bu tasarrufu yapan, söz konusu mallar üzerindeki her türlü iddiasından vazgeçiyor, iddiada bulunduğu takdirde Şamas'ın (Güneş Tanrısı) ve hükümdarın düşmanı sayılmasını kabul ediyordu. Hatemi, a.g.e., s. 20.

⁹⁹ Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, s. 3.

¹⁰⁰ Hatemi, a.g.e., s. 21.

¹⁰¹ Bülent Köprülü, a.g.m., s. 480

hukukundaki evlatlık vakıflarla benzerlik göstermektedir.¹⁰² Eski Mısır'da da ilahlara, mabetlere ve kabirlere yapılan bazı tahsisatlar ile bazı kâhinlere gayrimenkul tahsisi dışında, kişinin kendi soyundan gelenlerin ve akrabalarının yararlanması için yapılan bağışlar göze çarpmaktadır. Bunların da İslâm hukukundaki evlatlık (zürri, ehlî) vakıflarla benzerlik içerdiği kabul edilebilir.¹⁰³

Buraya kadar teori sahiplerinin vakıf olarak nitelendirilebilecek örneklerinin, vakıf müessesesinden ziyade dini mabetler, ruhların huzura kavuşması için yapılan bağışlar ve mezar kitabeleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bunların birçoğunun kamu gücünü elinde bulunduran devlet yetkilileri tarafından yapıldığı da görülmektedir.

İslâm Medeniyetindeki vakıf müessesesinin Roma, Bizans ya da başka kültürden etkilenmiş olması bir sorun teşkil etmemelidir. Vakıflar, ister İslâm öncesi medeniyetlerle başlasın ister diğer medeniyetlerden etkilenmiş olsun isterse de kendi mecrasında teşekkül ederek gelişmiş olsun, bu durum İslâm ülkelerinde birçok toplumsal hizmet veren İslâm vakıf olgusuna bir hanel getirmez. Vakıfların İslâm dünyasında ulaştığı düzeye, başka medeniyetlerde rastlamak mümkün değildir.¹⁰⁴ Diğer taraftan bu mesele, dinin özüne ilişkin itikâdi bir mesele de değildir. İkna edici deliller ortaya çıkarılabilirse bunu kabul etmek bir eksiklik değil tam tersine bir erdem olarak kabul edilmelidir. İslâm toplumlarının başka medeniyetlerde gördükleri toplumun yararına olan şeyleri almakta bir mahzur görmemeleri takdir edilmelidir. Zira bu durum aynı zamanda, İslâm hukukunun İslâm'ın temel ilkelerine aykırı olmayan müesseselere açık olduğunun da göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kaldı ki benzerlikler aklın ve toplumsal ihtiyaçların gereği olarak kabul edilmelidir. Zaten medeniyet bir milletin değil insanlığın ortak malı olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu görüşler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, vakıfların menşei hakkında tam bir mutabakat olmadığı ancak vakfa benzer yapılanmaların İslâm öncesi de var olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın sahip olduğu şeylerin tamamını veya bir kısmını diğer insanların bazı ihtiyaçlarına tahsis etme arzusu insanlığın tabiatında var olan bir duygudur. İnsanın fitratında var olan ve mevcudiyetini daima muhafaza etmiş bulunan hayır ve şer işleme

¹⁰² Akgündüz, a.g.e., s. 53.

¹⁰³ Evlatlık vakfın şartları ve tartışmalar için bkz. Bilmen, a.g.e., C. 4., s. 359-371.

¹⁰⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003, s.64.

duygusu, içinde yaşadığı cemiyetin medeniyet seviyesi ile yakından ilgilidir. İnsanların içinde yaşadıkları cemiyet, onlara sürekli doğrudan veya dolaylı olarak tesirler yaparken, onların kötülük yapma temayüllerinin de önüne geçmektedir. Bu şekilde kötü duyguların aktif bir hal almalarının önüne geçilmiş olmaktadır. Kötülükleri engellemek gibi hayır işlerini yapmak da özellikle dinlerin tesirleri altında ıslahata uğramış ve bu temayüller sosyal hayatta değişik şekillerde tezahür etmiştir. İşte hayır yapma doğrultusunda, bir kimsenin servet ve imkânlarının bir kısmını belirli bir hayır amacına tahsis etmesi oldukça eski bir geçmiş ve geleneğe sahiptir. Fakat bunların vakıf değil de vakfa nüve olabilecek bağış türü yardımlar olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.¹⁰⁵ İslâm dininin genel ilkeleri ve tavsiyeleri doğrultusunda, hayır işleme temayülünün fertlerde uyandırılması, zamanla vakıf müessesesinin oluşmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Öyle anlaşılıyor ki vakıfların İslâm'la başladığına dair kanaatleri şu esasa istinat ettirilmektedir. Her ne kadar İslâmiyet'ten evvel bazı kavimlerde bu müesseseye rastlanıyor ise de, tüzel kişiliği ihtiva eden ve gayesini ebedi bir şekilde devam ettirebilecek keyfiyeti haiz olan vakıflar, ancak İslâm medeniyeti ile ortaya çıkabilmiştir. Başka bir ifade ile vakıf müessesesi bugünkü müttekâmil şeklini ancak İslâmiyet'te bulabilmiştir.¹⁰⁶

1.3. İslâm ve Vakıf

İslâm dininin temel kitabı Kur'an-ı Kerim'de vakıf ifadesi yer almamaktadır. Ancak vakıf müessesesinin ortaya çıkmasına temel oluşturabilecek anlayış Kur'an'da pek çok ayette mevcuttur. Diğer taraftan Hz. Muhammed'in hadislerinde ve uygulamalarında vakfa dayanak olabilecek birçok husus bulunmaktadır. Zaten vakıfların büyük bir hızla İslâm dünyasında yayılması ve asırlarca ayakta kalması, bu iki temel kaynağın vakıfların

---

¹⁰⁵ Buna bir örnek olarak İslâm öncesi Hicaz bölgesi gösterilebilir. Çünkü İslâm bu bölgede doğarak yarımada halkının değer verdiği mabedlerin en dikkat çekici olanı Kâbe'dir. İslâm dünyasındaki özellikle mescit vakıflarının doğuş ve gelişmesinde Kâbe'nin durumunun etkili olması muhtemeldir. Halkın büyük çoğunluğu göçebe olan bu bölgede, Mekke, Medine ve Taif gibi yerleşim alanları da vardı. Mekke'de Dârünnedve'de toplanan idari-siyasi kurul ve idari görevler yanında Kâbe ile ilgili görevler de mevcuttu. Kâbe ve civarının oldukça eski bir devirden beri ibadete tahsisi, idare tarzının siyasi iktidardan bir ölçüde bağımsız olması ve İslâm'dan sonra da değerini artırarak devam ettirmesi, Kâbe'ye adeta bir tüzel kişilik tanınmış olduğu hissini vermektedir. Bk. Hatemi, a.g.e., s. 24, Ayrıca İslâm'dan önce buranın siyasi durumu için bkz. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), Ankara: Beyan Yayınları, 2003, s. 18-27.

¹⁰⁶ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", s. 494; Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti", s.2.

amacını oluşturan sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

1.3.1. Kur'an-ı Kerim'de Vakfa Temel Olabilecek Sosyal Dayanışma İlkeleri

Kur'an öncelikle insanların hayatına temel inanç esaslarını yerleştirmeye, insanları ahlaki zaafardan arındırmaya ve onları insani değerlerle donatmaya ehemmiyet vermiş ve erdemli bir toplumun oluşması için gereken ilke ve esasları zikretmiştir.¹⁰⁷ Bu bağlamda hedeflenen erdemli ve huzurlu toplumu oluşturmak için kötülüklerin ortadan kaldırılması ve iyiliklerin yayılması maksadıyla insanlar yardımlaşmaya davet edilerek insanlar arasında sosyal dayanışma ve yardımlaşma anlayışı oluşturmak amaçlanmıştır. Kur'an'daki "İyilik ve fenalıktan sakınma hususunda birbirinizle yardımlaşın..."¹⁰⁸ ayetiyle insanların sadece iyilik anlamında birbirlerine yardım etmeleri teşvik edilmemiş, aynı zamanda toplumun huzurunu ihlal eden kötü davranışların ortadan kaldırılması konusunda da yardımlaşılması istenmiştir.

İslâm, erdemli bir toplum oluşturmayı hedeflerken meydana gelen toplumsal problemleri halletmek için de çeşitli çözüm yolları önermiştir. Maddi anlamda toplumsal dengeyi kurabilmek için iktisadi bakımdan iyi durumda olanlardan durumu iyi olmayan tarafa transferler sağlamayı özendirmiştir. Bu da temeli, Allah'a yaklaşmak amacı ile yardımlaşma ve dayanışmaya dayanan vakıfların, Kur'an'ın bu ikliminde yeşermeye müsait bir zemin bulabileceğine işaret etmektedir. Henüz kurumları oluşmamış, müesseseleri yerleşmemiş, gelişme dönemini yaşayan bir toplumda, meselelerin çözümü bireylere havale edilmiş olmakla beraber, toplum gelişme gösterdikçe ve kurumları oluşmaya başladıkça yardımların da, bireyselliği aşarak müessese haline dönüşmesi tabii olarak beklenen bir durumdur. Yani fedakârlık, yardımlaşma ve dayanışma, kardeşlik gibi hasletlerle donatılan bireylerin oluşturduğu bir toplumun, olgunlaşma süreci içerisinde yardım faaliyetlerini kurumsallaştırması tabii kabul edilmelidir.

Kur'an'da, vakıfların temelini oluşturan sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı emir veya tavsiye eden birçok ayet mevcuttur.¹⁰⁹ Bu yardımlaşma genelde "zekât" kavramıyla

¹⁰⁷ Beşir Gözübenli, "İslâm Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu", *Yeni Ümit Dergisi*, S. 60, 2003, s. 28.

¹⁰⁸ Maide, 5/2.

¹⁰⁹ Konuyla doğrudan ilgili olan Ali İmran süresinin 92. ayetidir. "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça tam hayra nail olamazsınız" ayetinin anlamını tam olarak anlayamayan sahabeler bunu

ön plana çıkmaktadır. Zekât, devlet tarafından toplanan bir vergidir. İslâm'ın devlet olarak doğuşundan itibaren uygulama bu şekilde olmuştur. Ancak toplumsal yardımlaşma sadece devlet eliyle sağlansa ve bireylere yalnızca bu vergileri vermeleri emredilseydi, bu ayetlerle vakıf müessesesi arasında herhangi bir bağ kurulamazdı. Fakat böyle olmamış, “sadaka” gibi geniş anlamalı bir terim bazen zekât anlamında, mecburi devlet vergisini karşılamak üzere kullanılırken, bazı yerlerde de fertlere bırakılmış kendi isteğiyle yapılan harcamalar kastedilmiştir.¹¹⁰

Bununla birlikte “Sadaka” ve “Zekât” terimleri dışında Kur'an, “İhsan”¹¹¹, “Hayır işleme”¹¹², “Allah'a güzel ödünç verme”¹¹³, “İnfak”¹¹⁴, “Yararlı iş”¹¹⁵, “Karz-ı hasen”¹¹⁶, “Yoksul ve yetimleri gözetme”¹¹⁷, “İbadet yerleri ve topluma yararlı eserlerin korunması, inşa ve tamiri”¹¹⁸, “Temizliğin sağlanması”¹¹⁹, gibi vakıf müesseselerinin ana konularını teşkil eden yardımlaşma ve toplumsal dayanışmayı içeren pek çok ayette ve birçok yerde genişçe yer vermiştir. Kur'an'da toplumsal hayata dair ve ona çekidüzen veren, sosyal ilişkileri düzenleyen ve sosyal hayatı derinden etkileyen ayetler tek tek değerlendirilecek olursa vakıf gibi bir müesseseye ulaşılması, mantığı zorlayacak bir durum değildir. Tersinden bir yaklaşımla da yani vakıfların üstlenmiş olduğu sosyal dayanışma ve yardımlaşma hizmetleri gözden geçirilecek olursa bunlara dayanak teşkil edecek ayetleri bulmak zor olmayacaktır. İnsanlarda var olan başkalarına yardım etme eğilimi de bu anlayışı geliştirmiştir. Nitekim Kur'an da, insanın bu eğilimini en iyi şekilde değerlendirmesi için zayıfa, fakire, yolda kalmışa, borçluya yardımı hatta genel olarak sadakaların özel olarak da zekâtın bu kimselere verilmesini tavsiye ya da emretmektedir. Zaten bu anlayış da vakfın temelini oluşturmaktadır. Bu anlayışla hareket eden İslâm toplumu, bireysel yardımlaşmayı zamanla daha düzenli ve sürekli hale dönüştürerek ve bunu hukuki bir çerçeveye oturtturarak vakıf müessesesinin ortaya çıkmasına zemin

---

Hiz. Muhammed'e sorunca o bunu “vakıf” şeklinde açıklamıştır. Tefsircilerin çoğu bu ayeti vakıfla irtibatlandırmışlardır. Akgündüz, a.g.e., s. 57.

¹¹⁰ Nazif Öztürk, Menşei ve Tarihi Gelişimi..., s. 40-41.

¹¹¹ Bakara, 2/83, 112; Nisa 4/36.

¹¹² Bakara, 2/148, 177, 215; Ali İmran, 3/114; Maide, 5/48.

¹¹³ Bakara, 2/245; Maide, 5/12.

¹¹⁴ Bakara, 2/2, 195, 215; Ali İmran, 3/192; Nisa, 4/39.

¹¹⁵ Bakara, 2/277; Ali İmran, 3/57; Nisa, 4/124; Maide, 5/9.

¹¹⁶ Müzzemmil, 73/20

¹¹⁷ Bakara, 2/220; Beled, 90/14.

¹¹⁸ Bakara, 2/114; Tevbe, 9/17, 18, 19

¹¹⁹ Bakara, 2/125, 168, 172; Maide, 5/4, 5, 6, 87, 88, 100.

hazırlamıştır. İslâm hukukçuları ve tefsirciler tarafından İslâm vakıf müessesesine temel oluşturduğu ifade edilen ayetlerin bazıları şunlardır:

- “Herhangi birinize ölüm gelip de “Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!” demeden önce, size verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın”¹²⁰
- “...Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar”¹²¹
- “Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan...”¹²²
- “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar...”¹²³
- “...Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha büyük bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz...”¹²⁴
- “...Sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar... var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”¹²⁵
- “Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın...”¹²⁶
- “...Allah yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir...”¹²⁷
- “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun karşılığını görecektir.”¹²⁸

Bununla birlikte Kur’an, insanlara yardımda, kişinin en yakınlarından başlayarak hareket etmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya-babaya, akrabaya, yetimlere yoksullara, yakın komşuya uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya ve ellerinizin altındakine iyilik edin...”¹²⁹ ayeti ile Kur’an, bütün bir toplumun dayanışması yolunda teşviklerde bulunmuştur.

Toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerekli kılan hususlardan birisi de maddi anlamdaki dengesizliklerdir. İnsanların sahip olduğu mülk ve servetleri farklılık arz

---

¹²⁰ Münafikûn, 63/10.

¹²¹ Bakara, 2/3.

¹²² Bakara, 2/262.

¹²³ Ali İmran, 3/134.

¹²⁴ Müzemmil, 73/20.

¹²⁵ Ahzab, 33/35.

¹²⁶ Kehf, 18/110.

¹²⁷ Sebe, 34/39.

¹²⁸ Zilzal, 99/7.

¹²⁹ Nisa, 4/36.

edeceğine göre az olanın çok olana karşı kıskançlık veya farklı bir düşünce içerisine girmesi kaçınılmazdır. Ya da serveti çok olanın bunu bir güç olarak kullanıp az olana karşı bir tahakküm içerisine girmesi durumu belirebilir. Kur'an, "Mülkün yegâne sahibi olan Allah mülkü kime dilerse ona verir, kimden dilerse ondan alır, kimi dilerse onun kadrini yükseltir, kimi dilerse alçaltır. Hayr tamamıyla onun elindedir. O, her şeye güç yetirir."¹³⁰ ifadesiyle mülkün insanlara geçici olarak verildiğini, insanların mülk ve servetlerine tamah etmemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mülkü veren ve alanın Allah olduğuna kesin olarak inanan insanların, mallarını Allah'ın emrettiği şekilde ihtiyaç sahiplerine harcamaları inandıkları değerlerin tabii bir sonucudur.

Mallarını Allah yolunda harcamanın en güzel şeklini de Kur'an şu şekilde ifade etmektedir. "Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Siz hayrat yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarışın..."¹³¹ Şüphesiz bu ayetin içerdiği manada ahlaki erdemlerle donanmış bir toplum oluşturmayı hedefleyen Müslümanlar iyilik yapma konusunda yarışır hale gelmişlerdir. Mallarından harcamak suretiyle hayırda yarışan insanların ne tür mallarından sarf etmelerinin daha makbul olacağını da şu ayetler beyan etmektedir: "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın..."¹³², "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla tam iyiliğe sahip olamazsınız."¹³³ Bu ayetlerin manasına uygun olarak Müslümanlar sahip oldukları değerleri başkalarıyla paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bu anlayışın gereği olarak, kendi hayat standartları ölçüsünde yediklerinden yedirme, giydiklerinden giydirme gibi erdemli davranışları sergilemişlerdir. Diğer taraftan da insanların faydalanması için birçok hayır müessesesi inşa etmişlerdir.

Toplum menfaatini, yardımlaşma ve dayanışmayı yaşam biçimi ve bir dünya görüşü haline getiren Müslümanlar, bunu zamanla daha sağlıklı bir sisteme oturtarak teşkilatlandırmışlar ve vakıf müessesesini ortaya çıkararak alabildiğine geliştirmişlerdir. Görülüyor ki hayır yapmakta ve insanlığa hizmet sunmakta yarışmak, İslâm medeniyetinde bir kültürel değer olarak benimsenmiş ve İslâm toplumunun ortaklaşa kabul ettiği ve

---

¹³⁰ Ali İmran, 3/26.

¹³¹ Bakara, 2/148.

¹³² Bakara, 2/ 267.

¹³³ Ali İmran, 3/92.

uyguladığı bir davranış modeli haline gelmiştir. Bu davranış modelinin somutlaşarak müesseseseleşmesi sayesinde İslâm dünyası baştanbaşa hayır eserleriyle donatılmıştır.

1.3.2. Sünnette Vakıf

Vakıf müessesesinin Müslümanlar arasında ve İslâm dünyasının her tarafında yaygınlaşmasının temelinde hiç şüphesiz Hz. Muhammed'in teşvikleri ve uygulamaları da çok etkili olmuştur. Hz. Muhammed, Kur'an'da pek çok yerde geçen yardımlaşma ve toplumsal dayanışma ile ilgili prensipleri kendi hayatına uyarlayarak Müslümanlara pratik bir örnek teşkil etmiştir. Bu insani değerleri bir yaşam biçimi haline dönüştürürken aynı zamanda Müslümanların da benzer davranışları sergilemeleri için onları yönlendirmiş ve teşvik etmiştir.

Hz. Muhammed, veren elin alan elden üstün olduğunu¹³⁴ ifade ederek komşuyu komşuya mirasçı kılacak kadar komşuluk ilişkilerini önemsemiş ve komşusu aç iken tok yatanın müminliğin vasıflarından uzak bulunduğunu belirterek,¹³⁵ kişinin kendisi için arzu ettiğini başkaları içinde arzu etmesini, kendisi için istemediğini başkaları için de istememesi gerektiğini¹³⁶ söyleyerek adeta toplumsal yardımlaşmayı ve dayanışmayı kendisine rehber edinen bir Müslüman profili çizmiştir. Nitekim kendi yaşayışında bunu uygulayarak yetiştirdiği insanların da bu doğrultuda hareket etmelerine vesile olmuştur. Asr-ı Saadette yardımlaşma duygusu o kadar çok gelişmiştir ki Kur'an, bu insanlardan "Kendileri sıkıntı içinde bulunsalar dahi başkalarını kendi nefislerine tercih ederler"¹³⁷ şeklinde övgüyle bahsetmiştir.

Kur'an'ın emir ve teşvikleriyle birlikte Hz. Muhammed'in de toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı öven ve insanların yararına hayır hizmetleri yapılmasını isteyen pek çok hadisi vardır. Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih bir evlat bırakanlarınki kesilmez"¹³⁸ ifadesiyle insanların

¹³⁴ Buhari, Vesaya, 9, Zekat, 18; Müslim, Zekat, 94.

¹³⁵ Buhari, Edeb, 28; Müslim, Birr 140; Ebu Davud, Edeb 132; Tirmizi, Birr 28.

¹³⁶ Buhari, İman, 7.

¹³⁷ Haşr, 59/9.

¹³⁸ Müslim, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai'nin naklettiği bu hadiste "cari sadaka" şöyle izah edilmiştir: "Çeşme, köprü, hastahane, cami, mektep yaptırmak, ağaç diktirmek..." **Riyazü's Salihin**, C. 3, Hadis

hayırına yapılacak olan işlerin önemi vurgulanmaktadır. Bunu kendine rehber edinen Müslümanlar, Allah'a yaklaşma amacıyla ve öldükten sonra ahirette kendilerine sevap kazandıracak birçok hayır eser yapmışlardır. Mescid yapmayı, su akıtmayı, yolda kalmışları gözetmeyi, yolcular için han ve kervansaray yapmayı, hayatında ve sıhhatli halinde malından sadaka ayırmayı öğütleyen ve bu gibi davranışları öven pek çok hadis mevcuttur. Bunların hepsinde de topluma sağladığı fayda sürekli olan sadaka-i cariyeden söz edilmektedir ki bu da vakıftan başka bir şey değildir.¹³⁹

Hz. Muhammed de bu anlayışa uygun olarak asla servet biriktirme yoluna gitmemiş çoğu zaman da sahibi olduğu maddi değer ifade eden şeyleri insanların hayırına harcamıştır. Öyle ki nakledilen bir hadiste “vefat ettiği vakit arkasında ne gümüş, ne köle, ne cariye, ne de başka bir şey bırakmadı. Yalnız, binmekte olduğu beyaz bir katır, bir silah ve bir de yolculara vakıf (sadaka) olan Fedek ve Hayber'deki araziyi bırakmıştır” denilmektedir.¹⁴⁰ Hadisçiler için bu ifade vakıf için açık bir delil olarak kabul edilmiştir.¹⁴¹

Hicret'ten sonra kendisine ait yedi parça hurma bahçesini vakfedip gelirini “havadis-i dehre” yani İslâm'ı muhafaza için yapılacak faaliyetlerde, duyulacak ihtiyaçların giderilmesine tahsis edilmiştir. Fedek Hurmalığını ibn-i sebile (yolculuk için gerekli olan erzak ve parası tükenmiş yolcuya), Hayber hurmalığını ise üçe bölerek ikisini ehl-i İslâm'a ve bu kısmından bir şey artarsa onu da fukara-i muhacirine bırakmıştır.¹⁴² Gelirinin dağıtımı ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte bu arazi İslâm'daki ilk vakıf olarak kabul edilmektedir.¹⁴³

Hz. Muhammed'in bu uygulaması etrafındaki Müslümanlar için önemli bir örnek teşkil etti. Mali imkânlarını seferber ederek hayır yapma konusunda yarışan bu insanlar; sadaka ve infakların nasıl değerlendirileceği konusundaki en önemli işareti bu şekilde almış oldular. Mesela Hz. Ömer, Hayber arazisinden kendine düşen ganimet malını görünce, o zamana kadar o ölçüde değerli mala sahip olmadığını ifade ederek bu malını

No: 1412, s. 5., Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen buradaki sadaka-i cariyeyi vakıf olarak tercüme etmiştir. Bkz. Bilmen, a.g.e., s. 301.,

¹³⁹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 45.

¹⁴⁰ Riyazü's salihin, C.I., B. 2, s. 209., Hadis no: 477.

¹⁴¹ Akgündüz, a.g.e., s. 58.

¹⁴² Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 45.

¹⁴³ Akgündüz, a.g.e., s. 59.

Allah yolunda sarf etmek istedi. Ancak bu harcamanın en verimli ve hayırlı olanını Hz. Muhammed'e sordu. Bunun üzerine Hz. Muhammed hem Hz. Ömer'e ve hem de diğer müminlere ve hem de sonradan gelecek hayır sahiplerine model olacak bir tavsiyede bulundu. İşte bu tavsiye İslâm hukukundaki vakıfların temelini teşkil eden esasları ihtiva etmektedir.¹⁴⁴

Hz. Ömer'in Seng¹⁴⁵ denilen hurmalığı ile ilgili olarak Hz. Muhammed; "Bu hurmalığın aslını (rakabesini) vakfet¹⁴⁶ hasılatını tasadduk et" diye tavsiyede bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer de o yerin aslını satılmaz, satın alınmaz, hibe edilmez ve miras yoluyla intikal etmez şekilde malını vakfetti. Gelirini Allah yolunda gaza eden mücahitlere, esaretten kurtulmak isteyen kölelere, yolculara, misafirlere ve muhtaç akrabalarına bağışladı.¹⁴⁷ Mütevellî tayin edilenler de hurmalığın mahsulünden örfeye göre yiyebilir ve dostuna yedirebilir.¹⁴⁸ Hz. Ömer halifeliği zamanında bu yerin vakfiyesini yazdırmıştır.¹⁴⁹

Burada iki husus önem arz etmektedir. Birincisi malın aslının özel mülkiyete konu olamayacak hukuki bir konumda mütalaa edilmesi, ikinci olarak da vakfedilen malın devamlı şekilde menfaat verecek bir hukuki yapıya kavuşturulmasıdır.¹⁵⁰ Bu iki husus, yani vakıfların alım-satımdan alıkonulması ve ebedilik vasfı, diğer bir ifade ile yapılan iyiliğin bir defaya veya muayyen bir zamana hasredilmemesi, iyilik ve hayır fikrinin sürekliliği¹⁵¹ vakıfların gelişmesi, sayı ve çeşitlerinin çoğalması bakımından önemli bir

¹⁴⁴ Gözübenli, a.g.m., s. 32.

¹⁴⁵ Başka bir rivayete göre bu arazi "Kasm" olarak geçmektedir. Bilmen, a.g.e., C. 4, s. 176.

¹⁴⁶ Burada "vakf" olarak tercüme edilen kelime hadisin aslında "habs" olarak geçmektedir. Akgündüz, a.g.e., s. 60.

¹⁴⁷ Buhari, Şurut 19, Vesaya 28, İman 33; Müslim, Vasiyyet 15; Ebu Davud, Vesaya, 13; Tirmizi, Ahkam 36; Bilmen, a.g.e., C. 4, s. 304.

¹⁴⁸ Buhari, Şurut 19, Vesaya 28, İman 33; Müslim, Vasiyyet 15; Ebu Davud, Vesaya, 13; Tirmizi, Ahkâm 36.

¹⁴⁹ Halife Hz. Ömer'in kâtibi Muaykıyb'ın yazdığı ve Abdullah b. Erkam'ın şahit olduğu vakfiye şöyledir: "Bismillahirrahmanirrahim. Bu, müminlerin emîri, Allah'ın kulu Ömer'in (r.a.) kendisine bir şey vaki olursa (ölürse) vasiyetnamesidir. Seng, Sırma b. El-Ekva ve oradaki köle, Hayber'deki yüz sehm ve oradaki köle, vadide Muhammed'in (s.a.) verdiği yüz sehm, bütün bunlara, satılmamak ve satın alınmamak kaydıyla hayatta olduğu müddetçe Hz. Hafsa (r.a.) mütevellilik yapacaktır. O öldükten sonra ailesinden en dirayetli olanı mütevellî olur. Mütevellî, el açan fakire, ihtiyaç sahiplerine ve akrabalara dilediği gibi bu mallardan infak eder. Mütevellinin bu maldan yeesi veya başka birine yedirmesinde veya gerektiği zaman bu malı çalıştırmak için) bir köle satın almasında bir mahzur yoktur. Öztürk, Menşei ve Tarihi Gelişimi, s. 47

¹⁵⁰ Gözübenli, a.g.m., s. 32.

¹⁵¹ Kunter, a.g.m., s. 105.

etkiye sahiptir olmuştur. Bu hadis aynı zamanda vakfın tarifini de vermektedir. Nitekim Maliki ve Hanbeliler vakfı bu şekilde tanımlamışlardır.¹⁵²

Vakıfların hukuki statüye kavuştuğu sonraki dönemlerde tesis edilen vakfiyelere tamamen uygun olan Hz. Ömer'in vakıf ve vakfiyesinden başka diğer sahabelere ait vakıf örnekleri de vardır. Bunlar arasında Kur'an'dan bir ayetle irtibatlandırılan Ebu Talha'nın vakfı, vakfın menşei açısından çok önemlidir. Nakledildiğine göre Ebu Talha Ensar'dan Medine'nin en zenginlerinden biriydi. En sevdiği malı da Mescid-i Nebevi'nin karşısındaki "Beyreha" (Berih) denilen hurma bahçesiydi. Hz. Muhammed o bahçeye girer, içindeki tatlı sudan içerdi. Kur'an'ın "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça tam hayra nail olamazsınız"¹⁵³ ayeti nail olunca Ebu Talha, Hz. Muhammed'e gelerek "Rabbimiz bizden mallarımızı istiyor; şahit ol ey Allah'ın Muhammedi, ben en sevdiğim arazimi Allah rızası için hayra tahsis ettim" der. Hz. Muhammed yakın akrabaları olan Hassan ve Übey'ye tahsis etmesini tavsiye eder. Ebu Talha da bu vakfı akrabalarına tahsis eder. İslâm Hukukçuları zürri (aile) vakıflarının cevazına Ebu Talha vakfını örnek alarak karar vermişlerdir.¹⁵⁴

Bir başka rivayete göre Hz. Muhammed hicret edip Medine'ye geldiği zaman orada "Rûme" kuyusundan başka içilebilecek tatlı su yoktu. Bundan dolayı "Kim Rûme kuyusunu Cennette göreceği hayır mukabilinde satın alır? Ve kendi kovasını Müslümanların kovasıyla ortak kılar" buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. Osman, öz malından bu kuyuyu satın almış ve gerekli kazı işlemlerini tamamladıktan sonra onu vakfetmiştir."¹⁵⁵

Buna benzer bir şekilde Hz. Ali de bir arazisini bizzat kazmış, orada su bulununca da derhal şöyle yazmıştır: "Bu müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ali'nin vakıfnamesidir. Burayı Medine'nin yoksulları için satılmamak, bağışlanmamak ve intikal etmemek üzere sadaka kıldı. Oğullarım Hasan ve Hüseyin muhtaç olursa, gelirinden onlar yararlansınlar" demiştir.¹⁵⁶

---

¹⁵² Akgündüz, a.g.e., s. 59.

¹⁵³ Ali İmran, 3/92.

¹⁵⁴ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 48.

¹⁵⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 60.

¹⁵⁶ Hatemi, a.g.e., s. 35.

Bunlar dışında sahabelerin vakıflarıyla ilgili benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Başta Hulefa-i Raşidin olmak üzere sahabeden birçok kişi toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın bir örneği olarak mallarını vakfetmişlerdir. İmam-ı Şafi'nin şu sözleri konuyu özetlemesi bakımından önemlidir: “Fatıma, Ali ve Ömer ailesinden birçokları bize vakfı haber vermiştir. Ensar ve muhacirlerin birçok vakıfları hafızalarımızda saklıdır. Vakıf konusunu bir iki kişi değil amme nakletmektedir. Selef ve halef bu konuda ittifak etmektedir. Bu konuda hadis nakline kalkışmak ta manasızdır. Zira bu konu çok açıktır. Buna rağmen bazı hadisleri nakletmiş bulunuyoruz.”¹⁵⁷ Hz. Ömer'den sonra sahabenin oluşturduğu vakıflar sürekli olarak artmıştır. Öyle ki, sahabeden bir akara sahip olup da, onun bir kısmını vakfetmeyen hemen hemen hiç kimse kalmamıştır.¹⁵⁸ Bütün bunlar şunu gösteriyor ki hadislerin açıkça ifade ettiği hükümlerle bunların ışığı altında içtihadattan doğan hükümlerin toplanması, İslâm hukukunda vakıf müessesesinin esas ve şeklini ortaya koymuştur.¹⁵⁹

Sahabeden sonra da onları takip eden Emevi ve Abbasi halifeleri ve daha sonraki İslâm ülkelerinin yöneticileri tarafından birçok vakıf müessesesi tesis edilmiştir. Hz. Muhammed'in uygulamaları ve hadisleriyle Müslümanların kardeşliğine, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmaya vurgu yapan, iyilik yapmayı ibadet kabul eden bir dinin mensuplarının; bu gayeyi gerçekleştirmede organize araçlardan biri olan vakıf müessesesine sahip çıkmaları, amaç dikkate alındığında anlaşılabilir bir mahiyet arz etmektedir.

1.4. İslâm'da Vakfın Kuruluş Şartları ve Unsurları

Vakıf müessesesinin İslâm dünyasında büyük bir gelişme göstermesi ve İslâm ülkelerinin sosyal ve iktisadi hayatında etkin bir rol oynaması, sadece tesadüfe veya basit sebeplere bağlanamaz. Diğer taraftan vakıfların oluşturulmasının müsadere korkusu ve şahsi menfaat elde etme arzusuyla açıklanamayacağı da bir gerçektir.¹⁶⁰ Bu müesseseyi

¹⁵⁷ Akgündüz, a.g.e., s. 60.

¹⁵⁸ Muhammed Ebu Zehra, **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, (Çev: Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu) İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1981, s. 197.

¹⁵⁹ Karaman, a.g.e., s. 216.

¹⁶⁰ Mustafa Nuri Paşa bunu şöyle izah ediyor: “Bunlardan biri de sözde geçmişlerimizin vakıf kurmaları ve düzenlemeleri sırf mallarının müsadere edilmesi korkusundan ortaya çıkmış ve çocuklarına bir gelir bırakma amacına dayanıyormuş diye söylenen anlamsız sözlerdir. İçlerinde öylesi olsa bile, çoğunluğunun bu düşüncenin dışında bir tutuma sahip oldukları, şimdi vereceğimiz kanıtlarla saptanmış

ortaya çıkararak ve gelişmesini sağlayan bir kısım dini, ahlaki, iktisadi, toplumsal ve siyasi sebeplerle birlikte etkin saiklar vardır.

Vakıf müessesesi, kısa bir sürede ortaya çıkmış bir kurum değildir. Hukuki anlamda müesseseleşmesi uzun bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. İslâm öncesi dönemde de vakfa benzeyebilecek ve menşeyi teşkil edebilecek bir takım uygulamalar olduğunu ifade etmiştik. Ancak bu uygulamalar, daha çok mabetlerle sınırlı kalmış ve genelde bir övünme vesilesi olarak yapılmaktaydı. İslâm'dan sonra ise kurbet (Allah'a yakın olma arzusu) ile yapılmaya başlanmış ve bir toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya dönüşmüştür. Başlangıçta bireysel olarak yapılan yardımlar, zamanla kurumsal hale gelmiş ve nev'i şahsına münhasır bir müessese olarak ortaya çıkmıştır.

Dini ve hukuki bir müessese olan vakfın İslâm hukukuna göre kuruluşu ve işleyişi ile ilgili yerine getirilmesi gereken birtakım şartlar mevcuttur. Muhtelif ekollere mensup İslâm hukukçuları arasında bu şartların mahiyeti hakkında bazı görüş ayrılıkları vardır.¹⁶¹ Ancak görüş ayrılıkları olsa da İslâm hukukuna göre geçerli bir vakıftan bahsedebilmek için herkesin ortak olarak kabul ettiği bazı temel unsurlar vardır. Bunlara ayrıca vakfın rükünleri de denir. Bunlar vakfın olmazsa olmazlarıdır. Görüş ayrılıkları bu unsurlar üzerinde değil bu unsurların sahip olduğu şartların mahiyetinin ne olacağı üzerinedir.

1.4.1. Vakfeden Kişi (Vâkıf)

Vakfetmek kişinin mal varlığında azalmaya sebep olan hukuki bir işlem olduğundan dolayı öncelikle vakıf kuran kimsenin (vâkıfın) "kâmil ehliyet"e sahip olması gerekir.¹⁶² Diğer bir ifadeyle vâkıfın akıl, baliğ ve reşit olması şarttır. Bütün İslâm hukukçuları vâkıfta bu şartın bulunmasını şart koşmakta ve buna uygun olmayan kişilerin

---

olur. Eğer amaç sadece çocuklara bir gelir bırakmak olsaydı, hayır işleri için yapılan yapının küçük ölçüde, buna bağlanan gelirin çok fazla olması gerekirdi. Oysaki durum tam tersidir. (delilleriyle ispat ediyor) İkinci olarak: Darüssaade Ağası ve Kapı Ağası gibi kendinden sonra gelecek yakınlarını düşünmekten uzak (nesilsiz oldukları için) olan pek çok kişiler bile birçok hayır işleri, hanlar, hamamlar ve gelirler kurup düzmüş ve bunları vakıf ve tescil ettirmişlerdir. Durum böyle iken, bilim ve eğitimin yayılmasına yarayacak, ülkenin bayındırlaşmasını sağlayacak bu denli büyük ve faydalı eserler ortada iken, teferruati ana konudan önceye alıp işi kötüye yormak insafli bir yargı değildir." Bkz. Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, (Sad. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 310-311.

¹⁶¹ Bu görüş ayrılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 107-129.

¹⁶² Kazıcı, a.g.e., s. 43.

vakıf muamelelerini sahih olarak kabul etmemektedirler.¹⁶³ Bu vasfı taşımayan küçük yaştaki çocukların, akıl hastalarının, akıl zayıflarının (mâtuf) vakıf kurması mümkün değildir. Ayrıca bu kişiler veli veya vasilerinin izniyle de olsa vakıf yapamazlar.¹⁶⁴

Vâkıf, borcundan dolayı mahcur olmamalıdır. Yani malını kullanmaktan menedilmiş veya kısıtlanmış olmamalıdır. Böyle bir durumda borçluların kurmuş oldukları vakıflar muteber kabul edilmemiştir. Borçlanmadan önce kurulan vakıfların geçerli olduğunu kabul edenler olmakla¹⁶⁵ birlikte bazı hukukçular malları hacir altına alınmış borçluların hacirden önce kurdukları vakıfları da geçersiz kabul etmişlerdir.¹⁶⁶ Esasında On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren kadılar borçlu kişilerin vakıflarını tescil etmemişler veya menetmişlerdir.¹⁶⁷

Yine vâkıfın hür olması gerekir. Hür olmayanların kendileri mülkiyete konu olabildikleri için mülkiyet hakkını serbestçe kullanamazlar. Bu durumda tam mülkiyet hakkını gerektiren vakıf muamelesini yapamazlar. Bütün İslâm hukukçularına göre hürriyet vâkıfta bulunması gereken bir vasıftır. Buna göre kölelerin yaptıkları vakıflar sahih değildir.¹⁶⁸ Yine vâkıfın hiçbir zorlama veya baskı altında kalmadan vakfa rızası olmalıdır.¹⁶⁹ Ayrıca vakfedenin kadın veya erkek olması arasında bir fark yoktur.¹⁷⁰ İslâm tarihinde birçok kadın vâkıf vardır.

1.4.2. İrade Beyanı

Vâkıf, kurmak istediği vakfı bir irade beyanı ile ortaya koymalıdır. İrade beyanı sözlü olmak zorundadır. İrade beyanı, İslâm hukukçularına göre sözlü tasarruflardan olan

---

¹⁶³ Akgündüz, a.g.e., s. 175.

¹⁶⁴ Aydın, a.g.e., s. 265.

¹⁶⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 181.

¹⁶⁶ Burada mallarını alacaklılarından kaçırma ihtimali olabilir. Hatemi, a.g.e., s. 92.

¹⁶⁷ Ebussuud Efendinin fetvasında bu durum açık bir şekilde beyan edilmiştir: Fetvada borçlu kimsenin alacaklılarından kaçırıp bütün mülkünü vakfetmesi durumunda vakfın sahih olup olmayacağı sorulduğunda Ebussud Efendi, şer'an sahih ve lazım olmayacağını ve kadıların da bunu tescilden menedildiklerini ifade etmiştir. Bkz. Ertuğrul Düzdağ, **Kanuni Dönemi Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, s. 90.

¹⁶⁸ Buradaki tek istisnai durum, efendisinin izin vermesi halinde ona vekâleten kölenin yaptığı vakıflardır. Osmanlı Devletinde Darüssaade Ağalığı yapanların kurdukları vakıflar bu şekildedir. Akgündüz, a.g.e., s. 181.

¹⁶⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 43., Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 72.

¹⁷⁰ Aydın, a.g.e., s. 266.

vakıf muamelesinin kurucu unsurlarından biridir.¹⁷¹ Vâkif, “malımı vakfettim”, “malımı habsettim, tasadduk ettim” veya “sadaka-i müebbede ile sadaka ettim” şeklindeki ifadelerle bunu sözlü bir şekilde ortaya koymalıdır.¹⁷² İrade beyanının sözlü olması yeterlidir.¹⁷³ Ayrıca yazılı bir şekil veya resmi bir senedin düzenlenmesi gerekli değildir. Ancak vakıf şartları genellikle uzun bir metin olduğundan bu şartların sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için yazılı metin yararlı görülmüş, vakıftan geri dönüşün mümkün olmadığı hukuki bir işlem haline gelebilmesi için de mahkemeye tescil ettirilmesi mecburi kılınmıştır.¹⁷⁴

Vakfin kuruluş şartlarından biri ebedilik¹⁷⁵ olduğundan vakfin kuruluşunu veya varlığını şüpheli bir olaya bağlamamak için irade beyanının geciktirici veya bozucu bir şartı içermemesi gerekir. Mesela “bu sene şu kadar para kazanırsam malvarlığımın şu kadarıyla bir vakıf kuruyorum” veya “ticarete şu kadar zarar edersem kurduğum vakıf fesholsun” denerek vakıf kurulamaz. Çünkü bu şartlar vakfin ebedilik ilkesine aykırı olmaktadır. Diğer taraftan vakfin süresiz olma ilkesine aykırı olabilecek bir başka düzenlemeyle de vakıf kurulamaz.¹⁷⁶

Vakfin kuruluşu ile ilgili irade beyanını ortaya koyan vâkif, bunu sağlığında yapabileceği gibi öldükten sonrası için de vasiyet edebilir. Ancak bu durumda vakfa tahsis edilen mallar vasiyet için getirilen sınırlamalara tabidir.¹⁷⁷ İslâm dünyasında bu tür uygulamalar oldukça yaygındır.

Vakıf kurulurken ortaya koyulan irade beyanında vâkif, hukuka aykırı olmamak kaydıyla istediği şartları ileri sürmekte serbesttir. Vakıftan kimlerin nasıl ve ne ölçüde yararlanacağı, vakfin nasıl idare edileceği, vakfin gelirlerinin nasıl kullanılacağı konusunda vâkif istediği şartları koyabilir. Bunları vakıf senedine yazabilir. Vakıf senedine yazılan

¹⁷¹ Hanefi hukukçularına göre vakıf muamelesinin tek bir kurucu unsuru vardır. O da irade beyanıdır. Hanefiler dışındaki diğer hukukçular ise irade beyanı yanında, vâkif, mevkuûf (vakfedilen şeyler), vakıfdan yararlananları (mevkufun aleyh) da sayarlar. Bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 109.

¹⁷² Ömer Hilmi Efendi, **İthaf-ül Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf**, Ankara: VGM Yayınları, 1977, s. 18. Kazıcı, a.g.e., s. 42., Akgündüz, a.g.e., s. 111.

¹⁷³ Bu sözlü beyanın şahitler huzurunda ilan edilmesi gerekir. Elmalılı Hamdi Yazır, vakfin kuruluşunda ilan şart olduğunu ifade eder. Bkz. Öztürk, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 61.

¹⁷⁴ Aydın, a.g.e., s. 266.

¹⁷⁵ Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 56.

¹⁷⁶ Aydın, a.g.e., s. 266.

¹⁷⁷ Bu sınırlamalar için bkz. Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940, s. 87-89.

hukuka aykırı şartlar ise geçersizdir. Bununla birlikte vakıf senedine yazılan şartlar eğer kuruluş aşamasında bu hak saklı tutulmamışsa sonradan değiştirilemez. Ancak burada değiştirilemez denilen şartlar vakıftan yararlanma ve yararlananlarla ilgili şartlardır; yoksa vakfın yönetimi ile ilgili şartlar hâkimin izniyle her zaman değiştirilebilir.¹⁷⁸

Vakfın kurulmasında ortaya konulan irade beyanından dönülüp dönülemeyeceği yani vakıf kurmaktan vazgeçilip geçilemeyeceği İslâm hukukçuları arasında önemli bir tartışma konusunu teşkil etmiştir. Ebu Hanife vakıf oluşturulurken vakfedilen şeyin vâkıfın mülkiyetinde kalacağı görüşünü ortaya koyduğundan vakıftan dönülebileceğini ifade etmiştir. Ona göre mülkiyeti vâkıfta kalan malların sadece menfaati temlik edilmiş olmaktadır. Bu durumda mülkün aslı kendisine ait olduğu için de vakıftan dönüş mümkündür. Buna karşılık diğer hukukçulara göre vakıf kurma işlemi için verilen malların mülkiyeti vâkıftan çıkacağı için vakıftan vazgeçme halinde mülkiyetten çıkan malların geri dönmesi mümkün görünmediğinden vakıftan dönüşü kabul etmemişlerdir. Ancak bu hukukçular arasında da vakıftan ne zamandan itibaren veya hangi aşamada dönülüp dönülemeyeceği hususunda tartışmalar yaşanmıştır.¹⁷⁹

Böyle bir durumda vakıf kurulduktan ya da bir süre işledikten sonra vakıftan dönme isteği ortaya çıkar ve mahkemeye başvurulursa mahkeme de Ebu Hanife'nin içtihadını kabul edip vakıftan dönme kararı verirse kaçınılmaz olarak ortaya birtakım problemler çıkacaktır. İşte bu problemlere yol açmamak için sözlü bir hukuki işlemle kurulması için yeterli olan vakıf muamelesi mahkeme tarafından da tescil ettirilmiştir. Karmaşayı önlemek için vakfın teşkil edilmesinin akabinde vâkıf bu işlemde vazgeçmekte ve ortaya hangi hukukçunun görüşüne göre işlem yapılacağı gibi bir problem çıkmaktadır. Bu gibi ihtilafli durumlarda mahkemenin vereceği karar kesin kararı oluşturacağından artık sonradan bundan dönüş söz konusu olmamaktadır.

---

¹⁷⁸ Gayri sahih vakıflarda istisna vardır. Bu tür vakıflarda devlet başkanı vakıfla ilgili her türlü şartı sonradan değiştirme yetkisine sahiptir. Çünkü bu tür vakıflar, gerçek vakıf olmaktan ziyade bir tür tahsistir. Ali Himmet Berki, a.g.e., s. 82.

¹⁷⁹ Ebu Yusuf, vakıf kurma için irade beyanının ortaya konulmasından (yani kişinin malını vakfettim demesinden) sonra vâkıfın bu işlemde dönemeyeceğini söylerken Ebu Muhammed vakfedilen malın mütevellîye tesliminden sonra vakıf işleminde dönülemeyeceği görüşündedir. İslâm hukukundaki muhtelif ekollerin görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Akgündüz, a.g.e., s. 99-106.

Bu durumda vâkif, vakıf kurduktan sonra görünüşte vakfından vazgeçmekte mahkeme de her zaman Ebu Yusuf'un içtihadına göre vakıftan dönemeyeceğine hükmetmektedir. Böylece mahkeme vasıtasıyla hakkında kesin bir hüküm oluşan vakıf dönülemez hale gelmektedir.¹⁸⁰ Ebu Yusuf'un görüşü Türk hukuk tarihinde hâkim görüş olarak uygulanmış ve mahkemeler buna göre karar vermişlerdir.¹⁸¹

1.4.3. Vakfedilen Mal (Mevkûf)

Her şeyden önce bir vakıf muamelesinden bahsedebilmek için vakıf senedinde yazılı gayeyi gerçekleştirmek üzere bir mal varlığının tahsis edilmiş ve vâkifin irade beyanıyla bunu belirtmiş olması gerekmektedir. Ancak burada tahsis edilen malın bir takım şartlar taşıması gerekmektedir. Bununla birlikte hukuki anlamda malın ifade ettiği anlamı açıklamak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Sözlük anlamıyla mal, bir insanın sahip olduğu şeydir.¹⁸² Hukuken ise insan tabiatının kendine meylettiği ve ihtiyaç için biriktirdiği şeydir.¹⁸³ Ve menkul, gayrimenkul, yararlanma bakımından mübah olan olmayan ve bilfiil her çeşit malı kapsamına almaktadır. Vakıf muamelesinin oluşturulmasında ve uygulanmasında İslâm hukukçuları arasında en farklı görüşleri vakfedilen malın şartları ve konusu oluşturmuştur.¹⁸⁴ Bunlar içerisinde mevkûfun şartları ile ilgili tartışmalarda öne çıkan para vakıflarının durumu ilerde ele alınacaktır. Şimdilik hukuki tartışmaları bir kenara bırakıp bir vakfın kurulması için vakfedilen malın taşınması gereken birkaç şartı belirtmekle yetineceğiz.

İlk olarak vakfedilecek malın mütevakkim olması gerekmektedir. Mütevakkim mal; kişinin uhdesinde bulunan ve şeran faydalanmasında sakınca olmayan maldır.¹⁸⁵ Yani kişinin o esnada sahibi olmadığı (havadaki kuş, denizdeki balık vs.) şeylerin vakfedilmesi geçersiz olduğu gibi Müslümanlar açısından haram olan şeylerin vakfedilmesi de caiz değildir.¹⁸⁶ Diğer taraftan vakfedilecek mülkün vâkifin mülkü olması gerekmektedir.¹⁸⁷

---

¹⁸⁰ Hatemi, a.g.e., s. 75.

¹⁸¹ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 41-42.

¹⁸² Devellioğlu, a.g.e., s. 577.

¹⁸³ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 340.

¹⁸⁴ Mevkûfun şartları konusunda Hanefiler çok dar ve titiz hareket edince Osmanlı hukukçuları uygulamada birtakım zorlukları aşmak için diğer mezheplerin anlayışına yaklaşmışlardır. Akgündüz, a.g.e., s. 187.

¹⁸⁵ Hatemi, a.g.e., s. 100; Akgündüz, a.g.e., s. 187.

¹⁸⁶ Akgündüz, a.g.e., s. 187

Kişi kendi mülkünde olmayan bir şeyi vakfedemez. Bu bağlamda başkasının mülkünden de tasarrufta bulunup vakıf kuramaz.

Vakfedilen malın malum ve muayyen olması gerekmektedir.¹⁸⁸ Vakfa konu oluşturacak malın sonradan ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önleyecek kadar bilinmesi ve belirli olması gerekmektedir. Bu bağlamda vâkıfın kendi mülkünden olan rastgele bir şeyi vakfetmesi geçersizdir. Bir kişi şu arsamdan birkaç dönüm veya şu findıklığımdan birkaç ağaç vakfettim dese vakıf sahih olmaz. Ayrıca vakfedilecek mal borç veya menfaat olmamalıdır. Bu manada bir kişi başkasından alacağını vakfedemez.¹⁸⁹ Alacak ya da bir yerden gelecek menfaat o esnada bir mal olarak mevcut olmadığından onların vakfedilmesine engel teşkil eder.

Vakfedilecek malın mülk ve akar olması gerekir.¹⁹⁰ Akar, ev, daire, dükkân, ağaç ve benzeri arazi gibi gelir getiren taşınmaz (gayrimenkul) mülk olmalıdır. Diğer taraftan örf ve adetlerin vakfedilmesini kabul ettiği menkuller de vakfedilebilir.¹⁹¹ Para vakıfları, kitap vakıfları ve silah vakıfları buna örnek gösterilebilir.

1.4.4. Vakıftan Yararlanacak olanlar (Mevkûfunaleyh)

Vakfın tarifi yapılırken “menfaati ibadullaha (Allah’ın kullarına) ait olacağı” ifade edilmişti. Tarif dikkate alındığında vakfın gelirinin kendilerine tahsis edileceği “ibadullah” kimlerdir sorusu gündeme gelmektedir. Bu durumda vakfın menfaatinin tahsis edileceği mevkûfunaleyh önemlidir. Bir vakıf, mevkûfunaleyhsiz olamaz. Aksi takdirde dinen yasak olan israf yapılmış olur ki, bu da haramdır.¹⁹² Öncelikle şunu söylemek gerekir ki vakıftan amaç; vâkıfın sürekli olarak sevabını devam ettirmesi olduğuna göre, vakfın gelirinin de ibadet olan ve sevap getiren bir yöne tahsis edilmesi gerekir. Bununla birlikte vakıf yapılan amacın İslâm’da yasak olan bir alana sebebiyet vermemesi gerekir.

¹⁸⁷ Kazıcı, a.g.e., s. 44.

¹⁸⁸ Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 81; Kazıcı, a.g.e., s. 45; Akgündüz, a.g.e., s. 190

¹⁸⁹ Bunun tek istisnası alacağın vasiyet yoluyla öldükten sonrası için vakfedilebilmesidir. Bkz. Ali Himmet Berki, Vakıflar, s. 51; Hatemi, a.g.e., s. 98-99.

¹⁹⁰ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e.; s. 21. Kazıcı, a.g.e., s. 45; Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 74.

¹⁹¹ Aydın, a.g.e., s. 268.

¹⁹² Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 97; Akgündüz, a.g.e., s. 233.

İslâm hukukçuları vakfın gayesinin kurbet olmasını yani sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasını şart koşmuşlardır. Ancak kurbet kastının ölçüsünün ne olacağı ve fiili uygulamada ortaya çıkan bazı farklılıklar bu şartın esnetilmesini mecbur kılmıştır.¹⁹³

Vakıftan yararlanacak olanların muayyen bir kimse olması, ya da belirli bir kimse olmayıp hayır amaçlı bir iş, ya da Müslümanlar, fakirler gibi topluluk olması mümkündür. Vakfın tahsis edildiği hayır amaçlı işlerin Allah'ın rızasına uygun, toplumun yararına olan aynı zamanda ebedi olması gerekmektedir. Okul yaptırmak, cami ve mescit inşa etmek, yol açmak veya fakirlere ve yolda kalmışlara vakfetmek bu kapsama girmektedir.

Vakıftan yararlananlar yabancılar olabileceği gibi vâkıfın kendisi¹⁹⁴ ve yakınları da olabilir. Bu durum aile vakıflarının kurulmasına imkân sağlamış ve İslâm dünyasının her tarafında geniş bir uygulama alanı bulmasına yol açmıştır.

Vakfın kurulabilmesi için vakıftan yararlananların bunu kabul edip etmemesi hususu da dikkate değer bir konudur. Bu durumda vakfın tek taraflı mı yoksa çift taraflı bir hukuki işlem olup olmadığı gündeme gelmektedir. Genel olarak vakfın tek taraflı bir hukuki işlem olarak kabul edildiğini daha önce ifade etmiştik. Bu durumda vakıftan yararlananların bunu kabul etmeleri kendi menfaatleri için aranmıştır yoksa vakfın kurulması için değil. Bu nedenle ister aile vakıflarında isterse hayri vakıflarda olsun, vakıftan yararlananların bunu kabul etmemeleri vakfın kuruluşunu etkilemez.¹⁹⁵

1.5. Vakıf Çeşitleri

Vakıflar, gerek kurulmasında gözetilen amaç, gerekse vakfa tahsis edilen mallar ve bu mallardaki tasarruf hakkı ve gerekse vakfın idare edilmesi bakımından çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. İslâm hukukunda vakfın temelinde bir malın hayır maksadıyla ebedi (sürekli) olarak bir gayeye tahsis edilmesi yatmaktadır. Bu bağlamda vakfın birçok çeşidinden bahsetmek mümkündür. Bu vakıf çeşitleri aynı zamanda farklı ve ayrıntılı gruplamalara da tabi tutulmuştur. Bunun yanında bazı eserlerde vakıflar, gördükleri hizmet

---

¹⁹³ Akgündüz, a.g.e., s. 234.

¹⁹⁴ Kişinin malını kendisine tahsis edip vakfetmesi konusu İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 249-253.

¹⁹⁵ Hatemi, a.g.e., s. 75.

bakımından dinî vakıflar, sosyal vakıflar ve iktisadî vakıflar olarak da sınıflandırılmaktadır. Ancak burada bu ayrıntıya girilmemiştir. Çünkü bir vakfın dinî olduğu kadar sosyal, sosyal olduğu kadar da iktisadî olduğu görülmektedir. Tabii bunları söylerken Osmanlı dönemi vakıfları kastedilmektedir. Biz burada çok fazla ayrıntılara girmeden ve hukuki tahlillere girişmeden belli başlı vakıf çeşitlerini ele alacağız. Ayrıca bunlardan başka günümüzde kurbet kastından uzak, sosyal ve iktisadî alanlardan ziyade siyasi alanlarda faaliyet gösteren ve sivil toplum örgütü şeklinde de tanımlanabilen vakıflar da mevcuttur.

1.5.1. Mahiyetleri Bakımından Vakıflar

Mahiyetleri bakımından vakıfları Hayrî vakıflar, Zürrî (Aile-Ehli-Evlatlık) vakıflar ve Avarız vakıfları olarak üç bölümde incelemek mümkündür.

Vakıf denilince akla esas olarak gelen ve Türk hukuk tarihinde rastlanılan vakıfların önemli bir kısmını¹⁹⁶ oluşturan vakıflar, hayrî vakıflardır. Bütün insanların faydalanabileceği bu vakıfların temel hedefi doğrudan doğruya kurbet (Allah'a yaklaşma) ve hayır hizmeti sunmaktır. Bu tür vakıflarda temel amaç sevap kazanmak ve ibadet yapmak suretiyle Allah'a manen yaklaşmak için bir fiil işlemektir. Hayrî vakıflarda vakıftan yararlanacaklar arasında vâkıfın akrabaları da bulunabilir.

Bu vakıflardan toplumun yararlanması doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olabilir. Doğrudan doğruya yararlanılanlara “müessesat-ı hayriye” dolaylı yararlanılana “müstegallat-ı vakfiye” denir. Müessesat-ı Hayriye, vakıf cami, mektep, medrese, kütüphane, yol, köprü, çeşme, kuyu, kabristan, darü'l-aceze vs. gibi sosyal devletin görevleri arasında bulunan müesseselerdir.¹⁹⁷ Özellikle “hayrat” ifadesi bunlar için kullanılır.¹⁹⁸ Kamuya açık cami, yol, köprü, çeşme ve kabristan gibi yerlerden zenginler de yararlanabilirken imâret ve hasta hanelerde pişirilen yemek ile ilacın tedariki konusunda sadece fakirler yararlanabilir.¹⁹⁹ Gelirinden yararlanılan, arazi, bağ, bahçe gibi vakıf

---

¹⁹⁶ Ömer Lütfi Barkan'ın Anadolu ve Karaman eyaletlerindeki vakıfları inceleyerek yaptığı istatistiki bir inceleme buralardaki vakıfların önemli bir bölümünün hayrî vakıflar olduğunu göstermektedir. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 219-220.

¹⁹⁷ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 82.

¹⁹⁸ Akgündüz, a.g.e., s. 280.

¹⁹⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 134.

gayrimenkullere müstagallat, iş hanı, çarşı, dükkân, ev gibi bina halindeki akarlara da müsakkafat denir.²⁰⁰ Bunlar vakfın müessese olarak özünde taşıdığı süreklilik kavramını ve topluma sunulan hizmetin devamını sağlamak için vakfın bu kısmının işletilmesiyle sağlanır.

Zürrî (Aile-ehlî-evlatlık) vakıf, kişinin vakfettiği malların tamamını veya bir kısmını kendi evlat veya soyundan gelenlerin yararlanması için tahsis etmesi durumunda oluşturulturulan vakıfara denir. Bu tür vakıflarda hayır şartı ya sembolik yahut vakfın kurulduğu soyun yok olması halinde söz konusudur.²⁰¹ Bu tür vakıflar konusunda her ne kadar İslâm hukukçuları arasında bazı görüş farklılıkları olsa da²⁰² varlıklı bir kişinin ihtiyaç sahibi akrabaları bulunması halinde onların ihtiyaçlarını gidermek için vakıf kurması ve gelirini önce akrabalarına sonra da fakirlere tahsis etmesi normal bir durumdur.

Zaten fakir olan akrabalar, vakıftan yararlanacaklar olarak hususi bir şekilde zikredilmeseler bile, ihtiyaç sahibi oldukları için vakıftan faydalanacaklarına göre, bunda şer‘i bir sakınca olmasa gerektir. Zira “Şeriata muhalif olmayan şart-ı vâkıf muteber olduğundan her ne şekil ve surette olursa olsun evlad ve evlad-ı evlada vakıf sahih ve muteberdir.”²⁰³

Yukarda İslâm’da vakfın dayanaklarını anlattığımız bölümde de hem Kur’an hem de Sünnet’te yardımlaşma ve dayanışmanın öncelikle yakın akraba arasında olması gerektiğini İslâm’ın iki temel kaynağının teşvik ettiğini ifade etmiştik. Ebu Talha ve Hz. Ömer’in kurdukları vakıflarda yardıma muhtaç kimselerin yanında akrabalarını da zikretmeleri bunu göstermektedir.

Bu tür vakıflara getirilen en büyük eleştiri; malın bir kısmı veya tamamının sadece Allah rızası ve hayır için değil, kendi soyundan gelenlere bırakılmasıdır.²⁰⁴ Vakfın temelinde yer alan vakıftan fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerin yararlanması düşüncesine aykırı olduğu iddiaları da diğer bir eleştiri konusudur. Buna karşılık Hanefi

²⁰⁰ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 30.

²⁰¹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından**, s. 84.

²⁰² Bu görüş ayrılıkları için bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 270-279.

²⁰³ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 96.

²⁰⁴ Daha ziyade son asırların düşüncesi olarak Mısır’da ortaya çıkan bu düşünce Osmanlı Devleti’nde iltifat görmemiştir. Akgündüz, a.g.e., s. 271.

hukukçularından Ebu Yusuf ise vakıftan bizzat vâkıfın veya yakınlarının yararlanabileceğini söylemektedir. Onun bu görüşü İslâm ve Türk dünyasında diğerlerine göre daha çok dikkate alınmıştır. Hatta Hanefi mezhebinin hâkim olmadığı bölgelerde bile geniş bir uygulama alanı bulmuştur.²⁰⁵

Arıza kelimesinin çoğulu olarak Avârız; yangın, deprem, sel, hastalık, ölüm, fakirlik ve zaruret gibi meydana gelmesi istenmeyen durumları ifade eder. Avârız vakıfları ise bu gibi durumlarda ortaya çıkan sıkıntıları hafifletmek veya ortadan kaldırmak için kurulmuş vakıflardır. Geliri bir köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına harcanmak üzere oluşturulurlar. Bazı köy, mahalle ve esnaf teşekküllerinde, hastalık dolayısıyla iş ve gücünden geri kalıp kazanç temin edemeyenlerin yedirilmesine, giydirilmesine, tedavi edilmesine, sermaye bulamayanlara sermaye verilmesine, fakirlerden ölenlerin defnedilmesine, borcunu ödeyemeyip mahkûm olanların borcunun ödenmesine, fakir kızların çeyizine, köy ve mahallenin yol, su, çeşme vs. ihtiyaçlarının teminine ve tamirine harcanmak üzere Avârız vakıfları tesis edilir.²⁰⁶ Avârız vakıflarının menşei Hz. Muhammed dönemine dayandırılır.²⁰⁷

Diğer taraftan avârız, Osmanlı maliye sisteminde bir vergi ve bütçe terimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta olağanüstü hallerde toplanan avârız vergisi, bilhassa 17. yüzyılda düzenli aralıklarla toplanan bir vergi haline gelmiştir. Bu durum ise mahalle ve köylerde söz konusu vergilerin ödenebilmesi için avârız akçesi vakıflarının kurulmasını sağlamıştır.²⁰⁸ Bu vakıflar, bir hayır sahibi tarafından kurulabildiği gibi mahalle veya köyün zenginlerinden para toplanmak suretiyle vergilerin ödenmesi de sağlanıyordu.²⁰⁹ Bu şekilde halk arasındaki yardımlaşma ve dayanışma düşünceleri gelişirken zengin-fakir arasındaki sosyal denge kurularak toplumsal birlik ve beraberliğe de önemli katkılar

---

²⁰⁵ Aydın, a.g.e., s. 273.

²⁰⁶ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 85-86.

²⁰⁷ Hz. Muhammed'in yedi hurma bahçesini "havadis-i dehre" yani İslâm'ı savunmak için ortaya çıkacak ani ihtiyaçların giderilmesine tahsis etmiştir. Akgündüz, a.g.e., s. 287.

²⁰⁸ Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", **DİA**, C. 4., İstanbul, 1991, s. 109.

²⁰⁹ Barkan, özellikle Avarız-ı divaniye ile ilgili şunları söylemektedir: "Avarız-ı divaniyenin ve bunlar arasında bilhassa avarız akçesi ve kürekçi bedeli gibi para halinde tahsil edilenlerin ve son zamanlarda onlarla birlikte her türlü hizmet ve mükellefiyetlerin bir mahalle veya köy halkının müşterek sorumlulukları altında bulunması, halk arasındaki yardımlaşma hislerini artırmış ve bazı hayırseverleri, mensup oldukları cemaat azalarının köy ve mahalleleri halkının ödemede zorluk çektikleri avarız borçlarını temin edecek şekilde, akar veya para vakfetmelerine sebep olmuştur." Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", C. 2, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1997, s. 18.; Ayrıca Halil Sahillioğlu, "Avârız", **DİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s.108-109.

sağlamış oluyorlardı. Ayrıca avâriz vakıflarının gelirleri müslim veya gayri müslim ayrımı yapılmaksızın tüm halkın ihtiyaçları için kullanılırdı.

1.5.2. Mülkiyeti Bakımından Vakıflar

Bu tür vakıflar bazı kaynaklarda gerçek anlamda vakıf olup olmamasına göre²¹⁰ veya sıhhati bakımından²¹¹ şeklinde de ele alınmıştır. Bunlar sahih ve gayrisahih vakıflardır.

Sahih vakıflardaki “sahih” tabiri, geçerli vakıf anlamında değil, gerçek vakıf anlamında kullanılmaktadır.²¹² Vakfetme ehliyet ve yetkisine sahip olan bir kişinin, kendisine ait olan mal ve mülkleri vakfetmesiyle oluşan vakıflardır.²¹³ Bu durumda vâkıfın kendisine ait olan mülkü, insanların faydalanması maksadıyla, Allah rızası için ebedi (sürekli) olarak kendi mülkünden çıkarması gerekmektedir. Vakfın tarifindeki “menfaati ibadullaha ait olmak üzere akar veya akar hükmündeki bir mülkü temlik ve temellükten alıkoymak” gayesine uygun olarak oluşturulurlar.²¹⁴ Vakfedilecek olan mülkün akar veya vakfedilmesi örf haline gelmiş gayrimenkul olması gerekmektedir. Bundan başka malın bilinen olması herhangi bir borç veya alınacak bir menfaat olmaması gerekir.

Gayrisahih vakıflar, genel itibariyle çıplak mülkiyeti (rakabe) devlete ait olan miri arazinin²¹⁵ tasarruf hakkının veya vergi gelirlerinin ya da her ikisinin esasen devletin yerine getirmesi gereken kamu hizmetlerini yapmak üzere kurulmuş bir vakfa tahsis edilmesi sonucu ortaya çıkmışlardır.²¹⁶ Bu tür vakıflara “irsad-i gayri sahih” de denir.²¹⁷

²¹⁰ Aydın, a.g.e., s. 273.

²¹¹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 84.

²¹² Aydın, a.g.e., s. 273.

²¹³ Kazıcı, a.g.e., s. 138.

²¹⁴ Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle**, s. 153.

²¹⁵ 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinde arazi, mülk arazi (arazi-i memluke), miri arazi, vakıf arazi, metruk arazi ve mevat (ölü) arazi olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Bu arazi türlerinden mülk arazi sahih vakıflara, miri arazi gayri sahih vakıflara konu olabilirken, diğer araziler vakfa konu olamazlar. Arazi Kanunnamesine göre, vakfedilecek malın vakfın mülkü olması zorunlu görüldüğünden ancak özel mülke konu araziler sahih olarak vakfedilebiliyordu. Arazi Kanununa göre mülk arazi, kadim karye şehir, kasaba ve köy sınırları içinde kalan araziler ile bu sınırlar dışında olmakla birlikte ev veya eve bağlı olarak kullanılan ve yarım dönümü geçmeyen arazilerdir. Aynı şekilde fethedilen topraklardan Müslüman halka dağıtılan ya da Müslüman olmayan topluluğa bırakılan araziler (arazi-i haraciye) ve miri araziden geçerli bir şekilde ayrılıp mülk haline getirilen topraklar da mülk arazidir. Bkz. Eraslan Özkaya, **Eski Vakıf Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 148-149.

²¹⁶ Aydın, a.g.e., s. 273

Burada arazinin aslı yine devlette kalırken işletme hakkı veya vergi gelirleri vakfa geçmiş olmaktadır.

Miri arazinin bir vakfa tahsis edilebilmesi için öncelikle devlet başkanının buna açıkça izin vermesi gerekir. Diğer taraftan bu tür vakfın devletin yerine getirmesi gereken bir hayri hizmeti yapmış olması da gerekmektedir. Bunlar gerçekleşirse bu vakıflar için yapılan tahsisler geçerli olur ve buna sahih tahsis denir.²¹⁸ Bu tür vakıfların ne zaman ortaya çıktığı konusunda bazı farklı görüşler olmakla birlikte Emeviler döneminde müesseseleştiği kabul edilmektedir.²¹⁹

Bu tür vakıfların gelişmesi ve yaygınlaşması her ne kadar devlet hizmetlerinin devamlılığını sağlamışsa da devletin önemli gelir kaynaklarının bu tür vakıflara gitmesi sonucunu da doğurmuştur. Bu nedenle devlet zaman zaman bu vakıfları azaltma ve bunlara yapmış olduğu tahsisleri iptal etme yönüne gitmiştir.²²⁰

1.5.3. Mal Türlerine Göre vakıflar

Bu tür vakıflar menkul ve gayrimenkul vakıflar olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

Menkul, bir yerden başka bir yere taşınabilen mal demektir.²²¹ Para, silah, hayvan vs. gibi vakfın temeli sürekliliğe dayandığından vakıf yapılacak şeyin akar (gelir getiren) veya akar hükmünde olması gerekmektedir. Bazı yazarlar vakfın tarifini yaparken bunu ifade etmişlerdir.²²² Menkul bir malın sürekliliği mümkün olmadığı cihetiyle vakfiyetinin de sahih olmaması gerektiği öne sürülse de bir malın vakf olunması o beldenin örf ve adetine göredir.²²³ Eğer para, kitap, silah ve hayvan gibi menkullerin vakfı o bölge halkı tarafından adet haline getirilmişse caizdir.²²⁴ Yukarıda Hz. Halid'in silahını vakfettiği ifade edilmişti. Diğer taraftan bir kişi kütüphanesini vakfettiği zaman içindeki kitapları da

²¹⁷ Ali Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, (tarih yok), s. 28.

²¹⁸ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 16.

²¹⁹ Ayntablı müverrih Bedrüddin'in "İkdü'l Cüman" adlı eserinden naklen Ali Himmet Berki, "İslâm'da Vakıf, Sahih ve Gayri Sahih Nevileri", Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, 1958, s. 2.

²²⁰ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, s. 220.

²²¹ Devellioglu, a.g.e., s. 615.

²²² Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 80.

²²³ Kazıcı, a.g.e., s. 132.

²²⁴ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 52.

vakfetmiş olur. Yine bir çiftlik vakfedildiği zaman içindeki hayvanlar ile ziraat aletleri de vakfedilmiş olur. Para vakıfları ve Osmanlı Devletindeki tartışmalarla ilgili çalışmanın dördüncü bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Gayrimenkul, bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür.²²⁵ Arazi, arsa, ev, dükkân gibi İslâm hukukuna göre vakıfta sürekliliğin esas olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu durumda vakıfta süreklilik ancak vakfedilenin gayrimenkul olmasıyla mümkündür. Bu nedenle de vakfedilenin akar veya akar hükmünde olması esas kabul edilmiştir.

1.5.4. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar

Toplumun birçok ihtiyacını görmek maksadıyla vâkıfın vakfettiği mallar kiraya verilmiş şekillerine göre de üç ana başlık altında incelenebilir. Hukuki anlamda çok tafsilatlı olan bu konunun ayrıntılarına girmeden ana hatlarıyla kısa bilgiler vermekte fayda vardır.

Tek kiralı (icâre-i vahide) vakıflar, mütevellileri veya evkaf idareleri tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için doğrudan doğruya kiraya verilen ya da bu şekilde idare edilen vakıflardır.²²⁶ Bu tür vakıflar, bina ve arazilerden meydana gelir.

Tek kiralı vakıfların kira süreleri konusunda vakıfnamedeki şartlara uyulur. Böyle bir şart bulunmayınca ev, dükkân gibi akarlar için kira süresi bir yıl; arazi, çiftlik gibi yerler ise üç yıllığına kiraya verilir. Ancak bu süre vakfın menfaatine göre hâkimin izni alınarak uzatılıp kısaltılabilmekteydi.²²⁷

Tek kiralı vakfın kiracısı süre sonunda yeniden kiralamada öncelik hakkına sahip değildir. Bu önceki kiracı yeni kira ücreti kadar kira bedelini arttırsa da müteveli vakıf akarı başkasına kira verebilir. Çünkü kiracının hakkından çok, vakfın hakkını korumak, kira bedelini ödemede gevşeklik göstermeyen kiracıyı tercih etmek mütevellinin görevidir.

---

²²⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 615.

²²⁶ Ali Himmet Berki, **İstılah ve Tabirler**, s. 25; Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 104.

²²⁷ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 135.

Diğer taraftan bu tür bir vakıf gayrimenkulün ömür boyu kiracısında kalması, keza öldüğünde tasarrufunun mirasçılara geçmesi söz konusu değildir.²²⁸

İki kiralı (icâreteynli) vakıflar, vakfın yöneticisi tarafından “icare-i muaccele” adıyla vakfın kıymetine yakın peşin alınan bir para ve her yılsonunda “icare-i müeccele” adıyla belirlenen cüz’i bir ücret karşılığında, taliplerine teslim edilen bina ve arazi cinsinden akarların oluşturduğu vakıflardır.²²⁹ Hem peşin olarak hem de yılsonunda bir bedel alındığı için iki kiralı vakıflar denmiştir.

Vakıf mallarının yönetiminde tek kira esas olmasına rağmen deprem, yangın veya zamana bağlı yıpranmalarla harap olan vakıf mallarının, normal vakıf gelirleriyle tamir ve yeniden inşa edilememesi gibi zaruretle ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yöntemle kiralanan vakıf mallarının tamir masrafları kiracıya ait olacak, mütevellinin izniyle yaptığı inşaatlar vakfa bağış sayılacak, ancak kiracılık hakkını başkasına devredebileceği gibi çocuklarına da intikal ettirebilecekti.²³⁰ Bu tür bir vakfın oluşturulmasında vakıf gayrimenkulün harap olması, vakfın kendi imkânlarıyla bunu tamir ettirememesi ve bunu yapmak için padişahın veya hâkimin izni olması gerekirdi. Ne var ki uygulamada zaman zaman bunlara dikkat edilmeksizin keyfi olarak icareteyn usulüne başvurulmuştur.²³¹

Mukataa, arsası vakıf olmakla birlikte üzerindeki bina, ağaç vs. sonradan yapılan şeyler mülk olan ve bu mülk sahibinden her sene alınan kiradır.²³² Belirlenen kiraya mukataa denildiği gibi icare-i zemin ve icare-i seneviye de denilmekte ve bu muamelenin uygulandığı yerler “mukataalı vakıf” olarak kabul edilmektedir.²³³ Bu tür vakıflarda arsa veya arazinin mülkiyeti vakfın kendisine aitken üzerine yapılan her türlü bina ve dikilen ağaçlar mukataalı vakfın mutasarrıfına yani bu binaları yapan veya ağaçları diken kişiye aittir. Bu durumda kişi kendisine ait olan bu bina ve ağaçları mütevellinin izni olmadan başkasına satabilir veya kiraya verebilir. Ancak bunları satın alan ya da kiralayan kişi, arsa ya da arazinin sahibi olan vakfa kira vermek zorundadır.

²²⁸ Ancak Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında bu tür vakıfların bir türü olarak icare-i vahide-i kadimeli vakıflar ortaya çıkmıştır ki bu vakıflarda gayrimenkul, belirli bir kira bedeli karşılığında ömür boyu kiracısında bırakılır ve ölümünde aynı kira bedeli ile ölen kiracının mirasçılara intikal eder. Bu tür vakıflar mütevellilerin kötü idareleri yüzünden ortaya çıkmış gayri meşru (bazı istisnaları hariç) vakıflar olarak kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 31.

²²⁹ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e., s. 56.

²³⁰ Akgündüz, a.g.e., s. 453.

²³¹ Aydın, a.g.e., s. 276.

²³² Ali Himmet Berki, **Istılah ve Tabirler**, s. 38.

²³³ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 106.

1.5.5. İdaresi Bakımından Vakıflar

Osmanlı Devletinde vakıflar, Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmadan önce değişik şekil ve sistemlerle idare ediliyorlardı. Nezaretin kuruluş tarihi XIX. Yüzyılın başlarına (1826) denk gelmektedir. Söz konusu tarih incelediğimiz dönemden çok ötede bir zaman dilimi olduğu için bu dönemde ortaya çıkmış vakıf türlerini ayrıntılı incelemek yerine kısa tarifleri verilecektir. Evkaf-ı Hümayun nezareti kurulduktan sonra nezaretin vakfin idaresine müdahale edip etmemesine göre mazbut ve mülhak vakıflar olarak iki gruba ayrılabilirler.

Mazbut vakıflar, ayrı ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber doğrudan doğruya devlet (Evkaf Nezareti) tarafından yönetilen vakıflara denir.²³⁴ Bunlar genellikle Osmanlı hanedanı mensuplarının kurmuş oldukları vakıflardır. Bu vakıflar, ya devlet başkanı veya onun adına bir memur tarafından idare edilirdi. Selâtin vakıfları olarak da bilinirler. Mütevelliliği saltanat makamına bağlı olduğu için vakıfların yönetim ve muhafazasında birlik sağlayabilmek maksadıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne devredilmişlerdir. Yine vakıf senedinde mütevelliliği vâkıfın evlat ve torunlarına bırakılmış olup nesillerinin kesilmesinde dolayı mütevellisiz kalan vakıflar da mazbut vakıftırlar.²³⁵

Mülhak vakıflar, doğrudan mütevellileri tarafından idare edilmekle birlikte vakıflar nezaretinin kontrolüne tabidirler.²³⁶ Osmanlı devletinde kurulan bazı vakıflarda, mütevelliden başka bir de vakfin nâzırı bulunmaktaydı. Bu nâzır, kamu velayetinin temsilcisi olarak vakfı içerden inceleyebiliyordu. Bu durumda vakfin bir organı gibi mütevellinin tasarruflarına iştirak edebiliyordu. Böyle bir nezaret oluşturan vakıflar bu nâzırlığa darü's-saade ağaları, şeyhülislâmlar veya kadılar gibi o günün üst düzey devlet adamlarını getiriyorlardı. Evkaf nezareti kurulunca, bu nâzırlara ait olan denetleme yetkisi nezarete geçti. Böylece doğrudan doğruya nâzır sıfatıyla evkaf nezaretinin kontrolünde olan vakıflara mülhak vakıflar denmiştir.²³⁷ Mazbut vakıflar doğrudan evkaf nezareti tarafından yönetilirken mülhak vakıflar kendi mütevellileri tarafından yönetilmektedir.

²³⁴ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e., s. 16

²³⁵ Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, s. 58.

²³⁶ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e., s. 17.

²³⁷ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 102.

1.6. İslâm Ülkelerinde Vakfın Tarihi Gelişimi

Her ne kadar menşei hakkında bazı tartışmalar var olsa da İslâmî yardımlaşma ve sosyal dayanışma ilkesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan vakıflar, ilk örneklerini verdiği ve hukuki temellerinin atıldığı Hz. Muhammed döneminden itibaren Endülüs'ten Endonezya'ya, Orta Asya'dan Güney Afrika'ya kadar uzanan geniş İslâm coğrafyasındaki toplumların sosyal, siyasi ve iktisadî yapısına kök salmış ve etkilerini günümüze kadar sürdürebilen son derece önemli sosyal müesseselerdir. Bu nedenle bazı araştırmacılar vakfı, İslâm toplumlarında oluşturulan ve geliştirilen en önemli ve kapsamlı müessese olarak değerlendirmişlerdir.²³⁸ Bu müesseselerin daha iyi ve tam manasıyla kavranabilmesi için İslâm medeniyeti tarihi içerisindeki gelişim sürecine paralel olarak onları vücuda getiren siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlar göz önüne alınmalıdır. Bunun için de tarihi süreç içerisinde geçirdikleri dönemler bütünüyle olmasa da kısmen ele alınmalıdır.

İslâm dininin kısa bir sürede Arabistan yarımadasında daha sonra da yarımada dışında fetih hareketleriyle hızlı bir şekilde yayılmasıyla birlikte, hicri birinci asırdan itibaren İslâm toplumu birden bire büyük bir servet ve refah derecesine yükselmiştir. Bir taraftan fertlerin paylarına düşen savaş ganimetleri, diğer taraftan devlet hazinesine giren ganimetle birlikte vergilerden toplanmış gelirlerin Müslümanlar arasında paylaşılması büyük kişisel servetler meydana getirmişti. Hicri birinci asırdaki bu tarihi gelişmeler vakıf müessesesi için gerekli ekonomik ve sosyal şartları hazırlamıştır. Bununla birlikte İslâm dininin yardımlaşma ve dayanışmayı emir ve telkin eden prensipleriyle hareket eden zengin Müslümanlar dinî ve hayrî müesseseler oluşturmak için harekete geçmişlerdir. İşte bu durum dönemin İslâm hukukçularına vakfın hukuki esaslarını ve şekillerini ortaya koymak için gerekli olan malzemeyi vermiş oldu.²³⁹ Dinî ve hayrî amaca hizmet eden vakıf müessesesi başlangıçta bazı İslâm âlimleri tarafından bir takım eleştirilere maruz bırakılsa da daha realist görüşlü âlimler tarafından topluma sağladığı faydalar bakımından desteklenmiştir.²⁴⁰

²³⁸ İ. Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Matbaası, 1994, s. 14.

²³⁹ Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 54.

²⁴⁰ Fuat Köprülü, ilk ortaya çıktığında İslâm hukukçularının vakfa pek sıcak bakmadıklarını buna sebep olarak vakıfla ilgili Kur'an'da açık bir delil bulamadıklarını, hatta bunu sünnete dayandırmanın da pek doğru görmediklerini iddia eder. Bkz. Fuat Köprülü, **İslâmiyet'te Vakıf Müessesesinin Zuhuru ve Tekâmülü**, s. 310.

Hz. Muhammed ve sahabelerinin ilk vakıf örneklerinden sonra Hulefa-i Raşidin'le birlikte vakıf müessesesi yavaş yavaş İslâm toplumunun gündemine girmeye başladı. Bunu takiben Emeviler zamanında vakıf müessesesi büyük bir gelişme gösterdi. Emevi halifelerinden Velid b. Abdülmelik (670-715) başkent Şam'da 706 tarihinde yaptırılan Ümeyye Camisi'ne ilk defa köy ve mezralar tahsis etmiş, bu tahsis edilen malların idaresi için caminin inşasında bina emini olan Vakid'ül Kureyşi, inşaatın tamamlanmasından sonra kurulan vakfa nazır olarak tayin edilmiştir.²⁴¹ Diğer taraftan Avrupa'ya nüfuz eden Endülüs Emevileri idaresindeki topraklarda da vakıf müessesesi büyük bir gelişme kaydetmiştir. Endülüs'te vakıf mülklerin gelirleri, sosyal hizmetler için harcanmak üzere, devlet hazinesinden tamamen ayrı, Kadı'nın idaresindeki özel bir hazinede toplanırdı. Bu hazinede o kadar büyük meblağlar birikiyordu ki, devlet hazinesinin yetersiz kaldığı durumlarda (savaş vs. hallerinde) bu hazineden devlete yardım edilirdi. Yine toplumsal hayatta kendisine en çok ihtiyaç duyulan alanlardan biri olan sağlıkta da bir çok hastahaneler vakıf sistemi içerisinde telakki edilerek hizmet veriyorlardı. Bu bağlamda Endülüs'te oluşturulan vakıf hastahanelerde toplumun her katmanından zengin fakir ayırt etmeksizin herkes faydalanabiliyordu. “Tıbbi tedavileri karşılığı hastalar bir dirhem bile masraf yapmıyorlardı. Yatma, iâşe ve ilaçlar tamamen bedava olduğu gibi ayrıca taburcu edilirken de kendilerine bir kat elbise ile bir aylık iâşe masraflarını karşılayabilecek miktarda para veriliyordu.”²⁴²

Emevilerden sonra Abbasiler döneminde de sosyal hayatta günden güne artan vakıflar, hukuki mahiyeti bakımında dönemin hukukçuları tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alındı. Bu dönemde toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek ve ortaya çıkan problemlere çözüm bulmak maksadıyla hukuki normlar üretilirken vakıf meselesi hakkında da sistematik yapılar ortaya koyuldu. İslâm hukukunun şekillenmeye başladığı hicri ikinci asırda muhtelif İslâm hukukçularının görüşleriyle birlikte fıkıh kitaplarında vakıf konusuyla ilgili müstakil bölümler ortaya çıktığı gibi bir süre sonra da sadece vakıf müessesesine ait kitaplar tertip edilmiştir.²⁴³ Muhtelif ekollere mensup hukukçuların görüşleriyle birlikte vakıf sistemli bir şekilde işlenmeye başladı. Bu bağlamda vakfın

²⁴¹ Osmanlı İmparatorluğunda çok yönlü sebeplerle genişlemiş bulunan irsadi vakıflar İslâm'da ilk kez Ümeyye camiine tahsis edilen köy ve mezralarla başlamıştır. Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi**, s. 55.

²⁴² Sigrig Hunke, **Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi**, (Çev. Servet Sezgin), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1972, s. 158.

²⁴³ Bu kitaplar için bkz. M. Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **VD**, 1938, s. 1.

hukuki mahiyetiyle ilgili özellikle dönemin Bağdat kadısı ve Hanefi ekolünün temsilcilerinden olan Ebu Yusuf'un kurduğu sistem, İslâm dünyasında çeşitli bölgelerde kabul görmüş, sadece Hanefi hukukuna tabi yerlerde değil, diğer mezheplerin hâkim olduğu bir takım yerlerde de uygulanmıştır.²⁴⁴ Abbasilerle birlikte hukuki esasları tespit edilen vakıf müessesesi İslâm dünyasının her tarafına yayıldı. İslâm devletinin siyasi ve iktisadi gelişimine paralel olarak Maveraünnehir'den Atlantik kıyılarına kadar birçok yerde mescidler, kervansaraylar, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, hastahaneler, imârethaneler gibi pek çok dini-hayri müessese vakıf yöntemiyle yapılıyordu. Hatta bu dönemde vakıflar o derece önemli birer tesis haline geldiler ki, bunların idaresi için "vakıflar nezareti" adında bütün vakıfları kontrol eden ve onların bir nizama bağlanmasını sağlayan bir teşkilat kuruldu.²⁴⁵

Abbasi hilafeti döneminde İslâm toplumunun çeşitli siyasi parçalara ayrılması ve nihayet Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ile doğu Müslümanlarının Türk hâkimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin gelişmesinde bir kat daha etkili oldu. Selçuklu Devletinin, Fatımi-Şii (909-1171) hareketine karşı takip ettiği sünnilik siyaseti, devletin her tarafında yeniden birçok dini, sosyal ve kültürel müessesenin yapılmasına ve bilhassa birçok medresenin açılmasına sebep oldu. XI. ve XII. asırlarda, tasavvufi tarikatların, muntazam bir sosyal kuruluş mahiyetini alan tekke ve zaviyelerin birden bire çoğalması yanında, devletin inşa ettiği pek çok dini ve hayri müessese, vakıf sermayesinin büyük oranda artmasına neden oldu. Büyük bir mali güce sahip olan Selçuklu sultanları, şehzadeleri ve devlet adamlarıyla birlikte ileri gelen zenginler, vakıf kurmada birbirleri ile yarışırmasına bir anlayışın içine girmişlerdi.²⁴⁶ Özellikle Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla birlikte bu medreselerin her türlü ihtiyacını karşılamak maksadıyla vakıflar kuruldu. Mütevelliler tarafından idare edilen bu vakıflar bina yapmak, müderris ve talebe ücreti vermek, imam, müezzin, hademe, fakir ve ihtiyaç sahiplerine ve İslâmi ilimlerle

---

²⁴⁴ Cezayir'de Hanefilik çok az yayılmış olmasına karşın buradaki tüm vakıflar Hanefi mezhebine yani Ebu Yusuf'un koyduğu prensiplere göre oluşturulmuştur. Bkz. Fuat Köprülü, *Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü*, s. 12.

²⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 10.

²⁴⁶ Bu dönemde kurulan pek çok hayır müessesesinin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıflar tesis edildiği hatta inşa edilen kervansaraylarda yolcuların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için kütüphaneler kurulduğuna dair bkz. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C.1, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1995, s. 109.

meşgul olanlara yardım etmek gibi bir görevi üstlenmişlerdir.²⁴⁷ Diğer taraftan Selçukluların toplumsal ve ticari yaşamında önemli bir yeri olan kervansaray ve hanların da kurulan birçok vakıfla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁸

Selçuklulardan sonra onların mirasını devam ettiren Anadolu Selçukluları devrinde de vakıflara büyük önem verilerek gelişmelerine katkı sağlanmıştır. Bu dönemde vakıflar büyük bir yaygınlık kazanarak toplumun eğitim, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını karşılama hususunda en önemli müesseseler olmuşlardır. Bu vakıfların toplum hayatındaki bir çok ihtiyacı ücretsiz karşıladığı anlaşılmaktadır. “İktisadi ve kültürel bakımdan çok ileri bir durum arz eden Selçuklu Türkiyesinde tababet de o derece ehemmiyet kazanmıştı ki hemen her şehir ve kasabada mevcut hastahanelerde tedavi meccani (ücretsiz) olup her birinin büyük vakıfları vardı.”²⁴⁹ Diğer taraftan Anadolu’da bayındırlık hizmetlerinin, sanatın ve mimarinin ilerlemesini de vakıf müessesesindeki gelişme ile açıklamak mümkündür. Vakıf eserlerin çoğalması, mimar, usta ve tezyinatçı gibi bir çok sanatkârın istihdamına ve yetişmesine imkân vermiştir. Bu büyük gelişme sonucu Selçuklularda, çok sayıdaki vakıfların idaresinin düzenli bir şekilde yürütmesini sağlamak için bir evkaf nazırlığı kurulduğu, Konya baş kadısının bütün Selçuklu vakıflarına nezaret ettiği, bu hizmetin belli başlı devlet adamlarından meşhur kişilere verildiği bilinmektedir.²⁵⁰

Mısır’da kurulan devletler de vakıf müessesesinin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Eyyubiler döneminde birçok sahada vakıf tertip edilerek toplumun birçok ihtiyacı giderilmiştir. Selahaddin Eyyubi (1174-1193) Mısır’da kurduğu medreseler yanında yabancılar, bilginler ve fakirlerin barınacağı evler ile mescidler inşa ettirmiş ve buralara vakıflar tahsis etmiştir.²⁵¹ Memlûkler zamanında Mısır topraklarının yedide ikisini

²⁴⁷ Kazıcı, a.g.e., s. 77; Bu vakıflardan desteklenen hoca ve öğrencilere sağlanan imkanlar için bkz. Ahmet Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre İslâm Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **History Studies**, Pr. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 261-278.; Ayrıca Selçuklular dönemi medreselerinin vakıflar sayesinde ilmî, idarî ve malî muhtariyete sahip müesseseler olduğu hakkında bkz. Mehmet Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri”, **SAD**, Ankara, 1975, S. 4, s. 97.

²⁴⁸ Türkiye’de kervansaray ve hanların listesi ve haritası için bkz. Feramuz Berkol, “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, **VD**, Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası, 1973, S. 10, s. 345-366.

²⁴⁹ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara: TTK Yayınları, 1958, s. 52.

²⁵⁰ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları**, s. 45; Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Keykavus’un Sivas’taki Darüşşifa vakfiyesinde bu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Vakfın mütevellî ve nazırlığının Hazinedar Ferruh b. Abdullah’a verildiğine dair Bkz. Muallim Cevdet, “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”, **VD**, S. 1, 1938, s. 37.

²⁵¹ Ramazan Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 241-242.

vakıf toprakları teşkil ediyordu.²⁵² İbn-i Haldun on dördüncü yüzyılda vakıfların Mısır'da ilmin ve medeniyetin gelişmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını şu şekilde ifade etmektedir: “Türk beyleri pek çok medrese, tekke, zaviye, han ve imârethaneler bina edip bol gelirler temin eden buralara vakfettiler... Bundan dolayı vakıflar çoğaldı. Bu vakıfların gelirleri büyük ölçüdedir, faydaları büyüktür. Vakıf gelirlerinin çok olması sebebiyle ilme rağbet edenler ve öğretmenler çoğaldı. İlim öğrenmek maksadıyla Irak'tan ve batı Afrika'dan buraya öğrenciler geldi. Vakıflar çok olduğu için Mısır'da ilim ve fenler gelişmekte, ilmin çeşmeleri kaynayıp taşmaktadır.”²⁵³

13. yüzyıldaki Moğol istilası İslâm ülkelerine önemli zararlar verse de daha sonra Moğolların İslâmiyet'i kabulleriyle birlikte, daha önce tahrip ettikleri şehirlerin imar ve kalkınmasına önemli katkılarda bulundular. Bu esnada vakıfların da gelişme kaydettikleri görülür. Nitekim Moğolların hayatında esaslı ve temelli bir değişiklik yapmaya çalışmış olan Müslüman Moğol hükümdarları zamanında büyük vakıflar oluşturulmuş ve onların idaresi için geniş arazi ve emlak tahsis edilmiştir.²⁵⁴

Bunların dışında İslâm'ın yayıldığı ve irili ufaklı pek çok devletin kurulduğu İslâm ülkelerinde de insanlar sahip oldukları iktisadi güçleri nispetinde vakıflara önem verdiler. Ancak bununla birlikte vakıf müessesesinin siyaseten güçlü ve iktisadi anlamda zengin olan devletlerin buldukları yerlerde daha fazla gelişme gösterdiği bilinmektedir.

1.7. Osmanlı Devleti'nde Vakıf ve Vakıf Denetiminin Merkezileşmesi

Anadolu'da Selçuklu ve kısa süreli Moğol hâkimiyetini takip eden beylikler döneminde ve bu miras üzerine inşa edilen Osmanlı Devleti döneminde de vakıf müessesesi daha önce yaşadığı gelişime binaen çok daha büyük bir ivme kazanarak büyüme göstermiştir.²⁵⁵ Osmanlılar, kendinden önceki Müslüman devletlerin

²⁵² Bu vakıflar Ahbas, Avkaf Hükmiyya ve Avkaf Ahliyya olmak üzere üçe ayrılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, C. 13, s. 160-161.

²⁵³ İbn-i Haldun, C. 2, s. 454.

²⁵⁴ Gazan Han'ın kurduğu Şenb-i Gazan sitesinin Tebriz, Olcaytu ve Vezir Reşidüddin'in oluşturduğu vakıfların ise Sultaniye şehrinin gelişmesinde oynadığı rol örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Fuat Köprülü, Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, *VD*, S. 2, s. 20-21.

²⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre arşivlerdeki Evkaf ve Defterhane kayıtlarından Beylikler zamanında yapılmış vakıf eser sayısı bini geçmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 229.

uygulamalarına dayanarak devraldıkları teşkilatları daha da geliştirmişlerdir. Bir şehir veya kasaba Selçuklulardan, Karamanlılardan veya başka bir beylikten Osmanlılara geçmekle hiçbir değişikliğe uğramıyordu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti müesseseleri ile Anadolu beylikleri müesseseleri arasında pek fark bulunmuyordu.²⁵⁶ Bu kültürel ve medenî alışverişle Osmanlılar, beylikler vasıtasıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak teşekkül etme ve gelişme imkânına sahip oldular. Bu vesileyle onlar, kendilerinden önceki diğer Müslüman ve Müslüman Türk devletlerinin müesseselerinden de geniş ölçüde yararlanma imkânı buldular. Nitekim Abbasîler döneminde bir teşkilat olarak hukukî esasları belirlenen vakıf müessesesi sonraki devletler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne aktararak Osmanlılar tarafından da batıda Avrupa içlerine kadar yaygınlaştırılmıştır. Rumeli'de geniş Hristiyan topraklarını fetheden Osmanlı Devleti, bu toprakların bir kısmını kamu hizmetine mahsus vakıflara tahsis ettiler. Balkanlarda Türk-İslâm kültürünün yerleşmesinde ve Balkanlar'da şehir hayatının gelişmesinde bu vakıf sisteminin büyük bir hizmeti olmuştur.²⁵⁷

Birçok müesseseyi kendinden önceki Türk-İslâm devletlerinden alan Osmanlı Devleti, vakıf müessesesi konusunda da zengin bir mirasa sahip oldu ve beyliğin kuruluşundan itibaren büyümesine paralel olarak birçok bölgede vakıflarla karşılaştılar. Osmanlıların, camiler, medreseler, tekkeler, hanlar, hamamlar, köprüler, kervansaraylarla imarını büyük ölçüde gerçekleştirmiş ve alt yapısını tamamlamış bir Anadolu'da idareyi devraldığı ve tüm bu eserlerin vakıflar yoluyla yapıldığı bilinmektedir. Osmanlılar, kendilerinden önceki Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıfların şartlarına aynen riayet ettiler.²⁵⁸ Bu vakıfları daha da geliştirme yolunu benimsediler. Bununla birlikte daha devletin kuruluşuyla birlikte ilk beyler zamanından itibaren devletin siyasi ve iktisadî gücünün gelişimine paralel olarak vakıflar ülkenin her tarafına yayılmaya başlamıştır. En başta padişahlar olmak üzere devlet yöneticilerinin çoğu vakıflara özel ilgi ve alâka gösterdiler. Osmanlı Devleti'nde vakıfların bu ilgi ve alâka üzerine çok daha büyük bir gelişme gösterdiği, toplumun eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi en temel ihtiyaçlarının ötesinde, son derece ayrıntılara dönük alanlara bile yöneldiği

---

²⁵⁶ Bu benzerliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

²⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **VD**, S.2, s. 279-386; Fuat Köprülü, Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, s. 26.

²⁵⁸ Furuzan Selçuk, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)", **VD**, 1965, S. 6., s. 21-29.

anlaşılmaktadır.²⁵⁹ Öyle ki, Osmanlı insanı, hayatının neredeyse hemen her safhasında bir vakıfla ilişki kurma ve ondan faydalanma şansına sahip olarak yaşamını devam ettirmiştir. Bu sebeptendir ki “Vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder; vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa defnedilirdi.” şeklinde yapılan durum tespiti çoğu kaynakta karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin devraldığı vakıf sistemi mirasına getirdiği en büyük yenilik ise uygulamada olmuştur. Bu yenilikler zamanın şartları ve zaruretleri gereği ortaya çıkmıştır. İrsadî vakıflar ile İcareteynli vakıflar Osmanlı dönemine has açılımlardır. Osmanlıda vakıf alanında yaşanan bu gelişmelerin en önemli sebebi vakıfların bir devlet politikası olarak çok yönlü olarak teşvik edilmesidir.²⁶¹ Para vakıfları da aynı zihniyetin bir ürünü olarak Osmanlı topraklarında doğup yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür.

Oruç Bey Tarihi'nde Osmanlılardan “garip sevenler” şeklinde bahsedilir. 16. Yüzyıla ait kroniklerde de, “Osmanlılar vakıf yoluyla o kadar çok hayır eserleri meydana getirmişler ki, başka hiçbir İslâm memleketiyle kıyaslanamaz” şeklinde ifadeler yer almaktadır.²⁶² Osmanlıda padişahlar arasında ilk vakfın Orhan Gazi tarafından kurulduğu kabul edilmektedir.²⁶³ Orhan Bey'in Hicri 724 Rebiülevvel (1324 Mart) tarihi ile azatlı kölelerinden Tavaşi Şerafeddin'e Sakarya Mekece'de vakfettiği hangâhın tevliyetini verdiği dair vakfiye ve vakfın şartlarını gösteren Farsça yazılmış tuğralı belge vardır.²⁶⁴

Osmanlı döneminde Orhan Gaziyle başlayan bu ilk uygulamadan itibaren vakıf anlayışı toplumsal hayatın her aşamasında görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda câmi, medrese, hastahane, imâret, kervansaray, tekke, kütüphane ve hamam gibi pek çok vakıf eser oluşturulmuştur. Özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü medreselerin

²⁵⁹ Evlenmek isteyen yetim kızların çeyizlerini hazırlayan vakıftan, Leylekleri beslemek için gelirinden bir miktar ayrılan vakfa kadar ayrıntılı ve ilginç vakıflar için bkz. Yusuf Beyazıt, **İlginç Vakıflar**, Ankara: VGM Yayınları, 2007.

²⁶⁰ Esat Arsebük, **Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku**, İstanbul: Tan Matbaası, 1938, s. 298.

²⁶¹ İpşirli, 2006, s. 61-72.

²⁶² Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir”, **Cogito**, S. 19., İstanbul, s. 25-41.

²⁶³ Ali Himmet Berki, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **VD**, 1962, S. 5, s. 127-129.

²⁶⁴ Bu Hangâhtan fakir, garip, miskin, derviş ve ehl-i ilmin yararlanması isteniyor. Vakfiye için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, **Bellekten**, S. 5., 1941, s. 281-282.

inşasında ve buralarda ders veren hocalar ile ders gören öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıfların önemli bir rolü oluyordu. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra burada inşa ettirdiği "sahn-ı seman" medreseleri İstanbul'un bir ilim merkezi olma yolundaki en büyük adımlardan biridir. Başta padişahlar olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları ve bazı saray mensupları tarafından pek çok medrese inşa olunarak bunların ihtiyaçları kurulan vakıflar yoluyla karşılanmıştır.²⁶⁵ Vakıflarca yönetilen Osmanlı medreselerinin ilki İznik'te 731(1330) tarihinde Orhan Gazi tarafından açılmıştır.²⁶⁶ Orhan Gazi'nin yaptırdığı ve yönetimini vakıflara verdiği pek çok hayır eseri mevcuttur. Bu medreseden başka İznik'te cami, medrese ve imâret; Bursa'da bir cami, zaviye, misafirhane ve imâretin yapılması ve bunlar için gerekli olan müderris, imam, tabbah (ahçı), hâdim (hizmetli) ve bevvab (kapıcı) tayin edilerek ihtiyaçları kurulan vakıflarca karşılanmıştır.²⁶⁷

Orhan Gazi'den itibaren Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, devlet görevlileri ve halktan pek çok kişi vakıflar yapmışlardır. Burada bunların hepsinden bahsetmek mümkün değildir. Kuruluştan On yedinci yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süreçte birkaç örnek vermekle iktifa edilecektir. Orhan Gazi'den sonra padişah olan I. Murad zamanında pek çok hayır eseri tesis edilmiş ve vakıflar kurulmuştur. Bursa Çekirge'de yaptırdığı cami, medrese ve imâret için kurduğu vakfın mütevellî ve nazırlığına vezir Hayreddin Paşa'yı getirmiştir. Bu ve diğer vakıflar için pek çok arazi vakfetmiştir.²⁶⁸ Kuruluş döneminin önemli kaynaklarından olan Şükrullah'ın eserinde I. Murad döneminde yapılan vakıf eserlere geniş yer verilmiştir.²⁶⁹ Niğbolu savaşını kazandıktan sonra Bursa'ya dönen Yıldırım Bayezid, burada bir darü'l-hayr, bir hastahane, bir tekke, iki medrese ve bir cami yaptırdı. Bütün bu müesseselerin ihtiyaçların karşılamak üzere de vakıflar oluşturdu.²⁷⁰

²⁶⁵ Klasik dönem Osmanlı medreseleri için bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976., Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976., Ayrıca sadece Mimar Sinan'ın baş mimarlığı sırasında İstanbul'da 55 medrese yapılmıştır. Bkz. Kazıcı, a.g.e., s. 85.

²⁶⁶ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Aşıkpaşazade, (Çev. N. Atsız), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012, s. 51.

²⁶⁷ Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", **VD.**, S. 5., s. 127-128.

²⁶⁸ Kazıcı, a.g.e., s. 89.

²⁶⁹ "Bursa'da ahiret için bir yapı yaptılar. Hem konuk evi, hem cami, hem medresedir. Kimsesizler ve yoksullar için paçalardan, tatlılardan, ekşilerden daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konukların hayvanlarının da yemlendirilmesini buyurdu. Hatiplere, hafızlara, müderrislere, muidlere, ve öğrencilere vazife karşılığı akça bağlandı..." Bkz. Şükrullah, **Behçetü't-Tevarih**, (Çev. N. Atsız), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947, s. 55.

²⁷⁰ "Darü'l-hayrın evkafından olmak üzere aş ve yemekten başka, her yıl bilginlere, yerli ve yabancı yoksullara 600 müdd buğday verilmek, her gün konuğa ve yerliye et ile birlikte 300 çanak aş eritilmek üzere vakıflarını tayin buyurdu. Hastahane, Ebû İshakhane ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin

İstanbul'un alınıp başkent yapılmasının akabinde harap bir vaziyette bulunan şehirde²⁷¹ devlet merkezine yaraşır bir şekilde imar faaliyetlerine girişildiği ve bu konuda da vakıflardan epeyce istifade edildiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra ümera, devlet adamı ve askerlere ganimetten düşen hisselerini verdikten sonra kendi hissesine düşen emlaktan hiçbirini almayarak tamamını vakfetmiştir.²⁷² Padişahın ve daha sonra bunu örnek alarak hareket eden pek çok devlet adamının takip ettiği bu anlayış ele geçirilen pek çok şehirde vakıfların kurulmasında, bu şehirlerin inşasında ve Türk İslâm şehri hüviyetini almasında etkili olmuştur.²⁷³ Fatih Sultan Mehmed daha sonra geliri yeniçeri ocaklarına verilen etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere 24000 altın vakfetmiştir.²⁷⁴ Vakıfların sahip olduğu iktisadî ve toplumsal gücün artması üzerine ve bu durumun devletin iktisadî ve askeri gücüne olan olumsuz etkisinden dolayı bu dönemde vakıf arazilerle ilgili bir düzenleme yapıldığı da bilinmektedir.²⁷⁵

16. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde toprakların beşte üçünü dirlik sahiplerinin toprakları, beşte birini doğrudan doğruya devlete bağlı padişah hasları ve beşte birini de vakıf toprakları oluşturmaktaydı.²⁷⁶

Osmanlı vakıf sistemi özerk ve sivil bir toplum sistemi olmakla birlikte devlet denetiminin dışında değildir. Nezaret kurumu bu denetimi sağlamaktadır. Orhan Gazi (1326-1360) Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviye vakıflarının nezaretini 1358'de vezir Sinan Paşa'ya vermiştir. Yıldırım Bayezid (1389-1402) her vilayete "Müfettiş-i Ahkâmi'-Şer'iyeye" tayin ederek vakıf işlerini teftiş ettiriyordu. Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) döneminde ise Cemaleddin Mehmed Çelebi "Hakimü'l-Hükkâmi'l Osmaniyye" ünvanıyla evkaf işlerinin umumi nazırlığına tayin edilmişti. II. Murat (1421-1451)

---

etti. Bunlara şeyh, tabip, imam müezzın ve müderris dikip akçalarını tayin ettirdi." Bkz. Şükrullah, a.g.e., s. 57-58.

²⁷¹ Ayasofya'nın çatısından şehre bakan Fatih Sultan Mehmet'in bu durumu ifade etmek için "Örümceklerin ağ kurup perdedarlık ettiği, baykuşların nöbet tuttuğu" ifadelerini kullandığı dönemin kaynaklarından Tursun Bey tarafından ifade edilmektedir. Bkz. Tursun Bey, a.g.e., s. 64.

²⁷² Samiha Ayverdi, **Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih**, İstanbul: Baha Matbaası, 1974, s. 176.

²⁷³ Vakıfların Türk şehirciliğine katkıları için bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", **VD**, S. 9, 1971, s. 13-39.

²⁷⁴ Ahmet Tabakaoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 231.

²⁷⁵ Fatih Sultan Mehmet'in, devletin mali durumunu düzeltmek, vakıflarla zenginleşen tarikat şeyhlerinin iktisadî gücünü, dolayısıyla toplumsal ve siyasi etkilerini kırmak, tımarlı sipahinin sayısını artırmak gibi düşüncelerle, vakıf ve mülk arazileri devletleştirdiği ve bunları tımar haline getirdiği bilinmektedir. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, Vakıf, C. 13, s. 162.

²⁷⁶ Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyet Meselesi", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, Ankara, 1944, S. 1, s. 15-21.

zamanında da her vilayet için birer müfettiş tayin edilmiş, ancak bütün vakıfların kontrolü kazaskerler tarafından yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) İstanbul'da tesis ettiği külliye'nin nezaretini 1463'te sadrazam Mahmut Paşa'ya, 1467'de ise sadrazam İshak Paşa'ya vermiştir. Sadrazamların bazı sultan vakıflarına nezareti bu tarihlerden itibaren başlamıştır. Nezaret uygulaması daha sonra genişlemiş ve Reisülküttap olanlar tarafından idare edilmiştir. II. Bayezid (1481-1512) İstanbul ve diğer şehirlerde tesis ettiği vakıfların nezaretini 1496'da Şeyhülislâm Alaeddin Ali Efendi'ye vermiş ve bu tarihten itibaren şeyhülislâmların nezareti başlamıştır.²⁷⁷ Yavuz Sultan Selim döneminde nezaret yine sadrazamlara verilirken Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan, İstanbul'da tesis ettiği cami, medrese, imâret gibi vakıfların nezaretini Kapı Ağası Hadım Mehmed Ağa'ya vermiş, böylece 1545 tarihinden itibaren Kapı Ağası Nezareti ortaya çıkmıştır. İlk defa darüssaade ağalığına getirilen Habeşi Mehmed Ağa, babüssaade ağalarının üstünde bir etki ve iktidara sahip olmuş, 1587 tarihinde de Evkaf-ı Haremeyn Nazırı olarak atanmıştır. Bu tarihten itibaren Haremeyn Nezareti ortaya çıkmıştır. Haremeyn Nezareti kurulduktan sonraki süreçte idare alanı giderek genişlemiş ve Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Muhasebeciliği, Mukataacılığı ve Darüssaade Yazıcılığı şeklinde dört büro halinde idare edilir hale gelmiştir. Daha sonra İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarının, bunlardan ayrı, kaptanpaşa ve yeniçeri ağalarının, sekbanbaşı ve bostancıbaşılarının nezaretleri de ortaya çıkınca İstanbul'da evkaf nezaretlerinin sayısı on ikiye yükselmiştir. Bunların en büyüğü ise Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'dir.²⁷⁸ Daha sonra devlet bünyesinde meydana gelen siyasî, iktisadî ve sosyal olaylar üzerine Anadolu ve Rumeli'deki vakıfların idaresi 1826'da kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlandı.²⁷⁹ Vakıfların yeniden düzenlenmesiyle ilgili olarak II. Meşrutiyet döneminde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁸⁰

---

²⁷⁷ Kazıcı, a.g.e., s. 110.

²⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Vakıfların Tarihi Gelişimi", **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, S. 15, İstanbul, 2006, s.61-72.

²⁷⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 111.

²⁸⁰ Bu düzenlemeler için bkz. Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonu'na Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatırat"ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 33, 343-385.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'DA GAYRİMENKUL VAKIFLAR

2.1. 17. Yüzyıla Gelene Kadar Trabzon

Kuzeydoğu Anadolu'nun idarî, askerî, iktisadî ve kültürel bakımdan en önemli merkezi olan Trabzon, tarihi süreç boyunca bu özelliğini hep korumuştur. Stratejik açıdan bakıldığında şehir, Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı niteliğindedir. Bu nedenle Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde askeri bakımdan sürekli önemsenmiş ve tahkim edilmiştir. Uzakdoğu'dan başlayan tarihi ipek yolunun son duraklarından biri olan Trabzon, eski çağlardan beri her zaman aktif olan limanı sayesinde önemini kaybetmemiştir.²⁸¹

Yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişe sahip olan Trabzon'un tam olarak ne zaman kurulduğuna dair bilgiler yeterli değildir. Tarihi kaynaklarda Trabzon şehriden ilk söz eden M.Ö. 400 yılında bölgeye gelen Ksenophon'dur.²⁸² Bölgenin ilk yerleşik halkının kimler olduğuna dair çeşitli iddialar mevcuttur.²⁸³ Bununla birlikte yapılan çalışmalardan şehrin en eski sakinlerinin Tibarenler, Halibler, Haldiler ve Mosklar gibi Orta Asya kökenli, tarım, hayvancılık ve madencilikle uğraşan topluluklar olduğu sanılmaktadır.²⁸⁴ M.Ö. 756 yılında Miletliiler bölgeye yerleşir.²⁸⁵ Ardından Kimmerler bölgeyi ele geçirirler.²⁸⁶ Kimmerlerden sonra bölgede İskitlere rastlanırken onların kısa süreli

²⁸¹ Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", **İA**, C. 12/1, s. 456; İsmail Hacifettahoğlu, "Kuruluşundan Fethine Trabzon'un Kısa Tarihi ve Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2001, s. 11.

²⁸² Veysel Usta, **Anabasisten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon**, Trabzon: Serander Yayınları, 1999, s.13-23.

²⁸³ Bölgenin ilk yerleşik halklarının kökenine dair tartışmalar için bkz. İbrahim Tellioglu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon: Serander Yayınları, 2004.

²⁸⁴ Trabzon ve Yöresinin Eskiçağdaki durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 1999, s. 35-45.; Mehmet Bilgin, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 1999, s. 47-51.

²⁸⁵ Hacifettahoğlu, a.g.m., s. 12.

²⁸⁶ Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara: Goloğlu Yayınları, 1973, s. 16-17.

hâkimiyetlerinden sonra sırasıyla Medler ve Persler bölgeye hâkim olmuşlardır.²⁸⁷ Persler döneminde M.Ö. 530-332 Trabzon, “Pont Satraplığı” olarak İran’ın 19. eyaleti olmuştur. Bu dönemde şehirde Yunanlılar olmakla birlikte Yunanlılar’ın Pontosla bir alakası yoktur.²⁸⁸ Trabzon bir süre sonra M.Ö. 63 yılında ise Roma hâkimiyetine girmiştir.²⁸⁹ M.S. 395 tarihinde Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasından sonra Trabzon’da Bizans hâkimiyeti dönemi başlar. M.S. 4-10. Asırlar arasında Trabzon ve yöresi, Bizans hâkimiyetinde kalmakla birlikte, Bizans-Sasani-Arap mücadelesine sahne olmuştur. Trabzon ve çevresi bu durumdan istifade eden çeşitli Türk boylarının tahakkümüne maruz kalmıştır. Kafkasya üzerinden art arda gelen Hun, Sabir, Hazar, Bulgar, Peçenek, Kuman ve Uzlar bölgeyi bir süreliğine talan ederken, bir kısmı da bölgede yerleşik hayata geçmiştir.²⁹⁰

1204 tarihinde 4. Haçlı seferi sonucu İstanbul’un Latinler tarafından işgal edilmesiyle birlikte bazı hanedan üyeleri Trabzon’a gelerek Trabzon Rum Pontus Devleti’ni kurmuşlardır. Ereğli-Batum arasındaki Karadeniz sahillerini kapsayan bu devlet, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya yerleşen Türklerin kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti’nin askerî-siyasî başarıları karşısında Trabzon merkezli olarak küçülmüştür.²⁹¹

13. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve 14. Yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkan coğrafyasında aynı paralellikte yayılma siyaseti yürüten Osmanlı Devleti; 1453’te İstanbul’un fethiyle birlikte imparatorluk seviyesine yükselmiştir. Diğer taraftan Anadolu’da Türk birliğini tam anlamıyla sağlama gayretleri sürdürülürken, Karadeniz’in de bir Türk gölü olmasının yolları aranmaya başlanmıştır.²⁹² Bu amaçla Trabzon zorlu bir yürüyüşten sonra 1461’de fethedilerek Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir.²⁹³

---

²⁸⁷ Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan**, Trabzon: Serander Yayınları, 2002; s. 14., Goloğlu, a.g.e., s. 21-29.

²⁸⁸ Goloğlu, a.g.e., s. 31-33.

²⁸⁹ Tekindağ, “Trabzon”, s. 457.

²⁹⁰ Türk boylarının bölgedeki faaliyetleri ve yerleşmelerine dair geniş bilgi için bkz. Bilgin, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Etnik Tarihi Üzerine”, s. 57-86.

²⁹¹ İsmet Parmaksızoğlu, “Trabzon’un Fethi 21 Muharrem 866-26 Ekim 1461”, **Öncesi ve Sonrasıyla**, s. 61; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 303.

²⁹² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 32.

²⁹³ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 135-138.; Tursun Bey, s. 108-110., Fetih esnasında hangi yolların takip edildiğine dair bkz., M. Fahrettin Kırzioğlu, “Turabuzon’un Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmet’in Yaya aştığı “Bulgar Dağı” neresidir, **Öncesi ve Sonrasıyla**, s. 128-133.; Fetihle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Kenan İnan, “Trabzon’un Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla**, s. 106-117.

Fetihten sonra Doğu Karadeniz Bölgesi, Rum Eyaletine tâbi bir sancak halinde teşkilatlandırılarak önemli bir Osmanlı sancağı olmuştur. Sancağın merkezi Trabzon şehri olduğundan sancak bu adla anılmıştır. Trabzon sancağı 1514'te Erzincan-Bayburt vilâyetine²⁹⁴, 1517 yılının sonlarında Anadolu Eyaletine, 1520'de yeni kurulan “Vilâyet-i Rum-ı Hadis”e²⁹⁵, 1535'te de Erzurum Eyaletine bağlanmıştır.²⁹⁶ 1580-1581'de Batum Sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir.²⁹⁷ 1581-1650 yılları arasında değişik arşiv kayıtlarında “Trabzon Beylerbeyliğine...” veya “Batum Beylerbeyi'ne ve Trabzon Beylerbeyi'ne...” gibi ifadelerin yer alması, beylerbeyliğin sadece Trabzon ismiyle anılmadığını ortaya koymaktadır.²⁹⁸ Bütün bunlardan Trabzon'un önce sancak sonra da eyalet merkezi olarak tipik bir Osmanlı şehri niteliğini oluşturacak şartlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fethin akabinde, Osmanlı fetih anlayışı gereği, Trabzon'un Türk-İslâm şehri hüviyetine bürünmesi için çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bunların başında iskân hareketleri ilk adımı oluşturmuştur. Fetihten 16. yüzyıl sonuna kadar Trabzon sancağında büyük bir kısmı sürgün yoluyla olmak üzere, hem dışa dönük hem de içe dönük bir iskân siyaseti takip edilmiştir. Bu arada önemli ölçüde de kendiliğinden yerleşme gerçekleşti.²⁹⁹ Dönemin Bizans tarihçisi Laonicus Chalcocondyles ve ondan alıntı yapan batılı tarihçiler, öncelikli olarak Trabzon'daki Rum Pontus imparatorunun, ailesi ve akrabalarıyla birlikte İstanbul'a gönderildiğini, Trabzon halkının üç kısma ayrılarak, bir bölümünün daha sonra askerî kadrolarda kullanılmak üzere bırakıldığını, bir bölümünün İstanbul'a

---

²⁹⁴ Dündar Aydın, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**, Ankara: TTK Yayınları, 1998, s. 40-41.

²⁹⁵ Aydın, a.g.e., s. 50-51.

²⁹⁶ İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 128.

²⁹⁷ Bostan, a.g.e., s. 18-23.

²⁹⁸ Bostan, beylerbeyliğin 1650 yılından sonra müstakil hale gelerek “Trabzon Eyaleti” adı ile anıldığını ifade eder. Bkz. Bostan, a.g.e., s. 9-10; Ayn Ali Efendi'nin verdiği bilgilere göre 1609'da Osmanlı İmparatorluğunda yer alan otuz iki eyalet arasında Trabzon eyaleti de mevcuttu. Bkz. Halil İnalcık, “Eyalet”, **DİA**, C. 11, s. 549.

²⁹⁹ Osmanlı döneminde sürgün yöntemiyle iskân siyasetini gerçekleştirme hususunda genel bilgiler için bkz., Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, 1951., s. 524-569.; Halil İnalcık, “Osmanlı Fetih Metodları”, **Söğütten İstanbul'a**, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara: İmge Kitabevi, s. 443-472.

yerleştirildiğini ve diğer bir bölümünün de yeniçeri olmak üzere alındığını belirtmişlerdir.³⁰⁰

Trabzon seferi esnasında Mahmut Paşa'nın kâtipliğini yapan ve fetih olayına bizzat şahit olan müverrih Tursun Bey de İmparator ve ailesinin İstanbul'a gönderildiğini halkın bir kısmının da malları kendinde kalmak suretiyle yerinde bırakıldığını ifade eder.³⁰¹ Aşıkpaşazade de şehir yöneticilerinin gemilere koyularak götürüldüğünü ve fetihten sonra geleneksel Türk-İslâm politikasının izlendiğini eserinde ifade eder.³⁰²

Dönemin kaynaklarından fethi takip eden süreçte Trabzon'daki yöneticilerin dışında halkın da bir kısmının Trabzon'dan sürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak kaç hanenin veya kişinin sürgüne tabi tutulduğu hakkında kesin rakam verilmemektedir. Trabzon sancağında fetihten hemen sonra bazı Hristiyan bağ, bahçe ve değirmen sahiplerinin Rumeli'ye ve İstanbul'a sürüldüğü, sürgün işleminin Fatih Sultan Mehmet ve Trabzon'un ilk sancak beyleri olduğu düşünülen Kasım ve Umur Bey tarafından gerçekleştiği görülmektedir. Sürgün faaliyetlerinin fetih sonrası ve 16. yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Dışa dönük iskân siyasetinin sadece Hristiyanlara değil Müslümanlara da uygulandığı, Trabzon'da yaşayan bazı Müslümanların Trabzon dışına sürgün edildiği, görevlendirildiği ya da kendi istekleriyle şehirden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.³⁰³

Fetihden sonra Trabzon dışına bir iskân hareketi olduğu gibi, Trabzon sancağına doğru da içe dönük bir iskân hareketi görülmektedir. Trabzon'a sürgün yoluyla Müslüman Türklerin yerleştirildiği o dönemin müverrihleri tarafından belirtilse de, bunların nereden

---

³⁰⁰ Bizans kaynakları ve onlardan alıntı yapan batılı tarihçilerin görüşleri için bkz. Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005, s. 7-18.

³⁰¹ "... Tekür... ehl ü iyâli ile ve mâl ü menâli ile, darü'l emân çün cinân İstanbul'a gönderdi...ve kefere-i kal'anun oğlanların ve kızların beğlik idüp, baki malların ve esbapların kendü ellerinde ibka idüp yerlerine mukarrer konuldu. Cizye-i şer'i ve rüsum-ı örfî rıbkasını rakabelerine muhkem kıldı. Andan sonra bazı üsaray-ı ve eşkâl ü ahmali merakib-i bahriye tahmil idüp, derya yüzünden gemiler meşhun idüp İstanbul'a gönderildi." Tursun Bey, a.g.e., s. 110.

³⁰² "Tekürünü, beglerini ve nice yarar adamlarını gemilere koydılar... İçinde mescit ve medrese olundu. Ehl-i İslâm evlerin sürüp getürdiler; bu kâfirlerin hâli kalan evlerini, Müslümanlara milkiğe verdiler. Hisârı muhkem berkittiler." Aşıkpaşazade, **Tevârîh-i Âli Osmân**, (Haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç), İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010, s. 435.

³⁰³ Bostan, a.g.e., s. 84-93.

sürüldüğü ve sayısının ne kadar olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmaz.³⁰⁴ Bu konuda genelde tahrir defterlerinden faydalanarak Trabzon'a yerleştirilen Müslüman ve gayr-i Müslimler hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkündür.³⁰⁵ İskân faaliyetlerinin fetihle birlikte başladığı ve 16. yüzyıl sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çoğunluğu Müslüman olmak üzere şehre yerleştirilen nüfusla birlikte, fetihten önce sınırlı sayıda olan Trabzon nüfusu 16. yüzyılın sonunda Müslümanlar lehine değişmiştir.³⁰⁶

16. yüzyıldaki nüfus oranlarındaki değişim şehrin fiziki yapısında da kendini göstermiştir. Fetihden sonraki süreçte Trabzon, dini, sosyal ve ticari yapılarıyla tipik bir Türk-İslâm şehri hüviyetine bürünmüştür. Fiziki anlamda Trabzon'un göze çarpan ilk unsurlarından biri Trabzon kalesidir. Kale hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte M. S. 257 yılından önce kalenin mevcut olduğuna dair emareler vardır.³⁰⁷ Çeşitli dönemlerde Bizans, Selçuklu ve Trabzon Rum Devleti tarafından kalede tamirler yapılmış,³⁰⁸ fetihden sonra da Osmanlı döneminde kale tamir görürken ayrıca yeni bölümler de ilave edilmiştir.³⁰⁹ Âşık Mehmed, kalenin iki suru ve müstahkem bir kulesi olduğunu, surlardan birine Aşağı Hisar, diğerine Orta Hisar ve kaleye de kule dendiğini ifade etmektedir.³¹⁰ 1640'lı yıllarda Trabzon'a gelen Evliya Çelebi de seyahatnamesinde kale ile ilgili benzer bilgileri verir.³¹¹

³⁰⁴ Âşık Mehmed, Trabzon'un fethinden sonra çevredeki beldelerden buraya halkın iskân edildiğini belirtir. Bkz. Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III., (Haz. Mahmut Ak), Ankara: TTK Yayınları, 2007, s. 1021.

³⁰⁵ Tahrir defterlerine dayanarak şehirdeki içe dönük iskân faaliyetleri için bkz. Bostan, a.g.e., s. 96-122.

³⁰⁶ Lowry, fetih öncesinde Trabzon'un nüfusunun ancak 4-5 bin kadar olabileceğini ifade ederken, Bostan, bu rakamın 6 bin civarında olması gerektiğini savunmuştur. Bkz. Lowry, a.g.e., s. 23-24.; Bostan, a.g.e., s. 84., 16. yy. sonunda şehrin nüfusu 6083 müslüman ve 4901hristiyan olarak tespit edilmiştir. Bostan, a.g.e., s. 175.

³⁰⁷ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1988, C. 17, s. 164.

³⁰⁸ Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. 292.

³⁰⁹ Trabzon'un fethini anlatan kaynaklardan Âşıkpaşazade kalenin sağlamlaştırıldığından bahseder. Bkz., Âşıkpaşazade, **Tevârih-i Âli Osmân**, s. 435; Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Sancak Beyi olduğu dönemde de surlar tamir edilmiştir. Bkz. Halil Edhem, **Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri** (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2001, s. 96; Ayrıca bkz. Trabzon Şer'iyeye Sicili, Defter No:1833, Sayfa No:80, Belge No: 12. (Bundan sonra TŞS, 1833, 80/12 şeklinde gösterilecektir.)

³¹⁰ Mahmut Ak, "Âşık Mehmed'e Göre Memleketi Trabzon ve Havalisi", **Bir Tutkudur Trabzon**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 186-187.

³¹¹ "...Boztepe'nin eteği ile Karadeniz sahili arasında iki büyük kaledir. Üç bölüktür. Birine Aşağı Hisar, diğerine Orta Hisar, iç kalesine Kule Hisarı derler..." **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Sad. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, C. 1-2, s. 453.

Trabzon kalesi dışında şehirde fizikî anlamda öne çıkan yapıların başında ticarî, sosyal ve dini müesseseler gelir. Toplumun pek çok ihtiyacına cevap veren bu müesseseler içerisinde çarşılar önemli yer tutar. Gerek Trabzon sicil kayıtlarında gerekse Evliya Çelebi'nin eserinde Trabzon çarşılarıyla ilgili verilen bilgiler birbiriyle örtüşür. Evliya Çelebi Mumhane kapısında Taşra esnafının çarşısını çarşılar içinde en seçkini olarak ifade eder.³¹² Bu çarşı sicil kayıtlarında “Sûk-i Sultânî”³¹³ olarak geçen ve muhtemelen Aşağı Hisar'da yer alan çarşılar topluluğunun bir parçasıdır.

Trabzon'da iktisadî anlamda en önemli merkez olan Aşağı Hisar'da Sûk-i Sultânî olarak anılan çarşı bölgesinde hanlar, farklı meslek gruplarının isimlerini verdiği çarşılar, camiler ve Osmanlı şehirlerinde mevcut olup ticarî hayatı etrafında şekillendiren bedesten bulunmaktaydı.³¹⁴ Merkezinde bedestenin yer aldığı ve etrafında hanların, dükkânların bulunduğu, çeşitli sanat kollarına ait ayrı bir dükkân sırasına sahip olup, hepsinin bir pazarı yani çarşığı oluşturduğu ve Osmanlı Devleti'nin geneline yayılmış olan çarşı tipinin Trabzon'da da mevcut olduğu görülmektedir.³¹⁵ Bedesten etrafında kümelenmiş ve çeşitli vakıfların da dükkânlarının yer aldığı bu çarşılar bütünü Trabzon'da vakıflar kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Trabzon'un fethinden sonra fizikî yapısını önemli ölçüde değiştiren ve şehrin bir Türk-İslâm şehri hüviyetini almasını sağlayan yapılar arasında camiler, mescitler ve tekkeler önemli yer tutar. Trabzon'da yapılan çok sayıda cami, mescit ve tekkelerden sicillerde, beraberinde bir vakıfla veya tek başına anılanları şunlardır: Hatuniye Cami-i Şerifi, İskender Paşa Camii, Tavaşi Mahmud Ağa Camii, Debbağhane Camii, Hacı Kasım Camii, Erdoğan Bey Camii, Kule Camii, Aşağı Hisar Bazar Cami-i Şerifi, Cami-i Cedid, Sultan Mehmet Han Cami-i Atik'i veya Cami-i Kebiri, Monla Siyahi Mescidi, Ketani Mescidi, Kindinar Mescidi, Ayasofya Camii, Hoca Ali Mescidi, Saçlı Hoca Mescidi, Derviş Ali Tekkesi. Bunların bir kısmı aynı zamanda vakıflarla da ilişkili olduğundan aşağıda değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

---

³¹² Evliya Çelebi, s. 457.

³¹³ TŞS, 1831, 51/1.

³¹⁴ Trabzon Bedesteni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan İnan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, *OTAM*, C.7, Ankara, 1996.

³¹⁵ Bedesten ve Çarşı arasındaki ilişki ve çarşıların bedesten etrafında gelişmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Ergin, “Çarşı”, *İA*, C.3., İstanbul: MEB yayınları, 1997, s. 360-362.

2.2. 1550-1650 Yılları Arasında Trabzon'da Tespit Edilen Gayrimenkul Vakıflar

Trabzon'un dinî, sosyal ve iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olan vakıflarla ilgili yapılan incelemelerde çalışmaya konu olan dönemde 32 adet gayrimenkul vakfa rastlanmıştır. Bu vakıflardan 4 adeti aynı zamanda para vakfı olarak da faaliyet yürütmüştür. Bu vakıfların gayrimenkulleri ile ilgili tespit ve değerlendirmeler bu bölümde elen alınmış borç para verme ile ilgili faaliyetleri ise para vakıfları kısmında değerlendirilmiştir. Bu vakıflar eldeki mevcut kaynaklar çerçevesinde bir tasnife tabi tutularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Vakıflar hakkında eldeki mevcut bilgi ve belgelere dayalı olarak varsa kurucusu, kuruluş zamanı ve akarları verilmiş ayrıca mahkemeye yansıyan kayıtlarda ortaya çıkan veriler değerlendirilmiştir. Bu bölümde hakkında en fazla bilgi ve belgeye sahip Trabzon'daki en önemli vakıf olan İmâret-i Hatuniye Vakfı diğerlerine göre daha tafsilatlı olarak ele alınmıştır.

2.2.1. Abdullah Çeşmesi Vakfı

Vakfın ne zaman ve kim tarafından kurulduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. H. 9 Rebiülahir 973 (M. 3 Kasım 1565) tarihli bir kayıttan çeşmenin Trabzon'da Aşağı Hisar Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu çeşmenin mevkisi ise, vakıf mütevellisinin çeşmeye verilen bir zarardan dolayı mahkemeye yansıyan bir davadaki tafsilattan tespit edilmiştir. Kayıttaki vakıf mütevellisi Murad mahkemede, bakkal Yakub b. Sinan'ın çeşmenin yanında bir bakkal dükkânı yaptığını, dükkânın duvarının çeşmenin üstüne gelerek çeşmeye zarar verdiğini ve çeşmenin harap olmasına sebep olarak vakfa zarar verdiğini ifade etmiştir. Mahkeme heyetinin de bu durumu yerinde tespit etmesiyle birlikte bakkal Yakub, duvarı kaldıracağını beyan etmiştir. Ancak mevsimin kış olması sebebiyle duvarı kaldırmasının zor olacağını ve bahar mevsiminde kaldıracağını ifade etmiştir.³¹⁶

Burada dikkati çeken hususlardan birinin vakıf mallarının korunmasıyla ilgili olduğudur. Vakfın mütevellisinin vakfa zarar veren bu duruma kayıtsız kalmadığı ve vakfın binasına yapılan tecavüzü mahkemeye taşıdığı görülmektedir. Mahkemenin yerinde

---

³¹⁶ TŞS, 1819, 86/2.

durum tespiti yapmasıyla birlikte vakıf mütevellisi haklı görülmüş, davalının bu durumu ortadan kaldırması ve vakfa zarar veren duvarın yıkılmasına hükmedilmiştir. Dikkat çeken ve ilginç olan diğer husus ise vakfın çeşmesine zarar veren bir kişinin bu durumu ortadan kaldırması için kendisine bir mühlet verilmesidir. Davalının çeşmeye zarar veren duvarı yıkmayı kabul etmesi ancak mevsimin kış olması hasebiyle duvarın yıkılmasının zorluğu mahkemece dikkate alınmış ve bahar mevsiminde duvarın yıkılacağı belirtilmiştir.

2.2.2. Ağacık Vakfı

Vakfın ne zaman ve kim tarafından kurulduğuna dair kaynaklarda bilgi olmamasına rağmen mevcut kayıtlardan vakfın hem gayrimenkulünün hem de nakit parasının olduğu tespit edilmiştir. İncelenen dönem itibariyle vakıfla ilgili iki adet kayda rastlanmıştır. Kayıtlardan birisi vakfın gayrimenkulü ile ilgilidir. H. 29 Ramazan 979 (M. 14 Şubat 1572) tarihli bu kayda göre vakfın Aşağı Çarşıda bir dükkânı olduğu görülmektedir. Dükkânın hangi amaçla kullanıldığı belirtilmemekle birlikte Yani adlı zimmi ile ortak olarak işletildiği anlaşılmaktadır. Vakfın mütevellisi olan Ferruh b. Abdullah'ın ortağı olan Yani'yi mahkemeye getirttiği ve dava ettiği görülmektedir. Mevcut dükkânın duvarlarının tamire muhtaç olduğu ifade edildikten sonra iki duvarının müteveli Ferruh b. Abdullah tarafından iki duvarının da Yani tarafından tamir ettirilip ortak olarak kullanılmaya devam etmeyi kabul ettikleri anlaşılmaktadır.³¹⁷ Vakıfla ilgili belgelerin yetersizliği sebebiyle Aşağı Hisar'daki bir göz dükkânından başka ne kadar geliri olduğuna dair bilgi vermek mümkün gözükmemektedir. Vakfın parasının borç olarak verilmesiyle ilgili bir adet kayıt para vakıfları bölümünde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

2.2.3. Amasyalı Mescidi Vakfı

Vakfın ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Vakfa sözkonusu olan Mescid-i Amasya, Osmanlı Devleti'nin fetih ve iskân politikası gereği Trabzon'un fethinden sonra bölgenin Türk-İslâm beldesi haline getirilmesi için Amasya'dan getirilen Türklerin oluşturduğu Amasya mahallesinde inşa edilmiş küçük bir mescittir.³¹⁸ Sur içinde ve Ortahisar'da yer alan Mescid-i Amasya mahallesine ilk olarak 1520 tarihli kayıtlarda

³¹⁷ TŞS, 1817, 15/1.

³¹⁸ Hüseyin Albayrak, **Trabzon Orta Hisar ve Çevresi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1998, s. 25.

rastlanmaktadır.³¹⁹ Trabzon Sancağı'na ait 1523 tarihli Tahrir defterinde “Mahalle-i Mescid-i Amasya der nezd-i Hamam-ı Çifte” şeklinde kayıtlıdır.³²⁰ 1553 tahririnde de aynı isimle kaydına rastlanan mahallenin, 1583 tahririnde bitişiğinde yer alan “Mahalle-i Mescid-i Hacı Baba” mahallesini de içine aldığı “Mahalle-i Mescid-i Amasya ma'a Hacı Baba” ifadesinden anlaşılmaktadır.³²¹

Vakıfla ilgili Trabzon Şer'iyeye Sicilleri'nde çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlar dikkate alındığında vakfın Sera köyünde Hatuniye Vakfı'na ait çayırılık içinde bir kıta zeytin hissesi, Başmakçılar çarşısında yıllık 360 akçe gelir getiren bir dükkânı, Amasyalı Mahallesi'nde yıllık 60 akçe ile kiralanmış bir adet evi ve vakfa bağışlanmış 2500 akçe nakit parası olduğu görülmektedir.

H. Safer 968 (M. Ekim/Kasım1560) tarihine ait kayıttan Amasyalı Mescidi Vakfı'nın mütevellisinin Câbi Nasuh ve mescidin imamının da Mevlana Taceddin olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıta Amasyalı Mescidi Vakfı ile Hatuniye İmâreti Vakfı ve Keraku, Suzer, Yenasumlid adlı zımmilerin Sera köyünde Hatuniye vakfı çayırı içindeki zeytinliğin ortak olarak işletildiği belirtilmiştir. Bir önceki mütevellinin zeytinliği hisseleştirip müstakil hale getirmek isteği mahkemeye taşınmış, ardından yapılan sert tartışmalar sonucu bir anlaşmaya varıldığı belirtilmiştir. Tarafların rıza göstermesiyle bahsedilen zeytinliğin öşrünün İmâret-i Hatuniye vakfına verildikten sonra zeytinliğin Hatuniye Vakfı, bahsedilen zımmiler ve Amasyalı Mescidi Vakfı arasında önceden olduğu gibi tasarruf edileceği ifade edilmiştir.³²² Kayıttaki bilgilerden Amasyalı mescidi vakfının Sera köyünde Hatuniye vakfına ait çayırılık içerisinde olan zeytinlikte yarım hissesinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vakfa ait H. Ramazan 972 (M. Nisan/Mayıs 1565) tarihli bir kayıt mescidin imamı Taceddin'in Başmakçılar çarşısındaki bir adet dükkânı Çarıkçı İskender'e kiraya vermesiyle ilgilidir. Kayıta kira süresinin 90 yıl olduğu ve her 3 yılda bir sözleşmesinin yenileneceği belirtilmiştir. Dükkânın yıllık kirasının 360 akçe olduğu belirtildikten sonra İskender'in peşin olarak bunu verdiği ve daha sonra ise özür beyan ederek yılsonuna kadar

---

³¹⁹ Bostan, a.g.e., s. 131.

³²⁰ Lowry, a.g.e., s. 47.

³²¹ Lowry, a.g.e., s. 103.

³²² TŞS, 1819, 57/1.

dükkânda kalacağını, yılsonunda kira sözleşmesinin feshedilmesini talep etmiştir. Mescidin imamı Taceddin de bir yıllık kirayı aldığını, yılsonunda sözleşmeyi feshedeceğini ve dükkâmı başkasına kiraya vereceğini beyan etmiştir.³²³

H. Şevval 999 (M. Temmuz/Ağustos 1591) tarihli bir başka kayıta ise vakfa ait bir evin kiraya verildiği görülmektedir. Buna göre Amasyalı mescidi imamı olan Hacı Mehmed b. Ali mahkemede, mescide vakfedilen ve Kalburcu kızı adıyla bilinen Amasyalı mahallesindeki vakıf evi zaim Hasan'a yıllık 60 akçeyle kiraya verdiğini ifade etmiştir. Kayıta evin tamiratının Zaim Hasan'a ait olduğu belirtildikten sonra Zaim Hasan'ın oğlu Mehmet'in bu durumu kabul etmesiyle kaydedilmiştir.³²⁴ Yıllık kirası belirtilmekle birlikte vakıf evin ne kadarlık bir süre için kiraya verildiği ifade edilmemiştir.

Vakıfla ilgili diğer bir kayıt ise vakfa müteveli atanmasıyla ilgilidir. H. Rebiülevvel 1006 (M. Ekim/Kasım 1597) tarihli olan bu kayda göre Amasyalı mescidi vakfına vakfedilen 2500 akçeye bir müteveli lazım olduğu ifade edildikten sonra Usta Kurd b. Cafer'in gönüllü olarak müteveli olduğu ifade edilmiştir.³²⁵

Burada vakfedilen paranın ne amaçla kullanılacağına dair bir bilgi yoktur. Ancak vakfedilen para için bir müteveli atamaya ihtiyaç duyulduğuna göre bu sıralarda vakfın bir mütevellisinin olmadığı ve paranın vakıf için işletilebileceği ihtimali akla gelmektedir. Paranın işletilmesiyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığı için para vakıfları kısmına dâhil edilmemiştir.

2.2.4. Âşıkpaşa Zaviyesi Vakfı

Vakfın ne zaman ve kim tarafından kurulduğuna dair yeterli bilgi mevcut değildir. Vakıfla ilgili ulaşılan tek kayıttan vakfın Aşağı Hisar Mahallesi'nde günlük 5 akçe gelir getiren bir hamamı olduğu tespit edilmiştir. H. 1053 Rebiülevveli'nin son günlerine (M. Haziran 1643) ait kayıttan anlaşıldığına göre vakfın mütevellisi Ahmed Çelebi'dir. Kayıta Âşıkpaşa zaviyesinin şeyhi olan Şeyh Mehmed'in İstanbul'da yaşadığı belirtilmiştir. Şeyh Mehmed'in gönderdiği bir mektupla Solakzade İbrahim beyi kendisine vekil kıldığı ifade

---

³²³ TŞS, 1818, 28/5.

³²⁴ TŞS, 1819, 4/3.

³²⁵ TŞS, 1819, 19/3.

edilmiştir. Solakzade İbrahim Bey de mahkemeye müracaat ederek Trabzon'da oturan Abdalbaki Çelebi'nin kızını dava etmiştir. Abdalbaki Çelebi kızının mahkemeye gelmediği ve kendisine Ahmed Ağa b. Ferruh Kethüda'yı vekil tuttuğu görülmektedir. Solakzade İbrahim Bey'in iddiasına göre Abdurrahman Çelebinin kızı, Âşık Paşa Zaviyesi Vakfı'nın Aşağı Hisar'da olan hamamını zapt edip işletmektedir. Mahkemede hamamın vakfa devredilmesi talep edilmiştir. Vekil Ahmed Ağa Trabzon'a yapılan Rus (Kazak)³²⁶ saldırısında hamamın yandığını, uzun süre harabe kaldığını müvekkilinin babası Abdalbaki'nin hamamın kazanını, camekânını, suyollarını ve tavanını yenileyip kendi malından tamir ettiğini ifade etmiştir. Vakfın mütevellisi Ahmed Çelebi marifetiyle mahkemeden alınan izinle hamam için 70 bin akçe masraf edildiği ve vakfa günlük 5 akçe kira ödenerek Abdalbaki tarafından hamamın işletildiği beyan edilmiştir. Diğer taraftan hamamı işletmek için başka birisi talip olursa da hamam için harcadığı 70 bin akçeyi Abdalbaki'ye ödemesi konusunda bir şart koyulduğunu ve mahkemeden de kendisine bir senet verildiğini söylemiştir. Ancak senedin belirtilen miktarı ödemeye uygun olmadığı ifade edilerek Solakzade İbrahim Bey'in talebiyle Ahmed Ağa'dan delil istenmiştir. Yusuf Çavuş b. Ahmed Ağa ve Satılmış Çelebi b. Yahya şahitlik ederek vekil Ahmed Ağa'nın söylediklerini tasdik etmişlerdir.³²⁷

2.2.5. Ayasofya Cami-i Şerifi Vakfı

Vakfın tam olarak ne zaman kurulduğuna dair yeterli bilgi mevcut değildir. Ayasofya Camisi ve kiliseden camiye dönüştürülmesi ile ilgili ilk bilgilere Âşık Mehmed'in Menâzirü'l Avâlîm adlı eserinde rastlanmaktadır. Eserde yapının kiliseden camiye dönüştürülmesi ile ilgili şu bilgileri verilmektedir: "...Ayasofya Camisi Hristiyanların elinde deniz kenarında bir kilise idi. H. 980 (M. 1572/73)'te ya da daha sonrasında Kürd Ali Bey, Hristiyanlar elinde olmasını uygun görmeyip emr-i sultanî ile minber ve müezzin mahfili ilave ederek camiye çevirmiştir. Etrafi zeytin ağaçlarıyla çevrilidir..."³²⁸ Evliya Çelebi de cami hakkında şu bilgileri verir: "...kefere asrında bina

³²⁶ Şeriye Sicillerinde Rus saldırı olarak nitelendirilen bu saldırılar Don Kazaklarının saldırılarıdır. 16. Yy ortalarından itibaren İstanbul Boğazı'na kadar tüm Karadeniz kıyılarına saldıran Kazaklar, yaptıkları yağmalarla Osmanlı Devleti'ne ciddi zararlar vermişlerdir. Bkz. Halil İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", inalcik.com., 21. 05. 2015.

³²⁷ TŞS, 1830, 61/6.

³²⁸ Âşık Mehmed, a.g.e., s. 125 (II, 29 a.); Ayasofya'nın kiliseden camiye ne zaman çevrildiğine dair kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Mâbedin şehrin içinde olmadığından esas kilise gibi muamele görmediği ve fethin hemen akabinde cami yapılmadığı anlaşılmaktadır. Trabzon'un 1461'deki fethinden

olunan Ayasofya Körlet Ali Bey adındaki bir vali padişahın izin aldıktan sonra H. 991 (M. 1583) yılında bir minber ve mahfil ilave ederek camiye çevirmiştir...³²⁹ Ayasofya ve camiye çevrilmesiyle ilgili Heath Lowry de ilginç noktalara temas etmektedir.³³⁰ Ayrıca Ayasofya Camisi ile ilgili muhtelif kaynaklarda da benzer bilgiler vardır.³³¹

İlgili dönemle alakalı olarak Ayasofya Cami-i Şerifi Vakfı'na ait bir adet arşiv kaydına rastlanmıştır. H. Muharrem 1041 (M. Temmuz/Ağustos 1631) tarihli bu kayıt vakfa mütevellî atanmasıyla ilgilidir. Sadaret kaymakamı Vezir Recep Paşanın adamlarından Sinan'ın talebiyle Ayasofya Cami-i Şerifi vakfının mütevellîliğinin kendisine verildiği belirtilmiştir. Kendisine verilen nişan-ı hümayun gereğince Trabzon'a gidip vakfı yönetmesi, hizmetini yapması ve kimsenin kendisine mani olmaması gerektiği ifade edilmiştir.³³²

2.2.6. Ayşe Hatun Vakfı

Vakfın arşiv belgeleri arasında bir vakıfnamesi mevcuttur. Vakıfname, vakıf kuran bir kişinin yani vâkıfın resmen bir yazı ile müracaatı üzerine, hâkimin de yüzleştirerek hükmünü verdiğini gösteren ve vakıflara varlık veren resmi bir belgedir. Buna vakfiye de denir. Hukukî tabirle vakfın tescili demektir. Vakıfname ya da vakfiyeler, şahitlerin huzurunda düzenlenir ve kadılık siciline kaydedildikten sonra kesinleşir.³³³ Vakıfnameler genelde bir dua ile başlar, vâkıfın adı ve babasının adı ile vakfedilen mallar ile kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne tür masraflar yapılacağı ve gelirin sarf edileceği yerler ve hâkimin vakfın sıhhat ve lüzumuna dair hükmü bulunur.³³⁴

---

sonra bir süre daha Hristiyan mâbedi olarak varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayasofya Camii, **DİA**, C. 4, s. 222-223.

³²⁹ Evliya Çelebi, C. I-II., s. 455.

³³⁰ "...1486, 1523 ve 1553 Tahrir Defterleri'ni incelerken gördüğümüz gibi bu bölge batı varoşlarındaki Rum Hristiyan toplumunun geleneksel merkeziydi. 1553 yılında burada bir de Müslüman Aya Sofya Mahallesi bulunuyordu. 1583 yılında bu adı taşıyan bir Hristiyan mahallesine artık rastlamamaktayız. Yani diğer bir deyişle 1553 ve 1583 Tahrir'leri arasındaki dönemde bu bölge tümüyle İslâmlaşmıştır. St. Sophia kilisesinin Ayasofya Camii'ne dönüştürülmesinin 1572 yılında ya da bundan kısa bir süre sonra yapıldığını saptayamazdık bu durum şaşırtıcı olabilirdi... Böylece Ayasofya da şehrin fetihten önce var olan ve sonra camiye dönüştürülen üçüncü kilisesidir... Bu üç kilisenin de camiye dönüştürülmesinin şehrin Müslüman nüfusunun artmakta olduğu bir dönemde yapılmış olması ilgi çekicidir. Bu üç önemli kiliseden yalnız Aya Sofya fetihten önceki adını koruyabilmiştir..." Bkz. Lowry, a.g.e., s. 123-124.

³³¹ Haşim Karpuz, **Trabzon**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.20-24,

³³² TŞS, 1827, 99/3.

³³³ Ali Himmet Berki, **İstilah ve Tâbirler**, s. 57.

³³⁴ Pakalın, a.g.e., s. 57; Ali Himmet Berki, **İstilah ve Tabirler**, s. 57; Vakfiyelerdeki dua ve beddualar için bkz. İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", **VD.**, S. 18., Ankara, 1983, s. 5-54.

Ayşe Hatun'un vakıfnamesi H. 1044 Muharrem (M. 1634) tarihlidir. Bir dua ile başlayan vakıfname Aşağı Hisar Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun bt. Derviş Çavuş'un mahkemede Hoc adlı köyde sınırları belli ve Emine Hatun'dan satın aldığı bahçe ve çayırılığı içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla birlikte kendi malından ayırarak "vakf-ı sahih-i şer'i ve habs-i sarihi mer'i" ile vakf ve habs ettiğini ifade etmektedir. Vakfa şart olarak da kendisi hayatta olduğu sürece müteveli olacağını ve Ali b. Şaban'ın da Ortahisar Camii Şerifi'nde bir aşr-ı şerif okuyup sevabını kendi ruhuna hibe etmesini ve belirtilen bahçeden günde 2 akçelik ücretini aydan aya kendisinden almasını söylemiştir. Kendisinin vefatından sonra Ali b. Şaban'ın vakfa müteveli olmasını onun da vefatından sonra kadı'nın onayıyla Kur'an okumaya (kıraate kadir) muktedir birisinin müteveli olarak ifade edilen şartlar gereği adı geçen camide her gün bir aşr-ı şerif okuyup bahçeyi tasarruf etmesi şartıyla vakfetmiştir. Bundan sonra Ayşe Hatun vakıftan dönüp vakfettiği yerin kendi malına dâhil edilmesini talep ettiğinde bunun mümkün olmadığı ifade edilip vakfin lüzum ve sıhhatine hükmedilmiştir.³³⁵ Ayşe Hatun Vakfi'nin bundan başka nakit parasının olduğu ve borç olarak verildiği kayıtlar da mevcuttur. Vakıf parasının borç olarak verilmesiyle ilgili kayıtlar ilgili bölümde değerlendirilecektir.

Vakıfname M. 1634 tarihli olmakla birlikte daha önceki tarihlere ait olmak üzere mahkemeye yansıyan çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bunlardan H. 1006 (M. 1597) tarihli kayıt vakfa müteveli atanmasıyla ilgilidir. Bu kayıtta merhume Ayşe Hatun'un Kur'an tilaveti maksadıyla Trabzon'da bazı dükkânları, bahçe ve akarları vakfettiği ve vakfin mütevelliliğini de çocuklarına şart ettiği ifade edilmiştir. Çocuklarından Sadi Bey'in elinde mühürlü tezkeresi olmasına rağmen müteveli olmaya layık olmadığı ifade edilirken onun yerine Bünyad Ağa mahkeme tarafından müteveli olarak tayin edilmiştir.³³⁶

Vakıfla ilgili diğer kayıt vakıf akarının kiralanmasıyla ilgilidir. H. 1009 (M. 1600) tarihli kayıtta merhume Ayşe Hatun vakfına berat-ı şerifle müteveli olan Bünyad Bey b. Abdullah mahkemede vakfin Sûk-i Sultânî'de Abacılar çarşısı yanında olan bir kıta dükkânını yılda 30 akçeyle 90 yıllığına Hacı Hasan b. Usta Yakub'a kiraya verdiğini belirtmiştir.³³⁷

---

³³⁵ TŞS, 1828., 127/1.

³³⁶ TŞS, 1819, 20/1.

³³⁷ TŞS, 1819, 27/1.

Vakıfla ilgili başka bir kayıt H. 1041 (M. 1632) tarihine aittir. Bu kayıt vakfa ait boş bir arazinin kiraya verilmesiyle ilgilidir. Kayda göre Ömer Bey oğullarından merhum Abdullah mescidi yakınında Hacı Hatun diye bilinen Ayşe Hatunun vakfettiği bir miktar boş arazi mütevellî Hüseyin Çelebi b. Mahmud Çavuş tarafından Veli Çelebi b. Hacı Ramazan'ın tasarrufuna verilmiştir. Veli Çelebi 50 guruşa aldığı bu boş arazi üzerine bir ev yapacağını beyan etmiştir. Mütevellinin ev yapılmasına izin verdiği şahitlerin huzurunda belirtilmiştir.³³⁸

Mevcut kayıtlardan Ayşe Hatun Vakfı'nın Hoc köyünde bir çayırılık ve içinde meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bir bahçe, Trabzon'da bazı dükkânlar, bahçe ve akarlar, Sûk-i Sultânî'de Abacılar çarşısında yılda 30 akçe gelir getiren bir adet dükkân ve Abdullah Mescidi yanında satış işleminin 50 kuruş olduğu bilinen boş bir arazisi olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.7. Bab-ı Bazar Mescidi Vakfı

Vakfa konu olan mescidin Trabzon valisi Mustafa Paşaoğlu Mehmet Bey zamanında H. 971 (M. 1563) tarihinde kiliseden bozma bir enkaz üzerine yaptırıldığı sanılmaktadır.³³⁹ Kaynaklara göre Trabzon'un fethinden sonra Mumhaneönü İskelesi'nin doğu tarafında ve kalenin dibinde bulunan kilise, Fatih Sultan Mehmed'in beratına istinaden, Rum metropolidine bırakılmış, ancak bir süre sonra metropolidin Müslüman olması üzerine bu kilise "Karabaş Camii" adı ile Müslümanların ibadetine tahsis edilmiştir.³⁴⁰ Trabzonlu tarihçi Şakir Şevket, Pazarkapı Camisinin Kasım Çelebi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.³⁴¹ Mahmut Goloğlu da benzer bilgileri verir.³⁴² Çeşitli

³³⁸ TŞS, 1827, 58/9.

³³⁹ Hüseyin Albayrak, **Trabzon'da İki Tarihi Mekân**, İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, s. 63.

³⁴⁰ Albayrak, **Trabzon'da İki Tarihi Mekân**, s. 63.

³⁴¹ "İşbu Pazarkapusu Cami-i Şerifi 971 (M. 1563-1564) tarihinde Trabzon tüccarlarından Kasım Çelebi nam bir sahib-i hayr tarafından inşa ettirilerek imamet ve hitabet cihetleriyle hıdmat-ı saire için Debbağhane ve Soğan Pazarı semtlerinde vakfettiği bağçe ve han ve dükkân gibi akarın vakfiyyesini hala beledî reisi ve cami-i şerif-i mezkurun bu defa sebep-i tamiri izzetlü Ali Rıza Efendi'de gördüm ve mütalaa eyledim..." Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi**, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Atlas Yayıncılık, 2001, s. 170-171.

³⁴² Eldeki fermandan anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Mumhaneönü semtinde, surların dibindeki bir kilise camiye çevrildi ve bir söylentiye göre de, kendisine bırakılan bu kilise ile birlikte Trabzon metropoliti de İslâmlığı kabullendiğinden adına "Karabaş Camii" denildi... Goloğlu, a.g.e., s. 21.;...Kasım Bey (ya da Kasım Çelebi) Trabzon'da eser bırakan az sayıdaki valilerden biridir. 1563 yılında Pazarkapı Camiini yaptırdı. İmamlık, hatiplik ve öteki cami hizmetleri için de Tabakhane ve

zamanlarda camiye eklemeler yapıldığı ve en son da 1988 yılında yıktırılarak yerine bugünkü caminin yaptırıldığı bilinmektedir.³⁴³ Vakıfla ilgili iki adet kayda rastlanmıştır. Kayıtların ikisi de vakfa ait bir kahvehanenin kiralanmasıyla ilgilidir.

H. Muharrem 1039 (M. Ağustos/Eylül 1629) tarihli kayda göre Pazarkapı Mescidi müezzini mahkemede vakfın Aşağı Hisar mahallesinde olan kahvehanesini günlük 5 akçe kira ile Davut Bölükbaşı'ya verdiğini ifade etmiştir.³⁴⁴ Kahvehanenin ne kadar süre ile kiralandığına dair bilgi verilmemiştir.

Pazarkapı Mescidi Vakfı ile ilgili mevcut diğer kayıt H. Receb 1043 (M. Ocak 1634) tarihlidir. Kayda göre cami müezzini Abdi Halife mahkemede vakfın Aşağı Hisar mahallesindeki kahvehanesini Recep ayından itibaren sene sonuna kadar günlük 3 akçeye Hacı Mustafa'ya kiraladığını belirtmiştir.³⁴⁵ Mescid vakfı ile ilgili Aşağıhisar'daki kahvehaneden başka gelir getiren bir akarının olup olmadığı bilinmemektedir. Kahvehanenin 1629'da günlük 5 akçe kirasının 1634'de günlük 3 akçeye düşerek vakfın gelirinin azaldığı görülmektedir.

2.2.8. Hoca Ali Mescidi Vakfı

Vakfa konu olan mescid ilk olarak 1553 Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Meydan-ı Kavak ki Mescid-i Hoca Ali-zâde Mehmed Çelebi demekle meşhurdur" biçiminde kaydedilen mahallenin mescidi³⁴⁶, 1583 Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Meydan-ı Kabak Mescid-i Hoca Ali" olarak rastlanır.³⁴⁷ Trabzon Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlardan vakfın bu mescide istinaden kurulduğu anlaşılmaktadır. Vakfın ismi bazı kayıtlarda Derviş Ali bazı kayıtlarda ise Hoca Ali olarak geçmektedir. Vakfın gayrimenkulleri olduğu gibi menkul olarak da hizmet verdiği görülmektedir. Vakfın menkulleriyle ilgili kayıtlar para vakıfları kısmında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Vakfın kurucusu olan Derviş ya da Hoca

---

Soğan Pazarı semtlerindeki bahçe, han ve dükkân gibi epeyce emlakı camiye vakfetti...", Goloğlu, a.g.e., s. 49.

³⁴³ Murat Yüksel, **Trabzon'da Türk-İslâm Eserleri ve Kitabeler**, C.1, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2000, s. 127.

³⁴⁴ T.Ş.S., 1826, 56/6.

³⁴⁵ T.Ş.S., 1828, 17/5.

³⁴⁶ BOA, TD, nr. 288, s. 9.

³⁴⁷ Bostan, a.g.e., s. 135, Lowry, a.g.e., s. 81.

Ali'nin aynı zamanda bir zaviyesi olduğu ve zaviyenin Ketenci Mahallesi'nde bulunduğu tespit edilmiştir.

Vakıfla ilgili H. Şevval 1009 (M. Nisan/Mayıs 1601) tarihine ait kayıttan merhum Hoca Ali'nin Kabak Meydanı mahallesinde yaptığı mescidin vakfının mütevellisinin İbrahim b. Yahya Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre müteveli mahkemeye gelerek dergâh-ı âli yeniçerilerinden Ali Paşa huzurunda vakfın Sûk-i Sultânî'de sınırları herkes tarafından bilinen bir adet dükkânının yıkılmaya yüz tuttuğunu ifade etmiştir. Dükkânın işletilmesi için Ali Paşaya yılda 2000 akçe karşılığında kiraya verildiği beyan edilmiştir. Her üç yılda bir sözleşme yenilemek şartıyla 90 yıllığına kiraya verildiği belirtilmiştir.³⁴⁸

Vakıfla ilgili bir diğer kayıt H. Safer 1043 Safer (M. Ağustos/Eylül 1633) tarihine aittir. Kayda göre Trabzon'da Kuloğlu diye bilinen Mehmet Çelebi b. Hüseyin mahkemede Sûk-i Sultânî'de bir sınırı İbrahim çavuş evladına, bir sınırı Hallaç Yuri, bir tarafı bakkal ve bir tarafı umumi yola sınır olup Hoca Ali vakfına ayda 7 akçe kira vererek işlettiği Bozahane dükkânını içindeki bütün aletleriyle Mehmet Çelebi b. Yahya Beşe'ye 150 adet kâmil ayar guruşa sattığını ifade etmiştir. Vakfa ait olan bozahanenin ayda 7 akçe kirasının vakfa verilmeye devam edileceği belirtilmiştir.³⁴⁹

Vakıfla ilgili başka bir kayıt H. 1043 Cemaziyelahir (M. 1633) dir. Kayıt Sûk-i Sultânî'de kürekçiler çarşısında olan bir adet dükkânla ilgilidir. Buna göre Ahmed Çelebi b. Mehmed mahkemeye gelerek Hoca Ali vakfına ait dükkânın boş durduğunu ifade etmiştir. Vakıf mütevellisi İbrahim Çelebi bir adet dükkân yerinin bu andan itibaren ayda 4 akçe kira ile Ahmed Çelebiye verildiğini ifade etmiştir. Ahmed Çelebi de dükkân yerini kendi malından tamir ederek ayda 4 akçeyi vakıf mütevellisine vermeyi kabul ettiğini belirtmiştir.³⁵⁰

Vakıfla ilgili diğer bir kayıt ise Kazazlar çarşısındaki bir dükkânla ilgili ihtilaftır. Ahmed Çelebi b. Mehmed Beşe mahkemeye gelerek Ömer Çelebi adlı kişiyi dava etmiştir. Ahmed Çelebinin iddiasına göre Hoca Ali vakfının Kazazlar çarşısındaki bir adet dükkânı

---

³⁴⁸ T.Ş.S., 1819, 19/7.

³⁴⁹ T.Ş.S., 1828, 10/4.

³⁵⁰ T.Ş.S., 1828, 18/4.

Ömer Çelebideyken vakfa verilmesi gereken kiranın 15 yıldır ödenmemesi üzerine dükkân, müteveli tarafından ayda 5 akçe kirayla kendisine verilmiştir. Ahmed Çelebi dükkânı kendi malından tamir etmek isterken Ömer Çelebi'nin buna engel olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme tarafından iddialar Ömer Çelebiye sorulduğunda Ömer Çelebi; Dükkân yerinin kendisine Hoca Ali tarafından mülk olarak verildiğini ve kirasını da sattığını söyleyip vakıf malı olduğunu inkâr etmiştir. Mahkeme Ahmed Çelebi'den iddiası için delil talep edince mahallenin adil kişilerinden olan Ömer Çelebi b. Hattab, Ali efendi b. Kaya ve İbrahim Çelebi dükkânın Hoca Ali vakfına ait olduğunu ifade ederek Ahmed Çelebi lehine şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Ömer Çelebi'yi davadan men ederek dükkânın Ahmed Çelebi uhdesinde ve vakfın malı olduğunu tescil etmiştir.³⁵¹

Ketenci Mahallesi'nde vakfa ait olan mülkün satışıyla ilgili H. Safer 1057 (M. Mart/Nisan 1647) tarihli kayda göre Zakire bt. Ahmed'in; Mehmed Beşe b. Abdullah ve Ahmed b. Mustafa'nın şahitlikleriyle vekili olan Süleyman oğlu Ali Çelebi mahkemede Ketenci mahallesinde bir sınırı Tanas mülküne bir sınırı Likud mülküne bir sınırı umumi yola sınır olan olan evini, ambarı ve bahçeyi içindikilerle birlikte kirası Derviş Ali vakfına ödenmek üzere Amira veledi Leftere 75 riyali guraşa sattığını belirtmiştir.³⁵² Kayıta mülkün Derviş Ali vakfına ait olduğu, kirasının belli olduğu ifade edilirken kira miktarı belirtilmemiştir.

Vakfa bağlı olduğu anlaşılan Ketenci mahallesindeki Derviş Ali zaviyesi ile ilgili de bir kayıt mevcuttur. H. Şevval 1029 (M. Ağustos/Eylül 1620) tarihine ait kayda göre Derviş Ali zaviyedarı olan Fatıma hatun vefat edince zaviyedarlık boş kalmış, tekye ve vakfın varlık şartı gereği erkek evladı Ali b. Yakup ile kız kardeşi Gülsüme zaviyedar olarak tayin edilmişlerdir.³⁵³

Mevcut kayıtlara göre vakfın gayrimenkul akarları şu şekildedir: Sûk-i Sultânî'de yılda 2000 akçe gelir getiren bir adet dükkân, Sûk-i Sultânî'de ayda 7 akçe gelir getiren bir adet bozahane, Sûk-i Sultânî'de kürekçiler çarşısında ayda 4 akçe gelir getiren bir adet dükkân, Kazazlar Çarşısı'nda ayda 5 akçe gelir getiren bir adet dükkân, Ketenci Mahallesi'nde 75 guraşa satış işlemi gerçekleşen ev, anbar ve içindikilerle birlikte bahçe.

³⁵¹ T.Ş.S., 1828, 25/5.

³⁵² T.Ş.S., 1831, 18/2.

³⁵³ T.Ş.S., 1821, 33/3.

2.2.9. Fatih Sultan Mehmet Vakfı

Vakıf, Orta Hisarda Fatih Büyük Camii olarak bilinen “Cami-i Atik” için kurulmuştur. Panagia Chrysocephalos kilisesi olan yapı Trabzon’un fethinden hemen sonra camiye çevrilerek, Fatih Sultan Mehmet’in burada Cuma namazı kıldığı, binada bazı dönüşümlerin yapılarak çeşitli eklemeler yapıldığı çoğu kaynaktan anlaşılmaktadır.³⁵⁴ Osmanlı arşiv kayıtlarındaki adı “eski cami” anlamına gelen Cami-i Atik’tir.³⁵⁵ Cami 1523 Trabzon Tahrir Defteri’nde, içinde bulunduğu mahalle ile birlikte “Mahalle-i Cami-i Atik der Kale-i Evsat” olarak kaydedilmiştir. Bu mahallenin fetihten sonra ilk Müslüman yerleşim alanı olduğu bilinmektedir.³⁵⁶ Mahmut Goloğlu, kilisenin miladi IV. Yüzyılda Romalılar tarafından Trabzon şehrinin ilk kilisesi olarak yaptırıldığını, fetihten sonra çeşitli onarımlar yaptırılıp Trabzon’un ilk camisi olarak “Fatih Camii” adını aldığını ifade etmektedir. Goloğlu, camide zamanla çeşitli değişiklikler yapıldığını ve daha sonra “Ortahisar Camii” olarak anıldığını belirtmektedir.³⁵⁷ Kayıtlarda Cami-i Atik Vakfı olarak da zikredilmektedir.

Vakıfla ilgili ilk bilgilere 1486 tarihli Tahrir Defteri’nde rastlanır. Bu tahrirde Fatih Sultan Mehmet Vakfı’na ait yirmi bir dükkânın kirasının bir yanlışlık sonucu kale görevlilerine tımar olarak verilip sonradan bunun düzeltilmesinden dolayı bahsedilmektedir. Bu yirmi bir dükkânın kirasının 2608 akçe olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁸ 1515-1532 tarihli kayıtları içeren tahrirde Fatih Sultan Mehmet Vakfı’nın şehirdeki gelirleri şu şekilde ifade edilmiştir: Aylık kiraları 439 akçe olan 53 göz dükkân, Değirmendere mevkinde 24 göz değirmenin aylık kirası 175 akçe, Ortakale’deki hamamın aylık kirası 398 akçe, kale dışındaki hamamın aylık kirası 172 akçe, pazarda bulunan kervansarayın aylık kirası 20 akçe olmak üzere toplam 14.448 akçedir.³⁵⁹

³⁵⁴ Ömer İskender Tuluk, Halil İbrahim Düzenli, **Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza**, İstanbul: Klasik yayınları, 2010, s., 57.; Ortahisar Camisinin kiliseden camiye dönüştürüldükten sonra yapılan eklerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mi’mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)**, C. 4, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, s. 861.

³⁵⁵ T.Ş.S., 1818, 97/4, 1819, 34/1.

³⁵⁶ Lowry, a.g.e., s. 32.

³⁵⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 21.

³⁵⁸ Bostan, a.g.e., s. 398.

³⁵⁹ M. Tayyip Gökbilgin, XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Karadeniz Bölgesi, **Belleten**, S. 26, 1962, s.309

Tahrir kayıtlarındaki mevcut bu ilk bilgilerden başka vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde de mahkemeye yansıyan muhtelif konulara ait bilgilere rastlanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle vakfın birkısım akarlarını tespit etmek mümkündür. Bu akarlardan bir tanesi hamamlardır. Bunlardan Tabakhane üstündeki vakıf hamamıyla ilgili H. Safer 972 (M. Eylül/Ekim 1564) tarihli kayda göre kubbesinin yıkılmaya başladığı ve tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Vakıf mütevellisi Kâtip Ahmet mahkemeye gelip durumu bildirince mahkeme tarafından naib ve ehl-i vukuf kişiler gönderildiği belirtilmiştir. Yapılan incelemede hamamın tamire ihtiyacı olduğu tespit edilince vakıf mütevellisine hamamı tamir etmesi için icazet verildiği ifade edilmiştir.³⁶⁰

Kayıtlarda vakfın “kule hamamı” adıyla bir hamamı daha olduğu tespit edilmiştir. Hamamın H. Ramazan 972 (M. Nisan/ Mayıs 1565) tarihinden yılsonuna kadar Sofi b. Süleyman'a 13 bin akçeye mukataaya verildiği görülmektedir. Ancak şehirde taun hastalığı çıkıp halk dağılınca, hamamın müşterisinin kalmadığı Mütevelli Mehmet tarafından da tespit edilince 5 bin akçe indirim yapıp kiranın 8 bin akçeye düşürüldüğü belirtilmiştir. Halk şehre dönünce hamamın kirasının tekrar 13 bin akçeye çıkarılacağı ifade edilmiştir.³⁶¹ Hamamla ilgili H. 972 Şevval'in son gününe (M. 30 Mayıs 1565) ait kayıt şehirde taun hastalığının devam ettiğini ve hatta yayıldığını göstermektedir. Daha önce taun sebebiyle yıllık kirasında 5000 akçelik indirim yapıldığı ifade edilen hamamın bütün şehir halkının şehirden kaçmasıyla birlikte 1000 akçe daha indirim yapılarak 7000 akçeye Sofi Süleyman'a verildiği belirtilmiştir.³⁶²

Kule hamamı ile ilgili H. 19 Zilkade 972 (M. 18 Haziran 1565) tarihli bir kayıt ise taun hastalığının tüm şehri boşaltacak bir duruma geldiğinin en önemli ispatı olsa gerektir. Kayıтта vakıf Câbisi Mehmed mahkemede Cami-i Atik Vakfı'na ait Kule Hamamı'nın Zilhicce ayı sonuna kadar boş olduğunu belirtmiştir.³⁶³ Hamamla ilgili bu tarihlerdeki bir kayıтта Taşcı Murad b. Abdullah mahkemeye gelerek hamamın küllüğünün harap olduğu ve yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mütevelli Mehmet Halife de bunu onaylayınca taşlardan kesip hazırlanması için 720 akçeye anlaştıkları belirtilmiştir.³⁶⁴

---

³⁶⁰ T.Ş.S., 1818, 8/6.

³⁶¹ T.Ş.S., 1818, 26/5.

³⁶² T.Ş.S., 1819, 19/5.

³⁶³ T.Ş.S., 1819, 34/1.

³⁶⁴ T.Ş.S., 1818, 28/3.

Kayıtlarda vakfın Ortahisar’da “kâfir hamamı” olarak bilinen bir hamamından bahsedilmektedir. H. Zilkade 972 (M. Haziran 1565) tarihli kayıta hamamının su kuyusunun kuruduğu ve kullanılmaz halde olduğu belirtilmiştir. Hamamı işleten İskender mahkemede kuyuya su gelip hamamı tekrar işletmeye başlayana kadar vakfa ödediği kirasının düşürülmesini talep etmiştir.³⁶⁵ Ancak hamamın kirasının ne kadar olduğu ve kirasında ne kadar indirimle gidileceği belirtilmemiştir. Bu durumda 1565 tarihinde vakfın hamamları açısından ciddi bir problemle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Taun hastalığı ve diğer sebeplerle vakfın hamam gelirlerinde önemli oranda bir azalma olduğunu söylemek mümkündür.

Vakfın bir diğer hamamı olarak H. Zilkade 1003 (M. Temmuz/Ağustos 1595) tarihli bir kayıta “köhne hamam” tabirine rastlanmaktadır. Eski hamam olması hasebiyle daha önceki hamamlardan birini ifade etmesi muhtemeldir. Hamamın bu tarihten itibaren 3 yıl sonuna kadar Osman b. Süleyman’a verildiği ifade edilmiştir. Osman b. Süleyman’ın hamamın suyollarını ve gerekli diğer tamirini kendi malından yapmak şartıyla 6000 akçeye kabul ettiği belirtilmiştir. Ancak Tellak Haydar mahkemeye gelip taun olunca şehir halkının dağılması dikkate alınmaksızın bu günden itibaren 3 yıl tamamına kadar 7000 akçe mukataayla hamamı kabul ettiğini ifade etmiştir.³⁶⁶ Burada hamamla ilgili bir rekabetin olduğunu ve en azından bu hamamı kiraya verirken taun hastalığının dikkate alındığını söylemek mümkündür.

H. Cemaziyelevvel 1042 (M. Kasım/Aralık 1632) tarihli bir başka kayıt da Trabzon Ortahisarda olan “fella hamamı” diye bilinen hamamla ilgilidir. Buna göre hamamcı Kurd Beşe mahkemede hamama talip olan Ali Çelebi lehine kendi isteğiyle hamamı bıraktığını ifade etmiştir. Mahkeme hamamı Ali Çelebi uhdesine vermiştir.³⁶⁷ Hamamın kirası ve ne kadar süre zarfında Ali Çelebiye verildiğine dair bir bilgi mevcut değildir.

Kayıtlarda vakfın gayrimenkulleri arasında bir çeşmesinin de olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin bugüne kadar gelen bir kitabesi olduğu bilinmektedir. Trabzon’un Osmanlılara tarafından fethinden sonraki en eski yapılarından birisi olduğu

---

³⁶⁵ T.Ş.S., 1818, 97/4.

³⁶⁶ T.Ş.S., 1819, 16/2.

³⁶⁷ T.Ş.S., 1824, 81/7.

düşünülen “Kulaklı Çeşme”³⁶⁸ ile ilgili H. Cemaziyelevvel 1043 (M. Kasım 1633) tarihli bir mahkeme kaydı mevcuttur. Kayıtta vakıf mütevellisi Hatip Hacı Mehmet Efendi mahkemede Ayşe Hatun bt. Derviş Çavuş’un vekili Hasan Bey b. Ali Ağa huzurunda, vakfın Ortahisar’da olan Kulaklı Çeşme olarak bilinen çeşmenin deposunun olmadığını ve suyunun boşa aktığını ifade etmiştir. Ayşe Hatun’un çeşmeye bir depo inşa ettirip musluk taktırmak istediği belirtilmiştir. Mütevellinin izin talebi üzerine mahkemenin gönderdiği heyet de çeşmenin deposunun olmadığını, suyunun boşa aktığını ve Müslümanların abdest almakta güçlük çektiklerini belirtince çeşmeye bir depo yapılması, suyunun tamiri ve musluk takılması için mütevelliyeye izin verildiği belirtilmiştir.³⁶⁹

Vakfa gelir getiren akarlar arasında dükkânlar önemli bir yer tutmaktadır. Vakfın Sûk-i Sultânî’de çeşitli dükkânları olduğu anlaşılmaktadır H. 969 Evail-i Ramazan (M. Mayıs 1562) tarihli bir kayıta Kapıcıbaşı Hasan’ın Paşmakçılar çarşısı yakınında yaptığı bir binanın kuyumcu dükkânı olarak yerinin Ortahisar’da Fatih Sultan Mehmet Camisine, binasının ise yine Orta Hisar’da Hacı Baba Zaviyesi Vakfı’na ait olduğu ifade edilmiştir. Kuyumcu dükkânının ayda 3 akçeye Fatih Sultan Mehmet Vakfı mütevellisi Kâtip Ahmet ve Hacı Baba zaviyesi imamı Müderris Seyyid Hasan’ın ortak kararıyla kiraya verildiği belirtilmiştir.³⁷⁰

H. Şevval 1029 (M. Ağustos/Eylül 1620) tarihli bir kayıta Trabzon’da Orta Kale’de oturan Hasan Çelebi b. Hacı Murat mahkemede Ahmet Ağa b. Katip Yakup önünde babası merhum Murad’ın terekesinden Sultan Mehmet Han vakfından sûk-i sultânî’de Abacılar çarşısında ayda 7 akçe kira ile işlettiği bir adet dükkân ve altında mahzenini validesi Aişe bt. Mehmet’in mihr-i müecceli için yine ayda 7 akçe kirayı Fatih Sultan Mehmet vakfına ödemesi karşılığında Ahmet Ağa’ya 6000 akçeye sattığını ifade etmiştir.³⁷¹

H. Rebiülevvel 1042 (M. Eylül/Ekim1632) tarihli bir kayıta vakıf mütevellisi Hacı Mehmet Efendi mahkemeye gelip Sûk-i Sultânî’de vakfa ait sınırları belli olan harap ve

---

³⁶⁸ Halil Edhem, Kulaklı Çeşmesi’nin H. 888 (M. 1483/1484)’de II. Bayezid döneminde Sinan Bey tarafından yapıldığını belirtir. Çeşmenin kitâbesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Edhem, **Trabzon’da Osmanlı Kitâbeleri**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2001, s. 68-71.

³⁶⁹ T.Ş.S., 1828, 15/2.

³⁷⁰ T.Ş.S., 1817, 1/6.

³⁷¹ T.Ş.S., 1821, 11/4.

boş bir dükkân yerinin, kendi malından tamir etmek ve kullanmak üzere İbrahim Beşe'ye ayda 10 akçeye kiraya verildiğini ifade etmiştir. Ayda 10 akçeyi vakfa verdiği sürece dükkânı işletmesine kimsenin mani olmaması belirtilmiştir.³⁷² Dükkânın ne amaçla kullanılacağı ve ne kadar süreyle kiraya verildiği ifade edilmemiştir.

Vakfa ait üç dükkânın gayrimüslimler tarafından işletildiğine dair H. Safer 1039 (M. Eylül/Ekim 1629) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıtta Hristiyan taifesinden Frankol veledi Lefter mahkemede Yusuf Beşe b. Abdullah huzurunda, Sûk-i Sultânî'de bir sınırı Karaoğlan dükkânına ve üç tarafı umumî yola sınır olup Sultan Mehmet Han vakfına ayda 10 akçe kira ödeyerek işlettiği 1 adet balıkçı dükkânını ve üstünde olan 2 adet abacı dükkânını içindeki her şeyle birlikte Yusuf Beşe'ye 32 adet riyalî kâmil guruşa sattığını beyan etmiştir.³⁷³

Vakıfla ilgili bir başka kayıt H. Şevval 1042 (M. Nisan/Mayıs 1633) tarihlidir. Trabzon sakinlerinden Tuzcuzade Ahmet Çelebi b. Hüseyin mahkemede İbrahim Beşe b. Alaaddin tarafından vekili olan kardeşi Mehmed Beşe huzurunda sûk-i sultanî'de balık pazarında sınırları belli olan ve Sultan Mehmet vakfına ait ayda 8'er akçe kirayla işlettiği 2 adet dükkânı altında olan mahzenleriyle birlikte İbrahim Beşeye 40 adet riyalî guruşa satıp teslim ettiğini beyan etmiştir.³⁷⁴

Fatih Sultan Mehmet vakfıyla ilgili mahkemeye intikal eden akarlar arasında Trabzon Değirmendere mevkiindeki değirmenlerle ilgili kayıtlar da mevcuttur. H. Şaban 1044 (M. Ocak/Şubat 1635) tarihli bir kayıtta vakıf mütevellisi Hacı Mehmed Efendi, vekili olan Mahmud Halife aracılığıyla mahkemede, vakfın Değirmendere'de olan 3 göz değirmeninin kirasının Defter-i Mufassal'da ayda 5 akçeden senede 180 akçe kira ile işletildiğinin kayıtlı olduğunu, değirmenleri işleten İnce Kara diye bilinen Mehmed Çelebi'nin ise senede 60 akçe kira verdiğini iddia etmiştir. Mehmed Çelebi ise 3 göz değirmenin senede 60 akçe kirayla babası Ömer Beşe tarafından işletildiğini ve babası vefat edince de o şartlarla kendisinin işletmeye devam ettiğini beyan etmiştir.³⁷⁵

---

³⁷² T.Ş.S., 1824, 25/9.

³⁷³ T.Ş.S., 1826, 58/3.

³⁷⁴ T.Ş.S., 1824, 64/5.

³⁷⁵ T.Ş.S., 1828, 112/4.

Aynı tarihli bir başka kayıta vakfın Değirmendere'deki 3 göz değirmeniyle ilgili vakfın şikâyeti mevcuttur. Buna göre vakıf mütevellisi Tatar Mehmet Çelebi ve vakfın câbisi Mahmud Halife, İnce Kara diye bilinen Mehmet Çelebi'yi dava etmişlerdir. 3 göz değirmenin kirasının senede 180 akçe olduğu ve bunu da suret-i mufassal-ı sultanî' de bu şekilde kayıtlı olduğu halde değirmenleri işleten Mehmet Çelebi'nin kiranın 80 akçe olduğunu söyleyip vermediğini belirtmişlerdir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde suret-i mufassal-ı sultanî' de olduğu gibi değirmenler için vakfa senede 180 akçe verilmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Ödenen 60 akçeden başka kalanının vakfa ödenmesi istenmiştir.³⁷⁶

Trabzon Şeriyeye Sicilleri'ndeki kayıtlardan Fatih Sultan Mehmet Camii'nin yanında vakfa ait bazı arazilerin olduğu da anlaşılmaktadır. Kayıtlarda bu arazilerin boş bir şekilde durduğu ifade edilirken, kiraya verilmeleri veyahut üzerine bir dükkân yapılmasının vakfa yarar sağlayacağı belirtilmektedir.

H. Şaban 1037 (M. Nisan/Mayıs 1628) tarihli bir kayıt Sultan Mehmet Han vakfına ait Ortahisar'daki bir miktar boş arazinin kiraya verilmesiyle ilgilidir. Mevcut boş arazinin ihya edilmesi ve üzerine bir bina yapılmasının vakfa faydalı olacağı belirtilerek bir kira sözleşmesi yapıldığı ifade edilmiştir. Buna göre vakıf mütevellisi Hacı Mehmed, adı geçen araziye ayda 5 akçe kirayla İbrahim Çelebi b. Halil'e vermiş ve bir kira tahvili yapılmıştır. Kira sözleşmesinin 90 yıl olduğu ve her 3 yılda bir kira sözleşmesinin yenilenme şartının getirildiği ifade edilmiştir. İbrahim Çelebi b. Halil vakıfla yaptığı bu kira sözleşmesini mahkemeye göstererek vakfa ayda 5 akçe kira vermesi karşılığında kendisine bu boş arazide dükkân yapması için mahkemeden izin talep etmiş ve kendisine izinle birlikte bir vesika verilmiştir.³⁷⁷

H. Şevval 1037 (M. Haziran/Temmuz 1628) tarihine ait bir başka kayıt da muhtemelen yukarıda ifade edilen arazi ile ilgilidir. Buna göre Trabzon'da Melek dede diye bilinen İbrahim Çelebi b. Halil mahkemede Eyüp Çelebi b. Musli huzurunda Fatih Sultan Mehmet Vakfından Ortahisar medresesi yanında bir miktar boş arazinin ayda 5 akçe kirayla kiralanması ve üzerine bir dükkân yapması için vakıf mütevellisi Hacı Mehmet

---

³⁷⁶ T.Ş.S., 1828, 113/2.

³⁷⁷ T.Ş.S., 1825, 90/6.

tarafından kendisine verildiğini ifade etmiştir. İbrahim Çelebi arazide bir dükkân yaptığını ve kiranın da artırılarak 15 akçeye çıkarıldığını belirtmiştir. İbrahim Çelebi daha sonra dükkâmı kendi isteğiyle Eyüp Çelebi'ye bıraktığını ifade ederken Eyüp Çelebi de ayda 15 akçeyi vakfa ödemeyi kabul ettiğini beyan etmiştir.³⁷⁸

H. Şevval 1041 (M. Nisan/Mayıs 1632) tarihli bir kayıta Sultan Mehmet Han camisi yakınında çeşme başında bir miktar vakıf yerinin boş olduğu, buraya bir dükkân yapılmasının vakfa faydalı olacağı ifade edilmiştir. Bunun üzerine vakfa ayda 3 akçe kira vermek üzere burada bir dükkân yapılması için Hacı Mustafa'ya hüccet verilmiş ve kimsenin mani olmaması istenmiştir.³⁷⁹ Yapılacak dükkânın hangi amaçla kullanılacağı ve ne kadar süreyle verildiği hakkında bilgi yoktur.

H. Zilkade 1037 (M. Temmuz 1638) tarihli bir başka kayıt da vakfa ait Ortahisar medresesi³⁸⁰ yanındaki boş bir araziyle ilgilidir. Vakıf mütevellisi Hacı Mehmed b. Ali, medreseye bitişik boş arazinin ihya edilip üzerine bir dükkân yapılmasının vakfa faydalı olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine arazinin kayıt tarihinden itibaren 90 yıl süreyle Muharrem Çelebi'ye ayda 11 akçe kira ile verildiği ve kendi malından arazi üzerine dükkân yapmasına kimsenin engel olmaması gerektiği ifade edilmiştir.³⁸¹

H. Muharrem 1053 (M. Mart 1643) tarihli bir kayıt vakfa müteveli tayini ile ilgilidir. Trabzon kadısı Mevlana Ahmed dersaadete gönderdiği mektupta Ortahisar'da Fatih Sultan Mehmet Camii vakfının mütevelliliğinin ayda 3 akçe ücretle dergah-ı muallam yeniçerisi İbrahim'e verildiğini beyan etmiştir. Ancak İbrahim'in bu durumdan razı olmadığını ifade etmesi üzerine yerine Mustafa'nın mütevelliliğe uygun olduğu belirtilip

---

³⁷⁸ T.Ş.S., 1826, 42/9.

³⁷⁹ T.Ş.S., 1824, 37/8.

³⁸⁰ Bu kayıta Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na bağlı Orta Hisar medresesinden bahsedilmektedir. Bu medreseyle ilgili olarak Aşık Mehmed şu bilgileri verir: "Fatih Camiine bitişik hucurat-ı muhdesse ile bir medrese-i nazife vardır ki bu cami ve medrese Sultan Fatih'in asar-ı hayrat ve netayic-i müberratındandır. Aşık Mehmed, a.g.e., s. 28a, 1022; Yine Evliya Çelebi de bu medreseden bahseder. "Orta Hisar Camii'nin harem-i birununda yine camiye bitişik Ebul'l Feth Mehmed Han Medresesi hücrelerle müzeyyen latif bir medresedir. Talib-i ulum ile memludur. Mevleviyet payesiyle epey saçaklı ders-i âmmı vardır. Mecmau'l irfan kân-ı zurefa vü şüara bir medrese-i zibadur..."", Evliya Çelebi, a.g.e., c. 2, s. 88.

³⁸¹ T.Ş.S., 1826, 43/10.

ayda 3 akçeyi vakıf mahsulünden alıp görevini yapması ve kimsenin mani olmamasının emredildiği ve beratın verildiği kaydedilmiştir.³⁸²

Mahkemeye yansıyan mevcut kayıtlara göre Fatih Sultan Mehmed Vakfına gelir getiren gayrimenkulleri şu şekildedir: Hamamlar (kule, kafir, köhne, fellah), Paşmakçılar çarşısında ayda 3 akçe kiralı ortak bir adet kuyumcu dükkânı, Sûk-i Sultânî’de Abacılar çarşısında ayda 7 akçe kiralı bir adet dükkân, Sûk-i Sultânî’de ayda 10 akçe kiralı bir adet balıkçı dükkânı ve üstünde iki adet abacı dükkânı, Sûk-i Sultânî’de balık pazarında ayda 8 akçe kiralı iki adet dükkân, Değirmendere mevkinde yılda 180 akçe kiralı 3 göz değirmen, Fatih Sultan Mehmed Camisi yanında ayda 3, 5 ve 15 akçe kiralı boş arazi, Ortahisar Medresesi yanında ayda 11 akçe kiralı boş arazi.

2.2.10. Hacı Baba Mescidi ve Zâviyesi Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi olmamakla birlikte vakfa sözkonusu olan mahalle ve mescid ismine 1520 tarihli bir kayıta “Hacı Baba” mahallesi³⁸³, 1554 tarihli bir kayıta ise “Mescid-i Hacı Baba” olarak bir mahalle ismine rastlanmaktadır.³⁸⁴ 1583 tarihinde Mescid-i Amasya Mahallesi’yle birlikte tek mahalle halinde görülmektedir. “Hacı Baba Mahallesi” “kal’a-i vusta” olarak anılan Ortahisar’da bulunmaktadır.³⁸⁵ Trabzon mahkeme kayıtlarından Ortahisar’da Kindinar Mahallesi’nde Kuzgundere mevkinde Hacı Baba denilen bir zatın yaptırdığı mescide ve zaviyeye ait olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Kayıtlarda Hacı Baba Vakfı, Hacı Baba Zaviyesi Vakfı ya da Hacı Baba Mescidi Vakfı olarak geçmektedir.

Vakfın çeşitli vesilelerle mahkemeye yansıyan ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri’nde dört adet kayda rastlanmıştır. Bu kayıtlar vakfa ait bahçe ve dükkânlarla ilgilidir. H. Ramazan 972 (M. Mayıs 1565) tarihli bir kayıt vakfa ait bir bahçeden bahsetmektedir. Kayıta göre vakfa ait Kabak Meydanı Mahallesi’de bir bahçe Zekeriya tarafından yılda 80 akçe kira ile işletildiği belirtilmiştir. Ancak Zekeriya’nın mahkemeye gelip özür beyan ederek bahçeyi işletmekten feragat ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine mescidin imamı

³⁸² T.Ş.S., 1830, 87/7.

³⁸³ BOA, TD, nr. 387, s. 716.

³⁸⁴ BOA, TD, nr. 288, s. 15.

³⁸⁵ TK.KKA, TD, nr. 29,

³⁸⁶ T.Ş.S., 1815, 70/3.

Seyyid Hasan Efendi'nin bahçeyi yılda 80 akçe kira ile ve her üç yılda bir sözleşme yenilemek şartıyla 90 yıllığına (icare-i taviil yöntemiyle) Gülabi Ağa b. Abdullah'a kiraladığını belirtmiştir.³⁸⁷ Kabak Meydanındaki bahçenin herkes tarafından bilindiği ifade edilmiş ayrıntılı olarak sınırları verilmemiştir. Diğer taraftan bahçenin hangi amaçla kullanıldığı da belirtilmemiştir.

Aynı tarihli bir başka kayıt da vakfa ait bahçenin kiralanmasıyla ilgilidir. Kayda göre Mustafa b. Hüseyin Çelebi Meydan Mahallesi'nde herkes tarafından bilinen bir kıta vakıf yerinin yılda 50 akçe kirayla babası Hüseyin'in uhdesinde olduğunu, içinde ev yaptığını, bağ ve bahçesini 30 yıl işlettikten sonra vefat ettiğini ifade etmiştir. Mescid imamı Seyyid Hasan'ın 80 akçe kirayla bu yeri başkasına verdiğini söyleyen Mustafa, kirayı kendisinin verebileceğini ve kiralamada önceliğin kendisine ait olduğunu beyan eden fetva-i şerife'yi mahkemede göstermesi üzerine sözkonusu yerin Mustafa'ya verildiği belirtilmiştir.³⁸⁸

H. Ramazan 969 (M. Mayıs 1562) tarihli bir kayıt da Hacı Baba Zaviyesi vakfıyla Fatih Sultan Mehmet vakfının ortak bir kuyumcu dükkânından bahsetmektedir. Simkeşçiler çarşısında olan bir kuyumcu dükkânının yerinin Sultan Mehmet Han'ın Ortahisardaki camisine vakf olduğu dükkân binasının ise Hacı Baba Zaviyesi'ne vakf olduğu belirtilmiştir. Sultan Mehmet Han Vakfı mütevellisi Kâtip Ahmet ile Hacı Baba Zaviyesi imamı dükkân yerinin kirasının ayda 3 akçe olması konusunda anlaşmaları ifade edilmiştir.³⁸⁹

Hacı Baba Vakfı'nın Sûk-i Sultânî'de dükkânları olduğu anlaşılmaktadır. H. Şaban 1029 (M. Temmuz 1620) tarihli bir kayda göre Abdülbaki Çelebi b. Ahmed mahkemede darsaadet yeniçerilerinden Osman Beşe b. Hacı Musli huzurunda, sûk-i sultanî'de Abacılar çarşısında merhum Hacı Baba vakfından ayda 5 akçe kira ile işlettiği üç adet dükkânı ayda 5'er akçeden 15 akçe kira ile Osman Beşe'ye 11000 akçeye sattığını ifade etmiştir. Kiranın Hacı Baba Vakfı'na ödenmesi şartıyla kimsenin mani olmaması tarafların da tasdikleriyle kaydedilmiştir.³⁹⁰ Dükkânların ne amaçla kullanıldığı ifade edilmemekle birlikte Abacılar

---

³⁸⁷ T.Ş.S., 1818, 28/7.

³⁸⁸ T.Ş.S., 1819, 9/7.

³⁸⁹ T.Ş.S., 1817, 1/6.

³⁹⁰ T.Ş.S., 1821, 42/5.

çarşısında olması yün, kumaş, elbise vs. için olduğunu çağrıştırmaktadır. Diğer yandan kira süresi hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Mevcut kayıtlara göre Hacı Baba Zaviyesi Vakfı'nın; Kabak Meydanı Mahallesi'nde ayda 80 akçe kiralı bir bahçesi, Meydan Mahallesi'nde ayda 80 akçe kiralı bir kıta bahçesi, Simkeşçiler çarşısında Fatih Sultan Mehmet Vakfı'yla ortak ayda 3 akçe kiralı bir kuyumcu dükkânı ve Sûk-i Sultânî'de ayda 15 akçe kiralı üç adet dükkânı olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.11. Hacı Kasım BeyVakfı

Vakfa konu olan cami ismine ilk olarak 1523 tarihli Tahrir Defteri'nde "Cemaat-ı Mescid-i Hoca Kasım der nezd-i Bezzazistan" adıyla rastlanmaktadır.³⁹¹ Caminin H. 938 (M. 1531) yılında düzenlenen İskender Paşa Vakfiye'sinde Trabzon kalesi dışında ve Bedesten yakınında bulunduğu ve Hacı Kasım Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.³⁹² Trabzon Şeriye Sicilleri'ndeki bir kayıta da vakfın kurucusu olan Hacı Kasım Bey'in Trabzon Sancakbeyliği yaptığı ifade edilmektedir.³⁹³ Ancak Kasım Bey hakkında bilgi edinilememiştir. Vakfın gayrimenkulleri olduğu gibi para vakfı olarak da hizmet verdiği görülmektedir. Vakfın parasının borç olarak verilmesiyle ilgili işlemler para vakıfları bölümünde değerlendirilecektir.

Vakıfla ilgili Trabzon Şer'iyeye Sicilleri'nde çeşitli kayıtlar mevcuttur. H. 8 Rebiülevvel 972 (M. Kasım 1564) tarihli kayıta vakıf mütevellisinin Nurullah Çelebi olduğu görülmektedir. Kayıta Hacı Temur adlı kişinin padişah beratıyla günlük 2 akçe ücretini vakıf mahsulünden almak üzere Hacı Kasım Mescidi'ne müezzin olarak tayin edildiği ifade edilmiştir. Kendisine mahkeme tarafından icazet verildiği belirtilmiştir.³⁹⁴

Vakfın gelirleri arasında Değirmendere mevkinde içerisinde meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla birlikte bir çayır olduğu anlaşılmaktadır. H. Ramazan 972 (M. Mayıs 1565) tarihli kayda göre vakfı mütevellisi Hacı Hamza b. Abdullah mahkemede,

³⁹¹ BOA, TD, nr. 387, s. 716; Bostan, a.g.e., s. 133; Lowry, a.g.e., s. 48.

³⁹² VGM, Trabzon Evkâf-ı Vakfiyesi Defteri, nr. 651, s. 30.

³⁹³ T.Ş.S., 1817, 110/6.

³⁹⁴ T.Ş.S., 1817, 97/5.

Değirmendere’de vakfa ait bir sınırı Mirliva Hamza Bey bir sınırı Ahmet çayırlı bir sınırı değirmen kenarı ve bir sınırı umumi yolla biten çayırlı, içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla birlikte bu günden itibaren her 3 yılda bir kira yenilemek şartıyla 90 yıllığına senede 17 akçe kira ile Gülabi b. Abdullah’a kiraya verdiğini beyan etmiştir.³⁹⁵

Vakfın Değirmendere mevkinde değirmenlerinin de olduğu tespit edilmiştir. H. Şaban 1045 (M. Şubat 1636) tarihli bir kayda göre vakıf mütevellisi Ahmed Çelebi mahkemede (Habbaz Mustafa b. Abdullah huzurunda) vakfın Değirmendere’de olan iki göz değirmenini, bahçesi, asmalı ağaçları ve çayırlığı senede 4000 akçe kirayla Osman’ın elindeyken Habbaz Mustafa bunlar için 1000 akçe daha fazla verip senede 5000 akçe kira ödemeyi kabul ettiğini beyan etmiştir. Gerekli harcı ve tamirâtı vakıf tarafından görülmek üzere kayıt tarihinden sene sonuna kadar sözkonusu değirmenler ve yerlerin 5000 akçeye Habbaz Mustafa’ya verildiği belirtilmiştir.³⁹⁶

Vakıfla ilgili Trabzon mahkemesinde dava konusu olan meseleler arasında bir adet de dükkân yeri anlaşmazlığı mevcuttur. H. Ramazan 1043 (M. Mart 1634) tarihli kayıta vakıf mütevellisi Molla Ali Efendi, Dimitri v. Yani adlı zımmîyi dava etmiştir. Vakıf mütevellisi Molla Ali Efendi, Sûk-i Sultânî’de cami-i şerife bitişik Kemeraltı’nda bir adet dükkân yeri daha önce Dimitri’ye ayda 10 akçeyle kiraya verildiğini ancak dükkân yerinin normal ederinden daha az kiraya gittiği belirtilmiştir. Molla Ali Efendi, dükkânı geri almak isteyince Dimitri’nin kendisinden 100 akçe alıp dükkânı bıraktığını iddia etmiştir. Dimitri’nin bu durumu inkâr etmesi üzerine kendisine yemin teklif edildiği³⁹⁷ ve mütevelliden para almadığına dair yemin ettiği belirtilmiştir.³⁹⁸

Vakfın bağlı olduğu cami ve bir kısım akarlarının tahribata uğradığı ve tamir edilmesi zarureti ile ilgili bir kayıt H. Safer 1030 (M. Ocak 1621) tarihlidir. Buna göre vakıf mütevellisi Hacı Kasım Camisi imamı Mevlana Osman Efendi mahkemede vakfın Trabzon’da olan cami-i şerifi, küçük han denen hanı, odaları, dükkânları, imam ve müezzin evleri ve debbağhane’de olan dükkânının tamire ihtiyacı olduğunu beyan ederek harcama için gerekli akçenin miktarının tespitini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından

³⁹⁵ T.Ş.S., 1819, 10/3.

³⁹⁶ T.Ş.S., 1828, 143/10.

³⁹⁷ Yemin etmenin Osmanlı mahkemelerindeki durumu hakkında bkz. Abdullah Demir, **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 195-201

³⁹⁸ T.Ş.S., 1828, 49/4.

görevlendirilen Mevlana Sunullah Efendi ve ehl-i vukuf kişilerin incelemesi neticesinde sözkonusu yerlerin harap ve bazı kısımlarının yıkılmış olduğu tespit edilmiş ve tamir edilmesi gerektiği kararına varılmıştır. Tamir için kereste, ustalık, işçiler için yapılacak toplam harcamanın tahminen 12000 akçe olduğu konusunda ittifak edilmiş ve Mevlana Sunullah Efendi tarafından mahkemeye bildirilmiştir. Tamiratın vakıf malından yapılması için mahkeme tarafından izin verildiği ifade edilmiştir.³⁹⁹ 1621 tarihinde Hacı Kasım Mahallesi Camisi ve bazı akarlarının kapsamlı bir tamirata tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Vakıfla ilgili Trabzon mahkemesine yansıyan bir başka kayıt da vakfa ait olan su kuyusuyla ilgili anlaşmazlıktır. H. Cemaziyelahir 1060 (M. Haziran 1650) tarihli bir kayda göre Trabzon Ortahisar mahallesinden Hacı Mehmed Ağa, Hacı Kasım Mahallesi'nden İbrahim Beşe b. Hasan'ı dava etmiştir. Buna göre Hacı Mehmet Ağa, Kemerkaya üzerinde yaptırdığı keneflere Hacı Kasım'daki vakıf kuyudan su götürmek istediğinde İbrahim Beşe'nin kendisiyle tartışıp engel çıkardığını beyan etmiş ve durumun incelenip mahkeme tarafından İbrahim Beşe'nin el çektirilmesini talep etmiştir. Durumun araştırılması için mahkeme tarafından Mevlana Mehmed Efendi görevlendirilmiş, mahallenin adil kişileriyle birlikte yapılan incelemede su kuyusunun vakfa ait olduğu tespit edilmiş, İbrahim Beşe ise kuyunun kendine ait olduğunu ve vakıf kuyusu olduğunu bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine iddia sahibi Hacı Mehmed Ağa'dan kuyunun vakfa ait olduğunu ispat etmesi için delil talep edilmiştir. İsmail Beşe b. Mustafa, Habbaz Mustafa b. Abdullah, Mehmet Çelebi ve Budak Mehmed Beşe şahitlik için mahkemede kuyunun Hacı Kasım vakfına ait olduğunu ve yıllardır böyle bildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda İbrahim Beşe davadan men edilerek su kuyusunun vakfa ait olduğu teyit edilmiştir.⁴⁰⁰

Mevcut kayıtlara göre vakfın Değirmendere'de yılda 17 akçe kiralı çayır ve ağaçlığı, yine Değirmendere'de yılda 5000 akçe kiralı iki göz değirmeni, asmalı bahçe ve çayırılığı, Sûk-i Sultânî'de ayda 10 akçe kiralı bir dükkânı ve 1621 tarihli bir kayıtta nerede olduğu ifade edilmeyen küçük hanı, odaları ve dükkânları olduğu anlaşılmaktadır.

---

³⁹⁹ T.Ş.S., 1821, 70/2.

⁴⁰⁰ T.Ş.S., 1831, 56/8.

2.2.12. Hacı Nureddin Vakfı

Vakfın ne zaman ve nerede kurulduğuna dair bilgi mevcut değildir. İsmine binaen Hacı Nureddin adlı kişi tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. İncelenen dönem itibariyle Trabzon Şeriye Sicilleri'nde vakıfla ilgili bir adet tayin kaydına rastlanmıştır. H. Safer 999 (M. Aralık 1590) tarihli bir kayda göre Trabzon'daki Evkaf-ı Müteferrika ve Hacı Nureddin vakfına "nazır" atanmak üzere Kadı Mevlana Üveys'in arzıyla Seyyid Mehmed "nazır" olarak tayin edilmiş ve berat verilmiştir. Seyyid Mehmed'e vakıf mahsulünden almak üzere günlük 1 akçe ücret tayin edilmiştir.⁴⁰¹ Tayin kaydında atanan nazırın ücretini vakfın mahsulünden alması öngörüldüğüne göre vakfın bazı akarlarının olması gerekir. Ancak vakıfla ilgili başka kayda rastlanmaması akarları hakkında malumat edinilmesine mani olmaktadır.

2.2.13. Haffaf Sarı Ali b. İskender Vakfı

Vakıf, Haffaf Sarı Ali b. İskender tarafından kurulmuştur. Haffaf Sarı Ali'nin vakfi vefatından sonra kendisine dua edilmesi amacıyla kurduğu ifade edilmiştir. .H. Receb 1000 (M. Nisan/Mayıs 1592) tarihli kayıta kendisinden merhum olarak bahsedildiğine göre vakıf bu tarihten daha önce kurulmuş olmalıdır. Kayıta vakfın mütevellisi olan Hacı Derviş b. İskender'in vefat ettiği ve yerine Süleyman Beşe b. Hüseyin'in tayin edildiği ve Haffaflar çarşısındaki dükkânın kirasına mutasarrıf olduğu belirtilmiştir.⁴⁰² Aynı tarihli diğer kayıta mütevellisi Süleyman Beşe vakfın türbehanı Molla Receb b. Şaban huzurunda vakfedilen 2000 akçenin kendi zimmetinde olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰³ Vakfın Haffaflar çarşısında bahsedilen dükkânından başka 2000 akçe parası olduğu anlaşılmaktadır. Ancak herhangi bir borç verme işlemine rastlanmadığı için para vakıflarına dâhil edilmemiştir.

2.2.14. Hasan Ağa b. Abdullah Sipahi Mescidi Vakfı

Trabzon Şeriye Sicilleri'nde dava konusu olan herhangi bir kaydına rastlanmayan Hasan Ağa b. Abdullah adlı sipahinin, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Trabzon Evkafı Vakfiyesi 651 nolu defter içinde sayfa 47'de vakfiye sûreti bulunmaktadır. Bu

---

⁴⁰¹ T.Ş.S., 1819, 2/1.

⁴⁰² T.Ş.S., 1819, 5/3.

⁴⁰³ T.Ş.S., 1819, 5/4.

vakfiye suretine göre Hasan Ağa, Pazarkapı'da Mumhane'de Paşmakçılar çarşısında bir mescid inşa ettirmiş ve bunun için de bir vakıf kurarak çeşitli akarlar vakfetmiştir. Vakfiye sureti tarihi H. 23 Şaban 972 (M. 26 Mart 1565)'dir.

Vakfiye sûretine göre Hasan Ağa b. Abdullah adlı sipahi mahkemeye gelerek Abacılar çarşısında Hacı Ahmed Ağazade Mehmed Çelebi'den satın aldığı hudutları herkes tarafından bilinen iki katlı 1 adet dükkân ile 1 adet mahzen, ona bitişik Kabasakal oğlu Mustafa Çelebi'den satın aldığı iki katlı 1 adet dükkân ile 1 mahzen, Berberoğlu'ndan satın aldığı 1 dükkân, İhtisabhane'ye bitişik yol ağzında olan 1 adet dükkân, Bab-ı Bazar Mescidi karşısında olan Yusuf adlı kişiden satın aldığı 4 adet dükkân, toplam 10 adet dükkânı Mumhane'de Müslüman mezarları arasında yeni inşa ettirdiği mescid imamına vakf ettiğini ifade etmiştir. Mescidin altında (ya da aşağısında) olan 3 adet dükkânı mescidin müezzine vakfettiğini belirtmiştir. Mescide imam ve müezzin olanların hizmetlerini yapmaları karşılığında dükkânların kiralarını almaları şart koşulmuştur. Mescidin Müezzinliğinin boş olması halinde de imamın bu görevi icra etmesi ve müezzin için vakfedilen dükkânların kirasını alması şart edilmiştir.⁴⁰⁴

2.2.15. Hasan Halife Mektebi Vakfı

Vakfın ne zaman ve nerde kurulduğu hakkında bilgi mevcut değildir. İsmine binaen Hasan Halife adlı kişi tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Vakıfla ilgili bir adet kayda rastlanmıştır. H. Receb 999 (M. Nisan/Mayıs 1591) tarihli kayıta Osman b. Hacı Yusuf mahkemede merhum Hasan Halife mektebine müteveli olan babasından 4000 akçenin zimmetinde borcu olduğunu ifade etmiştir. Kasab Mehmed'in borca kefil olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁵ Vakıf mektep için kurulmuş bir para vakfı intibasını uyandırır da sözkonusu vakıfla ilgili herhangi bir borç işlemine rastlanmadığı için para vakfı kısmına dâhil edilmemiştir.

⁴⁰⁴ VGMA, Trabzon Evkafı Vakfiyye Defteri, no 651, s. 47.

⁴⁰⁵ T.Ş.S., 1819, 1/6.

2.2.16. Hacı Timur Çeşmesi Vakfı

Çeşme vakfının Hacı Timur adlı kişi tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Vakfın dükkânlarının olduğu ve gelirlerinin bu çeşme için vakfedildiği H. Safer 972 (M. Eylül/Ekim 1564) tarihli kayıta belirtilmiştir. Kayda göre Mustafa b. Timur mahkemeye gelerek babası Timur'un vakıf dükkânlarının kirasını kendisinin toplayıp çeşme için vakfedilen 17 kıta ketana verdiğini beyan etmiştir.⁴⁰⁶

Çeşmenin ve suyolunun tamiri ile ilgili H. 4 Receb 1014 (M. 15 Kasım 1604) tarihli kayıt mevcuttur. Kayıta vakıf çeşmenin mütevellisinin Mehmed b. Süleyman olduğu ifade edilmiştir. Çeşmenin ve suyolunun tamiri için Nalbant çarşısında dört adet dükkânın kiraya verilmesi ve kiradan elde edilecek 1200 akçenin çeşmenin ve suyolunun tamarine harcanması için vakfedildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁷

2.2.17. Hızır Bey Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Ancak caminin bulunduğu mahalle olarak "Mahalle-i Eksotha" ya 1562 tarihli Trabzon Şer'iyye Sicili'nde "Eksotha Mescidi" olarak rastlanmaktadır.⁴⁰⁸ 1583 tarihli Tahrir Defterin'de de "Eksotha" mahallesi adıyla geçmektedir.⁴⁰⁹ Bugünkü Hızırbey Camisinin ismi "Sotha/Eksotha/Sotka Camii" olarak da bilinir.⁴¹⁰ Hızırbey Mahallesi'nin eski ismi de "Sotka Mahallesi"dir. Anlaşıldığı üzere bugünkü Hızırbey Camisi'nin "Eksotha Mescidi"nin yerine yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Caminin güney cephesinde yer alan kitabeye göre eski mescidin üzerine yapılan Hızırbey Camisinin H. 1213 (M. 1798) tarihinde inşa edildiği görülmektedir.⁴¹¹

Hızır Bey Vakfı'yla ilgili H. Cemaziyelahir 1044 (M. Aralık 1634) tarihli kayıta Hızır Bey Vakfı'nın mütevellisinin İbrahim Beşe b. Mehmed olduğu görülmektedir. Mahkemeye yansıyan kayda göre vakfın Değirmendere'deki 2 çatma içinde 5 göz

---

⁴⁰⁶ T.Ş.S., 1818, 71/6.

⁴⁰⁷ T.Ş.S., 1819, 29/1.

⁴⁰⁸ T.Ş.S., 1818, 27/5, 56/2, 83/3, 86/7.

⁴⁰⁹ TK.KKA., TD., nr. 29, s. 10a; Bostan, a.g.e., s. 128.

⁴¹⁰ Sedat Çetintaş, "Trabzon Sanat Eserleri Raporu", **Trabzon'un Kent Mirası, Yer-Yapı-Hafıza**, Ed. Ö. İ. Tuluk ve H. İ. Düzenli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s. 365-381.

⁴¹¹ Yüksel, a.g.e., s. 131.

değirmeni senede 3600 akçe kirayla İbrahim Beşe b. Ali tarafından işletilirken vefat etmesi üzerine kirası fesh oldu. Vakıf mütevellisi İbrahim Beşe zamanla değirmenler harabe oldukça kendi malından tamir etmek üzere senede 3600 akçe kirayla değirmenleri işletmeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. Üç yılda bir sözleşme yenilemek şartıyla doksan yıllığına mütevellî İbrahim Beşe'ye verildiği belirtilmiştir.⁴¹²

H. Şaban 1044 (M. Ocak 1635) tarihli bir kayıt da vakfın Değirmendere'deki değirmenleriyle ilgilidir. Kayda göre vakfın Değirmendere'deki 3 göz değirmeni senede 3000 akçeye Mustafa Beşe b. Kurd ve Tatar Ahmed Çelebi tarafından işletilirken Ali Beşe değirmenlere talip olmuş ve yıllık fazladan 300 akçe teklif etmiştir. Ancak Mustafa Beşe ve Tatar Ahmed Çelebi kira artışını kendileri yapıp değirmenleri yıllık 3300 akçeye işletmeyi kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.⁴¹³

H. Ramazan 1044 (M. Mart 1635) tarihli bir başka kayıt da vakfın Değirmendere'deki aynı değirmenleriyle ilgilidir. Kayda göre Trabzon sakinlerinden olan Mustafa Beşe b. Kurd ve Tatar Ahmed Çelebi mahkemeye gelerek vakfın Değirmendere'de 3 göz değirmeninin senede 3600 akçe kirayla kendi uhdelerinde olduğunu ancak Vlad veledi Nasan adlı zımmînin 400 akçe artırıp yıllık 4000 akçeye değirmenleri işletmek istediğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine değirmenleri işletenler kendi uhdelerinde kalması için yıllık kirayı 400 akçe artırarak vakfa yılda 4000 akçe kira ödemeyi kabul etmişlerdir.⁴¹⁴ Vakfın Değirmendere'deki bu 3 göz değirmenlerinin iki kez kira artışına konu olması ve başka taliplilerinin olması değirmenlerin yoğun bir şekilde çalıştığına ve iyi gelir getirdiğine işaret olmalıdır.

Vakıfla ilgili bir başka kayıt vakfa tayin edilen mütevellîye yapılan müdahale ile ilgilidir. H. Muharrem (M. Nisan 1642) tarihli bu kayda göre merkezden gönderilen bir hükümde Hızır Bey vakfına mütevellî olan İbrahim Bey'in herhangi bir kusuru yokken züemadan Ali'nin mütevellîliğe müdahale ettiği ve engellediği ifade edilmiştir. Trabzon kadısı Esseyid Hasan'ın durumu arz etmesi üzerine İbrahim Bey'in vakıf mütevellîliğine

---

⁴¹² T.Ş.S., 1828, 111/10.

⁴¹³ T.Ş.S., 1828, 114/2.

⁴¹⁴ T.Ş.S., 1828, 114/5.

devam etmesi, vâkıfın ruhu ve devletin devamı için çalışıp dua etmesi ve hiç kimse tarafından engellenmemesi için berat-ı hümayun verildiği beyan edilmiştir.⁴¹⁵

Aynı tarihli bir başka kayıta da Hızır Bey vakfı mütevelliliği için Trabzon kadısına bir hüküm gönderildiği görülmektedir. Buna göre İbrahim Bey'in Dersaadet'e gittiği ifade edilerek Hızır Bey vakfı tevliyetinin günlük 2 akçe ücretle kendisine verildiği ve berat-ı hümayun'la Trabzon'da mütevellilik görevini sürdürmesi ve kimsenin kendisine müdahale etmemesi gereği belirtilmiştir.⁴¹⁶

Vakıfla ilgili eldeki mevcut kayıtlar dikkate alındığında vakfın Değirmendere'de 8 göz değirmeninden yıllık 7.600 akçe kira aldığı anlaşılmaktadır.

2.2.18. Hoca Hayreddin Bey Mescidi Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğu hakkında bilgi mevcut değildir. Vakfa konu olan mescidin adından Hoca Hayreddin adlı kişi tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir kayıta vakfın ismi Hayreddin Bey olarak geçmektedir. Kayıtlarda Hoca Hayreddin Mescidi'nin Trabzon'da Aşağı Hisar Mahallesi'nde olduğu görülmektedir.

Hoca Hayreddin Mescidi Vakfı ilgili H. Cemaziyelevvel 965 (M. Mart 1558) tarihli kayda göre Aşağı Hisar'daki Hoca Hayreddin Mescidi imamına oturması için bir evin vakfedildiği ancak evin damının eskidiği ve bazı yerlerinin harabe olmaya başladığı ifade edilmiştir. Bu nedenle imam evinin tamir edilip yenilenmeye ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Mescide vekil imam olan Hüseyin b. Abdi mahkemeye müracaat ederek tamir ve yenileme için izin talep etmiştir. Verilen izin neticesinde vakıf mahsulünden 300 akçe alınarak imam evinin damına ve sair tamiratına harcandığı belirtilmiştir.⁴¹⁷

Vakıfla ilgili bir başka kayıt müteveli tayini ile ilgilidir. H. Safer 1040 (M. Ekim 1630) tarihli kayda göre merhum Hayreddin vakfına müteveli olan Biladerzade Mehmed Çelebi b. Ali mahkemeye gelerek günlük 2 akçe ücret olarak yürüttüğü mütevellilik görevini kendi rızasıyla İbrahim Beşe'ye bıraktığını beyan etmiştir. İbrahim Beşe'nin

---

⁴¹⁵ T.Ş.S., 1830, 86/7.

⁴¹⁶ T.Ş.S., 1830, 88/4.

⁴¹⁷ T.Ş.S., 1815, 77/8.

mütevelliliği kabul edip günlük 2 akçe vazife ile görevini yerine getireceğini taahhüt etmesi üzerine kendisine mahkeme tarafından vesika verildiği ifade edilmiştir.⁴¹⁸

Vakıfla ilgili diğer kayıtlardan vakfın Değirmendere’de değirmenleri olduğu anlaşılmaktadır. H. Ramazan 1045 (M. Mart 1636) tarihli kayda göre vakfın Değirmendere’deki 1 göz “orta değirmeni”nin Tatar Ahmed Çelebi tarafından işletilirken Mustafa Çelebi b. Berber’in mahkemede vakfı mütevellisi İbrahim Beşe marifetiyle değirmeni yıllık 280 akçe kira ile kabul ettiği ifade edilmiştir. Tatar Ahmed Çelebi’nin de değirmenden feragat etmesiyle değirmen 280 akçe kira ile Mustafa Çelebi’ye verilmiştir.⁴¹⁹ Değirmenin daha önce ne kadar kira ile işletildiği fiyatının değişip değişmediği hakkında bilgi mevcut değildir.

H. Zilkade 1059 (M. Aralık 1649) tarihli bir başka kayıt da vakfın Değirmendere’deki iki göz değirmeniyle ilgilidir. Kayda göre Hayreddin Bey vakfı mütevellisi olup vâkıfın evladından olan Palavarzak diye bilinen Ali mahkemede, vakfın Değirmendere mevkinde 2 göz değirmenin harabe olduğu ve kiraya verilmesinin vakıf için faydalı olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Trabzon valisi Mehmed b. İslâm Paşa’nın 70 riyali gurusu peşin olarak ve 1 akçe de günlük kira ile 2 göz değirmeni satın aldığı ifade edilmiştir. Vali Mehmed b. İslâm Paşa da değirmenleri kendi malından tamir edip günlük 1 akçe kirasını Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifi’nde Yasin-i Şerif okuyan bir kişiye vermek üzere icare-i taviil ile 90 yıllığına kiraladığını ifade etmiştir.⁴²⁰ Eldeki mevcut bilgilere göre vakfın Değirmendere’de biri yılda 280 akçe kiralı üç adet değirmeni olduğu anlaşılmaktadır. Değirmenlerden iki adetinin Trabzon valisi Mehmet Paşa tarafından satın alınarak tamir edildiği görülmektedir.

2.2.19. Hüseyin Ağa Mescidi Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bilgi mevcut değildir. Kayıtlardan vakfa konu olan mescidin kale yanında Manastır denilen yerde olduğu anlaşılmaktadır. Tahrir kayıtlarında Mescid-i Hüseyin Ağa Mahallesi’nin “nezd-i saray-ı âmire”de olduğu belirtilmektedir. Vakfın 1515’teki kayıtlara göre 1 manastır, 2 bahçe, Meydan

⁴¹⁸ T.Ş.S., 1827, 25/3.

⁴¹⁹ T.Ş.S., 1828, 147/3.

⁴²⁰ T.Ş.S., 1831, 30/4.

Mahallesi'nde 1 hamam, 1 kıt'a çayır, biri mumhane dükkânı biri de kasap dükkânı olmak üzere 2 göz dükkânı ve 5 kıt'a zemin-i gayrimenkulünün yıllık gelirinin 2660 akçe olduğu görülmektedir.⁴²¹

Vakıfla ilgili H. Safer 965 (M. Aralık 1557) tarihli kayıt vakfın bir alacağıyla ilgilidir. Hüseyin Ağa Mescidi Vakfı mütevellisi Mehmet Çelebi b. Kurt, vefat eden Mehmet Çelebi b. Yunus'un küçük kızına vasi olan Ali Çelebi b. Dizdar Bayezid'i mahkemeye çağırıp davacı olduğunu belirtmiştir. Buna göre Kindinar mahallesinde Manastır denilen yerde vakfa ait olan zeytinlik ve çayır mukataasından vefat eden Mehmet b. Yunus'un zimmetinde 160 akçe kaldığı ve vakıf için mirasından talep edildiği ifade edilmiştir. Ali Çelebi'nin bunu inkâr etmesi üzerine vakıf mütevellisi Mehmed Çelebi'den delil talep edilmiş, Mehmet Çelebi b. İlyas ve Mirza b. Süleyman'ın müteveli lehine şahitlik etmesiyle mahkeme, vakfın alacağı olan 160 akçenin Mehmet Çelebi b. Yunus'un mirasından alınıp vakfa verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴²²

H. Cemaziyelahir 969 (M Mart 1562) tarihli bir kayıta Hüseyin Ağa Vakfı mütevellisi Seyyid Mustafa'nın mahkemeye gelerek vakfın evkafından olan Kazanhane yanında sınırları belli bir dükkân yerini yılda 36 akçe kira ile Yani b. Yuri Bıçakçı'ya kiraya verdiğini belirtmiştir.⁴²³

Vakfın Kindinar mahallesinde Manastır denilen yerdeki zeytinliği ile ilgili kayıt H. Şaban 1005 (M. Mayıs 1598) tarihli dir. Buna göre vakıf mütevellisi İvaz Halife mahkemeye gelip vakfın Kindinar Mahallesi'nde Manastır denilen yerde kalan meyveleri satıp 1500 akçe aldığını beyan etmiştir.⁴²⁴

H. Şaban 1005 (M. Mayıs 1598) tarihli bir kayıta da vakıf mütevellisi İvaz Halife mahkemeye gelerek Debbağhane Mahallesi'nde olan vakıf yerini peşin olarak 150 akçeye kiraya verip parayı aldığını beyan etmiştir.⁴²⁵ Vakıf yerinin ne amaçla kullanılacağı, kime ne kadar süreyle kiraya verildiği belirtilmemiştir.

⁴²¹ BOA, TD, nr. 53, s. 4; Bostan, Hüseyin Ağa'nın Hazinebaşısı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Bostan, a.g.e., s. 399.

⁴²² T.Ş.S., 1815, 49/2.

⁴²³ T.Ş.S., 1817, 84/11.

⁴²⁴ T.Ş.S., 1819, 17/2.

⁴²⁵ T.Ş.S., 1819, 17/3.

Aynı tarihli bir başka kayıta da vakıf mütevellisi İvaz Halife mahkemeye gelerek vakfın önceki mütevellisi olan Abdurrahman zimmetinde kayıtlı olan 8000 akçeden 4000 akçe keten aldığını beyan etmiştir.⁴²⁶

Vakıfla ilgili olarak Trabzon mahkemesine yansıyan ilginç bir vakaya da rastlanmıştır. H. Zilhicce 1024 (M. Ocak 1616) tarihli bir kayıta Trabzon'da kale yanında Manastır diye bilinen yerde Hüseyin Ağa Vakfı mescidi müezzini Recep Halife mahkemeye gelerek Veli b. Hüseyin adlı kişinin vakıf ağacına çıkararak kazara düşüp vefat ettiğini belirterek olayın incelenmesini mahkemeden talep etmiştir. Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın adamlarından Mustafa, mahkeme kâtibi Mevlana Abdullah ve isimleri kayıtlı Müslümanlar ile gidip incelendiğinde olayın anlatıldığı gibi Veli b. Hüseyin'in vakıf ağacına çıkarken düşüp mecruhen öldüğü tespit edilmiştir.⁴²⁷

Vakıfla ilgili bir diğer kayda göre de Kindinar Mahallesi sakinlerinden Dellak Rıdvan b. Abdullah ve zevcesi Sabire Hatun mahkemeye gelerek mahallede bir sınırı Ali Çelebi mülküne bir sınır Ahmed Beşe mülküne iki hududu umumi yolla biten Hüseyin Ağa vakfına senede 15 akçe kira vererek tasarruf ettikleri bahçeyi içinde olan ağaçlar ile Hasan b. Satılmış'a 3100 akçeye sattıklarını beyan etmişlerdir.⁴²⁸

2.2.20. İskender Paşa Vakfı

Vakfa konu olan cami ve mahalle ismine ilk olarak 1554 tarihinde "Cami-i merhum İskender Paşa ki der kurb-i Meydan-ı Cedid" olarak rastlanmaktadır.⁴²⁹ Mahalle isminden ve Trabzon Şeriye Sicilleri'nden "Meydan Mahallesi"nde olduğu anlaşılmaktadır. Caminin mevcut kitabesinden H. 936 (M. 1529) tarihinde Mustafa Bey oğlu İskender Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Âşık Mehmed caminin "Gâvur Meydanı "denen geniş meydanın doğusunda olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁰ Hayrat sahibi olarak ifade edilen

⁴²⁶ T.Ş.S., 1819, 17/4.

⁴²⁷ T.Ş.S., 1820, 33/3.

⁴²⁸ T.Ş.S., 1825, 7/5.

⁴²⁹ Bostan, a.g.e., s. 128., Tuluk-Düzenli, a.g.e., s. 66., Edhem, a.g.e., s. 91.

⁴³⁰ "Bu cami ile Trabzon surunun hâyet-i şarkisi beyni bir milden ekserdir ve bu cami Gavur meydanı demekle maruf bir meydan-ı vesinin nihayet-i canib-i şarkisindedir ve rassas ile puşide yek-pare kubbe ile kargir bir binadır ve acurdan mebni bir minare-i mevzunesi vardır ve bu caminin hayit-i şimalinde vaki hariminin canib-i şimalisinde birkaç hucûrat ile bir darü't-tedris vardır ve bu cami mecmu-ı levahıkı İskender Paşa nam sahibü'l hayrattır." Âşık Mehmed, a.g.e., s. 1026, (II, 29b.).

İskender Paşa'nın Yavuz Sultan Selim zamanında 1512 tarihinde Trabzon valisi olduğu ve ölüm tarihi olan H. 940 (M. 1533)'e kadar uzun bir süre ya da mükerreren valilik yaptığı bilinmektedir.⁴³¹

İskender Paşa Evkafının 1583 tarihli Tahrir Defteri'nde mevcut vakfiye sûretinden Trabzon'da vakfa gelir getiren gayrimenkul malları 2 hamam, biri sekiz hücreli biri de bir hücreli 2 mahzen, 1 dükkân, 1 han (kervansaray), 1 menzil ve 1 kıt'a mezra'dan ibarettir.⁴³²

Vakıfla ilgili çeşitli tarihlerde Trabzon mahkemesine yansımış muhtelif konulara ait bilgiler mevcuttur. Bunlardan H. 22 Şaban 972 (M. 25 Mart 1564) tarihli kayıt İskender Paşa hamamı ile ilgilidir. Kayda göre hamamı yılda 16000 akçe kira ile işleten İskender, şehir halkının taun korkusuyla dağıldığını ifade etmiştir. Bu sebeple mütevellî Zaim Mustafa, Kâtip Musa Kethüda vasıtasıyla hamam kirasının azaltılmasını talep etmiş İskender'in de kabul etmesiyle kiranın bu tarihten itibaren her 3 ayda bir 1700 akçe azaltılmasına karar verilmiştir.⁴³³ Hamamın ne kadar süreyle ve kiranın ne zamana kadar azaltılacağına dair bilgiye yer verilmemiştir. Ancak diğer vakıf hamamlardaki uygulamalarda halkın şehre geri dönmesine kadar kira indirimine gidildiği görüldüğünden burada da benzer yöntemin uygulanması ihtimal dâhilindedir.

Vakıfla ilgili bir diğer kayıt H. Rebiülevvel 1002 (M. Aralık 1593) tarihine aittir. Kayıta vakfın “çarşı” da olan bir hamamından bahsedilmektedir. Bu hamamın bazı kayıtlarda “pazar” da bazı kayıtlarda ise “Sûk-i Sultânî” de olduğu ifade edilmektedir. Farklı isimlerle zikredilen bu üç hamamın aynı hamam olduğu düşünülmektedir. Kayda göre İbrahim b. Mustafa mahkemeye gelerek vakfın “çarşı” da olan İskender Paşa hamamını H. Rebiülevvel 1002 (M. Aralık 1593) tarihinden sene sonuna kadar 34000 akçe mukata'a ile kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴³⁴

---

⁴³¹ İskender Paşa'nın Trabzon valilik süreleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bostan, a.g.e., s. 58-61; Kastamonu beyi İken Yavuz Sultan Selim tarafından Trabzon valisi yapıldığı hakkında bkz. Edhem, a.g.e., s. 91.

⁴³² Bostan, a.g.e., s. 400.

⁴³³ T.Ş.S., 1818, 66/2.

⁴³⁴ T.Ş.S., 1819, 9/2.

H. Zilhicce 1002 (M. Ağustos 1594) tarihli bir kayıttaki vakfın mütevellî vekili Hacı Mehmet ve kâtibi Kurd Halife mahkemeye gelerek vakıf hamamının suyolları, kervansarayını ve çeşmelerinin suyollarının harabe olmaya başladığını ve tamir edilmeleri için mahkemeden izin talep etmişlerdir. Mahkeme tarafından Emrullah'ın görevlendirildiği ve yapılan incelemede sözkonusu vakıf yerlerinin harap olduğu bildirilince mütevellîye tamir izni verildiği belirtilmiştir.⁴³⁵

Vakfa bağlı hamamla ilgili bir diğer kayıt da H. 1003 (M. 1594) tarihli kayıttır. Kayda göre vakıf mütevellîsi Kalender Çelebi, vakfa bağlı hamamın H. Cemaziyelevvel başından sene sonuna kadar Câbi Musli tarafından yılda 12000 akçe kira ile işletildiğini ancak kira süresinin dolduğunu, yeniden kiraya verilmek istendiğinde başka talibinin olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine yıllık kirada 3000 akçe indirim yapılarak Câbi Musli'ye 9000 akçeye kiraya verildi.⁴³⁶ Vakıf hamamına başka talibin olmaması rekabeti engellediğinden ve yukardaki kayıt dikkate alındığında hamamın suyollarının harabe olması sebebiyle kirada indirime gidildiği düşünülmektedir.

Vakıfla ilgili diğer H. Receb 1003 (M. Mart/Nisan 1595) tarihli bir kayıttaki vakfın mütevellîsi Hacı Mehmed ve kâtibi Davud Halife mahkemede vakfın hamamı, kervansarayını ve çeşmesinin suyollarının harabe olmak üzere olduğunu ifade etmişlerdir. Yine hamamın küllüğüne su dolduğunu ifade ederek incelenip tamir için izin verilmesini talep etmişlerdir. Yapılan incelemede bahsedildiği gibi olduğu tespit edilince suyollarının ve hamamın küllüğünün tamirine mahkeme tarafından izin verilmiştir.⁴³⁷

H. Zilhicce 1029 (M. Ekim 1620) tarihli bir kayıt da vakfın Trabzon'da olan hamamının tamire olan ihtiyacı ile ilgilidir. Kayda göre vakıf mütevellîsi Ömer Beşe ile nazırı müderris Mehmed Efendi mahkemeye gelerek vakfın Trabzon'daki hamamının harap olmaya başladığını ve vakıf malından tamir edilmesi için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunu mahkeme tarafından bildirilmesini talep etmişlerdir. Mahkeme tarafından görevlendirilen ehl-i vukuf kişilerin yaptığı inceleme neticesinde; kadınlar ve erkekler hamamının üst örtüsü ve bazı yerlerinin yıkılmaya tespit edilmiştir. Hamamın tamiri için

---

⁴³⁵ T.Ş.S., 1819, 12/5.

⁴³⁶ T.Ş.S., 1819, 14/1.

⁴³⁷ T.Ş.S., 1828, 12/5.

usta, işçiler, tavan örtüsü ve erzak için 7000 akçenin gerekli olduğu konusunda ittifak edildiği ve mahkeme tarafından mütevelliyeye izin verildiği belirtilmiştir.⁴³⁸

H. Rebiülevvel 1030 (M. Ocak 1621) tarihli bir kayıt da vakfın “pazar” daki hamamıyla ilgilidir. Kayda göre İskender Paşa evkafının nazırı olana müderris Mehmed Efendi, vakfın “pazar” daki hamamının aylık 1600 akçe kira ile hamamcı Murad Beşe b. Abdullah uhdesinde olduğunu ifade ederek hamamcının şimdiye kadar vakfa olan kirasını tamamen ödediğini ancak zarar ettiğinin müşahede edildiğini belirtmiştir. Nazır, hamamın zarar etmesi üzerine, hariçten bir talep oluncaya kadar ayda 400 akçe kira azaltarak Recebin 15. gününden itibaren ayda 1200 akçe mukata’a ile yine Murad Beşeye kiraladığını beyan etmiştir.⁴³⁹

H. Şaban 1036 (M. Nisan 1627) tarihli bir kayıta İskender Paşa vakfının “Sûk-i Sultânî” deki hamamıyla ilgilidir. Kayda göre Mustafa b. Mehmed mahkemeye gelerek vakfın hamamını ayda 1400 akçe kira ile senede 16800 akçeye işlettiğini ancak şimdi mütevellî Mehmet Çelebi huzurunda kendi isteğiyle Yunus b. Hamza’ya bıraktığını ifade etmiştir. Mütevellî Mehmet Çelebi de hamamı daha önceki şartlar mukabilinde ayda 1400 akçe kira ile senesi 16800 akçeden 3 yıllığına 50400 akçeye Yunus b. Hamza’ya kiraladığını belirtmiştir.⁴⁴⁰ Mustafa b. Mehmed’in kendi isteğiyle hamamı işletmeyi bıraktığı ifade edilirken bir sebep belirtilmemiştir. Hamamın kirasında bir azaltma veya artış olmaması devir teslim yapıldığını akla getirtmektedir.

Mevcut bilgilerden İskender Paşa Vakfı’na gelir getiren önemli kaynaklardan birisinin hamamlar olduğunu söylemek mümkündür. 1564’te İskender Paşa hamamı yılda 16000 akçe gelir getirirken 1594 tarihinde aynı hamamın yılda 12000 akçe gelir getirdiği ve yıllık 4000 akçelik bir gelir kaybı yaşadığı anlaşılmaktadır. Vakfın diğer hamamı olan Sûk-i Sultânî’deki hamamın 1593’te yılda 34000 akçe gelir getirdiği 1621’de 19200 akçe’ye 1627 tarihinde ise 16800 akçeye düştüğü görülmektedir. Hamam kiralarının azalmasıyla ilgili olarak genelde şehirde meydana gelen taun hastalığı sebebiyle halkın şehirden uzaklaşması ve hamamın binasında ve suyollarında meydana gelen, zamanla ortaya çıkan, tahribatın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Böyle zamanlarda hamamı

---

⁴³⁸ T.Ş.S., 1821, 63/4.

⁴³⁹ T.Ş.S., 1821, 94/6.

⁴⁴⁰ T.Ş.S., 1825, 33/8.

işletenlerin mahkemeye başvurdukları kira indirimi istedikleri ya da işletmeyi bıraktıkları görülmektedir. Bu durumda vakıf önemli bir gelirinden mahrum kalacağı için, mütevellilerin kira indirimine giderek bu bağlamda en kârlı yolu tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Vakıfla ilgili kayıtlarda vakfa bağlı İskender Paşa Medresesi'ne ait bilgilere de rastlanmıştır. Ancak medrese ile ilgili kayıtların yetersizliği Trabzon'un eğitim hayatındaki yerine dair değerlendirmeler yapmamızı güçleştirmektedir. Kayıtlarda medresenin Trabzon'da “meydan-ı şarkî” de olduğu belirtilmektedir. Medrese ile ilgili H. Safer 999 (M. Aralık 1590) tarihli kayıta vakfın mutfak şeyhi olan Kurd Halife b. Hüseyin ile hamamcı İskender 'in mahkemede medresenin öğretmenliğinin günlük 7 akçeyle Mevlana Abdurrahman Halife'nin babası merhum Hacı Halil'e ve onun zürriyetinden gelecek kişilere şart edildiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴¹

İskender Paşa Medresesi ile ilgili bir başka kayıt da H. Şevval 1030 (M. Ağustos 1621) tarihine aittir. Merkezden gönderilen bir berat kaydında İskender Paşa Medresesi müderrisinin şimdiye kadar vakıf şartı gereği günlük 10 akçe ile “asitane-i saadet” tarafından verildiği ifade edilirken, tekke taifesinden Ali adlı kişinin medresede darü'l-kurra olmak için vakıf şartlarına aykırı olarak berat aldığı ve hizmetini yapmadığından medresenin sahipsiz kaldığı ifade edilmiştir. Bu durum üzerine Trabzon kadısının arzı üzerine Mevlana Hasan'a berat verilerek müderris olarak tayin edilmiştir. Kendisinin günlük 10 akçe ücret alıp görevini yapması ve kimsenin müdahale etmemesi belirtilmiştir.⁴⁴²

İskender Paşa Vakfı'na ait Suk-i Sultânî'de bir kervansarayın olduğu ile ilgili bilgilere de rastlanmıştır. 27 Cemaziyelevvel 972 (M. 30 Aralık 1564) tarihli bir kayıta Sis kazasından bir Ermeni ile birlikte Trabzon'a gelen Murad b. Kaya'nın İskender Paşa kervansarayında muhasebe tuttuğu ifade edilmiştir.⁴⁴³ H. 22 Şaban 972 (M. 25 Mart 1565) tarihli kayda göre de kervansarayın 3 yıllığına 16.000 akçeye Agop adlı Ermeni'ye kiralandığı belirtilmiştir. Ancak bu tarihlerde şehirdeki taun hastalığının kervansarayı da etkilediği anlaşılmaktadır. Hastalık sebebiyle halkın şehirden dağıldığı ve bu sebeple vakıf

---

⁴⁴¹ T.Ş.S., 1819, 3/3.

⁴⁴² T.Ş.S., 1821, 124/2.

⁴⁴³ T.Ş.S., 1818, 118/4..

mütevellisi Zaim Mustafa talebiyle kiranın her 3 ayda bir 500 akçe azaltılmasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁴⁴⁴

Vakıfla ilgili bir başka kayıta kervansarayın “han” olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. H. Ramazan 1029 (M. Temmuz 1620) tarihli bir kayıta vakfın Trabzon’da “çarşı” yanında bir hanı olduğu ifade edilmektedir. Kayda göre han, ayda 1800 akçe kira ile Ömer Çelebi b. Hacı Veli uhdesindeyken Ömer Çelebi b. Sinan’ın 100 akçe fazla kira ücreti teklif etmesiyle ona verildiği belirtilmiştir.⁴⁴⁵ “Han” ın ne kadar süre ile kiralandığına dair bir bilgi mevcut değildir.

H. 1 Şevval 1029 (M. 30 Ağustos 1620) tarihli kayıta İsmail Beşe, kervansarayının daha önce ayda 2000 akçe kira ile Ömer Çelebi uhdesindeyken kendisinin 200 akçe fazla vererek ayda 2200 akçe kira ile senede 26000 akçeye kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁶

H. 1 Cemaziyelevvel 1030 (M. 24 Mart 1621) tarihli bir kayıta vakıf mütevellisi Hacı Ömer Beşe mahkemeye gelerek kervansarayın daha önce İsmail Beşe tarafından işletildiğini ancak kendi isteğiyle vazgeçtiğinden kervansarayın boş kaldığını ifade etmiştir. Mütevelli, Cemaziyelevvelin başından itibaren ayda 1800 akçeden senede 17800 akçe kira ile kervansarayı Ömer Çelebi’ye kiraladığını beyan etmiştir.⁴⁴⁷ 1565 tarihinde 3 yıllığına 16.000 akçeye kiralanan kervansarayın 1620’li yıllarda bir yıllığına 21.600 akçeye kiralandığı dolayısıyla vakfın kervansaraydan gelen gelirinin önemli oranda arttığı görülmektedir. Diğer taraftan bu tarihlerde kervansarayı işletmek için bir rekabetin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durum kervansarayın ticari anlamda tercih edilir bir müessese olduğunun da göstergesidir.

İskender Paşa Vakfı ile ilgili olarak bazı tayin kayıtlarına da rastlanmıştır. Bu kayıtlarda vakfın idaresi ile ilgili birtakım bilgilere ulaşmak mümkündür. Merkezden Trabzon kadısına gönderilen H. Şevval 1041 (M. Nisan/Mayıs 1632) tarihli bir hükümde vakıf mütevellisinin İskender Paşa neslinden Ayşe Hanım olduğu görülmektedir. Vefat etmesi üzerine mütevelliliğin boş kaldığı belirtilmiş ve tevliyyete Ayşe Hanım’ın yerine

---

⁴⁴⁴ T.Ş.S., 1818, 66/1.

⁴⁴⁵ T.Ş.S., 1821, 2/7.

⁴⁴⁶ T.Ş.S., 1821, 40/1.

⁴⁴⁷ T.Ş.S., 1821, 84/5.

büyük oğlu Mustafa Çavuş'un layık olduğu ifade edilmiştir. Trabzon kadısının arzıyla kendisine mütevellilik beratı verildiği belirtilmiştir. Vakıf şartı gereği mütevellilik olup ayda 10 akçe ücret alacağı beyan edilmiştir.⁴⁴⁸

H. Muharrem 1041 (M. Temmuz/Ağustos 1642) bir berat kaydına göre Vezir Recep Paşa'nın adamlarından Sinan İstanbul'a gelerek Trabzon'da "Kafir Meydanı"nda merhum İskender Paşa Vakfı nezaretinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine vakıf nâzırı olması için kendisine berat verildiği ifade edilmiştir.⁴⁴⁹ Nâzırın görev süresi belirtilmemiştir.

Vakfın idaresinde zaman zaman suistimallerin olduğu ve vakfın zarara uğratıldığı anlaşılmaktadır. H. Safer 1054 (M. Nisan/Mayıs 1644) tarihli kayıta Merkezden Trabzon kadısına gönderilen hükümde, vakfiyet şartı gereği mütevellilik olan evladından Mustafa'nın vakıf malını zarara uğrattığı belirtilerek tevliyet elinden alınmış ve yerine Trabzon kadı naibi Mustafa'nın arzı üzerine yine evladından Abdülbaki'nin tayin edildiği belirtilmiştir.⁴⁵⁰

Vakfa mütevellilik olan Abdülbaki'nin bir önceki mütevellilik Mustafa'nın zimmetinde olan bütün vakıf mallarının muhasebesinin yapılarak kendisine devredilmesiyle ilgili bir müracaatının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda H. Cemaziyelevvel 1055 (M. Haziran/Temmuz 1645) tarihli bir belgede Trabzon Beylerbeyi ve kadısına bir hüküm gönderildiği ve vakıf mallarının Abdülbaki'ye devredilmesinin istendiği ifade edilmiştir.⁴⁵¹

Bu dönemde vakıf malınının zarara uğratılmasıyla ilgili tartışmaların devam ettiği H. Ramazan 1056 (M. Ekim/Kasım 1646) tarihli kayıttan anlaşılmaktadır. Kayıta vakfa mütevellilik olanların vakıf malını "çok fazla" zarara uğrattıkları ifade edilmiştir. Bunun üzerine Mustafa adlı kişinin İskender Paşa evladından olduğuna çevredeki Müslümanların şahitlik etmeleri üzerine mütevellilik görevinin Mustafa'ya verildiği belirtilmiştir.⁴⁵² Vakfın mallarına ne şekilde ve ne kadar süredir zarar verildiği hakkında bilgi mevcut değildir. Bir önceki dönemde mütevellilik olan Mustafa'nın da vakfa zarar verdiği belirtilerek

---

⁴⁴⁸ T.Ş.S., 1824, 38/1.

⁴⁴⁹ T.Ş.S., 1827, 96/3.

⁴⁵⁰ T.Ş.S., 1830, 86/8.

⁴⁵¹ T.Ş.S., 1830, 86/10.

⁴⁵² T.Ş.S., 1830, 90/3.

görevden alınmış ve yerine Abdalbaki tayin edilmişti. Yeniden mütevellî olan Mustafa'nın daha önce görevden alınan Mustafa olma olma ihtimali yüksektir. Bu durum Abdalbaki ile Mustafa arasında vakıf mütevellîliği için bir çekişmenin olduğunu düşündürmektedir.

İskender Paşa Camisine imam ve hatip tayini ile ilgili aynı tarihli iki adet kayda rastlanmıştır. H. Rebiülevvel 1059 (M. Mart/Nisan 1649) tarihli merkezden gönderilen hükümde vakıf mütevellîsi Mustafa tarafından dersaadete gönderilen mektup üzerine, vefat eden cami imamı İbrahim'in yerine, 1059 Rebiülahir'in 6. Gününde 5 akçeyle Mustafa'nın imam olarak,⁴⁵³ vefat eden hatip Piri Halife'nin yerine de Mustafa Halife'nin günlük 5 akçe ücretle hatip olarak tayin edildikleri beyan edilmiştir.⁴⁵⁴

2.2.21. Kabak Meydanı Mahallesi Çeşmesi Vakfı

Çeşme vakfı Kabak Meydanı Mahallesi'nde Hoca Ali tarafından kurulmuştur. Vakıfla ilgili olarak Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet kayda rastlanmıştır. H. 1001 Şevval Evasıt'ı (M. Temmuz 1593) tarihli bu kayda göre Hoca Ali'nin evladından olan Yahya Çelebi mahkemede çeşmenin ve suyolunun harap olduğunu ifade ederek kullanılmaz hale geldiğini belirtmiştir. Dergâh-ı Âli çavuşlarından İbrahim Çavuş'un bu çeşmeyi ve suyolunu ayrıca Faroz Mahallesi'nde bulunan ve harap olan çeşmenin yanında yeni bir çeşme yapması için kendisine vakfiyet üzere müsaade ettiğini beyan edilmiştir.⁴⁵⁵

2.2.22. Kalkancı Tekkesi Vakfı

Vakfın ne zaman ve kim tarafından kurulduğuna dair bilgi mevcut değildir. Vakfın isminden bugünkü Boztepe'de mevcut olan Tekke Mahallesi'nde kurulduğu düşünülmektedir. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet kayda rastlanmıştır. H. Şevval 1044 (M. Mart 1635) tarihli kayda göre Tekye Mahallesi'nden Kamer bt. Abdullah mahkemeye gelerek Kalkancı Tekyesi vakfına senede 20 akçe kira vererek sahip olduğu bir sınırı kayalık bir sınırı yola bir sınırı Mirza Ali b. Abdullah sınırına ve bir sınırı

---

⁴⁵³ T.Ş.S., 1831, 83/6.

⁴⁵⁴ T.Ş.S., 1831, 83/5.

⁴⁵⁵ T.Ş.S., 1819, 7/5.

Börekçi Murad mülküyle biten çayırılık üzerinde tahtadan yapılmış evi her şeyiyle birlikte Mirza Ali'ye 15 guruşa sattığını ve teslim ettiğini beyan etmiştir.⁴⁵⁶

2.2.23. Kapucubaşı Vakfı

Vakfın kim tarafından ne zaman ve nerde kurulduğuna dair bilgi mevcut değildir. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet kayda rastlanmıştır. H. Rebiülevvel 1042 (M. Ekim 1632) tarihli kayıt vakfın Sûk-i Sultânî'deki iki adet dükkânıyla ilgilidir. Buna göre vakfın mütevellisi Hasan Ağa b. İbrahim Alaybey vakfın iki adet dükkânını Kostantin veledi Zamil adlı zimmîye ayda 4'er akçeden 8 akçeye kiraya verdiğini ve 6 guruş da peşin ücret aldığını ifade etmiştir. Dükkânların, Kostantin tarafından işletilirken yapıp boş kaldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine vakıf mütevellisi dükkânları bir başkasına kiraya vermek isteyince Kostantin'in mevcut dükkânların kiralalarını 1'er akçe artırarak 5'er akçeden 10 akçeye iki dükkânı tekrar kiraladığı belirtilmiştir. Dükkânların tamirinin Kostantin'in kendi malından yapılması şartıyla kiralandığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁷

2.2.24. Kule Mescidi Vakfı

Kayıtlardan vakfa konu olan mescidin Trabzon'da Yukarı Hisar Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Vakıfla ilgili üç adet kayda rastlanmıştır. Kayıtlarda vakıf mütevelliliğinin gönüllülük esasına göre vakıftan herhangi bir ücret almadan yürütüldüğü belirtilmektedir. H. Ramazan 972 (M. Mayıs 1565) tarihli kayıta Kule Mescidi Vakfı'nın mütevellisinin Hafız Mehmed b. Süleyman olduğu ifade edilmiştir. Kayıta Kule arkasında Balaban b. Abdullah'ın mülküne bitişik doğudan umumi yola ve kuzeyden Balaban mülküne, batıdan Manastır ve umumi yola, güney tarafından İlyas mülkü ile sınırlı arsanın mescid için vakfedildiği belirtilmiştir. Arsadaki zeytinlik ve çayır mahsulünün Mescid'in masrafına harcanmak üzere vakfedildiği ifade edilmiştir. Yine arsanın yanında bir su kuyusunun olduğu, onun da vakfa ait olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen arsanın ve su kuyusunun şimdiye kadar vakfiyet üzere işletildiği ifade edilirken Balaban adlı kişinin su kuyusunu, bir miktar çayırı ve yedi adet zeytin ağacını kendi mülküne kattığı ve vakfa zarar verdiği belirtilmiştir. Mahkeme heyetinin yaptığı incelemede Balaban'ın bunların

---

⁴⁵⁶ T.Ş.S., 1828, 118/4.

⁴⁵⁷ T.Ş.S., 1824, 26/1.

kendi mülkü olduğunu ifade etmesine karşın, Mevlana Taceddin, Ali dede b. Yusuf, Sinan b. Musa ve Kuloğlu İskender'in vakıf lehine şahitlik ettikleri ifade edilmiştir. Bu durumda mahkemenin bahsedilenlerin vakfiyet üzere işletilmesi ve vakfa devredilmesine karar verdiği tespit edilmiştir.⁴⁵⁸

H. Safer 1003 (M. Ekim/Kasım 1594) tarihli bir kayıt vakfın bahçesiyle ilgilidir. Vakıf mütevellisi Bevvab Ramazan Ağa b. Hayreddin Kethüda mahkemeye gelerek vakfın Kule boynu diye bilinen yerde bir adet bahçeyi içindekilerin tamamıyla birlikte Câbi Ali b. Şaban'a senesi 120 akçeden 3 yılda bir sözleşme yenilemek şartıyla 90 yıllığına kiraya verdiğini beyan etmiştir.⁴⁵⁹

Vakfın muhtemelen aynı bahçesiyle ilgili bir diğer kayıt H. Ramazan 1005 (M. Nisan/Mayıs 1597) tarihine aittir. Kayda göre müteveli Bevvab Ramazan Ağa b. Hayreddin Kethüda mahkemede Kule boynu denilen yerde vakıf malından bir hududu Ali mülküne, bir hududu vakıf yere, bir hududu umumi yola sınır arsa içinde 1 dip incir ve 5 dip zeytin ağaçlarını Ali b. Sinan'a yıllık 10 akçe kira ile 3 yılda bir sözleşme yenilemek şartıyla 90 yıllığına kiraya verdiğini beyan etmiştir.⁴⁶⁰ Mevcut kayıtlardan vakfın Kule civarında mescidin masraflarına harcanmak üzere bir bahçesi olduğu ve içindeki meyve ağaçlarından gelen gelirin vakfa bağışlandığı anlaşılmaktadır. 1594 tarihinde bahçenin yıllık 120 akçe gelir getirdiği görülmektedir. 1597'de muhtemelen aynı bahçe içindeki bazı meyvelerin yıllık 10 akçeyle kiralandığı görülmektedir.

2.2.25. Manende Hatun Vakfı

Vakfın nerede ve ne zaman kurulduğu hakkında bilgi mevcut değildir. İsmine binaen hayır sahibi olan Manende Hatun tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda Manende Hatun'un türbesinin Ketenci mahallesinde olduğu belirtilmektedir. Vakfın bazı akarlarından gelen gelirin Pazarkapı Mescidi İmamına vakfedildiği ifade edilmektedir.

Vakıfla ilgili Trabzon mahkemesine yansıyan muhtelif kayıtlardan H. Safer 1030 (M. Aralık/Ocak 1620/1621) tarihli olanı vakfın Boztepe'deki zeytinliği ile ilgilidir.

---

⁴⁵⁸ T.Ş.S., 1819, 7/8.

⁴⁵⁹ T.Ş.S., 1819, 15/3.

⁴⁶⁰ T.Ş.S., 1819, 17/7.

Kayıtta Pazar Mescidi İmamı İbrahim Çelebi b. Molla Şaban, Manende Hatun'un Pazar Mescidi İmamı için vakfettiği Boztepe'deki zeytinliğin boş kaldığını ve kiraya verilmesinin vakfa yararlı olacağını belirtmiştir. Bahsedilen zeytinliğin icare-i tavil yöntemiyle senede 40 akçe kira ile Dersaadet yeniçerilerinden Mahmud Beşe b. Abdullah'a kiralandığı ve peşin olarak da 1000 akçe alındığı ifade edilmiştir.⁴⁶¹

Aynı tarihli bir başka kayıt Pazarkapı Mescidi imamına vakfedilen Ketenci Mahallesi'ndeki bir mülkün satışıyla ilgilidir. Kayıтта Fazlı b. Abdullah, vakfa ait olup bir sınırı kasap Efkand yerine, bir sınırı Todori yerine, bir sınırı kayalığa ve bir sınırı Mahmud Beşe mülküne sınır giden evi, bahçesiyle, içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla (zeytin ağaçları hariç) Mehmed Çelebi b. Mahmud'a 2400 akçeye sattığını beyan etmiştir. Vakfa ait sözkonusu mülkün ayda 10 akçe kirasının Pazarkapı Mescidi imamına verilmek şartıyla satış işleminin yapıldığı belirtilmiştir.⁴⁶²

Kayıtlarda vakfa ait Manende Hatun'un türbesiyle ilgili bilgi de mevcuttur. H. Zilkade 1042 (M. Mayıs/Haziran 1633) tarihli kayda göre Ketenci Mahallesi'nde Manende Hatun'un türbehanı olan İbrahim Halife vefat etmiş ve türbehanlığın boş kaldığı belirtilmiştir. Türbehanlık görevine ulemadan mahkeme kâtibi Mevlana Süleyman Efendi'nin talip olduğu ve vazifenin kendisine verildiği ifade edilmiştir. Vakıf şartı gereği Perşembe ve Cuma günleri vâkıfenin ruhu için bir sûre-i şerife okuyup sevabını ruhuna hibe etmesi ve vazifesini yerine getirmesi istenmiştir. Diğer taraftan vakfın Ketenci Mahallesinde olan hudutları herkes tarafından bilinen zeytin bahçesinin de eskiden olduğu gibi türbe-hân'ın tasarrufuna verilmesi ve kimsenin engel olmaması hususunda mahkeme tarafından kendisine vesika verildiği beyan edilmiştir.⁴⁶³

Vakıfla ilgili bir kayıt da Manende Hatun Vakfı'yla Hoca Ali Zaviyesi Vakfı arasındaki bir anlaşmazlıkla ilgilidir. H. Zilkade 1043 (M. Nisan/Mayıs 1634) tarihli kayda göre Manende Hatun vakfı mütevellisi Gülsüme Hatun vekâletiyle kocası Hasan Çelebi mahkemeye gelerek Hoca Ali Zaviyesi Vakfı mütevellisi Mustafa Çelebi'nin Manende Hatun Vakfı'na ait bazı evlerin kirasını aldığını ifade ederek dava ettiği belirtilmiştir. Hoca Ali Zaviyesi Vakfı mütevellisi Mustafa Çelebi'ye durum sorulduğunda kendinden önceki

---

⁴⁶¹ T.Ş.S., 1821, 94/1.

⁴⁶² T.Ş.S., 1821, 103/5.

⁴⁶³ T.Ş.S., 1824, 72/3.

mütevellilerin kirayı aldığını ve bundan dolayı kendisinin de almaya devam ettiğini belirtmiştir. Bu durumda Manende Hatun Vakfı mütevellisi, vakıfların vakfiyelerine bakılarak sınırların tespitini talep etmesi üzerine mahkeme tarafından mahallede inceleme yapmak üzere bir heyet görevlendirildiği ifade edilmiştir. Yapılan durum tespiti gereği sözkonusu evlerin Manende Hatun Vakfı'na ait olduğu Hoca Ali Zaviyesi Vakfı mütevellisi Mustafa Çelebi'nin vakfiyeye aykırı olarak evlerin kiralarnı topladığı tespit edilmiş ve bu bağlamda davadan men edilmiştir.⁴⁶⁴ Mevcut kayıtlardan vakfın Pazarkapı Mescidi imamına verilmek üzere Boztepe'de yıllık kirası 40 akçe olan bir zeytinliğı, Ketenci Mahallesi'nde ayda 10 akçe gelir getiren bir mülkü ve nerede olduğu belirtilmeyen kiradaki evlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.26. Melek Dede Vakfı

Vakıf, Aşağı Hisar Mahallesi'nde Melek Dede diye bilinen İbrahim Çelebi b. Halil tarafından kurulmuştur. Vakfa ait iki kayda rastlanmıştır. H. Rebiülevvel 1041 (M. Eylül/Ekim 1631) tarihli kayıttan vakfın kurucusunun hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Melek Dede diye bilinen İbrahim Çelebi b. Halil mahkemeye gelerek 40 yıldan beri Aşağı Hisar'daki herkesçe bilinen evlerini vakfiyet daha önce vefat eden Hasan'ın evladı Mustafa'ya, Mustafa vefat edince evladının evlatlarına ve daha sonraki nesilden evlatlarına vakfedip teslim ettiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁵

H. Şaban 1042 (M. Şubat/Mart 1633) tarihli bir kayıttan vakıf kurucusunun vefat ettiği ve vakıf mütevelliliğinin boş kaldığı ifade edilmiştir. Bu durumda vakfın mütevelliliğini kendisinin yürüttüğü anlaşılmaktadır. Mahkeme tarafından Murad Beşe b. Abdullah'ın mütevelli olarak tayin edildiği belirtilmiştir.⁴⁶⁶

2.2.27. Meryem Ana Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet kayda rastlanmıştır. H. Zilhicce 1037 (M. Ağustos 1628) tarihli kayıttan Avram veledi Keşiş adlı zımmî mahkemeye gelerek eskiden beri dedesinden

---

⁴⁶⁴ T.Ş.S., 1828, 59/8.

⁴⁶⁵ T.Ş.S., 1827, 76/10.

⁴⁶⁶ T.Ş.S., 1824, 50/4.

kalan bir miktar mülkün Meryem Ana Vakfı'na tabi olup vakfiyet üzere tasarruf ettiğini ifade ederek şimdiye kadar tekâlif vermediğini ifade etmiştir. Ancak şimdi oturduğu köy halkının kendisinden kan öşrü ve mülkünden vergi talep edip rencide ettiğini beyan etmiştir. Elindeki fetva-i şerife bakılıp mahkemeden kendisine hüccet-i şer'îye verilmesini talep etmiştir.. Avram'ın fetvasına bakıldığında Meryem Ana Vakfı'na tabi olup işlettiği bir miktar mülk'ten kan öşrü ve vergi alınamayacağı eski halin devam etmesi gerektiği padişah emriyle de Avram'ı köylünün rencide etmemesi için mahkeme tarafından kendisine vesika verildiği ifade edilmiştir.⁴⁶⁷

2.2.28. Molla Piri Efendi Vakfı

Vakfin ne zaman ve nerde kurulduğu hakkında bilgi mevcut değildir. Vakfin adına binaen Molla Piri Efendi adlı kişi tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Trabzon Şeriye Sicilleri'nde vakıfla ilgili bir adet tayin kaydına rastlanmıştır. H. Ramazan 1039 (M. Nisan/Mayıs 1630) tarihli kayda göre Trabzon'da merhum Molla Piri Efendi Vakfı'nın mütevellisi Yahya Efendi vefat edince mütevelliliğin boş kaldığı belirtilmiştir. Mahkeme tarafından Şerif Çelebi b. Ömer müteveli olarak tayin edilmiş ve vakıf şartı gereği hizmetini yerine getirmesi istenmiştir.⁴⁶⁸

2.2.29. Ömer Paşa Vakfı

Vakıf, H. 1041 Safer Evahir'i (M. Eylül sonu 1631) tarihli vakfiye sûretinden anlaşıldığı üzere Trabzon sancağına vezaretle gönderilen Ömer Paşa tarafından kurulmuştur.⁴⁶⁹ Vakfiye sûretinde Muradhazade Ömer Paşa ibaresi geçmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancak beyliği döneminde son Akkoyunlu beylerinden olan Murad bey'in oğulları Trabzon'a yerleşmişti.⁴⁷⁰ Ömer Paşa'nın Akkoyunlu Murad bey'in soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Trabzon Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlardan M. 1616 ve 1620 tarihlerinde mükerreren Trabzon'da beylerbeylik görevi yaptığı anlaşılmaktadır.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ T.Ş.S., 1823, 38/1.

⁴⁶⁸ T.Ş.S., 1827, 6/2.

⁴⁶⁹ VGM.d, no. 651, s. 220.

⁴⁷⁰ M. Halil Yinanç, "Akkoyunlular", İA, C.1, s. 262; Tekindağ, "Trabzon", İA, C. 12/1, s. 464.

⁴⁷¹ Ömer Paşa'nın Trabzon Beylerbeyi olduğuna dair kayıtlar için bkz. TŞS, 1821, 33/4, 126/1.

Vakfiyede Ömer Paşa'nın kurduğu vakıf için vakfettiği akarlar şu şekilde verilmiştir: Trabzon'da "çarşı" yanında olan ev ve kale dışında saray ve kule, kulenin doğu tarafında bahçe ve içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlar, Trabzon'da babasından kalan evler ve etrafındaki bahçesini, iki anbarı her şeyiyle, Trabzon kalesinde olan "iç evi" alt ve üst katıyla, taşrada olan odaları her şeyiyle, dış kalede olan büyük saray'ı herşeyiyle, Karak Mustafa'nın oturduğu çayırı içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla birlikte, Trabzon'da Molla Çayırı olarak bilinen yerde sınırları belli bahçeyi içindeki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla birlikte, Trabzon'da olan ve önceden dizdar torunu Mehmed Çelebi'den satın aldığı 3 adet taş mahzenleri içindekilerle, Değirmendere'de iki göz değirmeni içindekilerle, dedesi Satılmış Ağa'dan intikal eden evi ve bahçeyi içindekilerle, Kara Hasan'ın oturduğu evi ve bahçeyi meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla, bundan başka yine dede ocağı olup Kabasakal İbrahim'in oturduğu evi meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bahçesiyle, Başmakçılar Mahallesi'nde olan Çakal Rıdvan'ın oturduğu evi ve bahçeyi etrafındaki meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla, yukarda adı geçen Ağa kölesi, İbrahim Ağa ve Kara Hasan Ağa ve Çakal Rıdvan'ın oturdukları evi ve emlağı işletip onlardan sonra da evlatlarının tasarruf etmesi, evlatları mutasarrıf olduktan sonra vakfiyetlerine kendi evlatları ve neslinden gelenlere şart kıldı. Bunlardan başka Trabzon Orta Hisar'da yeniden inşa ettiği sınırları belli alt ve üst katıyla "iç saray", Aşağı Hisar'da olup yeni inşa ettiği "iç (3) ev"i her şeyiyle, taşrada olan sarayı her şeyiyle, Trabzon'da Zafanoz'da olan bahçeyi içindeki zeytin ağaçlarıyla, Değirmendere'de olan iki göz değirmenleri, Trabzon'da satın aldığı bahçeyi içindeki zeytin ağaçlarıyla ve Trabzon'da kâfir hamamı olarak bilinen hamamı vakfettiğini ifade etmiştir.

Vakfiyede hamamdan gelecek günlük bir akçelik kiranın Orta Hisar'da olan Cami-i Kebir'e verilmesini şart kıldığı belirtilmiştir. Vakfiyede mütevelliliği kendi çocuklarına verdiğini ifade etmiştir. İlk olarak da oğlu Mehmed Ali vakfin mütevellisi olmuştur. Vakıftan kendi erkek ve kız çocuklarının yararlanmasını, eğer nesli kesilirse bahsedilen bütün emlağın Trabzon ulemasına vakf olmasını şart kılmıştır.⁴⁷²

Vakfin mevcut akarları olmasına karşın Trabzon Şer'ie Sicilleri'ne yansıyan iki adet kaydına rastlanmıştır. H. Muharrem 1002 (M. Eylül/Ekim 1593) tarihli kayıt vakfin hamamı ile ilgilidir. Buna göre Aşağıhisar'da vakfa ait hamamın hamamcısı Ömer b. Selim

⁴⁷² VGM.d, nr. 651, s. 222.

mahkemeye gelerek şehir halkının taundan perişan olduğunu hamamın gelirinde azalma olduğunu ifade etmiştir. Ömer'in hamamı işletmekten vazgeçip mukataasının satışını talep etmesine karşın mütevellî Ahmet Çelebi halkın geri gelinceye kadar hamamın eski mukataa üzerinden kiralanmasını teklif ettiği belirtilmiştir. Hamam kirasında indirim yapıldığı ve Ömer'in kabul ettiği beyan edilmiştir.⁴⁷³ Hamamın yıllık kirası ve ne kadar kira indirimine gidildiğine dair bilgi verilmemiştir.

Vakfın Sûk-i Sultânî'deki dükkânlarıyla ilgili H. Recep 1040 (M. Şubat/Mart 1631) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre Trabzon sakinlerinden Osman Halife, vekili Naibzade Mehmed Çelebi vasıtasıyla Ahmed Çelebi b. Hacı Hasan'ı dava etmiştir. Buna göre Osman Halife, vakfın Sûk-i Sultânî'de daha önce Rus (Kazak) istilasında yanan altı adet dükkânı Ahmed Çelebi'nin işgal ettiğini ve vakfa ödemesi gereken günlük 10 akçe ücreti vermediğini iddia etmiştir. Ahmet Çelebi'ye mesele hakkında sorulduğunda dükkân yerlerini iki yıl önce Merhum Ömer Bey evladından mülk olarak satın aldığını ve yerlerin vakfa ait olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Bu durumda Ömer Bey'in mahkemeye getirildiği belirtilmiş ve durum sorulduğunda dükkân yerlerinin kendi mülkü olduğunu ve Ahmed Çelebi'ye sattığını söylediği beyan edilmiştir.⁴⁷⁴

2.2.30. Raziye Hatun Vakfı

Vakıf, Raziye Hatun bt. Mehmed tarafından kurulmuştur. Vakfın H. Safer Evahir'i 1038 (M. Ekim 1628) tarihine ait bir vakıfnamesi mevcuttur. Vakıfnamede Raziye Hatun'un Aşağı Hisar'da Molla Siyah Mahallesi'nde evini, avluyu, fırını ve su kuyusunu vakfettiği ifade edilmiştir. Vakıfname şartında hayatta olduğu sürece kendisinin ikamet edeceği, vefatından sonra kocası Ömer b. Abdullah'ın ve kendisinin azatlı kölesi Üftade bt. Abdullah'ın ikamet edeceği belirtilmiştir. Onun ölümü halinde de çocuklarının ikamet etmesi şart edilmiştir. Soylarının kesilmesi halinde ise Molla Siyah Mescidi'ne imam olan kişinin vâkıfenin ruhu için bir Yasin-i Şerif okuması şartıyla ikamet etmesi şart edilmiştir. Vakıfnamede vakfın mütevelliliğine herhangi bir ücret almadan Ali b. Nasuh'un getirildiği belirtilmiştir.⁴⁷⁵

---

⁴⁷³ T.Ş.S., 1819, 8/4.

⁴⁷⁴ T.Ş.S., 1827, 33/3.

⁴⁷⁵ T.Ş.S., 1826, 61/8.

2.2.31. Tavaşî Mahmud Ağa Vakfı

Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre kurucusu Yavuz Sultan Selim'in babüssaade ağalarından “Mağmud Ağa b. Abdullah et-Tavaşî”dir.⁴⁷⁶ Vakfa konu olan “Mescid-i Mahmud Ağa” ismine ilk kez 1583 Tahrir Defteri'nde rastlansa da mescidin yer aldığı mahalle 1553 Tahrir Defteri'nde “Mahalle-i Tabakhane” olarak geçer.⁴⁷⁷ Mahmud Ağa Mescidi'nin XVII. yüzyıl başlarında tadilata tabi tutularak cami haline getirilen Tabakhane Camisi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸ Bazı kayıtlarda Debbaghane Mescidi Vakfı olarak da geçer.

Kapı Ağası merhum Mahmud Ağa Vakfı'nın 1515'te gayrimenkullerinden Ayasofya manastırının yıllık mukata'ası 1300 akçe, Ayasofya çayırının 120 akçe, Aşağı kaledeki hamamın 3000 akçe, kervansarayın mukata'ası 2000 akçe, Tabakhane mahallesinde bulunan mescidin yanındaki 7 göz dükkânın kirası her ay 21 akçe olmak üzere 252 akçe, pazarda bulunan 4 göz dükkânın kirası her ay 12 akçe olmak üzere 144 akçe, 3 göz değirmenin kirası her ay 150 akçe olmak üzere yılda 1800 akçe, değirmenlerin yanındaki bahçenin mukata'ası 100 akçe, Yeni Cami'nin yanındaki 8 kıt'a bahçenin mukata'ası 524 akçe ve bir hânenin (ev) kirası 110 akçe olmak üzere yılda toplam 9310 akçedir.⁴⁷⁹ 1583 yılında bu vakfın gayrimenkulleri aynı olup, yıllık gelirleri ise daha önceki yıllara nazaran 7862 akçeye düşmüştür.⁴⁸⁰

Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde muhtelif bilgilere rastlanmıştır. Bu kayıtların bazıları vakfın Aşağıhisar'daki hamamıyla ilgilidir. H. 5 Safer 965 (M. 27 Kasım 1557) tarihli kayda göre vakıf mütevellisi tarafından görevlendirilen Câbi Davud b. Şaban ve vakfın Aşağı Hisar'daki hamamının hamamcısı İbrahim, hamamın tamire ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir. Hamamın fırınına su dolduğu ve ısınmadığı, su kuyusunun ağzının bozulduğu ve damının eskidiği için yenilenmeye ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Hamamcı İbrahim'in, tamir edilmemesi halinde hamamı işletmeyi bırakacağını ifade etmesi üzerine mahkeme durum tespiti yapmak üzere naib ve ehl-i vukuf kişiler

⁴⁷⁶ VGM.d, no. 651, s. 50.

⁴⁷⁷ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 9a; Bostan, a.g.e., s. 136.

⁴⁷⁸ Mehmet Kurnaz, “Trabzon'da (35) Vakfa ait notlar”, **Trabzon Fetih Yıllığı**, Ankara: Atlas Yayıncılık, 1994, s. 96-97.

⁴⁷⁹ BOA, TD, nr. 387, s. 719.

⁴⁸⁰ TK.KKA, TD, nr. 43, s. 208.

görevlendirmiştir. Gerekli incelemelerin yapılmasından sonra hamamın vakıf malından tamir edilmesi için gerekli izin verildiği belirtilmiştir.⁴⁸¹

Hamamla ilgili H. 15 Rebiülevvel 965 (M. 5 Ocak 1558) tarihli kayıta şehirde meydana gelen taun hastalığı sebebiyle şehrin boşaldığı ifade edilmiştir. İbrahim b. Mustafa mahkemede bu nedenle hamamın gelirinin azaldığını ve zarar ettiğini belirtmiştir. Vakfın câbisi Davud'un mevcut şartlarda hamamı işletme teklifine İbrahim'in olumsuz cevap verdiği ve hamamı işletmekten vazgeçtiği beyan edilmiştir.⁴⁸²

Kayıtlardan Mahmud Ağa vakfının Sûk-i Sultânî'de dükkânlarının olduğu görülmektedir. H. Rebiülahir 1002 (M. Ocak 1594) bir kayda göre vakfın mütevellisi İbrahim Halife b. Ramazan mahkemeye gelerek suk-i sultanî'de olan bir dükkânın harap olduğunu ifade etmiştir. Mehmet adlı kişinin talebi üzerine dükkân, yılda 500 akçe kira ile her üç yılda sözleşme yenilemek şartıyla otuz yıllığına kendisine verildiği belirtilmiştir.⁴⁸³ Dükkânın ne amaçla kullanılacağı hakkında malumat verilmemiştir.

Vakfın bu çarşıda bir kazancı dükkânının olduğu H. Ramazan 1042 (M. Mart 1633) tarihli kayıttan anlaşılmaktadır. Kayda göre şehir içi zımmîlerinden ölen Hristofor'un oğlu Simyon, babasının Mustafa Beşe'ye 30 guruş borcu olduğunu ifade etmiş, borca karşılık babasının muhalefatından kazancılar çarşısında olan ve Mahmud Ağa vakfına ayda 6 akçe kira ile işlettiği bir adet kazancı dükkânını 30 guruşa sattığını beyan etmiştir. Mustafa Beşe de 30 guruş alacağına karşılık kazancı dükkânını takas olarak kabul etmiş ve ayda 6 akçe kirayı Mahmud Ağa vakfına ödeyeceğini beyan etmiştir.⁴⁸⁴

Vakıfla ilgili kayıtlardan Debbağhane Mescidi imam ve müezzinin ücretlerini de vakıf akarlarından aldıkları anlaşılmaktadır. H. Cemaziyelahir 1002 (M. Mart 1594) kayıtlı kayda göre mescidin imamı Fazıl b. Ali ve müezzini İskender Halife vakıf mütevellisi İbrahim Çelebi ile mahkemeye gelerek Mahmud Ağa vakfından değirmen kirası,

---

⁴⁸¹ T.Ş.S., 1815, 43/7.

⁴⁸² T.Ş.S., 1815, 41/4.

⁴⁸³ T.Ş.S., 1819, 10/3.

⁴⁸⁴ T.Ş.S., 1824, 57/3.

dükkânlar, zemin ve iki kıta zeytin mahsulünü mütevelliden aldıklarını, mütevelliden artık alacakları kalmadığını beyan etmişlerdir.⁴⁸⁵

Vakfın Sûk-i Sultânî'dekilerden başka Debbâğhane Mahallesi'nde de dükkânları tespit edilmiştir. H. Safer 1044 (M. Temmuz/Ağustos 1634) tarihli kayda göre Trabzon sakinlerinden Tatar olarak bilinen Ahmed Çelebi b. Hacı Hasan mahkemeye gelerek Debbâğhane Mahallesi'nde olan vakfa ait dört dükkân yerinde babası Hacı Hasan'ın beş dükkân yaptığını ve bir dükkânında Hacı Himmet oğlunun oturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed Çelebi, yine Trabzon sakinlerinden Veli Çelebi b. Hacı Ramazan'ın bu dükkânı tamir edip tasarruf ettiğini belirtmiştir. Durum Veli Çelebi'ye sorulduğunda bu dükkânın boş olduğunu, dükkânı tamir ettiğini ve bahsedilen dükkânlarla alakası olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme Ahmed Çelebi'de davasını ispat için delil talep ettiğinde adil kişilerden olan Ahi Baba ve Mehmed Beşe b. Musli gelerek Ahmed Çelebi'nin davasına uygun şahitlik ettiler. Buna göre dükkânların Hacı Hasan tarafından yapıldığını, Mahmud Ağa vakfına senede 60 akçe kira verdiğini ve Hacı Himmet oğlunun birdükkânda sakin olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁸⁶

Aynı tarihli bir başka kayıt da vakfa ait Debbâğhane Mescidi ile ilgilidir. Vakıf mütevellisi İbrahim Halife mahkemeye gelerek Debbâğhane Mescidi imamına verilen evin harap ve oturmaya elverişli olmadığını ifade ederek tamir için izin istemiştir. Mahkemeden gönderilen naibin yaptığı inceleme sonucunda evin söylendiği gibi olduğu tespit edilince tamir için müteveliye izin verildiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁷

Vakfa gelir getiren akarlar arasında Ayasofya Mahallesi'ndeki arazilerin olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. H. Şevval 1027 (M. Ekim 1618) tarihli kayda göre vakıf mütevellisi Ahmed Çelebi b. İbrahim, Ayasofya'da sınırları belli bir mülkün içindeki ağaçlarıyla kiralanmasının vakfa yararlı olacağını ifade etmiştir. Buna göre arazinin her 3 yılda bir sözleşme yapılmak kaydıyla 30 yıllığına yıllık 14 akçe kirayla Mehmet b. Osman'a verildiği ve peşin olarak da 900 akçe alındığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ H. Zilhicce 1042 (M. Temmuz 1633) tarihli kayıta da müteveli Kabasakal deneni Ahmed Çelebi,

---

⁴⁸⁵ T.Ş.S., 1819, 11/3.

⁴⁸⁶ T.Ş.S., 1828, 76/4.

⁴⁸⁷ T.Ş.S., 1818, 11/4.

⁴⁸⁸ T.Ş.S., 1820, 34/3.

Ayasofya'da vakfa ait sınırları belli boz yerleri senede 5 akçe kira ile Ramazan Beşeye verdiği beyan etmiştir. Mütevellî, 5 akçelik kiranın 3 akçesinin peşin alındığını ifade etmiştir.⁴⁸⁹ H. Zilkade 1040 (M. Haziran 1631) tarihli bir kayıta Mustafa b. Davud mahkemede Ayasofya Mahallesi'nde bir tarafı Osman mülkü, bir tarafı Mehmed mülkü ve iki tarafı umumi yola sınır olup Mahmud Ağa vakfına senede 4-5 akçe vererek kesimle işlettiği 1 kıt'a bostan yerini ve yine vakfın olup İslâmköy denilen mevzide bir tarafı Mustafa, bir tarafı İlyas ve iki tarafı Ramazan Beşe mülklerine sınır olup vakfa senede 5 akçe vererek kesimle işlettiği meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bahçeyi kendi rızasıyla ve mütevellî marifetiyle 200 akçe karşılığında Ahmed beye devrettiğini beyan etmiştir.⁴⁹⁰

Vakıf idare edilirken zaman zaman yönetime dışardan müdahalelerin olduğu mütevellî tayin ve azl kayıtlarından anlaşılmaktadır. H. Şevval 1041 (M. Nisan/Mayıs 1632) tarihli kayıta mütevellîliğe dergâh-ı muallam çavuşlarından olan Hızır çavuşun tayin edildiği belirtilmiştir. Kaydın devamında merkezden Batum beylerbeyisi olan Yusuf'a ve Trabzon kadısına bir hüküm gönderildiği; hükümde vakfa mütevellî tayin edildiği, kendisine müdahale edilmemesi, vakfa ve kendisine ait nukûd ve rûsûmundan alınmışsa iade edilmesi emredilmiştir.⁴⁹¹ Bu dönemde vakıf idaresi ile ilgili bir problemin olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut mütevellîye yapılan bir müdahale ile ilgili H. Safer 1042 (M. Eylül 1632) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıta, Sinop'ta olan müteveffa Âşık Paşa Zaviyesi şeyhi olup Trabzon'da Tavaşî Mahmud Ağa Vakfı nazırı olan Şeyh Mehmed, dersaadete mektup gönderip vakfın mütevellîliği dergah-ı muallam çavuşlarından Hızır Çavuş'un azledilmesini icap edecek herhangi bir kusuru olmamasına rağmen Süleyman adlı kişinin müdahale edip mütevellîlik yaptığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hızır Çavuş'a nişan-ı hümayun verilerek vakıf mütevellîliğini devam ettirmesi ve hiç kimsenin müdahale etmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹² Kadıların vakıf yönetimini denetleme ve mütevellî tayin etme yetkilerine binaen zaman zaman bunu kullandıkları anlaşılmaktadır. H. Ramazan 1059 (M. Eylül 1649) tarihli bir kayıta Trabzon kadısı Mevlana Abdülkerim'in dersaadete mektup gönderip vakıf mütevellîsi Bekir'in görevini yerine getirmediği için azledilerek yerine Mustafa'nın getirilmesinin uygun olacağını ifade ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Mustafa'ya vakıf mütevellîliği beratı verildiği ve günlük 5

---

⁴⁸⁹ T.Ş.S., 1824, 21/6.

⁴⁹⁰ T.Ş.S., 1827, 67/6.

⁴⁹¹ T.Ş.S., 1824, 37/4.

⁴⁹² T.Ş.S., 1824, 39/5.

akçe ücretini alarak görevini yapması ve kimsenin engel olmaması ifade edilmiştir.⁴⁹³ Vakfa atanan yeni mütevellinin görev süresi ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Vakıfla ilgili kayıtlar arasında Mahmud Ağa Vakfı'nın Değirmendere mevkinde değirmenlerinin de olduğu görülmektedir. Kayıtlarda değirmenleri işletenler arasında kadınların da bulunduğu anlaşılmaktadır. H. Zilkade 1041 (M. Haziran 1632) tarihli bir kayda göre vakıf mütevellisi Ahmed Çelebi b. İbrahim mahkemeye gelerek, vakfa ait bir adet değirmenin Yasemin bt. Abdullah tarafından ayda 40 akçe kira ile işletildiğini ifade etmiştir. Ancak Yasemin'in vefat etmesi ve varisinin olmaması üzerine değirmenin 20 guraşa ayda 40 akçelik kiranın vakfa verilmek koşuluyla Kadri Beşeye satıldığı belirtilmiştir.⁴⁹⁴ H. Zilhicce 1041 (M. Haziran 1632) tarihli kayıta vakfın iki adet değirmenini işleten Dursune ve Ayşe bt. Ali Beşe adlı kadınların değirmenin işletimiyle ilgili her türlü işleri için bir vekil tayin ettikleri anlaşılmaktadır. Hızır Ağa b. Abdullah'ın, Mustafa Beşe b. Hızır, Hacı Ahmed b. Hacı Mehmed'in şahitlikleriyle vekil tayin edildiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁵ Değirmenlerin Dursune ve Ayşe bt. Ali Beşe adlı kadınlara vekilleri Hızır Ağa b. Abdullah huzurunda bu tarihten sene sonuna kadar 1440 akçe kira ile verildiği belirtilmiştir.⁴⁹⁶

Vakfın kadınların değirmenleri işletmesinden memnun olduğu ve hatta bir başka değirmeni de onların işletmesi için teklif ettiği anlaşılmaktadır. H. 16 Şaban 1042 (M. Mart 1633) tarihli kayıta mütevellisi Hızır Çavuş b. Abdullah mahkemede Dursune Hatun bt. Ali Beşe huzurunda vakfın Değirmendere'de beyt-i vahid içinde üç göz değirmeninin iki gözünü Dursune Hatun ile kız kardeşinin, bir göz değirmeni de mahkemede hazır bulunan Hasan Ağa'nın işlettiğini ifade etmiştir. Ancak, Hasan Ağa'nın kirayı ödemediği her zaman zorluk çıkardığı ayrıca Değirmendere'de olan ağaçları keserek vakfa zarar verdiği belirtilmiştir. Bunun üzerine vakıf mütevellisi Hızır Çavuş, Dursune Hatun'un bu değirmeni de alarak üç göz değirmen için 300 akçe kira artışı yaparak yıllık 1500 akçe ödemeyi kabul ettiğini ifade edilmiştir.⁴⁹⁷

---

⁴⁹³ T.Ş.S., 1831, 85/3.

⁴⁹⁴ T.Ş.S., 1824, 10/10.

⁴⁹⁵ T.Ş.S., 1824, 14/9.

⁴⁹⁶ T.Ş.S., 1824, 14/10.

⁴⁹⁷ T.Ş.S., 1824, 54/3.

Değirmenlerle ilgili H. Receb 1057 (M. Ağustos 1647) tarihine kadar başka kayda tesadüf edilmemiştir. Bu kayıta değirmenlerin işletiminde herhangi bir problemin yaşanmadığı ve işletenlerin kiralarını düzenli olarak vakfa ödedikleri belirtilmektedir. Kayıta vakfa ait üç göz değirmenin ve yerlerin kirasının senede 18 guruş olduğu Hacı Mustafa b. Mehmet Beşe'nin kirayı vakfa vermediği ifade edilmiştir. Hacı Mustafa'ya sorulduğunda yıllık 18 guruş kiranın mevcut değirmen ve yerler için fazla olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda İstanbul'daki vakıf defterlerine müracaat edildiğinde üç göz değirmen ve yerlerin yıllık kirasının 150 akçe olarak kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Defter suretiyle birlikte emr-i şerif gönderildiğinde sözkonusu yerler için 150 akçe kirasını vermesi Hacı Mustafa'ya tembih edildiği beyan edilmiştir.⁴⁹⁸

Trabzon'a yapılan Rus (Kazak) saldırılarından Tavaşi Mahmud Ağa Vakfı'nın da etkilendiği anlaşılmaktadır. Vakfın mescidi ve dükkânlarının tamir edilmesiyle ilgili H. Rebiülahir 1059 (M. Mayıs 1649) tarihli bir kayıta, dersaadete gönderilen bir mektupta Trabzon'da Debbaghane Mahallesi'nde olan Tavaşi Mahmud Ağa'nın yaptığı mescide vakf olan dükkânların önceden Rus (Kazak) istilasında yakıldığı ve mescidin tamire ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Hayır sahibi olarak ifade edilen Hacı Rüstem oğlunun kendi mülkünden bir miktar yeri mescide vermek istediği ve bunun için izn-i hümayun talep ettiği ifade edilmiştir. Merkezden gönderilen hükümle Hacı Rüstem oğlunun kendi mülkünden cami yaptırmasına müsaade edildiği belirtilmiştir.⁴⁹⁹

2.2.32. İmâret-i Hatuniye Vakfı

Trabzon'daki mevcut vakıflar içerisinde sahip olduğu gelirleriyle birlikte şehrin sosyal ve iktisadi hayatı içerisinde önemli bir yere sahip olan en büyük vakıf İmâret-i Hatuniye Vakfı'dır. Bugün mevcut olan Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi'nden başka imâret, medrese, mekteb, darü'l-kurra, misafirhane, aşhane, fırın, kiler, mahzen ve ahırdan oluşan Hatuniye Külliyesi, Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır. Hatuniye imâreti olarak bilinen bu külliyenin inşaatının 1514-1515'te tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁰ Külliyenin adının geçtiği bilinen ilk belge Trabzon'a ait 1553 tarihli Tahrir Defteri'dir. Bu defterde "İmâret-i Hatuniye" adıyla mahalleye

⁴⁹⁸ T.Ş.S., 1831, 17/3.

⁴⁹⁹ T.Ş.S., 1831, 88/2.

⁵⁰⁰ Tekindağ, a.g.m., s. 472.

rastlanmakta ve aynı tarihteki “haric ez-defter” kaydından yeni kurulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰¹ Mahallenin 1562 tarihli Trabzon Şer'iye Sicili'nde “İmâret-i Amire”⁵⁰² ve 1583 tarihli tahrirde “Cami-i İmâret-i Amire-i Hatuniye” adıyla zikredildiği görülmektedir.⁵⁰³ Mahallenin surun hemen dışında batı varoşlarında olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴

2.2.32.1. Vakfın Gelirleri

Çalışılan dönem itibariyle vakfa ait bütün gelirlerin ve harcamaların tespit edilebilmesi, kaynakların yetersiz olması sebebiyle mümkün gözükmemektedir. 16. Yüzyıla ait tahrir defterleri ve şer'îye sicillerine çeşitli vesilerle yansıyan kayıtlar bir kısım bilgiler vermektedir. Bu yüzyıla ait Trabzon Şer'îye Sicilleri'nin büyük çoğunluğunun günümüze ulaşmaması her yıla ait verilere ulaşmayı engellemektedir. Vakfın gelir ve giderleriyle ilgili 17. Yüzyılın ilk yarısına ait Maliyeden Müdevver Defterleri'ndeki muhasebe kayıtları dikkate alınarak yapılan bir çalışma önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁵⁰⁵ Diğer taraftan bu döneme ait şer'îye sicilleri ve arşiv belgeleri de bir takım bilgiler vermektedir. Öncelikle tahrir defterlerindeki bilgiler ve muhasebe kayıtlarını ihtiva eden çalışmaya ait veriler aktarılacak ve diğer arşiv belgelerinde rastlanan bilgilerle gelir kalemleri ifade edilecektir.

Vakfın gelirleriyle ilgili olarak 1515-1532 tarihlerini ihtiva eden 53 numaralı Tımar İcmal Defteri'nde şu bilgilere rastlanmaktadır: Hatuniye Evkafı'na ait bedestenin yıllık geliri 6322 akçe, Saray-ı Amire civarındaki Çifte Hamam adıyla anılan hamamın kirası 5863 akçe, Tekfur Çayırı'ndaki hamamın kirası 4000 akçe, Bedesten yanındaki zeytinliğin mukataası 300 akçe, Değirmenderesi köprüsü yanındaki 6 göz değirmenin kirası 12.000 akçe, Tekfur Çayırı'ndaki saraydan Çelebi Sultan sarayına kadar uzanan zeminlerin mukataası 1.000 akçe, Tekfur Çayırı'ndaki bahçenin mukataası 1.000 akçe, Faroz bahçesi, çayırılık, yoncalık ve 124 göz dükkânı ile birlikte toplam yıllık gelirinin 39.760 akçe

⁵⁰¹ BOA, TD, nr. 288, s. 20.

⁵⁰² TŞS, 1817, 77/5, 82/4, 110/6, 116/2.

⁵⁰³ TK. KKA, TD, nr. 29, s. 12.

⁵⁰⁴ Mehmed Âşık, a.g.e., C. 2., s. 28b.

⁵⁰⁵ Kayhan Orbay, “The Imperial Waqf of Hatuniyye in Trabzon 1024-75/1615-1665”, **Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s.441-450.

olduğu görülmektedir.⁵⁰⁶ 1518 tarihli kayıtları ihtiva eden 1 numaralı Tımar Zeamet Tevcih Defteri'nde sonradan eklendiği anlaşılan Muharrem 928 (Aralık 1521) tarihli bir kayda göre, Trabzon şehrine ait boyahane mukataasının (7000 akçe) daha önceden şehirdeki İmâret-i Hatuniye'ye vakf olunduğu ve bunun geri alınarak sancak beyi gelirlerine ilave edildiği görülmektedir.⁵⁰⁷ Ayrıca İstanbul'da Sultan Bayezid Camii yanındaki yeni hamamın mukataası da senede 75000 akçe düzeyindedir.⁵⁰⁸

Trabzon Sancağına ait 1583 tarihli tahrirde vakfın gelirleri şu şekilde gösterilmektedir: İmâretin yakınındaki hamam ve dükkânlarının mukataası 10.000 akçe, Ortahisardaki hamamın mukataası 5833 akçe, Pazar-ı Siyah da denilen Bedesten'in geliri 5000 akçe, değirmenlerin geliri 4000 akçe, İmâretin yakınındaki dükkânların haricindeki 115 göz dükkânın kirası 14.724 akçe ve vakfa ait çayırların, bahçelerin, zeminlerin ve yoncalıkların toplam yıllık geliri 45.842 akçedir.⁵⁰⁹

İmâret-i Hatuniye Vakfı'nın gelirleri ilgili yapılan bir çalışmada vakfın 1615-1646 yılları arasındaki gelir ve harcamalarına ait muhasebe kayıtları da mevcuttur. Bu kayıtlardaki veriler aşağıdaki tablodaki gibidir:

---

⁵⁰⁶ BOA, TD, nr. 53., s.3; Bostan, a.g.e., s. 397.

⁵⁰⁷ Bostan, a.g.e., s. 397.

⁵⁰⁸ Gökbilgin, a.g.m., s. 238.

⁵⁰⁹ TK. KKA, TD, nr. 43, s. 207-208; Bostan, a.g.e., s. 397.

Tablo 1: Trabzon Hatuniye Vakfı'nda Temel Gelir ve Giderler

	1615	1616	1618	1619	1622	1629	1634	1635	1636	1642	1643	1644	1646
Toplam Gelir	782.210 a.	812.969	601.518	226.074	632.141	483.586	469.146	350.760	251.135	498.972	497.659	570.846	589.642
Bir Önceki Yıldan Kalan Bakiye	126.625	131.976	30.670	0	76.953	94.830	129.427	11.265	0	67.144	87.754	110.689	156.844
Güncel Gelirler	635.585	615.493	570.848	48.232	531.722	330.493	341.339	339.495	251.135	396.828	388.895	415.157	432.798
Toplam Gider	662.613	321.164	452.828	197.414	-	330.493	439.861	305.952	246.035	387.178	388.989	376.651	391.798
Maaşlar	188.520	184.650	178.940	70.110	-	294.540	227.955	156.465	110.125	208.600	232.900	187.120	213.375
Harcamalar	474.093	136.514	273.888	122.354	51.338	35.953	61.696	37.707	61.500	165.918	156.689	189.531	178.423
Mutfak Harcamaları	430.320	100.537	220.792	113.452	-	-	150.510	111.780	74.410	12.660	132.340	141.626	113.423
Muhtelif Harcamalar ve Tamir Giderleri	31.799	34.193	43.957	7.305	-	19.824	43.283	29.303	10.712	120.682	15.522	26.470	32.144
Diğer Giderler	-	309.347	86.249	23.460	212.627	30.000	18.020	0	0	24.000	24.000	74.019	24.000
Tahsil Edilemeyen Gelir	131.976	179.466	62.790	2.177	310.739	115.145	11.265	44.107	1.170	86.864	110.689	128.949	179.074
Kalan	12.379	2.992	0	3.023	-	7.950	0	638	3.930	930	-26.019	-8.733	-5.230

Kaynak: Kayhan Orbay, "The Imperial Waqf of Hatuniye in Trabzon (1615-1665)", Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildirileri, s. 449.

Vakfin 1615'te bütün gelirlerinin 782.212 akçe olduğu görülmektedir. Ancak bu miktar vakfin bütün akarlarından elde edilmesi gereken geliri ifade etmektedir. Bir önceki yıla ait muhasebe kaydı olmadığı için o yıldan toplanamayan 126.625 akçelik gelirin bir sonraki yıla borç olarak intikal ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple her yıl vakfin sahip olması gereken geliri ile güncel geliri arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla 1615'teki vakfin güncel geliri 635.585 akçedir. Muhasebe kayıtlarında gelirlerin çeşitleri ile ilgili başlıklar oluşturulduğu belirtilmektedir. Şehir gelirleri ile tarımsal alanlardan gelen gelirlerin ayrı başlıklar altında olduğu ifade edilmektedir. Tarım alanlarından gelen gelirlerin vakfa ait cibâyetler olduğu anlaşılmaktadır. Şehir gelirlerinin ise vakfa ait hamam, boyahane, dükkân, ev, değirmen, arazi, bağ ve bahçe gelirleri olduğu görülmektedir. 538.500 akçe gelirin kırsal bölgelerden 71.919 akçenin ise şehir gelirlerinden oluştuğu belirtilmektedir. Giderler olarak vakfin 175 personeline 188.520 akçe, mutfak harcamalarının da 430.320 akçe, tamir ve diğer harcamaların 31.790 akçe olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁰

1616 yılında vakfin gelir ve giderlerinde çok önemli bir değişiklik olmadığı ifade edilmektedir. Bu yıla ait harcama kaleminde bir önceki yıla göre önemli bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Mutfak harcamalarının önemli oranda azaldığı ve diğer harcamaların arttığı görülmektedir. Mutfak harcamalarından kesinti yapılarak 192.373 akçeye bazı inşaat malzemelerinin alındığı ve İstanbul'dan getirildiği belirtilmektedir. Vakfin çeşitli müesseseleri için büyük bir tamirat hazırlığında olduğu anlaşılmaktadır. Giderler arasında 24.000 akçelik kısmının da Haremeyn-i Şerif Vakfı olması sebebiyle Darüssade Ağası'na gönderildiği ifade edilmektedir. 1618'de vakfin gelirlerinde daha önceki döneme oranla şehir gelirlerindeki çok küçük bir azalmanın dışında bir değişikliğin olmadığı belirtilmektedir. Toplam harcamanın 452.828 akçe ve bunun 220.792 akçesinin mutfak harcamaları olduğu görülmektedir. Bu yıl önceki dönemde mütevellinin aldığı buğday ve pirinç borcu olarak 55.629 akçenin ödendiği ayrı bir kalemden zikredilmektedir.⁵¹¹

Vakfin 1619'daki muhasebe kayıtlarının yılın son 4 ayına ait olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu yıla ait tüm gelir ve giderler tespit edilememektedir. 1622

---

⁵¹⁰ Orbay, a.g.m., s. 443.

⁵¹¹ Orbay, a.g.m., s. 444.

yılında vakfın güncel gelirinin 531.722 akçe olduğu ifade edilmektedir. Bunun 479.833 akçesinin tarımsal bölgelerden kalanının ise vakfa ait diğer birimlerden geldiği belirtilmektedir. Harcamalar kısmında 24.000 akçenin Darüssade hazinesine gönderildiği ifade edilmektedir. 1629 yılına kadar muhasebe kayıtlarının mevcut olmadığı belirtilmektedir. 1629 yılında vakfın güncel gelirinin 388.758 akçe olduğu bunun önemli bir kısmını 346.000 akçeyle kırsal kesimden gelen gelirlerin oluşturduğu ifade edilmektedir. Diğer gelirler arasında hamamlardan yaklaşık 18.000 akçe, boyahane'den 10.000 akçe geldiği anlaşılmaktadır. Bu yıla ait harcama kalemleri arasında çarpıcı bilgiler yer almaktadır. Kayıtlarda mutfak harcamaları görülmemektedir. Bunun temel sebebinin 1625'te Trabzon'a yapılan Rus (Kazak) saldırıları sonucu imâretin mutfağının yanması neticesinde kapanmasının olduğu anlaşılmaktadır. Harcama kalemleri içerisinde vakıf personeline 114.960 akçe yemek ücreti ödendiği ifade edilmektedir. Bu yıl Darüssade hazinesine gönderilen akçenin 30.000 olduğu belirtilmektedir.⁵¹²

1634'te vakfın 341.339 akçe güncel gelire sahip olduğu görülmektedir. Maaşlar için 227.955 akçe ödendiği ve mutfak harcamalarının olmadığı belirtilmektedir. Vakıf çalışanlarına yemek ücretinin verilmeye devam edildiği ifade edilmektedir. 1635 ve 1636 yıllarında vakıf gelir ve giderlerinde önemli bir değişikliğin olmadığı bu yıllarda imâret mutfağının kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Mutfak harcamaları kısmında vakıf çalışanlarına yemek ücreti ödendiği belirtilmektedir. 1642 yılında vakfın güncel gelirlerinin 396.828 akçe olduğu görülmektedir. Bu tarihte vakıf çalışanlarına verilen yemek ücretinden başka 18.670 akçelik bir mutfak harcamasının da olduğu görülmektedir. İmâret mutfağının yavaş yavaş faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. 1643 tarihinde vakfın 388.895 akçelik güncel gelirinin olduğu ve çalışanlarına yemek ücreti ödenmediği belirtilmektedir. İmâret mutfağının faaliyete geçtiği mutfağa yapılan 132.340 akçelik gıda masrafından anlaşılmaktadır. Bu yıl daha önceki yılların aksine ilk kez vakıf bütçesinin 26.019 akçe açık verdiği ifade edilmektedir. 1644 tarihinde bir önceki yıla oranla vakfın gelirlerinde bir artış olduğu görülmektedir. Vakfın tüm gelirlerinin 570.846 akçe güncel gelirinin ise 415.157 akçe olduğu ifade edilmektedir. Bu yıl 187.120 akçe maaşlar için 141.626 akçe mutfak için harcama yapıldığı belirtilmektedir. Darüssade Hazinesine ise 48.000 akçenin gönderildiği görülmektedir. Bunun iki yıllık ücret olduğu anlaşılmaktadır. Bütçe açığının 8.733 akçe olduğu belirtilmektedir. 1646 yılında güncel gelir 432.798 akçedir. Daha önceki

---

⁵¹² Orbay, a.g.m., s. 445-446.

yıllardan devreden ve toplanamayan gelirlerin miktarı ise 179.074 akçedir. Bu yıl da vakfin 5.230 akçe bütçe açığı verdiği anlaşılmaktadır. 1644'ten beri bütçe açığı var olmakla birlikte gittikçe azaldığı görülmektedir.⁵¹³ Bu muhasebe kayıtları dikkate alındığında vakfin gelirlerinde 1615'ten 1646'ya kadar gittikçe azalma olduğu anlaşılmaktadır.

Hatuniye Vakfı'nın gelirleriyle ilgili verilen bu bilgilerden başka arşiv kaynaklarında muhtelif tarihlere ait vakfin gelirleriyle ilişkilendirilebilecek çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bunları dikkate alarak vakfin gelir kalemleriyle ilgili başlıklar oluşturulmuştur. Tarımsal gelirleri oluşturan cibâyetler, hamam gelirleri, arazi, bahçe, zemin mukataaları, boyahane ve değirmen gelirleri vakfin en önemli gelirlerini teşkil etmektedir.

2.2.32.1.1. Cibâyetler

Büyük vakıfların ayrı görevliler tarafından idare edilen kısımlarına Cibâyet denir. Vakıflara bağlı olan bu cibâyetlerin vergi gelirlerini tahsil eden görevlilerine de Câbi ya da Câbi-i Vakf denir.⁵¹⁴

Tahrir defterlerinde 16. yüzyılda İmâret-i Hatuniye Vakfına bağlı köyler ve buralardan tahsil edilen gelirler şu şekilde verilmiştir: Akçaabat nahiyesine bağlı 21 köyde 1655 hânedede (80 Müslüman 1575 Hristiyan) 1830 nefer ve 150.997 akçelik gelir mevcuttur. Yomra'da sadece Hoç köyünde 48 hane ve 18 baştineden mürekkebe bir gelir, Maçka nahiyesinde beş köyde 542 hane (40 müslüman, 502 hristiyan), 634 nefer ile 56.507 akçelik gelir, İmâret-i Hatuniye Vakfı'na aittir.⁵¹⁵

Hatuniye Vakfı'na bağlı köy, mahalle, mezra, yaylak gelirleriyle ilgili 1844 tarihli Trabzon Evkaf-ı Vakfiyesi Defteri'nde aşağıdaki bilgiler mevcuttur:

---

⁵¹³ Orbay, a.g.m., s. 446-449.

⁵¹⁴ Ali Himmet Berki, İstilah ve Tabirler, s. 9.

⁵¹⁵ Gökbilgin, a.g.m., s. 240

Tablo 2: Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfına ait, Vakf-ı Kebir Kazası Köyleri

Köy veya Mahalle İsmi	Statüsü	Gelir (Guruş)
Akhisar	Köy	480
Vacanoz	Köy	475
Kızılağaç	Köy	432,5
Şahmelik	Köy	300
Savaruksa	Köy	300
Akkise	Köy	280
Oğuz	Köy	267,5
Veroz	Köy	252,5
Şarlı	Köy	250
Kefli	Köy	250
Komantara	Köy	250
Odra	Köy	250
Yavabolu	Köy	220
İbsalda	Köy	212,5
Marina	Köy	207
İskefiye	Köy	200
Bendar	Köy	187,5
Keramiye	Köy	187,5
Makrinamoz	Köy	185
Petromine	Köy	180
Yoroz	Köy	177
Vardaliyoz	Köy	175
İspavli	Köy	175
Bodamlı	Köy	175
Halkandoz	Köy	175
Kereşon	Köy	170
Sebekiyuz	Köy	165
Salva	Köy	162,5
Kızılızüm	Köy	158,5
Kamune	Köy	155
Ağasa Makriyoz	Köy	155
Hoblu	Köy	150
Korkuran	Köy	150
Arvala	Köy	150
Roka	Köy	145
Levbe	Köy	142,5
Ellezli ma'Kamine ve Badbede	Köy	130
Cebla	Köy	125
Balaban	Köy	125
Canaviyoz	Köy	125
Lagot	Köy	120,5
Ca'ferli	Köy	112,5
Mirânlı	Köy	110
Feline	Köy	105

Tablo 2'nin Devamı

Köy veya Mahalle İsmi	Statüsü	Gelir (Guruş)
Hodala	Köy	103
Cera	Köy	100
Celâbi ma' Forca	Köy	96,5
Tırlâta, altmış dört tarafı	Köy	90
Yâhı	Köy	87,5
Savaruksa'nın Zoninde	Köy	87,5
Manakniyâ	Köy	78
Barhadlı	Köy	75
Adanoz, altmış dört tarafı	Köy	70,5
Hodlabayır	Köy	70
Rozlik ma' Cayşiye	Köy	70
Tırlâta, Bozuncı tarafı	Köy	70
Modode	Köy	65,5
Kadahor Kızılağaç	Mahalle	60
Mankanu	Köy	60
Horo Veraha	Köy	55,5
Hazer	Köy	52,5
Evenoz, Bozuncı tarafı	Köy	50
Aliboz	Köy	41
İsdil	Köy	37,5
Hodakalı	Köy	37,5
Komantra, altmış dört tarafı	Mahalle	37,5
Aksaklı	Köy	33,5
Kamune Aydınlı	Mahalle	20,5
Kıran	Mahalle	5,5
TOPLAM		10.568

Kaynak : VGM.d., nr. 651, s. 145-146.

Tablo 3: Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Akçaabat Kazası Köyleri

Köy veya Mahalle İsmi	Statüsü	Gelir (Guruş)
Metinkaniyâ	Köy	539,5
Cefera ve Maklence	Köy	404
Polathane Mahallatı	Mahalle	336,5
Cayerâ	Köy	292,5
Gozoysa	Köy	264,5
Mimera	Köy	166
Ahanda	Köy	151
Muhula	Köy	126,5
TOPLAM		2.282

Kaynak: VGM.d., nr. 651, s. 147.

Tablo 4: Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Akçakale Canibi Köyleri

Köy veya Mahalle İsmi	Statüsü	Gelir (Guruş)
Korebi	Köy	295
Mersin	Köy	255
Karciya	Köy	245
Gozari	Köy	183,5
Kokades	Köy	165
Şula	Köy	137,5
Hari	Köy	135
Vartara	Köy	125
Cavana	Köy	102,5
Lalank	Köy	100
Cahori	Köy	97,5
Zerâ	Köy	95
İspandam	Köy	85
Gotoz	Köy	25
TOPLAM		2046

Kaynak: VGM.d., nr. 651, s. 147.

Tablo 5: Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait Samaruksa Canibi Köyleri

Köy veya Mahalle İsmi	Statüsü	Gelir (Guruş)
Gozari	Köy	457
Livera	Köy	442
Samaruksa-i Kebir	Köy	347
Samaruksa-i Sagir	Köy	238,5
Hoç Kerasiye	Köy	184,5
Kurobi-i Kalemene	Köy	152
Zafanos	Köy	77,5
Hoç Pirulak	Köy	68,5
Anbela	Köy	36
Kosidiyuz, der ittısal-ı Livera	Mahalle	22,5
Kapuköy, der ittısal-ı Livera	Mahalle	10
İskobiye, der ittısal-ı Livera	Mahalle	5
TOPLAM		2043

Kaynak: VGM.d., nr. 651, s. 148.

Tablo 6: Vakfa Bağlı Diğer Birimlerin Gelirleri

İsmi	Statusü	Gelir (Guruş)
Terme ve Fatsa	Kaza	1500
Pazarsuyu ve Perşembe	Kaza	500
Yaylaklar (Maçka'da)	Mezra, Yaylak	152
İcareler		556
Diğer gelirler		1359
TOPLAM		4067

Kaynak : VGM.d., nr. 651, s. 148.

Tablo 7: Vakfa Bağlı İdari Birimlerin Toplam Gelirleri

İdari Birimler	Gelir (Guruş)	%'lik Oranı
Vakf-ı Kebir	10568	% 50,30
Akçaabat	2282	% 10,86
Akçakale	2046	% 9,74
Samaruksa	2043	% 9,72
Diğer Gelirler	4067	% 19,36
TOPLAM	21006	% 100,00

Kaynak : VGM.d., nr. 651, s. 149.

Gelirleri İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait cibâyetlerle ilgili muhtelif tarihlere ait çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlarda bazı tarihlere ait cibâyetlerin yıllık gelirleri mevcuttur.

2.2.32.1.1.1. Gümüşkadim Cibâyeti

Gelirleri vakfa ait olan cibâyetlerden birisi Amasya'ya bağlı Gümüşkadim cibâyetidir. Cibâyetle ilgili H. 969 (M. 1562) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıtta Ömer Bey'in 968 Rebiülevvelinin 13. gününden 3 yılsonuna kadar 86.000 akçeye Gümüşkadim cibâyeti mukataasını günlük 5 akçe ücretle câbi olduğu ifade edilmiştir. Aynı kazadan Sefer b. Esseyid İbrahim adlı sipahi, iltizamın 6.000 akçe fazlasıyla mal zararına kefil göstererek kendisine verilmesini talep etmiştir. Vakıf mütevellisinin Sefer adlı sipahi ile ilgili bir araştırma yaptırması neticesinde, Sefer'in zalim birisi olduğu şer'e ve kanuna aykırı olarak vakıf köylüsüne zulüm ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Gümüş kadısı tarafından

da b Sefer’le ilgili benzer bilgiler bildirilince mütevellinin Gümüşkadim’e gittiği ve ehl-i vukuftan ve reayadan sipahi Sefer’le ilgili faydalı bir malumat alamayınca Sefer’in iltizamını kabul etmediği ifade edilmiştir.⁵¹⁶ Bu kayıt gerçekten de çok çarpıcı bilgiler ihtiva etmektedir. Vakfa bağlı cibâyetlerin iltizama verilirken ya da sonradan daha fazla ücretle talip olanlarla ilgili vakıf mütevellilerinin ciddi bir araştırma yaptıkları anlaşılmaktadır. Özellikle reyanın korunmaya çalışıldığı ve vakfın gelirlerini sekteye uğratabilecek kişilere cibâyetin verilmediği görülmektedir.

2.2.32.1.1.2. Pazarsuyu Cibâyeti

İmâret-i Hatuniye Vakfı’na bağlı cibâyetlerden birisi de Pazarsuyu cibâyetidir. Cibâyet bugünkü Giresun iline bağlı Bulancak kazasındadır. Bu cibâyetle ilgili olarak bir kayda rastlanmıştır. H. Şaban 962 (M. Nisan 1562) tarihli sicil kaydına göre Liyu veledi Keraki, Hatuniye vakfindan olan Pazarsuyu cibâyeti câbisi Cafer b. Abdullah’ı dava etmiştir. Liyu, İstanbul’dan gemiyle gelirken Câbi Cafer’in kendisine ait olan 2 çukasını ve 3 zira Samardin çukasını alarak kendisine zarar verdiğini ifade etmiştir. Cafer ise Liyu’nun gemisini Vona iskelesi limanına getirip mallarını boşaltıp başka bir gemiye koyduğunu ve bu nedenle yarım gümrük ödemesi gerektiği cevabını vermiş ve o da Liyu’dan davacı olduğunu belirtmiştir. Liyu, Vona limanının asıl iskele olmadığını ve yarım gümrüğün de kanuni olmadığını ifade ederek şimdiye kadar böyle bir durumun söz konusu olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Cafer’den iddiası için delil talep edilmesi üzerine Ali Reis b. Ramazan ve Hızır b. İshak, Vona limanına gelip malı bir gemiden başka bir gemiye koyup gidenden yarım gümrük alındığını ve gemiden dışarı çıkarıp köyde satışa çıkarandan eskiden beri yarım gümrük vergisinin alındığını ifade etmişlerdir. Bu durumun eskiden beri adet ve kanun olduğu belirtilmiştir.⁵¹⁷ Cibâyetle ilgili yeterli kayıt olmadığı için vakfa ne kadar gelir getirdiğine dair bilgi mevcut değildir.

2.2.32.1.1.3. Bayramlı Cibâyeti

Cibâyet Ordu iline bağlı Çarşamba kazasındadır. Cibâyetle ilgili olarak H. 23 Ramazan 973 (M. 13 Nisan 1566) tarihli bir kayda göre, câbi Ramazan Ağa b. Süleyman

---

⁵¹⁶ T.Ş.S. 1817, 69/4.

⁵¹⁷ T.Ş.S. 1817, 110/3.

mahkemede, cibâyete bağlı Boztepe vakıf köyünden Seydi b. Mustafa ve kardeşi Süleyman'ın kendi tahvillerinden olan mahsullerini tamamen aldığını beyan etmiştir.⁵¹⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterleri'nde Bayramlu cibâyetiyle ilgili H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli bir kayda rastlanmıştır. Bu kayıta Bayramlu cibâyeti gelirleri gösterilmektedir. Cibâyete bağlı Akyazı, Bucak, Pazarsuyu ve Güre deresi yerlerinin çeltik mahsulatı ve diğer köylerle birlikte Alahnas, Saçlı köylerinin çift resmi, caba, bennak, mal-ı makud, abd-i itk, yave, kaçgun, beytü'l mal, tapuy-u zemin vergileri, iskele gümrüğü, Ordu ihtisap pazarı, Bulancak ve Pazar-ı cedid mukataaları Kara Şaban ve Mustafa'nın uhdesinde olduğu belirtilmiştir.⁵¹⁹

2.2.32.1.1.4. Akçaabat Cibâyeti

Vakfa gelir getiren önemli cibâyetlerden birisi Akçaabat cibâyetidir. Trabzon Şeriye Sicilleri'nde Akçaabat cibâyetine ait H. 12 Şaban 972 (M. 15 Mart 1565) tarihli kayda göre Akçaabat câbisi İsmail Ağa b. Murad mahkemede Cafer Ağa'yı dava etmiştir. Cafer Ağa'nın İstanbul'a giderek emr-i şerifle kendi cibâyeti de dâhil olmak üzere cibâyetleri dört cibâyette biriktirdiğini ve mukataanın 1.000 flori artırıldığı ifade edilmiştir. Cafer Ağa, dört cibâyeti resmiyette birleştirdiğini ancak İsmail Ağa'nın cibâyetinin eskiden olduğu gibi onun üzerinde kaldığını ve kendisinden herhangi bir alacak talep etmediğini, eğer bu söylediklerine aykırı bir hareketi olursa mahkemenin kabul etmemesini talep etmiştir. İsmail Ağa'nın bu durumu tastik ettiği belirtilmiştir.⁵²⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasniflerinden Maliyeden Müdevver Defterlerinde H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli belgede Akçaabat cibâyeti gelirleri yer almaktadır. Cibâyete bağlı Yavebolu, Hodala, Kirasun, Karziya, Marine, Kordil, Yoros ve Mersin mukataaları, ispenç, rüsum-ı örfiyye, beytü'l mal, abd-i itk, yave, kaçgun, rüsum-ı tapuy-ı zemin, keten gümrüğü, iskele, mahi (balık) vergilerinin Kerasi'nin uhdesinde olduğu belirtilmiştir.⁵²¹

---

⁵¹⁸ T.Ş.S. 1819, 64/5.

⁵¹⁹ BOA, MAD, nr. 15996, s. 4.

⁵²⁰ T.Ş.S. 1818, 59/1.

⁵²¹ BOA, MAD, nr. 15996, s. 5.

H. 1053 Recep Evaili'ne (M. Eylül 1643) ait bir kayıta Hatuniye vakfına ait Akçaabat cibâyetinde önceden câbi olan Kara naib denilen Muslihiddin Halife, Kılıda köy halkını Kethüda Resul, Hasan ve Süleyman huzurunda mahkemede dava ederek, reayanın ziraat yaptığı yerlerin vakıf toprağı olduğunu, bu yerleri kesimle işlediklerini ve senede 150 guruş ürünü vakfa verirlerken câbisi olduğunda reayanın 79 guruş verdiğini ifade etmiş ve kalanını talep etmiştir. Köy halkı eskiden aşar-ı şerriyyeleri karşılığında vakfa 5000 akçe verdiklerini buna karşılık da 100 guruşu câbiye verdiklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Kethüda Resul, Hasan ve Süleyman'a vakfa ait mahsulün 100 guruştan fazla olup olmadığına yemin teklif edildiğinde onlar da yemin edip vakfa zulüm etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda câbi Muslihiddin Halife'ye yemin teklif edilmiş, Muslihiddin Halife de reayadan 79 guruştan fazla almadığına yemin edince kalan 21 guruşun köy halkından alınmasına karar verilmiştir.⁵²²

Akçaabat cibâyetiyle ilgili bir başka kayıt da cibâyete bağlı bazı köylerdeki vergilerin toplanması ile ilgilidir. H. 1054 Muharrem Evaili (M. Mart 1644) tarihli kayda göre Akçaabat câbisi olan Osman Beşe b. Kurd mahkemede Hacı Mehmet Ağa'yı dava ederek Akçaabat'ta câbisi olduğu Vaconos ve Erniyan köylerinin vergilerinin toplanması işini Hacı Mehmed'e sipariş ederek kendi yerine vekil tayin ettiğini ve 3 seneden 1 senenin öşür ve vergilerini ondan aldığını geri kalan 2 senenin vergilerinin ise Hacı Mehmet'te kaldığını belirterek talep etmiştir. Mehmet Ağa, köylerin öşür ve vergilerini Osman Beşeye verdiğini ve aralarında tartışma yaşandığını, aracılar vasıtasıyla 100 adet riyali guruşa sulh ettiklerini, elinde önceki Trabzon kadısı Mevlana Mustafa Efendi'nin verdiği hüccet olduğunu belirtmiştir. Osman Beşe hüccete rağmen aldığını inkâr edince Osman Çelebi b. Yahya Beşe ve Hacı Ahmet Beşe b. Mustafa köylerin öşür ve vergilerinin toplandığını Osman Beşe ile Mehmet Ağa arasında tartışmalar olduğunu aracılar vasıtasıyla Mehmet Ağa'nın 100 guruşu Osman Beşeye verip sulh yaptıklarına şahitlik ettiler. Bunun üzerine Osman Beşe şikâyetinden men edilmiştir.⁵²³

Akçaabat cibâyetiyle ilgili bir diğer kayıt câbi tayini ile ilgilidir. Merkezden gönderilen H. 1054 Muharrem (M. Mart 1644) tarihli kayda göre Hatuniye vakfi cibâyetlerinden Akçaabat cibâyeti mukataası önceden 120 bin akçeyken 1054 Muharremi

---

⁵²² T.Ş.S. 1830, 30/8.

⁵²³ T.Ş.S. 1830, 62/4.

başlangıcı dâhil olarak senesini 120 bin akçeye Mehmet Ağa'nın kefaletiyle Hacı Ahmet'e iltizam edilmiştir. Hacı Ahmet'ten 400 adet gurus kira ve 32 bin akçe peşin alınıp kalan 88 bin akçenin aydan aya ödenmesi şartı konuldu. Bu durumun vakfa ve reayaya faydalı olması temennisiyle iltizam hissesine ortak olarak Hacı Ahmed'e vesika verildiği belirtilmiştir.⁵²⁴

H. Rebiyülevvel 1060 (M. Mart 1650) tarihli bir kayıt da Akçaabat cibâyeti mukataasının verilişi ile ilgilidir. Kayda göre cibâyetin senesi 1060 Mart'ından itibaren sene sonuna kadar 120 bin akçeye Mustafa'ya verilmiş ve şart olarak da iltizamın aydan aya vakfa teslim edilmesi belirlenmiştir. Mal zararına Sadi Çelebi ve İmam Şaban Efendi'nin kefil olduğu belirtildikten sonra kendisine vesika verildiği ifade edilmiştir.⁵²⁵

Cibâyetin vakfa getirdiği gelir konusunda kesin olarak bir bilgi verememekle birlikte bu kayıtlar en azından 1640'lı yıllarda cibâyetin yıllık 140.000 akçe gelire sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 1650'lerde ise cibâyetin gelirlerinde azalma olduğu ve yıllık 120.000 akçeye düştüğü görülmektedir.

2.2.32.1.1.5. Pulathane Cibâyeti

Vakfın cibâyetlerinden birisi de Akçaabat'a bağlı Pulathane cibâyetidir. Cibâyetle ilgili H. 9 Rebiyülahir 969 (M. 17 Aralık 1561) tarihli bir kayda göre Atina kazasından Mustafa B. Ali mahkemede Pulathane köyünden Rüstem b. Yusuf'un gemisinde Varna'dan gelirken yolda vefat ettiğini, gemide olan muhallefatını Pulathane köyü câbisi İbrahim'in beytül mal diyerek vakıf için aldığını ifade etmiştir. Rüstem b. Yusuf'un muhallefatının Atina kazasında olan zevcesi Hüsniye bt. İskender ile Ayşe ve Fatıma adlı kız kardeşleri ve Kamer ve Şahin adlı erkek kardeşlerine intikal ettiğini ve talep ettiğini belirtmiştir. Atina kadı naibi Mevlana Mehmed b. Mustafa, Mustafa b. Yusuf ve Süleyman b. İskender'in de bu yönde şahitlik etmeleriyle muhallefatın Rüstme b. Yusuf'un varislerine verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵²⁶

---

⁵²⁴ T.Ş.S. 1830, 91/6.

⁵²⁵ T.Ş.S. 1831, 87/8.

⁵²⁶ T.Ş.S. 1817, 103/7.

H. 10 Receb 1037 (M. 16 Mart 1628) tarihli bir başka kayıt Pulathane cibâyetine câbi tayini ile ilgilidir. Kayıtta Hatuniye vakfına bağlı Pulathane mukataasının daha önce 1036 Cemaziyelevveli'nin 22'sinden sene sonuna kadar 38 bin akçeye Zülfikar câbi tasarrufunda olduğu ve bu senenin mahsulünün vakfa teslim edildiği belirtilerek 1037 Receb'inden sonra cibâyetin yeni talibi olmadığı ve reayanın memnun olması hasebiyle Zülfikar câbi üzerinde kalması uygun görülmüştür. Zülfikar câbinin günlük 5 akçe cibâyet ücreti olarak cibâyet gelirini eksiksiz bir şekilde aydan aya vakfa vermesi şartıyla kendisine vesika verildiği ifade edildi.⁵²⁷

H. 1 Ramazan 1041 (M. 22 Mart 1632) tarihli bir başka kayıt da Pulathane cibâyeti mukataasının Zülfikâr câbiye verilmesiyle ilgilidir. H. 1038 senesi Pulathane cibâyetinin Zülfikar câbi uhdesinde olduğu ve 38 bin akçeyi deftere kaydedip vakfa verdiği belirtildikten sonra 1039 senesi Recebi'nin 26. Günü olan Mart başlangıcından itibaren Zülfikar câbiye rakip ve başka talip olmayınca 38 bin akçeye yine kendisine verildiği ifade edilmiştir. 5 akçe günlük ücreti ve cibâyetin gelirinin aydan aya vakfa verilmesi ve yetecek miktarda mal kefalet göstermesi şartıyla kendisine kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir.⁵²⁸

H. 8 Rebiyülevvel 1059 (M. 22 Mart 1649) tarihli bir kayıt da vakfa bağlı mukataalardan Pulathane cibâyetine câbi tayini ile ilgilidir. Kayda göre Pulathane cibâyetinin 1059 Safer'inin 27. günü Mart başlangıcından sene sonuna kadar 42 bin cedid akçe hesabı üzere Derviş Beşe b. Ali Çelebi'ye verildiği ifade edilmiştir. Derviş Beşenin 42 bin akçeyi aydan aya vakfa teslim etmesi şartıyla iltizamın verildiği ifade edilmiştir.⁵²⁹

H. 25 Şevval 1059 (M. 1 Kasım 1649) tarihli bir diğer kayda göre Trabzon İskelesi ve çevresi mukataasına emin olan Mehmed Ağa, Hatuniye vakfından Pulathane câbisi Davud huzurunda mahkemede, Çatani köyünden Simyon oğlu tacir Benayut'un şimdiye kadar getirdiği malların gümrüğünü iskele eminlerinin almış olduğunu ifade ederek câbi Davud'un tacir Benayut'un getirdiği çadır ve diğer malların gümrüğünün vakfa ait olduğunu söyleyerek müdahale ettiğini ve durumun araştırılmasını talep etmiştir. Kendisine sorulduğunda câbi Davud şimdiye kadar Benayut'un getirdiği malların

---

⁵²⁷ T.Ş.S. 1825, 54/6.

⁵²⁸ T.Ş.S. 1827, 98/5.

⁵²⁹ T.Ş.S. 1831, 87/7.

gümrüğünü vakıf adına câbilerin aldığını iskele eminlerinin almadığını söylemiştir. İskele emininden bu konuyla ilgili delil istenince Mehmed Ağa b. Hüseyin Çavuş, Mustafa Ağa b. Ömer Çavuş ve Veli Çelebi b. Hızır Bey, iskele emini Mehmed Ağa'nın iddiasının doğru olduğuna şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme eskiden olduğu gibi gümrüğü emin olanların almasına karar vermiş ve câbiye bu hususta tembih edildiği belirtilmiştir.⁵³⁰ Eldeki kayıtlardan cibâyetin 1628 ve 1632 yıllarında 38.000 akçe 1649 yılında ise 42.000 akçe vakfa gelir getirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda cibâyetin gelirlerinde bir artış olduğu görülmektedir.

2.2.32.1.1.6. Hoşoğlan Cibâyeti

XVI. yüzyılın sonlarına ait Maliyeden Müdevver defterlerinden birinde H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli belgede, Hoşoğlan cibâyeti gelirleri yer almaktadır. Cibâyete bağlı Hoşoğlan, Mesariya Müslim Bey, Mesariya Ali Çelebi, Ulasi, Mamad, Holomana, Civere, Sera, Asor köyleri, ispenç, rüsum-ı örfiyye, beytü'l mal, abd-i itk, yave, kaçgun, rüsum-ı tapuy-ı zemin, keten gümrüğü gelirlerinin Osman'ın uhdesinde olduğu ifadeleri bulunmaktadır.⁵³¹

Hoşoğlan cibâyetiyle ilgili H. Rebiyülevvel 972 (M. Ekim 1564) tarihli bir kayıta Hoşoğlan câbisi Ahmed b. Abdullah, Mesariya Ali Çelebi vakıf köyünden olup ölen Poroti veledi Beraşkëve'nin zevcesi Elena bt. Kastalyu'yu mahkemeye getirtip vakıf köyünde işlettikleri asmalı bağ mülkünün öşrünü eskiden beri verirken 3 yıldır vermediklerini söyleyerek dava etmiştir. Elena mahkemedeki beyanatında önceden öşrü vakfa verdiklerini 3 yıldır Zaim Ali Bey'in burasının kendi tımarı olduğunu söyleyerek öşrü aldığını ifade etmiştir. Câbi Ahmet'in gösterdiği yeni kanunnameye bakıldığında bazı yerlerde ihmal olduğu ve asmadan hasıl olan hububat vergisini dahi bir başka sipahinin aldığı görülmüştür. Bunun üzerine bahsedilen mülklerin öşrünün eskiden olduğu gibi vakıf için alınmasına mahkeme tarafından karar verilmiştir.⁵³²

H. Safer 1053 (M. Nisan 1643) tarihli bir kayda göre Hoşoğlan câbisi Mehmed Çelebi mahkemede Yakup Ağa b. Cafer huzurunda cibâyete bağlı Hoşoğlan değirmenleri

⁵³⁰ T.Ş.S. 1831, 28/11.

⁵³¹ BOA, MAD, nr. 15996, s. 3.

⁵³² T.Ş.S. 1818, 91/3.

yakınında yer alan 40 yıldan beri boş kaldığını ispat ettiği boz toprağı ve ceviz ağacının işletim hakkını Yakup Ağa'ya bıraktığını, karşılığında 15 guruş alarak işletmesi için temessük verdiğini ifade etmiştir.⁵³³

Hoşoğlan cibâyetiyle ilgili H. 1054 Muharrem (M. Mart 1644) tarihli bir kayıt da câbi tayini ile ilgilidir. Buna göre Hatuniye vakfı mukataalarından Hoşoğlan cibâyeti mukataasının senesi bundan önce 40.000 akçeye Mehmed Çelebi'deyken 1054 Muharrem'inin 2. Gününde Mart başlangıcından itibaren senesini 40.000 akçeye Osman Beşeye verilmiştir. Müezziz Mustafa'nın kefaletiyle ve 40.000 akçeyi aydan aya vakfa ödemesi şartıyla kendisine vesika verildiğı beyan edilmiştir.⁵³⁴

H. Zilhicce 1058 (M. Aralık 1649) tarihli bir kayıt da Hoşoğlan cibâyetine tayin edilen câbiyle ilgili bir fermana göre Hatuniye vakfına ait Hoşoğlan cibâyetine Darüssaadet Ağası evkaf nazırı İbrahim Ağa'nın arzıyla ölen câbi Mehmet yerine oğlu Mustafa, 1058 Zilkade ayının son gününden sene sonuna kadar günlük 7 akçeyle câbi olarak tayin edildiğı belirtilmiştir. Ücretini vakıf mahsulünden alması ve kendisine kimsenin mani olmaması için berat verildiğı ifade edilmiştir.⁵³⁵

Hoşoğlan cibâyeti ile ilgili bir başka kayıt H. 28 Safer 1059 (M. 13 Mart 1649) tarihine aittir. Kayıtta Hatuniye mukataalarından olan Hoşoğlan cibâyetinin 1058 senesinde Mustafa tarafından işletildiğı belirtilmiştir. 1059 senesi mukataasının da 1059 Safer'inin 28. Mart başından sene sonuna kadar 38 bin akçeye Mustafa'ya verildiğı, onun da aydan aya vakfa 3150 akçe vermek üzere iltizamı kabul ettiğı ifade edilmiştir. Yeni câbinin gerekli kefil bulmasından sonra kendisine tezkere verildiğı belirtilmiştir.⁵³⁶ Eldeki kayıtlara göre 1644 yılında senelik 40.000 akçe olan cibâyet gelirinin azalarak 1649'da 38.000 akçeye düştüğü görülmektedir.

---

⁵³³ T.Ş.S. 1830, 39/8.

⁵³⁴ T.Ş.S. 1830, 91/5.

⁵³⁵ T.Ş.S. 1831, 81/8.

⁵³⁶ T.Ş.S. 1831, 82/5.

2.2.32.1.1.7. Samaruksa Cibâyeti

Hatuniye vakfına bağlı önemli cibâyetlerden biri de Samaruksa cibâyetidir. H. 5 Recep 969 (M. 11 Mart 1562) tarihli kayıt Samaruksa-i Kebir köyünün mukataasıyla ilgilidir. Kayıtta Falkozlu Lefter b. Beraşkeva, köy halkından Hristodol b. Yuri'yi dava ederek önceden köyün mahsulünün bir kısmını 3 yıl mukataa ile aldığını ve Hristodol'un babasının köyün kethüdası olduğu için köyden tahsil ettiği mahsül akçesinden zimmetinde 1000 akçe alacağı kaldığını ve muhallefâtından talep ettiğini beyan etmiştir. Hristodol mahkemede babasının sağlığında bütün makbuzlarını eksiksiz olarak Lefter'e verdiğini ve haklaştıklarını ifade etmiştir. Liyu b. Save ve Kaluri b. Vasıl'ın da Hristodol lehine mahkemede şahitlik etmeleri üzerine Hristodol'un beraatine karar verilmiştir.⁵³⁷

H. 4 Şaban 969 (M. P Nisan 1562) tarihine ait bir kayıt cibâyete câbi tayini ile ilgilidir. Hatuniye vakfı mütevellisi mahkemede mutemed adamı İskenderle tezkere gönderip 968 Cemaziyelahirinin 14'ü olan Mart başlangıcında Samaruksa cibâyetini ona iltizam ettiğini belirtmiştir. İskender'in evkaftan topladığı akçenin hesabı görüldüğünde defter gereğince zimmetinde 2.250 akçe olduğu ve bunun 1.050 akçesi hizmeti mukabelesinde vazifesine hesap olunmuş kalan 1.200 akçeye ise kefil olduğu beyan edilmiştir.⁵³⁸

Samaruksa cibâyeti ile ilgili H. Receb evaili 1029 (M. Haziran 1629) tarihli bir başka kayıta Hatuniye mütevellisi İbrahim Ağa mahkemede 1028 senesine ait Samaruksa cibâyeti mahsulâtının tamamını câbisi İsmail'den aldığını ve zimmetinde alacağı kalmadığını belirtmiştir.⁵³⁹ Ayrıca müteveli İbrahim Ağa, İsmail Ağa zimmetinde bargir bahasından olan 3520 akçeyi vakıf için aldığını beyan etmiştir.⁵⁴⁰ Yine dava esnasında müteveli İbrahim Ağa mahkemede Samaruksa câbisi İsmail Ağa huzurunda Samaruksa cibâyetinin 1059 senesi mahsulünden 6.700 akçe nakit aldığını ve borcu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴¹ Tekrar görülen dava esnasında İsmail Ağa mahkemede müteveli İbrahim Ağa

---

⁵³⁷ T.Ş.S. 1817, 59/1.

⁵³⁸ T.Ş.S. 1817, 110/1.

⁵³⁹ T.Ş.S. 1821, 34/1.

⁵⁴⁰ Aynı defter, 34/2.

⁵⁴¹ Aynı defter, 34/3.

huzurunda, İbrahim Ağanın aldığı 6.700 akçe borcu ödemesi halinde Samaruksa câbiliğinden feragat edeceğini beyan etmiştir.⁵⁴²

Cibâyetle ilgili H. Cemaziyelahir Evaili 1030 (M. Nisan 1621) tarihli bir kayıta Samaruksa câbisi Ali câbi b. Mustafa'nın mahkemede Samaruksa'ya bağlı yerlerde 3 senelik tahvili 147.000 akçe olan iltizamın kendinde olduğunu, bir senelik hisse olan 57.000 akçeyi vakfa teslim ettiğini ancak tamamen zararda olduğunu bunun yanında bazı köylerde de halkın zarar ettiğini ve cibâyeti bıraktığını belirtmiştir. Başkasının görevlendirilmesi istendiğinde herhangi bir talip olmayınca “ayan-ı vilayete” haber verildiğinde Hacı İshak Beşe ve oğlu Mustafa iltizamı kabul ettiği belirtilmiştir. 1030 Rebiyülahiri'nin 17. Günü olan Mart başlangıcından 3 sene sonuna kadar tahvili 126.000 akçeye verildiği ifade edilmiştir. Senelik akçeden peşin olarak 31000 akçenin vakfa ödendiği beyan edilmiştir. Cibâyeti alan kişiler cibâyete bir başkasının talip olması halinde ödedikleri peşin ücretin kendilerine geri ödenmesi konusunda mütevellî İbrahim Ağa tarafından imzalı ve mühürlü temessük talep etmişlerdir. Bunun üzerine mahkemeden bu konuda kendilerine hüccet verildiği belirtilmiştir.⁵⁴³

Cibâyetle ilgili bir başka kayıt H. Şaban Evail (M. Mart 1632) tarihine aittir. Kayda göre Hatuniye vakfına bağlı Samaruksa cibâyetinin 1040 senesine ait mukataasının 42.000 akçe ve Ali uhdesinde olduğu ifade edilmiştir. Ali câbinin bu akçeyi vakfa teslim ettiği ifade edilerek 1041 senesinin mukataasının da kendisine verildiği belirtilmiştir. Câbinin mal zararına karşı kefil göstermesiyle birlikte günlük 5 akçe vazife ücretini alması ve mukataa gelirini aydan aya vakfa teslim etmesi gerektiği beyan edilmiştir.⁵⁴⁴

H. Ramazan 1042 (M. Mart 1633) tarihli kayıta Samaruksa cibâyetinin gelirleri ve nerelerden temin edildiği yer almaktadır. Samaruksa-i kebir ve sagir, Hoc-ı kebir ve sagir, rüsum-ı örfiye, beytü'l mal, mal-ı ayn, mal-ı nukud, abd-i atik, yave, kaçgun, resm-i tapu-yı zemin, gümrük-i ketan, gayr-i bervechi serbest, resm-i yaylak mescid-i Osman Bey, mültezim Ali câbi zimmetinde olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁵

---

⁵⁴² Aynı defter, 34/4.

⁵⁴³ T.Ş.S. 1821, 91/2.

⁵⁴⁴ T.Ş.S. 1824, 35/2.

⁵⁴⁵ T.Ş.S. 1824, 75/7.

Samaruksa cibâyeti ile ilgili başka bir kayıt câbi tayini ve cibâyet geliri ile ilgilidir. H. Ramazan Evail 1042 (M. Mart 1633) tarihli kayda göre Samaruksa cibâyetinin 1041 senesi mukataasının Ali câbi üzerinde olduğu yıllık 42.000 akçelik geliri vakfa teslim ettiği ifade edilmiştir. 1042 yılı cibâyetinin Ramazan'ın birinci günü Mart başlangıcından sene sonuna kadar yine 42.000 akçeye (guruş hesabı olarak 420 guruş) Ali câbiye verildiği belirtilmiştir. Mahkemede Ali câbinin bu işin üstesinden gelmeye kadir olduğu, reayaya ve vakfa faydalı olduğu ifade edildikten sonra kendisine vesika verildiği zikredilmiştir.⁵⁴⁶

Cibâyetle ilgili bir diğer kayıt H. Ramazan 1044 (M. Mart 1635) tarihine aittir. Kayda göre Samaruksa cibâyetinin mukataasının 1043 senesinin 42000 akçeye Ali Çelebi uhdesinde olduğu 1044 senesinin de sene sonuna kadar yine 42000 akçeye Ali Çelebi'ye verildiği ifade edilmiştir. Mal zararına karşı kefil gösterildiği ve 42000 akçenin aydan aya vakfa ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁴⁷

Merkezden gönderilen H. Muharrem 1053 (M. Mart 1643) tarihli bir hüküm de câbi tayini ile alâkalıdır. Kayıtta Samaruksa cibâyetine ait 1051 yılının mukataasının Mahmud câbide olduğu, 1052 yılına ait cibâyet mukataasının ise Mart başından sene sonuna kadar 40000 akçeye, geliri aydan aya vakfa vermesi şartıyla, Ali câbiye verildiği ifade edilmiştir.⁵⁴⁸

H. Rebiyülevvel 1059 (M. Mart 1649) tarihli bir kayıt da Samaruksa cibâyetine câbi tayini ile ilgilidir. Kayda göre cibâyetin mukataasının senesi daha önce 40000 akçeye Mustafa'dayken 1059 senesi Mart başından sene sonuna kadar 40000 akçeye Ali Çelebi uhdesine verildiği ifade edilmiştir. Mukataanın aydan aya vakfa verilmesi ve mal zararına Abdurrahman Ağa'nın kefil olmasıyla Ali Çelebi'ye vesika verildiği belirtilmiştir.⁵⁴⁹

Samaruksa cibâyetine câbi tayini ile ilgili bir başka kayıt da H. Rebiyülevvel 1060 (M. Mart 1650) tarihine aittir. Kayıtta cibâyetin mukataasının senesinin daha önce 40000 akçeye Ali Câbi'de olduğu 1060 senesi Mart'ından itibaren ise iltizamı 40000 akçeye

---

⁵⁴⁶ T.Ş.S. 1824, 75/8.

⁵⁴⁷ T.Ş.S. 1828, 151/2.

⁵⁴⁸ T.Ş.S. 1830, 5/4.

⁵⁴⁹ T.Ş.S. 1831, 82/4.

Davud Çelebi'nin aldığı ifade edilmiştir. Mal zararına kifayet edecek kefil gösterdikten sonra Davud Çelebi'nin cibâyet gelirini aydan aya vakfa vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵⁰

Samaruksa cibâyeti ile ilgili olan kayıtlar dikkate alındığında cibâyetin gelirlerinin 1621 tarihinde yıllık 57.000 akçe olduğu ancak câbinin zarar ettiği ve görevini bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle cibâyete bu ücret üzerinden kimsenin talip olmadığı cibâyet gelirlerinin de yıllık 42.000 akçeye düşürüldüğü görülmektedir. Eldeki kayıtlara göre en azından 1635 tarihine kadar cibâyet gelirlerinin bu düzeyde sabit kaldığı düşünülmektedir. 1643 tarihinde ise cibâyet gelirlerinin yıllık 40.000 akçe olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla 2000 akçelik bir azalma tespit edilmiştir. 1650 tarihine kadar da cibâyet gelirlerinin sabit kaldığı anlaşılmaktadır.

Kayıtlardan cibâyete yapılan câbi tayinleri ile ilgili bir takım bilgilere ulaşmak mümkündür. Cibâyete yapılan câbi tayinlerinde dikkat çeken hususlardan biri Ali adlı câbinin uzun yıllar bu görevi sürdürmesidir. Kayıtlardan câbi Ali'nin 1621'den 1644'e kadar aralıklarla bu görevi sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bir kayıтта Ali'nin reyaya ve vakfa faydalı olduğunun belirtilmesi câbilik vazifesini uzun süre sürdürmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

2.2.32.1.1.8. Terme Cibâyeti

Samsun iline bağlı Terme kazası Hatuniye Vakfı'na ait cibâyetlerden birisidir. Cibâyet gelirleri Maliyeden Müdevver Defterlerinde H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli belgede şu şekilde sıralanmaktadır: Emir Hasanlı, Emirdoğan Akça, Şahabeddin ve Gürköy köyleriyle birlikte Fatsaya bağlı Kurfanyu ve Kocalu köylerinin, rüsum-ı çift, caba, bennak vergileri, beytü'l mal, abd-i itk, yave, kaçgun, rüsum-ı tapuy-ı zemin, iskele gümrük vergisi, ihtisab-ı bazar, sabuncuhane ve çeltikhane vergileri. Bu cibâyet gelirlerinin Mahmud ve Ali uhdesinde olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵¹

---

⁵⁵⁰ T.Ş.S. 1831, 87/2.

⁵⁵¹ BOA, MAD, nr. 15996, s. 4.

2.2.32.1.1.9. Karum Cibâyeti

Amasya'ya bağlı olan ve Hatuniye Vakfı'na ait bu cibâyetin gelirleri Maliyeden Müdevver Defterlerinde H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli belgede şu şekilde belirtilmiştir: Karum-ı köhne köyü, Gümüşhacıköy kazasına bağlı Burakhacı köyü, Amasya kazasına bağlı Gürköy'ün, rüsum-ı çift, caba, bennak vergileri, beytü'l mal, abd-i itk, yave, kaçgun, rüsum-ı tapuy-ı zemin, sabuncuhane, resm-i muallak, rem-i küvvaraha ve gayrisi vergileri. Bu cibâyet gelirlerinin Cafer ve Ramazan uhdesinde olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵²

2.2.32.1.1.10. Samsun Cibâyeti

Samsun cibâyeti ile ilgili olarak Maliyeden Müdevver Defterlerinde H. 26 Cemaziyelevvel 1000 (M. 10 Mart 1592) tarihli belgede Samsun kazası sabuncuhane mukataasının Bayram adlı kişinin uhdesinde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çeltik mahsulünden bu seneye dair vakfa herhangi bir nesnenin gelmediği belirtilmiştir.⁵⁵³

2.2.32.1.2. Hamamlar

İmâret-i Hatuniye Vakfı'na gelir getiren kaynaklardan birisi de hamamlardır. Vakfın hamamlarıyla ilgili Maliyeden Müdevver Defterlerinde H. 26 Cemaziyelahir 1000 (M. 9 Nisan 1592) tarihli belgede şu bilgiler verilmektedir: Vakfa bağlı hamam-ı cedidin hamamcı Mahmud, hamam-ı atikin ise hamamcı Hayreddin uhdesinde olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁴ Bu iki hamamdan başka kayıtlarda "imâret hamamı" adıyla bir hamamın ismi zikredilmektedir.

2.2.32.1.2.1. İmâret Hamamı

İmâret Hamamıyla ilgili olarak iki adet kayda rastlanmıştır. Bunlardan H. Safer 1029 (M. Ocak/Şubat 1620) tarihli kayda göre Hacı Ali b. Mustafa mahkemede vakfa bağlı

---

⁵⁵² BOA, MAD, nr. 15996, s. 4.

⁵⁵³ BOA, MAD, nr. 15996, s. 4.

⁵⁵⁴ BOA, MAD, nr. 15996, s. 1.

İmâret hamamının tahvilinin (üç yıllık) 60.000 akçeye Piri Çelebi üzerindeyken tahviline 500 akçe daha verip kabul edeceğini beyan etmiştir.⁵⁵⁵

H. Muharrem 1030 (M. Kasım/Aralık 1620) tarihli kayıt vakfa ait hamamın işletilmesindeki problemle ilgilidir. Kayda göre vakfın mütevellisi Süleyman b. Abdullah mahkemede vakfın hamamını üç yıllığına 62.000 akçeye kiralayan Pir Mehmed Çelebi b. Mahmud'un hamamı işletmeyerek boş bıraktığını ve vakfa zarar verdiğini ifade etmiştir. Hamamın kira ücretinde 12.000 akçelik bir indirim yapılarak 1030 Muharrem ayı başından üç yıllığına yine Pir Mehmed Çelebi'ye kiralandığı belirtilmiştir.⁵⁵⁶

İmâret Hamamıyla ilgili bir başka kayıt H. Rebiülevvel 1029 (M. Şubat/Mart 1620) tarihlidir. Kayda göre hamamcı Piri Çelebi b. Mehmed mahkemede Dersaadet Yeniçerilerinden Derviş Beşe b. Hamza Beşe'nin hamam için 64 yük tomruk getirdiğini karşılığında 160 akçesini kendisine teslim ettiğini geri kalanın kendi zimmetinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁷

2.2.32.1.2.2. Yeni Hamam

Vakfın önemli bir gelir kaynağı olan yeni hamamın 1615'te 21.461 akçe, 1616'da 21.666 akçe, 1629'da 6780 akçe yıllık geliri vardır.⁵⁵⁸ Hamamla ilgili Trabzon mahkeme kayıtlarına yansıyan üç dava mevcuttur. H. Recep 1030 (M. Mayıs/Haziran 1621) tarihli kayda göre vakıf mütevellisi İbrahim Ağa mahkemede Yeni Hamam'ın 7 Recep 1030 tarihinden itibaren yıllığı 10333 akçeye üç yıllığına toplam 40.000 akçeye hamamcı Abdullah b. Hamza'ya verildiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁹

H. 20 Safer 1031 (M. 4 Ocak 1622) tarihli kayda göre vakfın hamamcısı Abdullah hamamın üç yıllığına 40.000 akçe iltizamla kendisindeyken hamamın etrafında ve mahallede taun olduğunu ve hamama kimsenin gelmediğini beyan ederek tomruk bahasından ve diğerlerinden 40-50 akçelik zararı olduğunu söyleyerek hamamı işletmekten vazgeçtiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine suk-i sultanî'de duyuru yapıldığı ancak hamama

⁵⁵⁵ T.Ş.S. 1821, 8/10.

⁵⁵⁶ T.Ş.S. 1821, 64/8.

⁵⁵⁷ T.Ş.S. 1821, 34/5.

⁵⁵⁸ Orbay, a.g.m., s. 443-445.

⁵⁵⁹ T.Ş.S. 1821, 99/8.

kimsenin talip olmadığı belirtilmiştir. Sonra vakıf tarafından bir kişinin hamamı işletmesi için tayin edildiği ancak onun da tahammülü olmadığı görülünce ve hamamın boş kalmasının da vakfa zarar vereceği düşüncesiyle 1031 yılı Safer başından üç yılsonuna kadar tahvili 30000 akçeye yine Abdullah'a iltizam edildiği ifade edilmiştir.⁵⁶⁰

Yeni Hamamla ilgili bir diğer kayıt H. Safer 1039 (M. Eylül/Ekim 1629) tarihli kayda göre Dersaadet yeniçerilerinden Ali mahkemede hamam-ı cedidin Mehmed uhdesinde yıllığı 7200 akçe kirada iken 800 akçe fazla vererek yıllığını 8000 akçeye iltizam ettiğini ifade etmiştir.⁵⁶¹

Yeni Hamamla ilgili kayıtlarda dikkat çeken bir husus hamamın gelirlerinin mütemadiyen azaldığıdır. Bunda zaman zaman şehirde meydana gelen taun hastalığı sebebiyle halkın şehirden uzaklaşması sonucu hamamın zarar etmesi en büyük etken gibi gözükmektedir. Diğer taraftan hamamcıların işletmekten kaçınması ve bu iş için başka taliplerin olmaması da rekabeti azalttığından vakıf hamam kirasında indirim gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Hamamın gelirini tümüyle kaybetmektense daha düşük bir kira ücreti talep ederek vakfın zararını en aza indirmek amaçlanmıştır diyebiliriz.

2.2.32.1.2.3. Çifte Hamam

Vakfa gelir getiren önemli kaynaklardan birisi de Çifte Hamam'dır. Hamamın yıllık geliri 1615 yılında 14.444, 1616'da 13.633, 1629'da 11.083 akçedir.⁵⁶² Hamamla ilgili H. Safer 1057 (M. Mart/Nisan 1647) tarihli bir kayıta vakıf mütevellisi Pir Mehmed Çelebi'nin mahkemede Çifte Hamam'ı 1057 Safer başlangıcından sene sonuna kadar ayda 800 akçe ile Ömer'e kiraladığını belirtilmiştir.⁵⁶³ Hamamın bu tarihte yılda 9.600 akçe gelir getirdiği anlaşılmaktadır.

H. 8 Rebiülahir 1060 (M. 10 Nisan 1650) tarihli bir kayda göre Çifte Hamam mukataasının daha önce senesi 9.600 akçeyle Ömer Çelebi'deyken İbrahim adlı kişinin

---

⁵⁶⁰ T.Ş.S. 1822, 8/6.

⁵⁶¹ T.Ş.S. 1826, 58/1.

⁵⁶² Orbay, a.g.m., s. 443-445.

⁵⁶³ T.Ş.S. 1831, 32/2.

senesini 10.800 akçe iltizam ile kabul ettiği aydan aya 900 akçeyi vakfa vereceği belirtilmiştir. Sene sonuna kadar hamamın İbrahim uhdesinde olacağı ifade edilmiştir.⁵⁶⁴

Çifte Hamam'la ilgili H. Zilkade 1060 (M. Ekim/Kasım 1650) tarihli başka bir kayda göre hamamın kirası 1100 akçe ile 1060 Zilkade başından sene sonuna kadar Ahmed'e kiralandığı belirtilmiştir.⁵⁶⁵ Hamamın 17. Yüzyıl başlarında yıllık gelirinin yüzyılın ortalarına doğru mütemadiyen azaldığı görülmektedir. Bunda şehirde sık sık meydana gelen veba salgınlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 1650'li yıllarda hamam gelirlerinde yeniden bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.32.1.2.4. İstanbul Bayezid Camisi Yanındaki Hamam

Hatuniye İmâreti Vakfı'nın İstanbul'da Bayezid'de de bir hamamının olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sultan Bayezid Camii yanındaki yeni hamamın mukataasının senede 75.000 akçe olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁶

İstanbul'daki hamamla ilgili kayıtlarda bir adet belgeye rastlanmıştır. Kayıt, hamamın tamiri ile ilgilidir. H. Ramazan 1042 Evaili (M. Mart 1633) tarihli kayda göre Hatuniye vakfının İstanbul'da mevcut akarına Dersaadet bevvalarından Hüseyin Bey b. Abdullah'ın mütevellî olduğu ifade edilmiştir. Mütevellî mahkemede hamamın suyolu, kazan ve külhanı'nın tamire ihtiyacı olduğunu gerekli incelemenin yapılarak vakıf malından tamiri için izin verilmesini talep etmiştir. Mahkemeden Mevlana Ali Efendi ve hassa mimarlarından Ali Çelebi b. Halil ve diğer bazı kişiler ile gidilip incelendiğinde mütevellînin arz ettiği gibi hamamın tamir edilmesi gerektiğinin ifade etmişlerdir.⁵⁶⁷

2.2.32.1.3. Değirmenler

Hatuniye Vakfı'na gelir sağlayan kaynaklardan birisi de değirmenlerdir. Mevcut bilgilere göre Hatuniye Vakfı'nın Değirmendere mevkinde 6 adet değirmeni olduğu anlaşılmaktadır. H. Safer 1037 (M. Ekim/Kasım 1627) tarihli kayda göre bu

⁵⁶⁴ T.Ş.S. 1831, 87/9.

⁵⁶⁵ T.Ş.S. 1831, 56/12.

⁵⁶⁶ Gökbilgin, a.g.m., s. 238.

⁵⁶⁷ BOA, İE.EV, nr. 145., s.1.

değirmenlerden 4 adetinin tamire ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Değirmenlere Rıdvan ve Lefter adlı kişilerin yıllık 7500 akçe iltizamla talip oldukları ve değirmen taşlarını tamir ederek 1038 Cemaziyelevvel'in ilk gününden 1039 Receb ayına kadar işletecekleri belirtilmiştir.⁵⁶⁸

2.2.32.1.4. Boyahane

Vakfa gelir getiren kaynaklardan birisi de boyahanedir. 1518 tarihli kayıtları ihtiva eden 1 numaralı Tımar Zeamet Tevcih Defteri'nde sonradan eklendiği anlaşılan Muharrem 928 (Aralık 1521) tarihli bir kayıta boyahane mukataasının (7000 akçe) eskiden İmâret-i Hatuniye'ye vakf olduğu ve bunun geri alınarak sancak beyi gelirlerine ilave edildiği görülmektedir.⁵⁶⁹ Ancak boyahane gelirinin sonradan tekrar Hatuniye Vakfı'na verildiği Trabzon Şeriyeh Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Boyahane'nin vakıf muhasebe kayıtlarında 1615 yılında yıllık 11.963 akçe, 1629'da 10.000 akçe gelir getirdiği ifade edilmektedir. Bu muhasebe kayıtlarında vakfın Samsun'da da bir boyahanenin olduğu ve yıllık 1500 akçe gelir getirdiği belirtilmektedir.⁵⁷⁰ Trabzon'daki boyahaneyle ilgili birisi boyahaneye verilen zarar, diğeri de kira artışı olmak üzere mahkemeye yansıyan iki adet kayda rastlanmıştır. H. Şevval 1030 (M. Ağustos/Eylül 1621) tarihli kayıt, boyahaneye hariçten verilen zararın mahkemeye taşınmasıyla ilgilidir. Kayda göre vakıf mütevellisi İbrahim Ağa Aşağı Hisar Mahallesi'ndeki vakfa ait boyahanenin üst katının odalarından Mehmed Beşe adlı kişinin boyahanenin duvarını delip 4 kapı açarak kendi mülküne dâhil ettiğini ayrıca boyahane üzerindeki kemere de zarar verdiğini (üzerine kilim sererek) beyan etmiştir. Müteveli ayrıca daha önce boyahaneye zarar vermemesi için etrafına barınak yapıldığını Mehmed Beşe'nin mahkeme tarafından uyarıldığını ifade etmesine karşın mevcut faaliyetlerine devam ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme tarafından oluşturulan heyetin yaptığı incelemelerde vakıf mütevellisinin ifade ettiği gibi bir durum olduğu tespit edilince Mehmet Beşe'ye açtığı kapıları kapatması ve boyahaneye zarar vermemesi konusunda uyarıldığı ifade edilmiştir.⁵⁷¹

---

⁵⁶⁸ T.Ş.S. 1825, 101/3.

⁵⁶⁹ Bostan, a.g.e., s. 397.

⁵⁷⁰ Orbay, a.g.m., s. 443, 445.

⁵⁷¹ T.Ş.S. 1821, 106/2.

Boyahaneyle ilgili diğerk bir kayıt kira artışı ile ilgilidir. H. 1037 Recep ortası (M. Mart 1628) tarihi kayda göre merkezden gönderilen bir hükümdede vakfın Aşağı Hisar'daki sabghane (boyahane) sinin senede 9.000 akçeyle Arusi ve Neçezar adlı zimmilerde olduğu ve Karakaş adlı zimminin senesi 10.000 akçeye iltizam etmek istediğı ifade edilmiştir. Arusi ve Neçezar adlı zimmilerin de 10.000 akçe vermeleri üzerine onların uhdesinde kalmasına karar verildiğı görölmektedir.⁵⁷²

2.2.32.1.5. Arazi, Bağ, Bina ve Zemin Kiraları

Trabzon Şeriye Sicilleri'ndeki muhtelif kayıtlarda Hatuniye Vakfı'na ait bir kısım arazi, bağ, bina ve zemin kiralarının da olduğu tespit edilmiştir.

H. Rebiülevvel 1027 (M. Şubat/Mart 1618) tarihli bir kayıta Tekfur Çayırı mahallesinde bir bina için Murtaza b. Abdullah'ın vakfa ayda 20 akçe kira ödediğı anlaşılmaktadır.⁵⁷³

Vakıf mütevellisi Mustafa Bey vakfın Yomraya bağlı Hoc köyünde bir kıt'a çayırının olduğunu ifade ederek Feridun b. Abdullah'ın çayırı kullandığını ama kira ödemediğini belirtmiştir. Yapılan inceleme neticesinde Feridun çayırı kullanmaktan men edilmiştir. Kayıt H. Zilhicce 1041 (M. Haziran/ Temmuz 1632) tarihlidir.⁵⁷⁴ Çayırın on yıldır kullanıldığı belirtilirken vakfa ne kadar kira ödendiğine dair bilgiye rastlanmamıştır.

Aynı tarihli bir başka kayıta vakfın Kovata köyünde Bali Mandıra denilen yerde bir arazisinin olduğu, Murtaza Çelebi'nin ziraat yaptığı ve vakfa senede 20 akçe kira ödediğı tespit edilmiştir.⁵⁷⁵

H. 1042 Receb sonu (M. 10 Şubat 1633) tarihli bir kayıta vakfın Tekfur Çayırı Mahallesinde üç bölmeli bir evden senede 2 akçe kira aldığı görölmektedir. Hacı Mustafa

---

⁵⁷² T.Ş.S. 1825, 99/6.

⁵⁷³ T.Ş.S. 1820, 30/1.

⁵⁷⁴ T.Ş.S. 1824, 19/3.

⁵⁷⁵ T.Ş.S. 1824, 33/5.

b. Halil'in vakfa yılda 2 akçe kirayı ödemeleri şartıyla evi avlusuyla beraber 15 guruşa Abdullah b. Hızır ve eşi Emine bt. Abdullah'a sattığı belirtilmiştir.⁵⁷⁶

Bir başka kayıta Ahmed Çelebi b. Hasan mahkemede Hatuniye Vakfı'na ayda 4 akçe kira ödeyerek işlettiği iki adet dükkânı İbrahim Beşe'ye 34 adet riyalı guruşa sattığını beyan etmiştir. İbrahim Beşe'nin vakfa ayda 5 akçe kira ödeyeceği belirtilmiştir. Kayıt H. Zilkade 1042 (M. Mayıs/Haziran 1633) tarihine aittir.⁵⁷⁷ Dükkânların sınırları belirtilmekle birlikte nerede olduğu ve hangi amaçla kullanıldığı tespit edilememiştir.

H. 12 Receb 1045 (M. 22 Aralık 1635) tarihli bir kayıta Habbaz Kurd b. Süleyman mahkemede Hatuniye Vakfı'na senede 12 akçe kira ödeyerek oturduğu Tekfur çayırı mahallesindeki evini bahçesindeki ağaçlarıyla birlikte Laçın'e 2040 akçeye sattığını ifade etmiştir.⁵⁷⁸

Tekfurçayırı mahallesinden Zahide bt. Kurd mahkemede aynı mahallede Hatuniye Vakfına senede 8 akçe kira ödediği evini ve bir kıt'a bahçesini Mevlana Mehmed Efendi'ye 4000 akçeye sattığını ifade etmiştir. Kayıt H. Safer 1036 (M. Ekim/Kasım 1626) tarihine aittir.⁵⁷⁹

H. Receb 1040 (M. Şubat/Mart 1631) tarihli bir kayıta Mustafa Çelebi b. Mehmet mahkemede Gele (sığır, keçi) pazarında Hatuniye Vakfına ayda 14 akçe kira ödediği iki adet buğday mahzenini Osman Çelebi b. Yahya Beşe'ye 250 adet guruşa sattığını ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Vakfın Bayburt kasabasında da bir bahçeden yıllık 40 akçe kira aldığı H. Rebiülevvel 1053 (M. Mayıs/Haziran 1643) tarihli kayıttan anlaşılmaktadır. Kayda göre Mehmed b. Abdullah Çavuş ve kızkardeşi Rukiyye Hatun mahkemede Bayburt'ta olan bir bahçe (içindeki asma ağaçları, meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla) ev yerleri ve çayırılığıyla

---

⁵⁷⁶ T.Ş.S. 1824, 47/8.

⁵⁷⁷ T.Ş.S. 1824, 72/6.

⁵⁷⁸ T.Ş.S. 1824, 73/7.

⁵⁷⁹ T.Ş.S. 1825, 58/5.

⁵⁸⁰ T.Ş.S. 1827, 26/1.

birlikte 262,5 guruşa Çavuşzade Ali'ye sattıklarını ifade etmişlerdir. Çavuşzade Ali'nin yıllık 40 akçe kirayı vakfa vermeye devam edeceği belirtilmiştir.⁵⁸¹

2.2.32.2. Vakfın Binaları

2.2.32.2.1. Hatuniye Camii

Cami, Yavuz Sultan Selim zamanında annesi Gülbahar Hatun adına 1514 tarihinde yaptırılmıştır. Trabzonlu Âşık Mehmed, Menâzırü'l Avâlim adlı eserinde cami ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "...ve canib-i garbisinde dört camiden evvel Cami-i Hatuniye'dir ki selatin-i Osmaniye'den Fatihü'l Arab ve ve'l Acem Sultan Selim Han-ı evvel -tabe serâhu-Trabzon Sancağında müterakkıb-ı emr-i saltanat iken vâlîde-i mükerremeleri Trabzon'da fevt olmağın sûr-ı Tarabzon'un cânib-i garbîsinde hâric-i Bâb-a Zağnos'da defn olunup meşhedi kurbunda rassas puşide yek-pâre kubbe ile bir câmi-i güzîn ve ahcârının bir saffi siyâh ve bir saffi sefid seng ile bir minâre-i mevzune ve bî-kârîn bina olunmuşdur. Ol 'asrun şu'arasından biri bu camii târihinde tariheş er bi-hâhî beytu'l-ibâdet âmed (sene 920) mısrasında beytu'l-ibâdet lafzın bulmuşdur ve biri dahi itmâmı binasına fe-temmet=sene 920 lafzını bulmuşdur.⁵⁸²

Cami hakkında Evliya Çelebi de benzer bilgileri verir: "Bunu Süleyman Han-ı evvelin (Selim Han olmalı) valide-i mükerremeleri bina etmişlerdir. Rûşen bir camidir. Gayet metin bir duruşu vardır. Hattâ Polita Pazarı namıyla ma'ruf kasaba da bu câminin evkafındandır. Başka nice ma'mur vakf köyleri de vardır. Yek-pâre kubbe-i mînâsı içre her gece nice kandiller yakılır. Kapı ve duvarının bir sıra taşları siyah ve mücellâdır. Bir sıra beyaz ve parlak taşlarla binâ olunmuşdur. Bu caminin tamamlanmasına "fe-temmet" lafzı tarih vaki olmuştur. Sene, 920.⁵⁸³

Cami ile ilgili Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sında da bilgi mevcuttur. "Cami-i Hatuniyye ki Selim Han validesi anda fevt olmağın sûrun batı yönünde Zağnos Kapısı dışında defnedilip mezarı yanında bir cami-i güzîn binâ olunmuşdur. Bir medrese ve darü'z ziyafe ve bir matbah ve bir fırın ve misafirler için ıstabl (ahır) ve fukara ve talebe-i ulûma

⁵⁸¹ T.Ş.S. 1830, 37/4.

⁵⁸² Âşık Mehmed, a.g.e., C. 2, s. 28b.

⁵⁸³ Evliya Çelebi, a.g.e., C. 2, s. 87.

tan yeri ağardıktan sonra ve öğleden sonra olmak üzere belirli yemekleri vardır. Ve sıbyân için bir mektep ve anlara yemek ve vazife (tahsis) ettirmiştir”.⁵⁸⁴

Gülbahar Hatun Camisi'nin bütün ihtiyaçlarının vakıf gelirlerinden karşılandığı görülmektedir. Cami görevlilerinin ücretleri ve cami için yapılan tamiratlar vakıf mahsulünden alınmak kaydıyla gerçekleştirilmiştir. Bunlarla ilgili olarak Trabzon Şeriye Sicilleri'nde çeşitli kayıtlar mevcuttur.

H. Cemaziyevvel 1042 (M. Kasım 1632) tarihli merkezden gönderilen bir beratta Trabzon kadısı Mevlana Abdalbaki'nin arzı üzerine Hatuniye Cami-i şerifine günlük 3 akçe ücretle Ebubekir devir-hân⁵⁸⁵ olarak tayin edildiği belirtilmiştir. Verilen beratta Ebubekir'in ücretini Gülbahar Hatun vakfı mahsulünden aylık olarak mütevelliden alması istenmiştir.⁵⁸⁶ Görevin başlama tarihi 1042 Cemaziyevveli'nin ilk günü olarak verilirken görev süresi hakkında bilgi verilmemiştir.

H. 9 Ramazan 1039 (M. 22 Nisan 1630) tarihli merkezden gönderilen bir hükümde kendi isteğiyle sirac (kandilci) vazifesini bırakan Mehmed yerine Hatuniye vakfı mütevellisi Hüseyin'in arzıyla Mustafa tayin edilmiştir. Verilen beratta 1039 Ramazan'ının 7. Gününden itibaren günlük 2 akçeyle görevlendirildiği ücretini aylık olarak vakıf gelirinden alması ifade edilmiştir.⁵⁸⁷ Kandilcinin ne kadar süre ile görevlendirildiği belirtilmemiştir. H. 22 Şaban 1054 (M. 24 Ekim 1644) tarihli kayıt da Gülbahar Hatun Camisinde görevlendirilen kandilci ile ilgilidir. Merkezden gönderilen hükme göre vefat eden kandilci yerine Sunullah adlı kişi 14 Şaban 1053 tarihinden itibaren günlük 2 akçeyle görevlendirilmiştir. Verilen beratta ücretini mütevelliden vakıf gelirlerinden alması belirtilmiştir.⁵⁸⁸

Trabzon Şeriye Sicilleri'nde Gülbahar Hatun Camisi'nin tamiratına ilişkin kayıtlara da rastlanmıştır. H. 15 Rebiülevvel 1041 (M. 11 Ekim 1631) tarihli bir kayıтта merkeze

⁵⁸⁴ Kâtip Çelebi, Cihannüma, s. 430.

⁵⁸⁵ Vâkıfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazından önce Mülk ya da başka bir sûre okuyan kişi. Bkz. Ali Himmət Berki, İstılah ve Tâbirler, s. 12.

⁵⁸⁶ TŞS, 1824, 76/2.

⁵⁸⁷ TŞS., 1827, 87/6.

⁵⁸⁸ TŞS., 1830, 86/4.

gönderilen bir mektupta Rus (Kazak) saldırısında⁵⁸⁹ Gülbahar Hatun Camisi'nin yandığı ve harap olduğu bu nedenle tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tamir için 245 bin akçeye⁵⁹⁰ ihtiyaç olduğu bilirkişiler tarafından belirtilmiştir. Merkezden gönderilen cevabî yazıda Trabzon kadısı ve ayan-ı vilayet'in gereğini yerine getirmesi istenirken eğer vakfın müsaadesi yoksa tahminî iki yıllık taam bahasından (yemek bedelinden) vakfın harabe yerlerinin tamir edilmesi istenmiştir.⁵⁹¹

14 Zilhicce 1060 (M. 8 Aralık 1650) tarihli bir kayıta Gülbahar Hatun Camisi kapısının üzerindeki kubbesinin harabe olmaya başladığı ifade edilerek tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Trabzon Valisi Mehmet Paşa ve ehl-i vukuf kişilerin incelemeleri neticesinde tamirat yapılmasına karar verilmiş ve bu tamirat için vakıf mütevellisine gerekli husus belirtilmiştir. Müteveli İbrahim'in vakıf malının zimmetinde olmadığını belirtmesi üzerine tamiratın yapılması için vakfa bağlı Akçaabat cibâyetinden 200 guruş, Mesariya cibâyetinden 40 guruş, Hoc cibâyetinden 50 guruş ve Pulathane cibâyetinden 100 guruşun alınarak müteveliye toplam 390 guruş verildiği ifade edilmiştir.⁵⁹²

2.2.32.2.2. Hatuniye Medresesi

Gülbahar Hatun Camisinin kuzey tarafında yer alan medrese, muhtemelen caminin inşa tarihinde ya da kısa bir süre sonra yapılmıştır. Hatuniye medresesi günümüze ulaşmadığı için mimari yapısı hakkında da fazla bilgi yoktur. Goloğlu, medresenin yapılış tarihi olarak 1514'ü verir.⁵⁹³ Hatuniye medresesi ile ilgili olarak Aşık Mehmed'in eserinde şu ifadeler yer alır: "... Caminin önündeki avlunun kuzey yönünde ve batı tarafında yüksek hücreleri (odalar) olan büyük bir medrese bina olup bu medresede ilim tahsil eden öğrencilerin Hatuniye vakfından belirli ücretleri vardır."⁵⁹⁴ Evliya Çelebi'de de medrese ilgili bilgi bulunmaktadır. "...Gülbahar Hatun Camii hareminin dört çevresinde yüksek hücreler (odalar) ile süslenmiş bir ilim evi vardır. Hocasına ve öğrencisine aydan aya vakıf

⁵⁸⁹ TŞS., 1827, 70/18. Başka bir kayıta Trabzon'a yapılan saldırının 1625 tarihinde olduğu belirtilmiştir.

⁵⁹⁰ Bu paradan yanan medrese ve imâret-i amme'ye de harcama yapılacağı belirtilmiştir.

⁵⁹¹ TŞS., 1824, 35/6.

⁵⁹² Vakıf cibâyetlerinden toplanan 390 guruşla cami kubbesi ile birlikte medresenin minareleri, dershanesi, anbarı, aşhanesi, fırını, mektebi, suyuolları ve değirmenin de tamir edileceği belirtilmiştir. Bkz. TŞS., 1831, 55/2.

⁵⁹³ Goloğlu, a.g.e., s. 41.

⁵⁹⁴ Aşık Mehmed, a.g.e., C. 2, s. 28b.

tarafından belirli bir ücret, lahmiyye (et) ve şemiyye (mum) ücreti verilir.”⁵⁹⁵ Medrese, paye bakımından altmışlı medreseler arasında yer alır.⁵⁹⁶ Öğrenci odaları kubbelerle örtülü olup bu odaların önünde ahşap bir revak vardı. Medrese, cami ile aynı eksen üzerindeydi. Nitekim medresenin cami ile aynı eksen üzerinde olması klâsik Osmanlı külliyelerinin özelliklerindedir.⁵⁹⁷ Medrese odalarında 4-5 olmak üzere toplam 140-150 öğrencinin kaldığı tahmin edilmektedir.⁵⁹⁸ Medresede ilim tahsil eden öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının vakıf tarafından karşılandığı bilinmektedir.⁵⁹⁹

Hatuniye medresesi ile ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri’nde çeşitli kayıtlara rastlanmıştır. Bu kayıtlar genelde yapılan Rus (Kazak) saldırıları sonucunda medresede meydana gelen yangınla oluşan tahribatın giderilmesi ve tamirine yönelik kayıtlardır.

H. 15 Rebiülevvel 1041 (M. 11 Ekim 1631) tarihli bir kayıтта merkeze gönderilen bir mektupta Rus (Kazak) saldırısında Hatuniye İmâreti’nin önemli bir kısmının yandığı ifade edilmiştir. Tamir için ne kadar akçeye ihtiyaç duyulduğu konusunda bir araştırma yapmak üzere Hatuniye Medresesi müderrisi Mevlana Ahmet Efendi ve ehl-i vukuf mimarlar görevlendirilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde 15 adet medrese hücrelerinin üstünün tamiri için 50 bin akçeye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁰

Aynı defterin müteakip kayıtlarında da Medresenin odalarının ve dershanesinin tavanındaki kurşun örtünün yandığı bir kısmının aktığı ifade edilerek 1400 vukıyyelik kurşunun da mütevellî Mehmet Ağa tarafından koruma altına alındığı belirtilmiştir.⁶⁰¹

Medrese ile ilgili bir başka tamir kaydı da H. 14 Zihicce 1060 (M. 8 Aralık 1650) tarihine aittir. Bu kayıтта Hatuniye Cami-i Şerifi ile imâretinin birçok unsurunun harabe

⁵⁹⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., C. 1-2, s. 456.

⁵⁹⁶ Osmanlı medreseleri, öğrenim durumuna ve temel eğitim şekline göre bazı gruplara ayrılmaktadır. Yirmili, otuzlu, kırklı, ellili ve altmışlı medreseler gibi her birinin ders programı derece derece ağırlaşıyordu. Buna göre Hatuniye Medresesi paye bakımından son dereceye kadar ulaşabilmiştir. Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1976., s. 500-502.

⁵⁹⁷ Haşim Karpuz, “Trabzon’da Yok Olan Türk Devri Eserleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 12, İstanbul, 1983, s. 99

⁵⁹⁸ Hüseyin Albayrak, **Trabzon İmâret (Hatuniyye) Külliyesi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 62.

⁵⁹⁹ Orbay, a.g.m., s. 44.

⁶⁰⁰ TŞS, 1827, 70/18.

⁶⁰¹ TŞS, 1827, 78/4.

olmaya başladığı ve tamire ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Bunlar arasında Hatuniye medresesinin minareleri ve dershanesinin olduğu, Trabzon Valisi Mehmet Paşa'nın da bizzat inceleme yaptığı ve tamir edilmesi gerektiğini ifade etmesiyle vakıf mütevellisi İbrahim'e tamirat yapılması için izin verildiğinde vakıf malının zimmetinde olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hatuniye vakfına bağlı Akçaabat cibâyetinden 200 guruş, Mesariya cibâyetinden 40 guruş, Hoc cibâyetinden 50 guruş ve Polatane cibâyetinden 100 guruş tahsilatı olduğu ifade edilerek toplam 390 guruşu alıp tamiri için müteveli İbrahim'e yetki verilmiştir.⁶⁰²

2.2.32.2.3. Hatuniye Darü'l Kurrası

Kaynaklarda Hatuniye Medresesi'nin yanında Gülbahar Hatun Vakfı'na bağlı bir Darü'l Kurra olduğu da anlaşılmaktadır. Aşık Mehmed, "...Caminin batı tarafında yetim ve fakir çocuklar için yapılmış Kur'an eğitimi veren bir okul olduğunu, günde iki kez öğrencilere belirli yemek verildiğini"⁶⁰³ ifade etmektedir.

2.2.32.2.4. Trabzon Bedesteni

İnsanlar arasında eşya değişimi şeklinde başladığı düşünülen ticari faaliyetlerin gelişimi, insanlığın ortaya çıkışına kadar götürülebilir. Ticaret, sosyal organizasyonlar ve üretimin gelişmesine paralel olarak gelişmiştir. Ticari faaliyetlerin göçebe toplumlarda da yer aldığı bilinmekle birlikte, en gelişmiş ticaret şekillerinin yerleşik toplumlarda olabileceği aşikârdır. Tüketimin arttığı ve farklılaştığı yerleşik ortamlarda ticaret daha fazla gelişebilir. Bu bağlamda ticarî binaların büyük çoğunluğu şehirlerde inşa edilmişlerdir.

Yerleşik Türkler arasında en erken ticarî faaliyetlerin Orta Asya'da başladığı, buralarda dükkânlar ve pazarlar kurulduğu bilinmektedir. Türklerin İslâmiyet'i kabulü ve Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerin farklı kültür çevrelerinde olmasıyla Türklerin değişik medeniyetlerle olan ilişkileri oldukça canlanmıştır. Anadolu'da Selçuklu yerleşmesinin başlamasıyla birlikte, Selçuklu kayıtlarından ve vakfiyelerinden anlaşılacağı üzere özellikle 13. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ticari alanda büyük bir canlanma

⁶⁰² Bu 390 guruşun medreseyle birlikte imâretin tamire muhtaç diğer kısımlarına da harcanacağı belirtildi. TŞS, 1831, 55/2.

⁶⁰³ Aşık Mehmed, a.g.e., C. 2, s. 28b.

görülmüş hanlar, kervansaraylar, bedestenler ve çarşılar inşa edilmeye başlanmıştır.⁶⁰⁴ Bu dönemlerde şehirlerde Ahi organizasyonunun da gelişmesine paralel olarak ticari binaların ve merkezlerin sayısı artmaya başlamış, aynı zamanda yöneticiler, devlet adamları ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği binalar yapmak suretiyle vakıf müesseselerine gelir temin etme yoluna gitmişlerdir.⁶⁰⁵

Anadolu şehirleri bu şekilde yavaş yavaş bir Türk karakteri almaya başlayınca onların ticari faaliyetlerini yürüttükleri mimari eserler de Türk karakteristiği ile inşa edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan en tipik Türk binası bedestendir. Bedesten, Türklere özgü olan bir ticaret binası olup “bezzazistan” veya “bezistandan” geldiği ileri sürülmüştür. “Bezzaz”, Arapça’da bez satan manasına gelir. Bez ise elbise, bez veya silah, kılıç anlamında kullanılmaktadır.⁶⁰⁶

Anadolu Selçuklu Devleti’nin sonlarına doğru inşa edilen bedestenler, beylikler döneminde biraz daha gelişirken Osmanlı döneminde hem sayı olarak hem de karakteristik açıdan ilerleme göstermişlerdir. Bedesten başlangıçta ahşap olarak yapılan mütevazı gözlerden ibaret dükkânların arasında, yani şehrin alışveriş merkezinde kâgir kütleleriyle yükselen belirgin bir yapıydı. Böylece bedesten, Türk şehirciliğinde ticaret bölgesinin çekirdeğini teşkil ediyor, bütün alışveriş onun etrafında cereyan ediyordu. Çok hafif, ahşaptan ve pratik olarak kurulabilen malzemenin inşa edilen dükkân dizilerinin etrafını sarması, bazen bunların arasında ticaret hanlarının da yapılması ile bedesten şehrin en canlı ticaret bölgesinin merkezi olmaktadır.⁶⁰⁷ Anadolu şehirlerindeki ticari hayatın merkezi olan bedestenler aynı zamanda milletlerarası ticaretle de ilişkisi olan müesseselerdi. Osmanlı Devleti’nde sadece çok önemli şehirlerde bedestenler olduğu görülmektedir. Osmanlı kaynaklarında bedesten her zaman bir şehrin en önemli müessesesi olarak dikkate

---

⁶⁰⁴ Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri’nin oluşturduğu Türk-İslâm medeniyeti ve bu medeniyetin öğeleri hakkında malumat için bkz. Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996, s. 342-345, 358-384.

⁶⁰⁵ Ahilik ve Ahi organizasyonlarının Türk İslâm medeniyeti içerisindeki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şeker, **Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

⁶⁰⁶ Semavi Eyice, “Bedesten”, **DİA**, İstanbul, 1992., s. 302-303.

⁶⁰⁷ Kenan İnan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Ticari Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 100.

alınmıştır. Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde Osmanlı şehirlerini “bedestenli şehirler” ve “bedesteni olmayan şehirler” olarak iki kısma ayırmıştır.⁶⁰⁸

Büyük ticaret merkezleri ve iyi güvenliği bulunan depolar olarak özel ihtiyaçları karşılamak üzere inşa edilmiş olan bedestenler, Osmanlı mimarisinin tarihi gelişiminde çok önemli ve eşsiz bir yer tutmaktadır. En eski bedestenler Orhan Bey ve Yıldırım Bayezid zamanında Bursa’da inşa edilmiş olanlardır.⁶⁰⁹ Mimari açıdan bedestenlerin kâgir ve sağlam yapılar olması, ahşap dükkânların yangınlarda yok olması ve yağmalara karşı muhafazalı olması ticaret erbabı için tercih edilir mekânlar olmasını sağlamıştır. Bedestenlerin içinde dolap denilen satış tezgâhları⁶¹⁰ ve dış duvarlarına bitişik dükkânlar vardı. Dört cephesinde demir kaplanmış sağlam kapıları, yüksekte ve az sayıda penceresi mevcuttur. Bunlar da gerektiğinde demir kepenklerle korunmaktaydı. Binaların içi kalın kare payelere dayanan tuğla kemerlerle bölümlere ayrılmış, bunların üzerine yine tuğladan kubbelerle örtülmüştür. Işık, demir kapaklı çok az sayıdaki üst pencereden girerdi.⁶¹¹

Şehirlerde toplumsal hayatın önemli merkezlerinden biri olan bedestenlerin kendine has ticari faaliyeti üç kısımda incelenebilir: İlk olarak tüccarların değerli ithal malları, tekstil ürünleri burada emniyet içinde muhafaza edilir ve satılırdı. Nitekim milletler ve şehirlerarası Pazar için üretim yapan sanat dallarının Bedestenin en yakınında olması Osmanlı çarşısı ve Pazar düzeninin bir gereği idi. İkincisi yerleşik tüccarların merkezi olup bu kişiler alım satımlarını, kervanlarını ve ticari deniz seferlerini buradan idare ederlerdi. Bu haliyle önemli bir fonksiyona sahip olan bedestenlerin, içinde dükkânların bulunması sebebiyle kapalı pazar olarak alım-satımın gerçekleştirildiği yerlerdi.⁶¹² Üçüncü olarak bedesten, her meslek grubundan kişiye ait değerli malın özellikle mücevher ve paranın özel olarak imal edilmiş kasalarda korunduğu bir müessese idi. Bütün bu özellikleriyle bedestenler modern bir bankanın hatta borsanın yerini tutmaktaydı.⁶¹³

⁶⁰⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., C., 3-4, s. 296-369, C. 5-6, s. 360-362.

⁶⁰⁹ İnan, a.g.e., s. 106.

⁶¹⁰ 1821 nolu Trabzon Şeriye Sicili’nde İmâret-i Hatuniye Vakfı’ndan Trabzon Bedesteninin uzun yıllar boş ve harap kaldığı ve tamir edildikten sonra dolaplarına talip olanların peşin kiralarnı vererek tezkerelerini almaları gerektiği kaydı yer alır. Bkz., TSS, 1821, 116/5.

⁶¹¹ Eyice, a.g.m., s. 304. Bu mimari yapının esasları ve kaynağı ile ilgili değişik görüşler için bkz., İnan, a.g.e., s. 101-103.

⁶¹² Suraiya Faroqhi, **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 33.

⁶¹³ İnan, a.g.e., s. 106.

Trabzon'da Çarşı mahallesinde olan Trabzon Bedesteni'nin ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir tarih verilememekte ve bu konuyla ilgili farklı iddialar ileri sürülmektedir. Bedestenin Trabzon Rum Devleti zamanında Cenevizliler tarafından yapıldığını savunanlar olmasına karşın, binanın inşasında kullanılan malzemenin bir kısmının Gülbahar Hatun Türbesi'nde de kullanılmış olması binanın Türkler tarafından inşa edilmiş olduğunun en büyük delili olarak görenler vardır.⁶¹⁴ Binanın doğu ve batı kapıları üzerinde kitabe yerleri mevcut fakat kitabelerden herhangi bir iz mevcut değildir. Batı kapısı üzerinde Arapça bir kitabenin mevcut olduğu fakat yazısının okunamayacak kadar bozuk olduğu belirtilmektedir.⁶¹⁵ Trabzon'daki mahalli araştırmacılardan Coşkun Kulaksızoğlu da kitabenin sökülerek bedestenin ortasındaki kuyuya atıldığını ve daha sonra çıkarılmadığını ifade etmektedir. Bedesteni Osmanlı öncesi döneme tarihlendirenler olmasına rağmen yapının mimari özellikleri Türk mimarisinin özelliklerini yansıttığı için fetihten sonra Trabzon'da Osmanlılar tarafından yapılmış en eski ticari yapı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶¹⁶ Gülbahar Hatun evkafından olan bedestenin 1520 tarihinde 6322 akçelik gelirine dair belgenin olması⁶¹⁷ yapının 16. yy başlarına ait olduğunu düşündürmektedir.

Âşık Mehmed eserinde bedestenin Mumhane kapısı dışında deniz kenarında hüner ehli kişilerin bulunduğu çarşının yanında olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁸ 17. yüzyıl ortalarında Trabzon'u ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi de eserinde Trabzon'un ticaret hayatından bahsederken bedestenle ilgili bilgiler vermiştir: “Çarşıların en seçkini Mumhane kapısında taşra esnafınıdır. Bunlar, kapının hizasında ve deniz kıyısında kat kat kalabalık dükkânlardır. Kâgir yapı bir bedesteni vardır ki, içindeki tüccarlar zengin, eli açık, vakarlı ve muhteşem bezirgânlardır. Ortahisar'da her esnaftan bulunur. Yetmiş seksen kadar dükkânlar vardır ki küçük pazar derler.”⁶¹⁹ Arşiv kayıtlarına göre Trabzon

⁶¹⁴ İngiliz seyyah Lynch bedestenin Venedik veya daha çok Ceneviz yapısı olduğunu savunur. Selina Balance, “Early Turkish Buildings in Trabzon”, **Belleten**, 113-116, Ankara, 1965, s. 75; Bijikyan da yapının Cenevizlilere ait olamayacağını belirtir. Bkz. Bijikyan, **Pontos Tarihi-Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz**, s. 105-106.

⁶¹⁵ Balance, a.g.m., s. 115.

⁶¹⁶ Yüksel, a.g.e.,s. 239, İnan, a.g.e., 107.; Bedestenin mimari yapısı ve yapılış dönemi ile ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Ömer İskender Tuluk, Fulya Üstün, “Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten Mimarisindeki Yeri ve Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza**, s. 173-187.

⁶¹⁷ Bostan, a.g.e., s. 397.

⁶¹⁸ Aşık Mehmed, a.g.e., C. 3., s. 29a.

⁶¹⁹ Evliya Çelebi, C. 1-2, s. 457.

Bedesteni 17. Yüzyıl başlarında harabe ve kullanılmaz durumdadır. Daha sonra bazı kısımları yeniden inşa edilerek ticarete açılmıştır.⁶²⁰

Âşık Mehmed ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere ek olarak 17. Yüzyıl Trabzon Şeriye Sicilleri'nde Trabzon Bedesteni'ne ait bilgiler de bulunmaktadır. Trabzon Bedesten'i ile ilgili H. Zilhicce 1029 (M. Ekim 1620) tarihli bir kayıt Bedesten'in idaresiyle ilgilidir. Trabzon Hatuniye vakfının nazırı olan Darüssaadet Ağası Süleyman Ağa'nın arzıyla vakfa bağlı bedesten kethüdalığının Mehmet'e verildiği ancak bazı kişilerin bedesten ağalığını alıp vakfın işlerine karıştığı belirtilmiştir. Bunun üzerine merkezden gönderilen hükümde vakfın nezaretinin Süleyman Ağa'da olduğu, onun dışında başkalarının emriyle iş yapılmaması ve başkalarının verdiği temessükün kabul edilmemesi gerektiği, böyle yaparak vakfa müdahale eden varsa yakalanıp dersaadete gönderilmesi istenmiştir. Bu bağlamda sorumluluğun kadıda olduğu ifade edilerek gönderilen bu hükmün vakıf zabitanının elinde durması ve emre uyulması gerektiği ifade edilmiştir.⁶²¹

H. 1029 Zilhicce (M. Ekim 1620) tarihli bir başka kayıta Hatuniye vakfından olan Bedestenin uzun yıllar harap ve boş kaldığı sonra tamir edilerek bazı kısımlarının yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir. Bedesten içindeki dolaplara talip olanların peşin kiralalarıyla gelerek tezkerelerini almaları için Sûk-i Sultânîde duyuru yapılmıştır. Duyuru sonrası Usta Dimitri veledi Manul'un bedestenin doğu tarafındaki kapıcılar kapısında olan baş dolap yerine 4000 akçe peşin vererek 15 akçe kira ile kiraladığı belirtilmiştir. 10 gün sonra Dimitri Hatuniye vakfına 4000 akçeyi peşin ve 15 akçe kirasını teslim etmiştir. Dimitri kendi yanında dolap getirerek dolap yerinin alt kısmıyla birlikte kullanması isteği kabul edilmiş ve bunun için kendisine belge verilmiştir.⁶²²

Bedestenin idaresine zaman zaman dış müdahalelerin olduğu görülmektedir. H. 24 Rebiülahir 1042 (M. 8 Kasım 1632) tarihine ait kayıt bedesten kethüdalığına yapılan müdahale ile ilgilidir. Dergâh-ı muallam çavuşlarından Hızır, İstanbul'a gelerek Hatuniye evkafı bedesten kethüdalığının kendisine verildiğini ancak bir başka kişinin kendisine

---

⁶²⁰ T.Ş.S., 1821, 116/5.

⁶²¹ T.Ş.S., 1821, 117/4.

⁶²² T.Ş.S., 1821, 116/5.

zulmederek müdahale ettiğini belirtmiştir. Bu sebeple kendisine nişan-ı hümayun verilerek görevini yapması ve kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir.⁶²³

Trabzon'a gerçekleştirilen Rus (Kazak) saldırılarının sadece bedestene zarar vermediği aynı zamanda bedestenin idari işlerini de aksatarak bu durumdan istifade edenlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. H. 1042 Şaban (M. Mart 1633) tarihli bir kayıta Trabzon bedesteninin önceden Rus (Kazak) saldırısında yanıp harap olduğu ve yerinde 4 duvarının kaldığı belirtilerek içinde hala ketan satıldığı ifade edilmiştir. Bazı kişilerin bedesten kethüdası namıyla gelerek ketan topu başına 2 akçe vergi aldıkları ve vakfa vermedikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine vakıf nazırı İdris Ağanın arzıyla Molla Ali 1042 Şaban ayının ilk gününden itibaren bedesten kethüdası olarak tayin edilmiş ve kendisine berat verilmiştir. Molla Ali'nin ketan topu başına 2 akçe alarak görevini yapması ve başkasının müdahale etmemesi istenmiştir.⁶²⁴ Burada dikkati çeken bir husus da harap olduğu zamanlarda bile bedestenin ticari faaliyetlerini yürüttüğüdür.

H. 21 Safer 1042 (7 Eylül 1632) tarihli bir kayıt Bedesten Ağalığı ile ilgilidir. Kayıta Bedesten Ağalığının eskiden beri vakfa ait olduğu ve bu görevde olanların senede 60 vukıyye balmumunu vakfa verdikleri ifade edilmiştir. Ancak birkaç seneden beri bedesten ağalığının bazen İstanbul bazen de serdarlar tarafından verildiğini bu şekilde ağa olanların da vakfa balmumu vermediği ve kanuna aykırı iş yapıldığı belirtilmiştir. Kayıta vakıf nazırı Darüssaadet ağası İdris Ağa tarafından dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş'a mühürlü mektup verilerek Bedesten Ağası tayin edildiği ifade edilerek ferman gereği kendisine kimsenin müdahale etmemesi ve vakfin herhangi bir malı alınmışsa iade edilmesi istenmiştir.⁶²⁵

Bedestenin idari işlerine yapılan ve vakfa verilen zararlarla ilgili H. Rebiülahir 1043 (M. Kasım 1633) tarihine ait bir kayıta Hatuniye vakfına ait bedestenin daha önce Rus (Kazak) eşkiyasının istilasında yanıp harap olduğu ve hariçten bazı kişilerin gelerek bedesteni işgal ettikleri ifade edilmiştir. Vakıf nazırı İdris Ağanın arzıyla Hızır, 5000 akçe

---

⁶²³ T.Ş.S., 1824, 40/1.

⁶²⁴ T.Ş.S., 1824, 76/5.

⁶²⁵ T.Ş.S., 1824, 39/1.

mukataayla 1043 Rebiülahir'in 20. Gününden itibaren bedesten zabıtlığına tayin edilerek kendisine berat verilmiştir.⁶²⁶

H. Muharrem 1059 (M. Ocak 1649) tarihli bir kayıta İmâret-i Hatuniye Bedesteni'nde satılan keten topu başına vakıf için ikişer akça alınacağı ve şimdi Süleyman Çelebi b. Osman'ın vakıf tarafından vekil tayin edildiği belirtilmiştir. Zilhicce ayının 18. Gününden 1061 senesi Rebiülevvelinin 16. Gününe kadar üç aylık bir süre için her ayı 581 akçe olmak üzere Süleyman Çelebi'nin bedesten ağalığını kabul ettiği ve bundan önceki ağaların tasarruf şartları üzerine kendisine bu vesikanın verildiği ifade edilmiştir.⁶²⁷

İdari anlamda zaafiyetin olduğu zamanlarda bedestene ticaret maksadıyla gelen tüccarların da bir takım sıkıntılarla karşılaştığı H. 1059 Rebiülevveli Evailine (M. Mart 1649) ait bir kayıttan anlaşılmaktadır. Trabzon bedestenine ticaret için gelen tüccarlar ile bedesten tellallarının anlaşmazlıklarının Trabzon mahkemesine intikal eden kayda göre tüccar taifesinden olan Kapıcı İsmail, Ermeni Varturan, Sefer veledi Zazık, Mıgırdiç veledi İstan ve diğerleri Bedesten tellallarından Yakup, Ömer, İbrahim ve Likuru dava ederek adı geçen tellal taifesinin şimdiye kadar keten satanlardan aldıkları tellaliye ücretlerini, şimdi müşteriden de almaya başladıklarını ve bu konuda ısrar ettiklerini bildirerek bu durumun araştırılıp tellal taifesinin men edilmesini talep etmişlerdir. Mesele araştırıldığında tellaliyenin müşteriden değil de satan kişiden alınması gerektiği, müşteriden alınmayacağı belirtilerek tellallara bu yönde uyarıda bulunulduğu ifade edilmiştir.⁶²⁸

H. 1060 Muharremi Evailine (M. Ocak 1650) tarihine ait ve şühudü'l-hâl kısmında Bedesten Ağası Mustafa Ağa'nın isminin geçtiği kayda göre tüccar taifesinden olup Kürdün kazasından Sefer adlı Ermeni ve Anuzi köyünden Gusab veledi Mercan, Murat, Zazık ve diğer zımmîler Trabzon mahkemesinde Trabzon İskelesi Emîni Mehmed Ağa huzurunda "Trabzon'a gelip keten aldığımızda Mehmed Ağa kanuna aykırı olarak bizden fazla gümrük talebinde bulunmakta ve bu durum bizi güç durumda bırakmaktadır. Bu durumu çözüme kavuşturmak üzere aramızda anlaşlık. Bundan sonra beş buçuk batman ketenden bir kuruş gümrük alınıp bundan fazla emîniye, kâtibiye ve hüdamiye adıyla

⁶²⁶ T.Ş.S., 1828, 96/2.

⁶²⁷ T.Ş.S., 1831, 82/8.

⁶²⁸ T.Ş.S., 1831, 16/5.

herhangi bir akçe almamak üzere Mehmet Ağa taahhütte bulunduğundan, Mehmet Ağanın bu taahhüdünün yazılmasını talep ederiz” demişler, Mehmet Ağaya sorulduğunda o da bu ifadeyi kabul ettiğinden tarafların rızası ile kendilerine vesika verilmiştir.⁶²⁹

Bedesten kethüdasının vakfa ödemesi gereken keten ücreti ile ilgili H. 1060 Zilkade (M. Kasım 1650) tarihine ait bir kayıta Hatuniye vakfı mütevellisi İbrahim Beşe, Hacı Kasım mescidi imamı olup aynı zamanda Bedesten kethüdalığı yapan Ali Halife’yi dava ederek otuz yıldır kethüdalık yapanların bedestende satılan keten topu başına iki akçe aldığını ve senede vakfa 7000 akçe ödediklerini ancak kethüda Ali Halife’nin vermediğini belirtmiştir. Ali Efendiye sorulduğunda “daha önceki kethüdalar gibi 7000 akçeyi vakfa verdiğini ancak imam olduğu Hacı Kasım vakfında darü’l-kurralık yaptığını ve 7000 akçeyi bu sebeple aldığını” belirtmiştir. İbrahim Beşe bedestende kethüda olanların 7000 akçeyi Hatuniye vakfına vermeleri konusunda emr-i şerif olduğunu belirtmesi üzerine mahkeme Ali Efendiye bu parayı vakfa vermesi hususunda uyarıda bulunmuştur.⁶³⁰

2.2.32.3. Vakıfla İlgili Tayin Kayıtları

1615 tarihine ait vakıf muhasebe kayıtlarında vakfın 175 adet personeli olduğu ifade edilmiştir. Trabzon mahkeme kayıtlarında vakıfla ilgili bu personelin bazıları ile ilgili tayin kayıtlarına rastlanmıştır. Bu tayin kayıtlarından vakıf görevlileriyle ilgili bir kısım bilgilere ulaşmak mümkündür. Mevcut kayıtlar dikkate alınarak bunlar birkaç başlık altında değerlendirilebilir:

2.2.32.3.1. Mütevellî

Vakıfların her türlü işlerini idare etmek ve yürütmekle ilgili birinci derece sorumlu olan kişiler mütevellîlerdir. Trabzon’un en büyük vakfı olan Hatuniye Vakfı’nı yönetmenin idari sorumluluğunun yanında mütevellî olan kişiye diğer görevlilerle kıyaslandığında önemli miktarda bir gelir sağladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu vakfın mütevellîsi olmanın kişiye şehirde önemli bir statü ve prestij kazandıracağını da söylemek

---

⁶²⁹ T.Ş.S., 1831, 36/12.

⁶³⁰ T.Ş.S., 1831, 67/7.

mümkündür. Tayin kayıtları incelendiğinde zaman zaman mevcut mütevellilere dışardan müdahaleler yapıldığı, sık sık merkezden gönderilen arzlarla azledikleri görülmektedir.

Hatuniye Vakfı'na mütevellî tayini ile ilgili H. Zilhicce 1030 (M. Ekim/Kasım 1621) tarihli kayda göre Darüssaadet Ağası Hacı Mustafa'nın arzıyla mevcut mütevellî Nurullah yerine 1029 Muharrem ayının birinci gününden itibaren günlük bir buçuk akçe ücretle İbrahim'in tayin edilip berat verildiği ifade edilmiştir.⁶³¹

Vakıf mütevellîlerinin herhangi bir iş için görevlerinin başında olamadıkları zamanlarda yerlerine vekil olarak kaimmakam bıraktıkları görülmektedir. H. Muharrem 1031 (M. Kasım/Aralık 1621) tarihli kayıta mütevellînin vakfın muhasebesini görmek için İstanbul'a gideceği ve yerine Mahmud Çavuş'un kaimmakam olarak tayin edildiği belirtilmiştir.⁶³²

Mütevellîlerin görevlerini layıkıyla yapmadıkları durumlarda merkezden gelen arzlarla azledikleri de görülmektedir. H. Muharrem 1042 (M. Temmuz/Ağustos 1632) tarihli kayda göre Darüssaadet Ağası ve Hatuniye Vakfı Nâzırı olan İdris Ağa'nın arzıyla görevini yapmadığı için vakıf mütevellîsi Mustafa'nın görevinden alındığı ve 1042 Muharrem'in yirminci gününden itibaren yerine İbrahim'in günlük 50 akçe ücretle tayin edildiği belirtilmiştir.⁶³³

Vakıf mütevellîliği görevini yürütürken kendi isteğiyle görevini bırakanlara da rastlanmaktadır. H. Cemaziyelevvel 1036 (M. Ocak/Şubat 1627) tarihli bir kayıta vakfın mütevellîliğinin Silahdarlar zümresi beşinci bölükten İbrahim b. Süleyman'a verildiği ancak İbrahim'in kendi rızasıyla görevi bıraktığı onun yerine de bir yıllığına günlük 17 akçe ücretle elli dokuzuncu bölükten İbrahim b. Mehmed'in getirildiği belirtilmiştir.⁶³⁴

Vakfa mütevellî tayini ile ilgili H. 25 Cemaziyelevvel 1039 (M. 10 Ocak 1630) tarihine ait kayıta Evkaf Nâzırı Darüssaadet Ağası İdris Ağa'nın arzıyla görevden alınan

---

⁶³¹ T.Ş.S., 1821, 127/5.

⁶³² T.Ş.S., 1822, 2/5.

⁶³³ T.Ş.S., 1824, 38/7.

⁶³⁴ T.Ş.S., 1825, 10/1.

Hatuniye vakfı mütevellisi bevvab Hüseyin'in yerine günlük 30 akçe ücretle Sipahi oğullarından Ahmed Ağa'nın tayin edildiği ifade edilmiştir.⁶³⁵

H. 13 Rebiülahir 1041 (M. 8 Kasım 1631) tarihli bir kayıta vakfın mütevellisi olan Sipahi oğullarından 40. Bölükden Mustafa b. Abdullah'ın tevliyet ruusunu Silahdar zümresinden 4. Bölükten Mustafa Şakird'e verdiği ve görevinden feragat ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Şakird'e berat verilerek bir yıllığına müteveli tayin edildiği belirtilmiştir.⁶³⁶

Mütevellinin azledilmesi ve yeni mütevellinin tayini ile ilgili ilginç bir kayıt da mevcuttur. H. Rebiülahir 1043 (M. Ekim/Kasım 1633) tarihli kayıta vakıf işleriyle ilgilenmeyen, kendi heva ve heveslerinin peşinden koştuğu ifade edilen müteveli Mehmed'in azledilerek yerine Sipahi oğullarından 98. Bölükten günlük 18 akçe ücretle evkaf nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla Mehmed b. Ahmed'in tayin edildiği belirtilmiştir.⁶³⁷

H. Muharrem 1044 (M. Haziran/ Temmuz 1634) tarihli kayıta vakıf mütevellisi Sipahiyandan Mehmed iken Evkaf nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla günlük 30 akçe ücretle 1044 Mart başından itibaren Dergâh-ı Âli bevvablarından Mehmed'e verildiği belirtilmiştir.⁶³⁸

Vakıf mütevelliliği ile ilgili bir başka kayıt H. Cemaziyelahir 1045 (M. Kasım/ Aralık 1635) tarihine aittir. Kayda göre müteveli Bevvab Mehmed'in Evkaf nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla görevden alındığı ve H. 1045 Cemaziyelevvel'in başından itibaren günlük 50 akçeyle müteveli tayin edildiği belirtilmiştir.⁶³⁹

Vakfa müteveli tayini ile ilgili bir başka kayıt H. 10 Muharrem 1059 (M. 24 Ocak 1649) tarihlidir. Kayda göre Evkaf nâzırı İbrahim Ağa'nın arzıyla 1059 Mart başından itibaren günlük 50 akçe ücretle Ahmed'in müteveli olarak tayin edildiği belirtilmiştir. Beratın H. Zilhicce 1058'de verildiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁰

---

⁶³⁵ T.Ş.S., 1827, 80/2.

⁶³⁶ T.Ş.S., 1827, 97/3.

⁶³⁷ T.Ş.S., 1828, 95/2.

⁶³⁸ T.Ş.S., 1828, 152/1.

⁶³⁹ T.Ş.S., 1828, 161/6.

⁶⁴⁰ T.Ş.S., 1831, 81/4.

H. Zilhicce 1059 (M. Aralık 1649) tarihli kayıta Evkaf nâzırı Mehmet Ağa'nın arzıyla vakıf mütevellisi Ahmet'in azledildiği ve yerine 1060 Mart'ından itibaren günlük 30 akçe ücretle İbrahim'in tayin edildiği belirtilmiştir. Verilen beratın H. 18 Zilhicce 1059 tarihli olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴¹ Aynı tarihli kayıta müteveli olan İbrahim'in İstanbul'a giderek kendisine verilen mütevellilikle ilgili daha öncekilere verildiği gibi emr-i şerif ve maliye beratı talep ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine kendisine emr-i şerif yazıldığı ve maliye beratı verildiği belirtilmiştir.⁶⁴²

2.2.32.3.2. Nâzır

Vakıflarda mütevellilerinin yaptıkları tasarruflara nezâret eden, yapılan işlerin vâkıfın şartlarına ve vakıf ile vakıftan yararlananların menfaatine uygun olup olmadığını tetkik eden kişilere nâzır denir. Gerektiği durumlarda müteveliye tavsiyelerde bulunup ortaya çıkabilecek yolsuzluk durumlarını yetkili mercilere haber vermekten sorumludur.⁶⁴³ H. 1036 Zilkade Evaili'ne (M. Temmuz 1627) ait bir kayıta Hatuniye vakfı nâzırı Derviş'in vefat ettiği ve Trabzon Kadısı Mevlana Mustafa'nın arzıyla yerine Murad b. Ramazan'ın günlük 15 akçe ücretle nâzır tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁴⁴

Vakfın nâzırlığına da tıpkı mütevellilerde olduğu gibi zaman zaman dışardan müdahalelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. H. Cemaziyelevvel 1037 (M. Ocak/Şubat 1628) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre vakıf mütevellisi Mehmed günlük 13 akçe ücretle vakıf nâzırı olan Sadi'ye herhangi bir ihmali yokken Abdurrahman adlı kişinin müdahale ederek nâzırlığı aldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Sadi'nin görevine devam etmesi için berat gönderildiği belirtilmiştir.⁶⁴⁵

Vakıf nâzırının görevden alınmasıyla ilgili H. Zilhicce 1038 (M. Temmuz/Ağustos 1629) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre Darüssaadet Ağası ve Evkaf Nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla Hatuniye vakfı nâzırı Mustafa'nın görevden alındığı ve yerine Mehmed'in

---

⁶⁴¹ T.Ş.S., 1831, 86/6.

⁶⁴² T.Ş.S., 1831, 86/7.

⁶⁴³ Ali Himmet Berki, **İstılah ve Tabirler**, s. 44.

⁶⁴⁴ T.Ş.S., 1825, 45/1.

⁶⁴⁵ T.Ş.S., 1825, 102/1.

günlük 13 akçe ücretle tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁴⁶ Nâzırın hangi gerekçeyle görevden alındığı ifade edilmemiştir.

Vakfa nâzır atanmasıyla ilgili H. Cemaziyelahir 1043 (M. Aralık 1633) tarihli kayda göre Trabzon Hatuniye Medresesi'nde müderris olan Mevlana Ahmed'in İstanbul'a adam gönderip medresede müderris olanların vakıfta gönüllü olarak nâzırlık yaptıklarını ifade ederek vakıf nâzırını olmayı talep ettiği ve kendisine bu görevin verildiği belirtilmiştir.⁶⁴⁷

2.2.32.3.3. Mutemed

Vakıflardaki veznedâr olarak tarif edilebilir.⁶⁴⁸ Hatuniye vakfında mutemed görevlendirilmesiyle ilgili H. Şaban 1041 (M. Şubat/Mart 1632) tarihli bir adet kayda rastlanmıştır. Kayda göre vakıf mütevellisi Zülfikâr'ın isteğiyle vakıf mutemedinin görevinden feragat ettiği ve yerine 1041 Şaban ayının 16. Gününden itibaren günlük iki akçe ücretle Mustafa'nın tayin edildiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁹

2.2.32.3.4. Câbi

Vakıfların gelirlerini toplamakla yükümlü olan tahsildarlara câbi, atlı olanlarına câbisüvar denir.⁶⁵⁰ Hatuniye Vakfı'na ait cibâyetlerle ilgili vakfın gelirleri kısmında bilgi verilmiştir. Vakfa ait bu cibâyetlerin gelirlerini toplayan bazı câbilerle ilgili tayin ve azletme kayıtlarına rastlanmıştır.

Bunlardan H. Zilkade 969 (M. Temmuz/Ağustos 1562) tarihli kayıta vakfi bağlı Akçaabata tabi Holomana câbiliğine Ahmed'in tayin olduğu belirtilmiştir.⁶⁵¹ H. Şevval 1041 (M. Nisan/Mayıs 1632) tarihli bir kayıta Osman adlı kişinin İstanbul'a giderek

---

⁶⁴⁶ T.Ş.S., 1825, 86/4.

⁶⁴⁷ T.Ş.S., 1828, 151/6.

⁶⁴⁸ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara. TTK Basımevi, 2003, s. 376.

⁶⁴⁹ T.Ş.S., 1824, 34/2.

⁶⁵⁰ Ali Himmet Berki, **İstılah ve Tabirler**, s. 9.

⁶⁵¹ T.Ş.S., 1817, 85/1.

vakfın câbisüvarlığının kendisine verilmesinin talep ettiği ve bu bağlamda kendisine nişanı hümâyun verildiği belirtilmiştir.⁶⁵²

Vakfın câbisüvarlık görevinden azletme ile ilgili H. Rebülahir 1053 (M. Haziran/ Temmuz 1643) tarihine ait kayda göre mevcut câbisüvar Hüseyin'in görevini yapmadığı için azledildiği ve yerine Evkaf nâzırı Sümbül Ağa'nın arzıyla günlük 15 akçe ücretle 29 Rebiülevvel 1053 tarihinden itibaren İbrahim'in tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁵³

H. 12 Ramazan 1058 (M. 30 Eylül 1648) tarihli kayıt da câbisüvar olan İbrahim'in herhangi bir kusuru ve azlını gerektirecek durum yokken Ali adlı kişinin bir yolla cibâyeti elinden aldığı belirtilmektedir. Ancak defterde İbrahim yazılı olduğu için Ali'nin azledilerek İbrahim'in görevine devam etmesi için evkaf nâzırı İbrahim Ağa'nın berat verdiği belirtilmiştir. İbrahim'e günlük 15 akçe ücret verileceği ifade edilmiştir.⁶⁵⁴ Vakfa atlı câbisüvar tayini ile ilgili bir başka kayıt H. Rebiülevvel 1059 (M. Mart/Nisan 1649) tarihine aittir. Kayıtta vakfın atlı câbisinin Ali'yken İbrahim'e tevcih edildiği İbrahim vefat edince de Mustafa'nın tayin edilerek Ali'ye haksızlık yapıldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine görevini yerine getirmeyen Mustafa'nın azledilerek yerine Evkaf nâzırı İbrahim Ağa'nın arzıyla Ali, atlı câbi olarak tayin edilmiştir. Ali'nin günlük 15 akçe ücret alacağı ifade edilmiştir.⁶⁵⁵

2.2.32.3.5. Kâtip

Genel anlamda vakıf mütevellisinin sekreterliğini yürüten kişidir. Ayrıca imâretlerde kiler kâtibi olarak imârete erzak satın alınması ve bu erzakın tüketilmesi sırasında satın alınan ve tüketilen malların listesini tutan bir görevli mevcuttur.⁶⁵⁶ Hatuniye Vakfı'nda kâtip ve kiler kâtibi tayinleriyle ilgili rastlanılan kayıtlar şunlardır:

H. Cemaziyelevvel 968 (M. Ocak/Şubat 1531) tarihli kayda göre Hatuniye İmâretinin kilerinde günlük 3 akçeyle görev yapan Kâtip İsmail mahkemede muhasebe için İstanbul'a gideceğini beyan ederek gidip gelinceye kadar yerine Zülfikâr b. Ali'nin

⁶⁵² T.Ş.S., 1824, 35/7.

⁶⁵³ T.Ş.S., 1830, 90/2.

⁶⁵⁴ T.Ş.S., 1831, 79/7.

⁶⁵⁵ T.Ş.S., 1831, 83/2.

⁶⁵⁶ Yediyıldız, a.g.e., s. 373.

kaimmakam olarak görev yapmasını teklif etmiş ve kendisine altı aylık icazet verildiği belirtilmiştir.⁶⁵⁷

Vakıf kâtipliğine vekâletle ilgili H. Recep 1040 (M. Şubat/Mart 1631) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre vakıf kâtibi Murtaza Çelebi b. Mehmed Kâbe-i şerife gideceğini beyan ederek yerine Mehmed Çelebiyi vekâleten bıraktığını ifade etmiştir.⁶⁵⁸

H. Ramazan 1044 (M. Şubat/Mart 1635) tarihli kayda göre vakıf kâtibi Mehmed'in yerine H. 14 Şaban 1044 tarihinden itibaren günlük 10 akçe ücretle Süleyman'ın kâtip olarak tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁵⁹

Vakıf kâtibi Mehmed'le ilgili olarak H. Muharrem 1045 (M. Haziran/Temmuz 1635) tarihli bir kayıt daha mevcuttur. Kayda göre Mehmed'in on seneden fazla kâtiplik görevini layıkıyla yaptığını herhangi bir hatası yokken haksız bir şekilde azledilerek yerine Süleyman'ın kâtip yapıldığı ifade edilmiştir. Evkaf nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla günlük 10 akçe ücretle Mehmed'in tekrar vakıf kâtipliğine getirildiği belirtilmiştir.⁶⁶⁰

2.2.32.3.6. Buğday Küpü Sorumlusu

İmâretlerde ihtiyaç duyulan buğdayın döğülüp hazırlanmasından sorumlu olan kişidir.⁶⁶¹ Hatuniye vakfında bu görevle ilgili bir kayda rastlanmıştır. H. Şevval 969 (M. Haziran/Temmuz 1562) tarihli kayda göre vakıfta günlük 2 akçe ücretle ve padişah beratıyla gendüm (buğday) küpü sorumlusu olan İskender b. Abdullah görevini kendisini beslemek şartıyla Hüseyin'e devrettiğini ifade etmiştir.⁶⁶²

---

⁶⁵⁷ T.Ş.S., 1816, 3/4.

⁶⁵⁸ T.Ş.S., 1827, 26/3.

⁶⁵⁹ T.Ş.S., 1828, 150/3.

⁶⁶⁰ T.Ş.S., 1828, 151/7.

⁶⁶¹ Ali Himmet Berki, **İstılah ve Tabirler**, s. 31.

⁶⁶² T.Ş.S., 1817, 18/3.

2.2.32.3.7. Ferrâş

Vakıf kuruluşlarının halılarını yaymak, katlamak ve temizlemek gibi işlerden sorumlu olan görevlidir.⁶⁶³ H. 20 Cemaziyelevvel 969 (M. 26 Ocak 1562) tarihli kayda göre İmâret-i Âmire’de günlük 3 akçe ücretle ferrâş olan Mehmed b. Hüseyin mahkemede Muslihiddin b. Mehmed adına ferrâşlıktan feragat ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶⁴

2.2.32.3.8. Nakiphan

İmâretlerde çeşitli işlerde mütevelliyeye yardımcı olan kişidir. İmârete uğrayan yolcu ve fakirlerin doyurulmasıyla meşgul olur. “şeyh-i imâret” de denir.⁶⁶⁵ Hatuniye Vakfı’nda bir adet nakiphan tayin kaydına rastlanmıştır. H. 17 Rebiülevvel 969 (M. 25 Kasım 1561) tarihli kayda göre İmâret-i Âmire’de günlük 2 akçe ücretle nakiphan olan Davud b. Timur’un yerine Veli b. Mehmed’in atandığı ifade edilmiştir.⁶⁶⁶

2.2.32.3.9. Noktacı

Cüz-hân ve devir-hân’ları kontrol etmek amacıyla, her seferinde Kur’an’ın ne kadarının okunduğunu işaret etmekle görevli olan kişidir. Vakıflarda mevcut olan dua okuyucularının gözetim ve denetiminden sorumludur.⁶⁶⁷ Hatuniye Vakfı’nda bir adet noktacı tayinine rastlanmıştır. H. Şaban 972 (M. Mart/Nisan 1565) tarihli kayda göre Hatuniye vakfında günlük iki akçe ücretle noktacı olan Zülfikâr b. Ali mahkemede kendi isteğiyle yerine Mevlana Abdîşah’ın atanması şartıyla görevinden feragat ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶⁸

2.2.32.3.10. Bevvab-ı Matbah

Vakıf müesseselerinde çalışan mutfak kapıcısı manasındadır. Bu görevliyle ilgili bir adet kayda rastlanmıştır. H. 17 Şaban 972 (M. 20 Mart 1565) tarihli kayda göre vakıfta

⁶⁶³ Ali Himmet Berki, **İstılah ve Tabirler**, s. 18.

⁶⁶⁴ T.Ş.S., 1817, 48/1.

⁶⁶⁵ Yediyıldız, a.g.e., s. 377.

⁶⁶⁶ T.Ş.S., 1817, 96/3.

⁶⁶⁷ Yediyıldız, a.g.e., s. 378.

⁶⁶⁸ T.Ş.S., 1818, 54/1.

bevvâb-ı matbah olan suhte Ahmed b. Yunus memleketine gideceğinden yerine vekil olarak Yunus b. Abdullah'ı bıraktığını ifade etmiştir. Mahkemenin Yunus b. Abdullah'a üç aylık bir icazet verdiği belirtilmiştir.⁶⁶⁹

2.2.32.3.11. Buhurî

Vakfa bağlı müesseselerin havalandırılmasından sorumlu olarak bir çeşit buhur yakılarak temiz kokmasını sağlamayan görevlidir.⁶⁷⁰ Hatuniye Camisine buhurî tayini ile ilgili H. 28 Cemaziyelevvel 1058 (M. 20 Haziran 1648) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıtta Evkaf nâzırı İbrahim Ağa'nın arzıyla vefat eden Ali'nin yerine 19 Cemaziyelevvel 1058 tarihinden itibaren günlük 3 akçe ücretle Mehmed'in buhurî olarak tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁷¹

2.2.32.3.12. Etmekçiler Halifesi

Hatuniye İmâreti Vakfı'nda Etmekçiler Halifesi olan Kır Hasan'ın kendi isteğiyle feragat ettiği ve yerine Trabzon Kadısı Mevlana Mustafa'nın talebiyle Mustafa'nın günlük iki akçe ücretle tayin edilip kendisine berat verildiği belirtilmiştir. Kayıt H. Rebiülevvel 1042 (M. Eylül/Ekim 1632) tarihine aittir.⁶⁷²

2.2.32.3.13. En'am ve İhlâs-hân

Vakıfta belirli zamanlarda Kur'an'dan "en'am ve ihlâs" sûrelerini okuyan kişilere denir.⁶⁷³ Vakıfta en'am ve ihlâs-hân olan Seyyid Mehmed b. Seyyid Ali mahkemede İstanbul'a gideceğini beyan ederek yerine Mevlana Ahmed'i vekil tayin ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme tarafından Mevlana Ahmed'e altı aylık icazet verildiği belirtilmiştir.⁶⁷⁴

---

⁶⁶⁹ T.Ş.S., 1818, 62/5.

⁶⁷⁰ Yediyıldız, a.g.e., s. 369.

⁶⁷¹ T.Ş.S., 1831, 77/6.

⁶⁷² T.Ş.S., 1824, 39/3.

⁶⁷³ Yediyıldız, a.g.e., s. 371, 373.

⁶⁷⁴ T.Ş.S., 1818, 91/5.

2.2.32.3.14. Aşır-hân

Vakıflarda Kur'an-ı Kerim'den seçilen on ayeti çeşitli zamanlarda okuyan görevliye denir. Vakfiyelerde zaman zaman şart olarak belirtilir.⁶⁷⁵ Hatuniye vakfında aşır-hân olan Derviş Mehmed'in yerine evkah nazırı İdris Ağa'nın arzıyla H. 26 Rebiülahir 1040 (M. 2 Aralık 1630) tarihinden itibaren günlük 3 akçe ücretle Ebubekir'in tayin edildiği ifade edilmiştir.⁶⁷⁶

2.2.32.3.15. Devir-hân

Vakıflarda Cuma veya herhangi bir gün öğle namazından önce Kur'an'dan Mülk sûresi veya başka bir sûreyi okuyan ve her ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur'an-ı Kerim'i hatmeden dua okuyucuya denir.⁶⁷⁷ Bununla ilgili bir adet kayda rastlanmıştır. Hatuniye Camisinde devirhan olup vakıftan günlük üç akçe ücret alan Ebubekir'in Trabzon kadısı Mevlana Abdülbaki'nin arzıyla H. 1 cemaziyelevvel 1042 (14 Kasım 1632) tarihinden itibaren göreve başladığı belirtilmiştir.⁶⁷⁸

2.2.32.3.16. Cüz-hân

Cami, tekke, zaviye vb. yerlerde Kur'an-ı Kerim'den bir cüz (otuz bölümden biri) okumakla görevli kişiye denir.⁶⁷⁹ Bununla ilgili olarak bir adet kayda rastlanmıştır. Hatuniye türbesinde vakıftan günlük 3 akçe ücret alıp bir cüz okuyan Ahmed'in vefat ettiği ve Trabzon kadısı Abdülbaki'nin arzıyla Recep Halife'nin tayin edilip kendisine berat verildiği belirtilmiştir. Kayıt H. 1042 Ramazan Evaili'ne (M. Mart 1633) aittir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Ali Himmet Berki, **Istılah ve Tabirler**, s. 7.

⁶⁷⁶ T.Ş.S., 1827, 92/2.

⁶⁷⁷ Yediyıldız, a.g.e., s. 370.

⁶⁷⁸ T.Ş.S., 1824, 76/2.

⁶⁷⁹ Ali Himmet Berki, **Istılah ve Tabirler**, s. 10.

⁶⁸⁰ T.Ş.S., 1825, 44/5.

2.2.32.3.17. Vekil-i Harc

Vakıf müesseseleri için gerekli malların alınıp satılmasından sorumlu olan görevlidir.⁶⁸¹ Hatuniye Vakfı'na vekil-i harc tayini ile ilgili H. Safer 1039 (M. Eylül/Ekim 1629) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre Evkaf Nâzırı İdris Ağa'nın arzıyla vakıf vekil-i harçlık görevine günlük 5 akçeyle Yakub'un tayin edildiği belirtilmiştir. Yine kayda göre herhangi bir kusuru yokken görevden alınmaması, görevden alınmanın ancak İdris Ağa'nın arzıyla olacağı belirtilmiştir.⁶⁸²

2.2.32.3.18. Sirâc, Mısbah

Kelime anlamı ışık, kandil, mum demektir.⁶⁸³ Vakıf müesseselerinin aydınlatılmasından sorumlu kişidir. Bu görevlilerle ilgili olarak iki adet tayin kaydına rastlanmıştır. Hatuniye Vakfı Camisinde sirac olan Mehmet'in görevinden ayrılması üzerine vakıf mütevellisi Hüseyin'in arzıyla Mustafa'nın 7 Ramazan 1039 tarihinden itibaren günlük 2 akçe ücretle sirac olarak tayin edildiği ifade edilmiştir. Kaydın tarihi H. Ramazan 1039 (M. Nisan/Mayıs 1630)' dur.⁶⁸⁴

H. Safer 1054 (M. Nisan/Mayıs 1644) tarihli kayda göre Hatuniye Camisinde mısbah olarak görev yapan Sunullah'ın vefatı üzerine Evkaf nâzırı Sümübül Ağa'nın arzıyla H. 14 Şaban 1053 gününden itibaren günlük 2 akçe ücreti vakıf mahsulünden almak kaydıyla tayin edildiği belirtilmiştir.⁶⁸⁵

2.2.32.3.19. Diğer Tayinler

Hatuniye vakfından ücret alıp çeşitli müesseselerde hizmet veren görevlilerle ilgili başka tayin kayıtları da mevcuttur. Mesela H. Zilhicce 1042 (M. Haziran/Temmuz 1633) tarihli bir kayda göre Ebulhayr kazasına bağlı Doğanlı camisine Mevlana Şemseddin'in

---

⁶⁸¹ Yediyıldız, a.g.e., s. 382.

⁶⁸² T.Ş.S., 1827, 87/5.

⁶⁸³ Devellioğlu, a.g.e., s. 956.

⁶⁸⁴ T.Ş.S., 1827, 87/6.

⁶⁸⁵ T.Ş.S., 1830, 86/3.

vâiz olarak tayin edildiği ve günlük on akçe ücretini Hatuniye Vakfı'ndan alması için berat verildiği ifade edilmiştir.⁶⁸⁶

H. Cemaziyelevvel 1059 (M. Mayıs/Haziran 1649) tarihli bir kayıta da Hatuniye vakfından günlük 5 akçe ücret alıp Atina kazasında imam olarak görev yapan Mehmet'e H. 18 Receb 1058'de berat verildiği belirtilmiştir.⁶⁸⁷

2.3. Gayrimenkul Vakıflar ve Şehir

Çalışılan dönem itibariyle mevcut belgeler ışığında Trabzon'da 32 adet gayrimenkul vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıflardan 4 adetinin aynı zamanda bir miktar parasının olduğu ve belli bir zaman diliminde borç verilip paranın vakfa gelir getirmek amacıyla işletildiği anlaşılmaktadır. Bunlar Ağacık Vakıf, Ayşe Hatun Vakfı, Hacı Kasım Bey Vakfı ve Hoca Ali Mescidi Vakfı'dır. Gayrimenkul vakıfların kuruluş esaslarını içeren, vakfedilen mallar ve bunların ne şekilde kullanılacağını ortaya koyan vakfiye veya vakıfnamelerinin çoğunun mevcut olmayışı vakıflar hakkında tafsilatlı değerlendirmeler yapmayı güçleştirmektedir. Eldeki mevcut vakfiyeler Ayşe Hatun Vakfı, Hasan Ağa Mescidi Vakfı, Ömer Paşa Vakfı, İskender Paşa Vakfı ve Raziye Hatun Vakfı 'na aittir. Diğer taraftan bu çalışma dönemini kapsayan zaman dilimi içerisinde mevcut birçok vakıfla ilgili arşivde oldukça az bilgi ve belgeye ulaşılmıştır. Eldeki mevcut bilgiler ışığında birtakım tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Gayrimenkul vakıfların 14 adeti bir cami veya mescitle ilişkilidir. Vakıfların 3 adeti tekke ve zaviye, 3 adeti çeşme, 1 adeti mektep vakfidir. Diğerleri çeşitli amaçlar için şahıslar tarafından kurulmuş vakıflardır. Kurucuları açısından vakıflar bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda mevcut bilgilerden yola çıkılarak 20 adet vakıf kurucusunun kimliği tespit edilmiştir. Bu vakıflardan 5 adeti bir kadın tarafından ya da kadın adına kurulmuştur. Vakıfların kurucuları arasında bu dönemde yönetici ve yönetilen toplumun her kesiminden insanların bulunduğunu söylemek mümkündür. Vakıflar hakkındaki bilgilerin yetersizliği buldukları toplumsal statüyü belirlemeyi zorlaştırmakla birlikte sahip oldukları ünvan ve lakaplardan bazıları hakkında çıkarımlar yapmak mümkündür. Yönetici zümreye mensup

---

⁶⁸⁶ T.Ş.S., 1824, 85/3.

⁶⁸⁷ T.Ş.S., 1831, 87/4.

vakıf kurucuları arasında ve Trabzon'daki en önemli vakıflar olan İmâret-i Hatuniye vakfı Yavuz Sultan Selim'in annesi tarafından, Ortahisar camisi için oluşturulan Fatih Sultan Mehmet vakfı da Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Vakıf kurucuları arasında muhtelif tarihlerde Trabzon Sancakbeyliği yapmış Hacı Kasım Bey, İskender Paşa, Ömer Paşa gibi kişiler mevcuttur. Yine bu zümreye mensup kişiler arasında olan kapı ağası Mahmud Ağa'nın kurduğu vakıf önemlidir. Bu gruba mensup kişilerin kurduğu vakıflar arasında Hızır Bey Vakfı'nı, Hoca Hayrettin Bey Vakfı'nı, Hüseyin Ağa Mescidi Vakfı'nı, Hasan Halife Mektebi Vakfı'nı ve Hasan Ağa Mescidi Vakfı'nı da gösterebiliriz. Kapucubaşı Vakfı'nı da bu gruba dâhil etmek mümkündür. Bunlar dışındaki vakıfların kurucularının hangi zümreye mensup olduklarını kestirmek güç görünmektedir. Bu vakıf kurucularının lakap ve ünvanları arasında 2 adet Hoca, 4 adet Hacı, 1 adet Molla, 1 adet Haffaf mevcuttur. Ancak Trabzon'da oluşturulan büyük vakıfların yönetici zümreye mensup kişiler tarafından kurulduklarını söylemek mümkündür. Gerek sahip oldukları mal mülk gerekse şehirdeki dinî, sosyal ve iktisadî hayata etkileri bakımından bunu ifade edebiliriz.

Trabzonda mevcut gayrimenkul vakıflar içerisinde olan cami, mescit, tekke ve zaviye vakıflarının toplumun dini ve sosyal hayatının önemli merkezleri oldukları açıktır. Temel dini fonksiyonlar için inşa edilmiş olan bu yapıların birer vakıf kurularak kendileri ve görevlileri için gelirler tahsil edilmesi, bu müesseselerin varlığını devam ettirmede ve uzun yıllar ayakta kalmasını sağlayacak desteğe sahip olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Çalışılan dönem itibariyle vakıfların sahip oldukları bütün akarları yeterli bilgi ve belge olmayışı sebebiyle tespit etmek mümkün görünmemektedir. Vakfiyesi olanların kuruldukları sırada ne kadar akara sahip oldukları diğerlerinin de çalışılan dönem itibariyle mevcut belge ve bilgilere göre akarları her vakıf altında belirtilmiştir. Genel itibariyle vakıfların gelir kaynakları, sahip oldukları araziler, arsalar, bahçeler, hamamlar, dükkânlar ve değirmenlerdir. İstisnai olarak İmâret-i Hatuniye Vakfı'na ait gelirler arasında bedesten ve bir boyahane de mevcuttur.

Mevcut belgelerden vakıfların birçoğunun oldukça sınırlı gelirlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Her vakıf başlığı altında bu durum görülmektedir. Birçok vakfın en

önemli gelirlerinin sahip oldukları dükkânlardan elde ettikleri kiralardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu dükkânlar genellikle birçok meslek grubunun yer aldığı ve bir çarşılar dizininden oluştuğu anlaşılan Suk-i Sultâni'de bulunmaktadır. Bunun dışında bazı vakıfların buldukları mekâna yakın yerlerde de dükkânlarının varlığı tespit edilmiştir. Zaman zaman vakıf dükkânların bir satış işlemine tabi olarak el değiştirdikleri görülmekte ancak vakfa verilecek olan kira ve miktarının yeni sözleşmede şart olarak belirtildiği kayıtlarda açık olarak görülmektedir. Aslında burada satılan şey dükkânın kendisi değil işletim hakkıdır. Bu nedenle dükkânı satın alan kişinin kirasını vakfa vermeye devam ettiği gerekmektedir. Bazı kayıtlarda kiranın ödenmediği durumlarda vakıf mütevellisinin bunu ispatlaması halinde kadı huzurunda kiranın feshedildiği ve bir başkasına kiralandığı görülmektedir. Çok nadir de olsa bazı dükkânları işletenlerin bu haklarından feragat ettikleri de anlaşılmaktadır. Yine dükkânların kiraya verilirken zaman zaman ortaya çıkması muhtemel tamiratların kim tarafından (vakıf mı kiralayan mı) yapılacağı kira sözleşmelerinde belirtilmektedir. Kira sözleşmesinin sona erdiği durumlarda vakıf mütevellisinin kira artırımını talebinde bulunduğu durumlar da vardır. Böyle bir durumda bazen bu dükkânlara başkalarının da talip olduğu ve bir rekabetin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda mütevellilerin daha fazla kirayı veren mevcut kiracıyı tercih ettikleri görülmektedir. Bu muhtemelen mevcut kiracıdan memnunluğun bir ifadesidir. Mütevellinin kiranın düzenli ödenmesi ve vakfın zarara uğramamasını esas aldığı anlaşılmaktadır. Vakıfların sahip oldukları bu dükkânlar vasıtasıyla şehrin ticari hayatı içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Vakıflar adına işletilen dükkânların sağlıklı bir ticari fonksiyon üstlenmeleri şehrin iktisadî hayatına bir katmadeğer olduğu gibi, dükkânların kiralalarının sorunsuz bir şekilde ödenmesine vesile olacağından hem şehir hem de vakıf için önemli bir faydanın ortaya çıkacağı aşikârdır.

Vakıfların gelirleri arasında önemli kalemlerden birisi hamamlardır. Eldeki mevcut bilgilere göre Aşıkpaşa Zaviyesi Vakfı, Fatih Sultan Mehmet Vakfı, Hüseyin Ağa Mescidi Vakfı, İskender Paşa Vakfı, Ömer Paşa Vakfı, Tavaşî Mahmut Ağa Vakfı ve İmâret-i Hatuniye Vakfı'nın gelirleri arasında hamamlar bulunmaktadır. Çalışılan dönem aralığı dikkate alındığında bu dönem şehirlerinde evlere bağlı su şebekelerinin olmayışı, suyun şehre gelen ve dağıtılan mahalle çeşmelerinden sağlandığı dikkate alındığında hamamların

da toplum hayatında önemli bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir.⁶⁸⁸ Diğer taraftan insanların vücut temizliğinin yanısıra, yorgunluklarını giderdikleri ve sohbet ettikleri bir toplumsal aktivite olarak hamamların önemli bir fonksiyon icra ettiğini söylemek mümkündür. Çalışılan dönem itibariyle hamamların gelirlerini etkileyen en önemli unsurun zaman zaman meydana gelen taun salgını olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre meydana gelen taun salgını sebebiyle halkın önemli bir kısmının şehri terkettiği görülmektedir. Bazı kayıtlarda taun sebebiyle şehrin tamamen boşaldığı ifade edilmektedir. Bu durumun şehrin toplumsal ve iktisadî hayatına önemli zararlar verdiği anlaşılmaktadır. Genelde vakıfların hamamları kiraya yıllık olarak belli bir mukata'a ile verdiği görülmektedir. Yaşanan salgın hastalık sebebiyle hamamların müşterilerinin azaldığı veya kalmadığı durumlarda hamam işleticilerinin mütevelliyeye başvurarak kiralarında indirim talep ettiği görülmektedir. Zaman zaman kiracıların hamamı işletmekten feragat ettikleri de anlaşılmaktadır. Bu durumda vakfın önemli bir gelirinden yoksun olması durumu ortaya çıkacağından mütevellilerin kiralarda indirim yaptığı görülmektedir. Genellikle indirimin halkın yeniden şehre geleceği yani hamamın müşterilerine tekrar kavuşacağı zamana kadar yapıldığının ifade edilmektedir. Şehirde hayatın normale döndüğü veya hamamların iyi iş yaptıkları dönemlerde hamamı işletenlere rakip olarak başka kişilerin daha yüksek ücret teklif ederek hamamı işletmek istediklerine dair kayıtlara da rastlanmıştır. Bu tür durumlarda da mütevellilerin bu fırsatı değerlendirdikleri ve kirada artış yaptıkları tespit edilmiştir. Hamamların zamanın yıpratıcı etkisine bağlı olarak harap olduğu durumlarda da hamamcı ile mütevellilerin tamirat konusunda anlaştıkları ve mahkemeden de izin alarak hamamları tamir ettirdikleri görülmektedir.

Mevcut vakıfların bir kısmının Trabzon'un doğusunda Değirmendere mevkinde değirmenlerinin olduğu görülmektedir. Halkın temel gıdası olan ekmeğin yapılabilmesi için yetiştirilen buğday ve diğer ürünlerin öğütülmesinde değirmenlerin önemli bir fonksiyon yürüttükleri açıktır. Bu bölgede bulunan birçok değirmenin önemli bir iktisadî ihtiyacı karşıladığı ve vakıflara önemli bir gelir sağladığı anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet Vakfı'nın 24 göz değirmenle bu bölgede en fazla değirmene sahip olduğu tespit edilmiştir. Hızır Bey Vakfı, Hacı Kasım Bey Vakfı, Hoca Hayreddin Bey Vakfı, Tavaşi

---

⁶⁸⁸ Fikret K. Yegül, "Anadolu Su Kültürü, Türk Hamamları ve Yıkınma Geleneğinin Kökleri Ve Geleceği", **Anadolu**, S. 35, 2009, s. 106.

Mahmud Ağa Vakfı ve İmâret-i Hatuniye Vakfı bölgede değirmenleri olan diğer vakıflardır. Mevcut kayıtlarda genellikle değirmenlerin işletilmesi ve kiralanmasıyla ilgili durumlar öne çıkmaktadır. Değirmencilerin kiralarını vakfa ödemedikleri zaman mütevellilerin kira sözleşmelerini feshettiği ve başkasına kiraladıkları görülmektedir. Bu durumla ilgili çarpıcı bir örnek Tavaşi Mahmud Ağa Vakfı'na ait değirmenlerin işletilmesiyle ilgilidir. Vakfa ait iki değirmeni Dursune ve Ayşe adlı kızkardeşin işletmesinden memnun olan vakıf mütevellisinin bu değirmenlerin yanında bulunan bir diğer değirmeni işleten Hasan Ağa'nın kirasını düzenli ödememesi sebebiyle onun elinden alarak bu kızkardeşlere verdiği tespit edilmiştir. Vakfın değirmenleri kimin işlettiğinden ziyade kirasının düzenli ödenip ödenmediğiyle ilgilendiği açık bir şekilde ortadadır.

Vakıfların gelirleri arasında arazi, arsa, bağ, bahçe ve zeminlerin de önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Vakıf kurucularının bağışladıkları bu akarlar vakıfların devamını sağlamada önemli bir fonksiyon icra etmekle birlikte sahip oldukları iktisadî değer bakımından da şehrin tarımsal ve ticari faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır. Bu akarların işletilmesi ekilebilir arazilerin boş kalmasını engelleyip tarımsal anlamda toplum hayatına fayda sağlarken elde edilen ürünlerin satılması da vakfa gelir getirirken şehirdeki ticari hayatın canlı tutulmasında bir etken olmuştur. Vakıfların sahip oldukları bu akarların mümkün mertebe kiraya verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Vakfa ait olup da boş olan arazilerin düşük bir meblağla da olsa kiraya verildikleri imara ve iskâna açıldıkları tespit edilmiştir. Genellikle boş arazileri vakıftan kiralayanların burada bir dükkân veya ev yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla vakıfların toplumsal yaşam merkezlerinin oluşumuna katkıda bulduklarını da söylemek mümkündür.

Mevcut bilgi ve belgeler ışığında vakıfların idaresi, denetlenmesi ve karşılaşılan sorunlarla ilgili bir takım tahliller de yapmak mümkündür. Genel itibariyle buradaki vakıfların birçoğu sadece mütevelliler tarafından idare edilmektedir. Vakıfların çoğu küçük miktarlarda gelirlere sahip olması ve müteveli dışında kişilere verecekleri ücret olmadığından başka görevli bulundurmadıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan vakıfların akarlarının da az olması idarede kolaylık sağladığı için başka görevliye ihtiyaç duymadıklarını söylemek mümkündür. Bazı vakıfları idare eden mütevellilerin bunu herhangi bir ücret almadan (hasbi) yaptıkları görülmektedir. İmâret-i Hatuniye gibi birçok müesseseyi içinde barındıran büyük vakıflarda mütevellilerden başka pekçok görevli

bulunmaktadır. Vakfın tayin kayıtlarında bu görevliler ve yaptıkları işler ifade edilmiştir. Vakıflar idare edilirken ortaya çıkan problemlerin hallinde mahkemelerin yani kadının önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda vakıf müesseseleri ile ilgili yapılacak tamiratlarda mütevellinin teklifiyle birlikte kadının onayından geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla kadılar vakıfların denetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Vakıflar idare edilirken zaman zaman vakıf yönetimine müdahalelerin olduğu, bir vakfın mütevellisinin gayri kanuni olarak yerinden edildiği veya vakfın zararına eylemlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle büyük akarlara sahip olan İmâret-i Hatuniye Vakfı'nı yönetmenin idarecisine hem iyi bir gelir hem de şehirde önemli bir prestij sağladığını düşünürsek bu tür müdahalelerin mantığını anlamakta güçlük çekmeyiz. Merkezden gönderilen hükümlerde ve tayin kayıtlarında vakıf mütevellilerine müdahale edilmemesi ve vakfın zarara uğratılmaması konusunda uyarılara rastlanmaktadır.

Gayrimenkul vakıflar içerisinde kendisinden özel bir şekilde ve ayrı olarak bahsedilmesi gereken vakıf İmâret-i Hatuniye Vakfı'dır. Sahip olduğu gelirleri, eğitim müesseseleri, ticari müesseseleri, misafirhanesi ve kileriyle şehrin dinî, iktisadî ve toplumsal hayatının en önemli merkezlerden birini teşkil etmektedir. Trabzon şehir merkezinde ve dışında birçok gelire sahip olduğu tespit edilen vakfın 1615'te 175 personelinin olduğu görülmektedir. Diğer vakıfların ancak bir ya da iki personel barındırabildiği düşünülürse Hatuniye Vakfı'nın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Vakfın tam olarak bütün gelirlerini tespit etmek mümkün değildir. Vakfiyesinin mevcut olmayışı, varolan belge ve bilgilerin vakfın kuruluşundan itibaren tam bir süreklilik arz etmemesi bunda en büyük etkidir. Vakfın en önemli gelirleri araziler (cibâyetler, bağ, bahçe ve zeminler), dükkânlar (genelde Sûk-i Sultânî'de), hamamlar (Trabzon şehir merkezinden başka İstanbul'da Sultan Bayezid Camisi yanında bir hamam), değirmenler, boyahane, bedesten'dir. Vakfın gelirleriyle ilgili ilk bilgilere 16. Yüzyıla ait Trabzon tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 1518-1532 tarihleri arasındaki kayıtlara göre vakfın gelirleri yaklaşık olarak 122.000 akçe civarındadır. Bunun içerisinde İstanbul'daki hamamın 75.000 akçelik geliri de mevcuttur. 1583 tarihli tahrir göre vakfın gelirlerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. 17. Yüzyıla gelindiğinde vakfın gelirlerinde önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. Vakfın 1615-1646 yıllarını ihtiva eden muhasebe kayıtları ile ilgili yapılan bir çalışma bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre bir önceki yüzyıla göre vakfın gelirleri yaklaşık olarak 6 kat artmış ve 1615'te 782.212 akçe olmuştur. 1615'ten

1646'ya kadar geçen süre içerisinde vakfın gelir ve giderleriyle ilgili verilen tabloda vakfın gelirlerinin mütemediyen azaldığı görülmektedir. Bu azalmanın kesin sebeplerini ortaya koymak mümkün olmamakla birlikte genel olarak Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarından itibaren yaşadığı buhranlar (siyasi, iktisadî, toplumsal vs.) ile 1625 tarihinde Trabzon'a yapılan Rus (Kazak) saldırılarının etkili olduğu söylenebilir. Devletin genel durumunun Trabzon'a ne derecede yansıyor yansımadığını ortaya koyacak verilerden yoksun olmakla birlikte en azından merkezde meydana gelen ve Osmanlı coğrafyasını etkileyen hadiselerin Trabzon'u da olumsuz etkilediğini ifade edebiliriz. Vakıf başlığı altında verilen belgelerde de görüldüğü üzere Rus (Kazak) saldırılarının şehirde önemli bir zarara yol açtığı ticaren kalbi ve vakfın önemli gelir kaynaklarından biri olan bedestenin yandığı ifade edilmiştir. Bedestenle birlikte Hatuniye imaretinin ciddi bir zarar gördüğü caminin tavanıyla birlikte mutfağının yandığı ve uzun yıllar hizmet veremediği belirtilmiştir. Bu saldırıların sadece şehirdeki vakıf binalara zarar vermekle kalmayıp şehrin sosyal ve iktisadî yaşantısına bir darbe vurduğu da anlaşılmaktadır.

Hatuniye Vakfı'nın idaresinden birinci dercede sorumlu olan kişiler mütevellilerdir. Trabzon'daki en büyük ve zengin vakfı idare etmenin kişiye birtakım avantajlar sağlayacağı daha önce ifade edilmişti. Ancak bu avantajların yanında vakfı zarara uğratmamak ve gelirlerini muhafaza etmenin de önemli bir sorumluluk yüklediği aşikârdır. Vakfı etkileyebilecek birçok olumsuz gelişmeye karşı mücadele etmek hususunda mütevellilere önemli işler düştüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda zaman zaman vakfı zarara uğratan mütevellilerin azledildiği ya da bu sorumluluğu taşıyamayanların görevden feragat ettikleri görülmektedir. Kayıtlardan bazı dönemlerde vakıf mütevelliliği için bir çekişmenin yaşandığı ve vakfa dışardan müdahalelerin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda merkezden gönderilen hükümlerde vakfın zarara uğratılmaması ve mevcut mütevellilere müdahale edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İmâret-i Hatuniye Vakfı'nın şehrin eğitim hayatında da önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Vakfa ait bir darü'l kurra ve medresenin olduğu görülmektedir. Darü'l Kurra'nın yetim ve fakir çocuklar için yapıldığı ve günde iki kez onlara yemek verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Medresede ise yaklaşık olarak 140-150 öğrencinin ders gördüğü bilinmektedir. Vakıf muhasebe kayıtlarından medresede eğitim veren hocaların ve ders gören öğrencilerin bütün ihtiyaçlarının vakıf gelirlerinden karşılandığı

anlaşmaktadır. Kayıtlarda medrese hakkında tafsilatlı bilgiler mevcut değildir. Belgeler daha çok medresede yapılan tamiratlarla ilgilidir. 1625 tarihindeki Rus (Kazak) saldırısının vakfın diğer binalarına olduğu gibi medresesine de zarar verdiği görülmektedir. Bu saldırı sonrası 15 adet medrese hücresinin üstünün yandığı ve tamir için 50.000 akçeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Yine zamanın ortaya çıkardığı yıpranmalara bağlı olarak da medresenin tamire ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde bizzat Trabzon valisi Mehmet Paşa'nın inceleme yaparak, medresenin minareleri ve dershanelerinin tamire ihtiyaç duyduğunu belirttiği görülmektedir. Tamiratın yapılması için de vakfa bağlı cibâyetlerin gelirlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sahip olduğu gelirleri ve müesseseleriyle İmâret-i Hatuniye Vakfı'nın şehrin dinî, toplumsal ve iktisadî hayatında önemli bir yeri olduğu açıktır. Eğitim müesseseleriyle şehrin en önemli kültür merkezi olduğu gibi, büyük mutfağı ve misafirhanesiyle, düşkünlere ve ihtiyaç sahiplerine sağladığı imkânlarla sosyal hayatın bir merkezi konumundadır. Bedestenlerin şehirlerin ticari hayatındaki yerine binaen ve özellikle Sûk-i Sultanî'deki dükkânlarıyla birlikte vakfın Trabzon'un iktisadî yaşamında belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan vakfa gelir getiren geniş arazilerin işletilmesi ve kontrol edilmesi bakımından vakfın, şehir ve çevresinde tarımsal faaliyetlerin yürütülmesinde hatırı sayılır bir yeri olduğu aşikârdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON'DA PARA VAKIFLARI

3.1. Para Vakıflarının Meşruyet Zemini

Fıkıh kitaplarında fikhî bir mesele olarak değerlendirilen para vakıfları, Osmanlı Devleti'nde uygulamada önem kazanması ve yaygınlaşması; nakit para vakfı konusunda Osmanlı uleması ve şeyhülislâmları arasında uzun süre münakaşa konusu olması, vakıf paraların işletilme yollarından birisi olan “mu‘amele-i şer‘iye” usulünün İslâm dininin yasakladığı “faiz” konusuyla yakından ilgili olması ve benzeri sebeplerden dolayı, vakıf hukukunun en önemli konularından biri haline gelmiştir.

Osmanlılardan önce de diğer İslâm ülkelerinde bilindiği düşünülen para vakıfları⁶⁸⁹ Osmanlı toplumunun nev'i şahsına münhasır bir müessesesi olarak gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Para vakıflarının Osmanlı vakıf sisteminin bir parçası olarak diğer vakıflardan ayrıldığı husus, mal varlıklarının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Vakfedilen bu paralar çeşitli usullerle işletiliyor ve elde edilen gelir hayır cihetine sarf ediliyordu. Diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıflarında da vakıftan vazgeçmek söz konusu olmayıp para ebedi olarak vakfedilirdi.

Vakıfların çeşit itibari ile iktisadi bünyelerinin de farklı olduğu görülmektedir ki bunların başında para vakıfları gelmektedir. Vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi neticesi elde edilen gelir, vakfın gayesi için harcanmaktadır. Vakfedilen gayr-i

⁶⁸⁹

Osmanlıdan önce diğer İslâm ülkelerinde para vakıflarının varlığına ilişkin şu ifade dikkate değerdir. “Almenah'ta diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) dirhem ve dinarın yani akçanın vakfı âdetinin halk arasında alış-veriş işlerinde kullanıldığı, bütün taşınır mallar vakfının sahih ve müteber olduğuna dair mevcut fetvâya yani fakihlerin genel oylarına dayanmış bulunan ve Ebû Muhammed tarafından konan kâide dâhilinde olduğu zikir ve beyan edilmiştir. Binaenaleyh dirhem ve dinar vakfının sıhhat ve meşruiyeti için Ensârî'nin rivayeti vechile yalnız İmam Züfer'in hükmüne dayanmağa lüzum yoktur.” Bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, **VD. S. 9**, s. 49; John E. Mandaville, “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, (Çev. Fethi Gedikli), **Türkiye Günlüğü**, S. 5, Ankara, 1998, s. 130.

menkûl ve para hiçbir suretle azalmamak koşuluyla gelirlerinden vakfın gayesinin gerçekleştirilmesinin şartı, vakfın iktisadi durumunun azalmasını önleyici bir tedbir olarak görülmektedir. Bu durumda vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi ve gelir getirmesi nasıl olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Kaynaklardan vakıf paraların vakfedildiği yere üç şekilde tahsis edilebildiği anlaşılmaktadır. Bunlar: müdârebe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi; ikincisi, fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi olarak kullandırılması, üçüncüsü ise, Osmanlı tatbikatında “muâmele-i şer’iyye” denilen usûlle gelir sağlanarak (istirbah edilerek) elde edilen kâr ve gelirin fakirlere dağıtılmasıdır.⁶⁹⁰

Muâmele-i şer’iyye denilen vakıf paraları işletme usûlünün hukukî dayanağı İslâm hukukunda Bey’ul-ine diye bilinen bir satım akdi çeşididir.⁶⁹¹ Vakıf paraların muâmele-i şer’iyye ile işletilebilmesi daha doğrusu borca verilerek belli miktarda kâr sağlanması için belirtilen bey’ül-îne genel itibariyle bir malın veresiye satılıp alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınması şeklinde yapılır.

İktisâdî zaruretler ve halk arasında örf ve adetlerin de baskısı ile ve hayır yollarını kapamamak gayesi ile bey’ül-ine diye bilinen bu mu’amele, Osmanlı hukukçuları tarafından yukarıda zikredilen şekilde vakıf paraların işletilmesi için bir usûl olarak ittihaz edilmiş ve Ebussuud’dan önce de diğer hukukçular tarafından “şer’-i şerîfe” uygun hale getirilen şekli kabul ve tatbik edildiği için adına da “muâmele-i şer’iyye” denilmiştir.⁶⁹²

Bu vakıf paralarının nemâlandırılması, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu hususta her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamakta idiler. Bu formül şöyle idi: “Rehn-i kâvi ve kefil-i melî yahut ikisinden biriyle onu onbir buçuk hesabı ile mu’âmele-i şer’iyye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene ‘alâ vechi’l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna”. Bu cümle basit olarak vakıf haline getirilmiş nakit paraların yüzde onbeşlik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına

⁶⁹⁰ Bayram Şibil, “Vakfın Mali Bünyesi ve Kaynakları”, **II. Vakıf Haftası**, Ankara, 1985, s.111-112.

⁶⁹¹ Akgündüz, a.g.e., s. 223.

⁶⁹² Akgündüz, a.g.e., s. 227.

gelmektedir. Fakat riba ya da faiz terimleri kullanılmak istenilmediğinden başka bir ifade tarzı tercih edilmiştir. Zira İslâm'ın ribâyı yasaklamış olduğu bilinmektedir.⁶⁹³

Bahaeddin Yediyıldız nakit para vakıflarının muamele-i şer'iyye yoluyla işletilmesini faiz olarak varsaymakta ya da adlandırmakta, fakat bunun yanında bu tür muamelelerin Osmanlı Devleti'nde çok yaygın olarak kullanıldığını da şöyle belirtmektedir: “Her ne olursa olsun, bu şer’î hileler sayesinde Osmanlı Devleti, yüzde onbeşi geçmeyen bir faiz haddini kânûnî telâkkî etmişti ve mahkemelerin bu türlü mu’amelelerle meşgûl olmasını kabul ediyordu. Netice itibarı ile vesikalarımızın da isbat ettiği gibi, yüzlerce kişi oldukça kabarık meblağları vakıf haline getirmişlerdir. Böylece binlerce kişi de düşük faizle bu vakıf nakitlerinden istifade etmek imkânına kavuşmuşlardı. Nakit para olarak daha başlangıçta vakıf edilmiş bu sermeye diğer vakıf gayr-i menkûllerinin kiralanmasından hâsıl olan meblâğların mu’amele-i şer’iyye yoluyla gelir getirecek şekilde kullanılmalarını hükme bağlamışlardır.⁶⁹⁴ Barkan da nakit paralardan muamele-i şeri’iyye yoluyla elde edilen %10-15’lik bir geliri, her ne kadar çeşitli yollarla İslâm hukukuna uydurulsa da faiz olarak nitelendirmiş, ama o da bu uygulamanın geçerliliğini ve yaygınlığını belirtmiştir. “İslâm hukukçularının faiz hakkındaki kanaatleri, türlü tefsirlere müsait ihtilaflar arz etmekle beraber; Osmanlıda devlet %10-15’i geçmeyen bir faiz hakkını meşru telâkki ederek mahkemelerin bu nevî borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre muamele yapmalarını kabul etmişti. Bu hususta dikkate şayan diğer bir cihette birçok vakıflarda hayır işine tahsis edilen gelir kaynağının bazen münhasıran faiz ile işletilecek paralardan teşekkül etmiş olmasıdır. Bu suretle ekserisi kendi nâmlarının hayırla yâd edilmesi ve ruhlarının selameti için devamlı olarak yapılmasını arzu ettikleri dînî âyinlerin masraflarının bıraktıkları paraların faiziyle ödenmesinde hiçbir mahzur görmemişlerdir.”⁶⁹⁵

Neşet Çağatay ise, vakıf paraların işletilmesiyle elde edilen % 15’lik gelirin Kuran’da belirtilen faiz kavramının içine girmediğini bunun meşrû bir gelir olduğunu belirtmiştir. Yılda % 20’yi geçmeyen faizin, Arapçada, “menfaa”, “faide”, “nemâ”, “faiz”, “ribh” Urducada ve Farsçada “sud” Türkçede ise “gelir”, “kazanç” kelimeleri ile

⁶⁹³ Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, **VD.**, S. 18., s. 23.

⁶⁹⁴ Yediyıldız, a.g.m., s. 24.

⁶⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)” Belgeler, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. 3, S. 5, Ankara, 1996, S. 34.

ifade edildiğini söylemiş ancak kendisi de bu fazlalık gelir için faiz tabirini kullanmış bunu başka bir kelimeyle ifade etmemiştir.⁶⁹⁶ Bütün bu açıklamalarla birlikte muamele-i şer'îye usulü, mahiyet itibariyle faize benzese de faiz değildir. Bu sebeple Osmanlı literatüründe ribh yani kâr tabiri kullanılmıştır. Nitekim I. Selim Kânunnâmesinde “ve muamele-i şer'îye idenler onu onbirden ziyâde itdürmeyeler ve şer'î muamele itmeden kata riba itdürmeyeler” ifadesiyle bu tür işlemlerin kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁷

Diğer taraftan sultan ve büyük vezirlere ait vakıflardan ayrı olarak kaydedilmekte olan ve halk arasında yetişmiş kimseler tarafından kurulmuş olan “âmmе” vakıflarında bilhassa 16. asrın ikinci yarısından itibaren eski tip han, hamam, ev, bağ ve bahçe gibi gayr-i menkûllerin tahsisi yerine daha ziyade nakit para bırakılmış olması dikkat çekmektedir.⁶⁹⁸

Osmanlı Devletinde para vakıflarının ne zamandan beri var olduğu ve ne şekilde başladıkları konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak genel itibariyle para vakfi uygulamalarının XV. Asırlardan beri var olduğu kabul edilmektedir.⁶⁹⁹ İlk dönemlerde para vakfi uygulamalarının ulema arasında ciddi görüş ayrılığına yol açmadığı görülmektedir. XV. asrın tanınmış hukukçusu Molla Hüsrev (ö.885/1480) eserinde konuyla ilgili doktrin tartışmalarına girmeden para vakfının Hanefî mezhebi fakihlerinden Züfer (ö.158/774) tarafından caiz görüldüğünü aktarmıştır. Diğer taraftan Molla Hüsrev'in şeyhülişlâmlığı sırasında para vakıflarını tescil ettiği bilinmektedir.⁷⁰⁰ Para vakıflarıyla ilgili ilk müstakil risale ise Şeyhülişlâm İbn-i Kemal (ö.940/1534) tarafından kaleme alınmış ve doktrindeki ihtilaflar ele alınarak para vakfi uygulaması savunulmuştur.⁷⁰¹ İbn-i

⁶⁹⁶ Çağatay, a.g.m., s. 41.

⁶⁹⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, C. II, s. 42-43.

⁶⁹⁸ Barkan, a.g.m., s. 34.

⁶⁹⁹ John E. Mandaville, “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfi Tartışması”, Çev. Fethi Gedikli, S. 5, **Türkiye Günlüğü**, Ankara, 1998, s. 130.

⁷⁰⁰ Mandaville, a.g.m., s. 134.

⁷⁰¹ İbn-i Kemal bu risalesinin girişinde dirhem ve dinar vakfetmenin müctehit imamlar arasında tartışmalı olduğunu buna rağmen uygulamada ise giderek yaygınlaştığını belirtmiştir. Piyasadaki bu durumun karışıklıklara meydan verdiğini ve meselenin vuzûha kavuşturulmasının gerektiğini vurgulayıp, kendisinin de cevaz noktasında görüşü olduğunu belirtmiştir. Eserin devamında bu görüşünü destekleyen nakillerde bulunmuş, müctehitler arasındaki tartışmaların hakiki bir ihtilaf olmayıp zamanın değişiminden kaynaklandığını vurgulamış, şayet tartışmaya konu olan imamların farklı dönemlerde yaşamış olmaları durumunda şartların değişmesiyle beraber para vakfetmenin cevazına dair fetva vereceklerini belirtmiştir. Burada İmam Züfer'i örnek gösterir. Para vakıflarının cevazı noktasındaki temel dayanak noktalarından bir tanesi gayrimenkul olarak vakfedilen tarla, dükkân, ev vs.'nin yangınlar, doğal afetler ve zaman geçmesiyle eskiyip harabe haline gelme tehlikesine karşı, para vakıflarında böyle

Kemal, İmam Züfer'in görüşünü zamanın ihtiyaçlarına daha uygun bulduğu için tercih etmiş, diğer Hanefi imamlarının da teamül oluşması halinde menkulün vakfını caiz gördüklerine dair nakiller yapmış, konuyla ilgili görüş ayrılığının hakiki bir ihtilaf olmayıp zaman ve şartların değişmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. İbn-i Kemal'e göre yaşadığı on altıncı yüzyılın şartlarını diğer imamlar görselerdi, İmam Züfer ile aynı görüşü paylaşırlardı. Vakfedilen akarların yangın, sel, zamana karşı yıpranma vs. etkenlerle harap olması halkı menkul para vakfına yönlendirmiş, para vakfı artık bir ihtiyaç ve teamül halini almıştır.⁷⁰² İbn-i Kemal'in bu risalesi XVI. Yüzyılın ortalarında yaşanacak şiddetli tartışmaların da habercisi gibi gözükmetedir.⁷⁰³

Osmanlı İmparatorluğunda para vakfı ile ilgili sert tartışmalar, para vakıflarının hem sayı hem de vakfa konu olan nakit akçenin miktarı bakımından önemli bir artış kaydederek vakıf sistemi içerisinde yüksek bir orana ulaştığı XVI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Söz konusu tartışmalar, 1545-1547 tarihleri arasında Rumeli Kazaskerliği yapan Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) para vakfının meşruiyetini münakaşa konusu yapması ve para vakfının yasaklanması için çaba göstermesi ile başlamıştır.⁷⁰⁴ Çivizade'nin bu tutumu üzerine Ebussuud Efendi para vakıflarıyla ilgili risalesini kaleme alarak para vakfı uygulamasını savunmuştur. Ebussuud Efendi risalesinde, örf-adet haline gelmiş olmak şartıyla, bütün menkullerin vakfedilebileceği düşüncesindedir. Paranın da menkullerden olduğunu, özel bir ismi olmasının diğer menkullerden ayrılması gerektiği anlamına gelmediğini savunmuştur. Ayrıca vakıflarda ebedilik şartının, para vakıflarında "mislin bekası aynın bekası hükmündedir" kuralı ile gerçekleştiğini anlatmaktadır. Bu kural vakfedilen para miktar olarak kendini koruduğu

---

bir tehlikenin olmadığıdır. Ayrıca vakıfta aranan "te'bid" şartının dirhem ve dinarda bulunmadığı şeklinde yapılabilecek itirazda reddedilerek dirhemde de cinsinin mevcudiyetinin yeterli olduğu kabul edilmektedir. Hanefi hukukçular, menkul malların vakfedilmesi meselesinde ihtilaf halindedir. İmam Ebû Hanife, bu malların vakfedilmesine cevaz vermez. İmam Ebû Yusuf ise, toprağın bir parçası olan taşınır malın vakfedileceği görüşündedir. Örneğin bir toprağın işletilmesinde kullanılan köleler, hayvanlar ve araçlarla birlikte vakfa dönüştürülmesi mümkündür. İmam Muhammed'e göre ise, menkul mallardan vakfedilmesi örf haline gelmiş, balta, kürek, keser, testere, cenaze için gerekli tabut, örtü vs. edevat, tencere, kazan ve mushaf gibi şeylerin vakfedilmesi caizdir. Bkz. Tahsin Özcan, "İbn-i Kemal'in Para Vakıfları Risalesi", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, S. 4, İstanbul, 2000, s.31-41.

⁷⁰² İbn-i Kemal, "Risale-i fi cevazi vakfi'd-derahim ve'd-denair", (Tahsin Özcan neşri), s.38-40.

⁷⁰³ İbn-i Kemal'in risalesindeki yaklaşımlar ve bu tartışmalar için ayrıca bkz. Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar", **Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, S. 27, Ankara, 1985, s.216-217.

⁷⁰⁴ Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, C. 3/2, Temmuz-Aralık 1988, s. 107; Çivizade'nin hayatı için bkz. M. Cavit Baysun, "Çivi-zade", **İA**, C. 3, s. 438-439.; Mehmet İpşirli, "Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi", **DİA**, C. 8, s. 348-349.

sürece, vakfın ömrü devam eder şeklinde yorumlanabilir. Çünkü gayesi devamlı surette insanlığın yararına olması gereken vakıf, ideal olarak kullanımla azalmayan bir mülk ile kurulmalıdır.⁷⁰⁵ Ebussuud Efendi risalesinin ilerleyen bölümlerinde, çoğu mescid ve mabetlerin vakıfları nakit paralar oldukları için, gelmiş geçmiş bütün şeyhülislâmların teamül prensibine ve mevcut nakillere dayanarak devamına fetva verdiğini, kazasker ve valilerin, sıhhatine ve lüzumuna hükmettiğini ve kimseden muhalefet naklolunmadığını belirterek gerekli şartlara uyularak yapıldığı ve kadı karar verdiği takdirde, nakit para vakfının geçerli ve lazım olacağını belirtmiştir.⁷⁰⁶

Çivizade Mehmed Efendi de Ebussuud Efendi'nin risalesiyle ilgili para vakıflarına karşı bir reddiye kaleme almıştır. Çivizade Mehmed Efendi, Ebussud Efendi'nin naklettiği rivayetleri tek tek inceleyerek para vakıflarının müsaadesine ilişkin görüşlerin zayıf olduğunu belirtmiştir. Çivizade, reddiyesinde örf ile hüküm vermenin doğru olmadığını ve paranın diğer menkul mallara benzemediğini ifade etmiş, İmam Züfer'den nakledilen rivayetin güçlü olmadığını ve bu rivayetin sadece müsaade ifade edip lüzum ifade etmediğini belirtmiştir. Ayrıca vakfedilen malın mülkiyetinin intikale maruz kalmaması gerektiğini, halbuki para vakfında paranın muameleye ve mudarebeye verildiğini, ticaret yapıldığını, bunun da mülkiyetin intikalini gerektirdiğini söylemiştir.⁷⁰⁷ Neticede Çivizade'nin para vakıflarının yasaklanmasıyla ilgili bir hüküm çıkarmayı başardığı anlaşılmaktadır.⁷⁰⁸ Bu aşamada tartışmaya dâhil olan Sofyalı Bali Efendi (ö.960/1553) devrin padişahı Kanuni'ye ve Çivizade'ye gönderdiği mektuplarda ısrarlı bir şekilde para vakıflarını savunmuştur.⁷⁰⁹ Bu arada bir taraftan Çivizade'nin çabalarıyla para vakıflarının yasaklanması, diğer yandan dönemin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin para vakfının caiz olduğuna dair fetva vermesi ciddi bir sıkıntı doğurmuştur.⁷¹⁰ Çivizade'nin ölümü üzerine para vakfı konusu padişahın emriyle yeniden incelenmiş, aralarında Ebussuud Efendi, devrin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin de bulunduğu önde gelen ilim adamlarının para

⁷⁰⁵ Mandaville, a.g.m., s. 131.

⁷⁰⁶ İsmail Kurt, **Nazariyat ve Tatbikatta Para Vakıfları**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994, s. 50.

⁷⁰⁷ Demir, a.g.e., s. 172.

⁷⁰⁸ Akgündüz, a.g.e., s. 217.

⁷⁰⁹ Sofyalı Bali Efendi mektuplarında, para vakıflarının büyük bir halk hizmeti gördüğünü ve bu çeşit vakıfların yasaklanmasıyla da halka hizmet veren vakfa dayalı müesseselerin kapanması sonucu halkın zarar göreceği meselesi üzerinde ısrarla durmuştur. Bir de vakıflardan faydalanarak geçimini sağlayanların telaş ve korkularının, para vakıflarının yasaklanması ile toplumda bir huzursuzluğun meydana geleceğini düşünmektedir. Bkz. Şimşek, a.g.m., s. 214; Tahsin Özcan, "Sofyalı Bali Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, s. 3, İstanbul, 1999, s. 132., Akgündüz, Vakıf Müessesesi..., s. 217; Kurt, a.g.e., s. 15.

⁷¹⁰ Özcan, "Para Vakıflarıyla...", s. 108.

vakfının meşruiyeti konusunda ortak bir irade göstermeleri üzerine 1548 yılında verilen bir emirle para vakfı konusundaki yasak kaldırılmış ve para vakfının tescil prosedürü de belirlenmiştir.⁷¹¹ İlgili emirde de ifade edildiği üzere para vakıflarının yasaklanması vakıf uygulamasında ve sosyal hizmetlerde ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştu. Bu durumun meselenin tekrar ele alınıp para vakfı uygulamasının serbest bırakılmasına da etki ettiği anlaşılmaktadır.⁷¹² Bu aşamadan sonra para vakıfları uygulaması bağlayıcılık kazanmıştır.⁷¹³ Daha sonra Birgivi Mehmet Efendi (ö.981/1573), Ebussuud Efendi'nin risalesine bir reddiye kaleme alarak⁷¹⁴ para vakıflarını eleştirmiş ise de bu çabaları uygulama alanında etkili olamamıştır. Para vakfının cevazı, yaygın bir uygulamaya mesnet olduğu gibi doktrine de muteber bir görüş olarak yerleşmiştir.

Para vakıflarının meşruiyet kazanmasında en etkili isimlerden birinin Ebussuud Efendi olduğunu söylemek mümkündür. Bir taraftan kaleme aldığı risaleyle para vakfı uygulamasının hukuki temellerini ve meşruiyetini ortaya koymuş, diğer taraftan da para vakfının lehine emir çıkarılmasında etkili olarak bağlayıcılık kazanmasını sağlamıştır.

Para vakıfları konusunda devletin görüşü, yukarıda verilen risale muhteviyatı paralelinde olup, hem cemiyet içerisinde bu çeşit vakıflar ile kurulmuş müesseselerin oldukça fazla yekün tuttuğunu, hem de devlet müesseselerinde çalışan görevlilerden çoğunun bu vakıflardan ücret aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Mesela, müderrislerin çoğu maaşlarının bir kısmını veya tamamını, ders verdikleri medreselerin vakıflarından alıyordu. Sultan II. Bayezid (1481-1512), İstanbul'daki medresenin vakfiyesine, medresede şeyhülislâmların bir gün ders vermesi şartını koymuştu. Bu medresede ders okutan şeyhülislâmlar, maaşlarından ayrı olarak, medrese vakfından da para alıyorlardı.⁷¹⁵ Hatta şeyhülislâmlardan para vakfı yapıp, vakfiyesine bu paranın muamele-i şer'iyeye ile işletilmesi şartını koyanına bile rastlanmaktadır. Mesela, Şeyhülislâm Sa'di Efendi (ö. 942/1538), 10.000 akçelik bir vakıf tahsis ederek, vakfiyesine bu paranın muamele-i şer'iyyesinden elde edilen gelirinin, her gün iki kişinin ebeveynlerinin mezarları başında

⁷¹¹ Emrin metni için bkz. Özcan, "Para Vakıflarıyla...", s. 109-110.

⁷¹² İlgili emirdeki "...mesacid ve mebaid vesair vücuh-ı hayrat harap ve muttal olup ve ashab-ı hayrat ekseri vakf etmek için akara kadir ol(ma)mağın taklit-i hayrata bais olduğunun şayi olduğu ecilden..." Bkz. Özcan, "Para Vakıflarıyla...", s. 110, Aynı hususa daha önce Bali Efendi de dikkat çekmiştir. Bkz. Şimşek, a.g.m., s. 213.

⁷¹³ Akgündüz, a.g.e., s. 217.

⁷¹⁴ Şimşek, a.g.m., s. 214.

⁷¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 205.

Kur'andan birer cüz okumaları karşılığında, bir hafızlar mektebinin (darü'l-kurra') şeyh ve talebelerine verilmesi şartını koymuştu.⁷¹⁶

Fatih Sultan Mehmet'in elde edilecek kârı ile yeniçeri ocaklarına verilecek etlerin zamanla hâsıl olacak fiyat artışını karşılamak maksadıyla yirmi dört bin altın vakfettiği bilinmektedir.⁷¹⁷ Fatih'in bundan başka para vakıfları yaptığı, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1565 tarihinde yazılan bir hükümden anlaşılmaktadır. Kanuni, İstanbul kasaplarına yardım parası olarak kendinden önce bu iş için yapılmış para vakıflarını da bir araya getirerek altı yüz doksan sekiz bin akçelik bir vakıf yapmıştır.⁷¹⁸ Netice olarak, verilen bilgilerden, Kemalpaşazade, Ebussuud ve Sa'di Efendiler gibi XVI. yüzyıl şeyhülislâmlarının para vakıfları konusundaki görüşlerinin müsbet olduğu risale, fetva ve bizzat para vakfi kurmalarından anlaşılmaktadır.

3.2. Mevcut Vakfiye ve Arşiv Belgelerine Göre Trabzon Para Vakıfları

Para vakıflarının meşruiyet zeminini ifade etmek için verilen bilgilerden sonra incelediğimiz dönemde Trabzon'da tespit edilen para vakıfları ayrı bir başlık altında incelenecektir. Bu dönemde Trabzon'da 28 adet para vakfına rastlanmıştır. Bunların 4 adetinin aynı zamanda gayrimenkulleri de vardır. Bu vakıfların kuruluşlarıyla ilgili daha önceki bölümde bilgi verildiği için burada sadece vakfın parsının borç olarak verilmesiyle ilgili arşiv kayıtları dikkate alınmaktadır. Trabzon para vakıflarıyla ilgili olarak öncelikle mevcut vakıflara ait kayıtlar verilerek ardından genel bir değerlendirme yapılacaktır. Para vakıfları içerisinde borçlanmaların genel olarak akçe ile yapıldığı görülmekle birlikte vakıfların nadiren de olsa flori ve guruşla da borç verdikleri görülmektedir. Bu nedenle çalışılan dönem itibariyle akçenin bu yabancı paralar karşısındaki kur değerleriyle ilgili tablolar vermek faydalı olacaktır.

---

⁷¹⁶ Ö.L.Barkan-E.H. Ayverdi, a.g.e., s.32.

⁷¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları**, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 254.

⁷¹⁸ Çağatay, a.g. m., s. 48.

Tablo 8: Avrupa Sikkelerinin Akçe Cinsinden Kur Değerleri, 1584-1650

Yıllar	Venedik Düka (Altın)	İspanya 8-Real (Riyali Guruş) (Gümüş)	Hollanda Taler (Esedî/Aslanlı) Gümüş	Polonya Zolota (Gümüş)
1584	65-70	-	-	-
1588	120	80	70	-
1600	125	78	68	48
1618	150	100	-	-
1622	180-210	120-150	-	-
1624	330-420	170-320	-	-
1625	120	80	70	50
1628	190	100-110	-	-
1632	220	110	100	70
1640	270	125	-	-
1641	168	80	70	-
1646	170	80	80	38
1650	175	90	80	-

Kaynak: Şevket Pamuk, Paranın Tarihi, s. 150.

Bu tablodaki değerlerin bölgeler arası farklılıklar arzettiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan Trabzon'daki para vakıflarının borç verme işlemlerinde akçenin yabancı paralar karşısındaki değerleriyle ilgili kayıtlarda zaman zaman kaç akçeye karşılık geleceğiyle ilgili borç işlemlerinde ifadeler rastlanmaktadır. Yine İnan'ın Trabzon'daki mülk satışlarıyla ilgili çalışmasında dönemin kur değerleriyle ilgili bir tespiti vardır. Bunu burada vermek faydalı olacaktır.

Tablo 9: Trabzon Şer'îye Sicilleri'ne Göre 1650 Yılında Akçenin Bir Kısım Avrupa Paraları Karşısındaki Değeri

Yılı	Altın	Riyali Guruş (İspanyol)	Esedî Guruş (Hollanda)	Zolota (Lehistan)	Akrub (Almanya)
1650	118	78	68	38	14

Kaynak: Kenan İnan, Trabzon'da Sosyal ve İktisadî Hayat, s. 188.

3.2.1. Ağacık Vakfı

Gayrimenkulleri de olduğu belirtilen vakfin nakit borç verme işlemiyle ilgili H. Recep 1029 (M. Temmuz 1620) tarihli bir adet kayda rastlanmıştır. Kayda göre vakfin mütevellisi Ali Çelebi b. Recep mahkemede Derviş Çelebi'nin vakıf malından 3000 akçe asıl mal ve iki buçuk yıllık muameleden 1100 akçe, toplam 4100 akçe borç aldığını ifade ederek vakıf adına talep etmiştir. Derviş Çelebi de bunu kabul ederek 3000 akçe ve ribhından 1100 akçeyi Mart başlangıcında vereceğini taahhüt etmiştir. Müteveli Ali Çelebi'nin talebiyle dava kaydedilmiştir.⁷¹⁹ Yukarıda vakfin gayrimenkullerinin olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan vakfin nakit parasının da bulunduğu ve borç olarak verildiği görülmektedir. Ancak vakıfla ilgili kayıtların yetersizliğinden vakfin ne zamandan beri nakit olarak borç verdiği ve ne kadar nakite sahip olduğu anlaşılamamaktadır. Burada vakfin muamele-i şeriyye ile 3000 akçe nakit borç verdiği iki buçuk yıl sonunda da 1100 akçe ribh talep edildiği görülmektedir.

Tablo 10: Ağacık Vakfı Borç İşlemleri.

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Üvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1620	1	3000 a.	1100 a.	1	0	1	0	Belirtilmemiş

3.2.2. Ayşe Hatun Vakfı

Gayrimenkulleri de olan Hacı Hatun ya da Ayşe Hatun vakfının aynı zamanda muamele-i şeriyye ile nakit olarak borç verdiği dair elimizde bir adet kayıt mevcuttur. Bu kayıt Trabzon Şeriye Sicilleri'nde H. Cemaziyelevvel 969 (M. Ocak 1562) tarihine aittir. Kayda göre Ayşe Hatun, ölen kocası Hoca İbrahim için türbhanlık olarak vakfettiği 2200 akçe vakfin mütevellisi Sağır Hamza tarafından hanımı Şehdane bt. Abdullah'a Nurullah Çelebi kefaletiyle verilmişti. Şehdane, mahkemenin huzurunda 2200 akçeyi müteveli Sağır Hamza'ya teslim ettiğini beyan etmiştir. Daha sonra müteveli Sağır Hamza 2200 akçeyi muamele-i şeriye ile Abacı Mahmud b. Abdullah'a 1 yıl vadeyle borç verdiğini ifade etmiştir. Muamele-i şeriye yoluyla 220 akçe çuka bahasından istirbah verip

⁷¹⁹ T.Ş.S., 1821, 12/11.

toplam 2420 akçe Abacı Mahmud'un borcu olduğu mahkeme tarafından tescil edilmiştir.⁷²⁰ Vakfın parasının yıllık % 10 karşılığında borç olarak verildiği görülmektedir.

Tablo 11: Ayşe Hatun Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1562	1	2200 a.	220 a.	1	0	1	0	Abacı

3.2.3. Behşan Hatun Vakfı

Trabzon Şeriye Sicillerindeki H. Şevval 1001 (M. Temmuz 1593) tarihli kayıttan vakfın Behşan bt. Pir Mehmet tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Behşan Hatun vakfettiği 2000 akçe için türbehanlığa Hüma Hatun bt. İbrahim Çelebi'yi tayin etmiştir. Vakfettiği akçenin onu on bir buçuk (%15) hesabıyla istirbah edilmesini şart etmiştir. Paranın gelirini Hüma Hatunun almasını ve vâkıfenin ruhu için Kur'an'dan Tebareke sûresini okumasını şart etmiştir.⁷²¹

Aynı tarihli diğer bir kayıтта Gazaz Osman mahkemede Behşan Hatun'un vakfettiği 2000 akçenin kendi zimmetinde borcu olduğunu beyan etmiştir.⁷²² Borcun ne kadar süreliğine verildiğine dair bilgi yoktur.

Tablo 12: Behşan Hatun Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1593	1	2000 a.	220 a.	1	0	1	0	Gazaz

⁷²⁰ T.Ş.S., 1817, 73/7.

⁷²¹ T.Ş.S., 1819, 7/3.

⁷²² T.Ş.S., 1819, 7/4.

3.2.4. Boztepe Vakfı

Trabzon Şeriye Sicilleri'nde vakfa ait bir adet kayda rastlanmıştır. H. 20 Safer 1044 (M. 15 Ağustos 1634) tarihli bu kayda göre vakfa nazır olan Vaiz Bekir Efendi mahkemede Tavil Mehmed Çavuş'ta vakfin parasından olan 500 akçeyi nazır olması hasebiyle aldığını ve kendi hesabında olduğunu beyan etmiştir.⁷²³

Tablo 13: Boztepe Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1634	1	500 a.	-	1	0	1	0	Çavuş

3.2.5. Didar Hatun Vakfı

Trabzon Şeriye Sicillerindeki H. 1000 Cemaziyelahir Evaili (M. Mart/Nisan 1592) tarihli kayda göre vakfin Orta Hisar mahallesinden Didar Hatun tarafından kendi ruhu için kurulduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Didar Hatun 2000 akçe vakfederek kızkardeşinin oğlu Bünyad Çelebi'yi mütevellî tayin etmiştir.⁷²⁴

Vakıfla ilgili aynı tarihli diğer bir kayıta Mehmed Çelebi b. Pir Mehmed, Didar Hatun'un Türbehanlığı için vakfettiği 2000 akçenin kendi zimmetinde borcu olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁵

Tablo 14: Didar Hatun Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1592	1	2000 a.	-	1	0	1	0	Çelebi

⁷²³ T.Ş.S., 1828, 129/6.

⁷²⁴ T.Ş.S., 1819, 5/1.

⁷²⁵ T.Ş.S., 1819, 5/2.

3.2.6. Emine Hatun Vakfı

Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet vakıfname kaydına rastlanmıştır. Kayıt H. 5 Zilkade 1013 (M. 25 Mart 1605) tarihlidir. Buna göre vakfin kurucusu Emine Hatun mahkemede ölümünden sonra bi tarikü'l isa' (genişletme, artırma) yoluyla 28 miskal bir çift bilezik vakfederek satılmasını ve vakıf kurulmasını vasiyet etmiştir. Vakıfnamede mütevelliliğe Esseyyid Hasan Çelebi b. Esseyyid Mustafa Çelebi tayin edildiği belirtilmiştir. Mütevellinin bilezikleri satarak 3000 akçe aldığı ve vakfı kurduğu ifade edilmiştir. Vakıf paranın onu on bir buçuk (%15) ile istiğlal ve istirbah edilmesi şart edilmiştir. Vakfedilen paradan gelecek gelirin günlük 1 akçesi ile Hatuniye Camisinde imam ve hatip olan İshak Efendi'ye kendisi, ailesi ve civar kabirdeki Müslümanların ruhu için yasin-i şerif okumasını şart etmiştir. Bundan başka paranın gelirinden kalan 90 akçenin mütevellinin tasarrufunda olması şart edilmiştir.⁷²⁶

3.2.7. Erdoğan Bey Vakfı

Kayıtlarda Erdoğan Bey, Erdoğan Kethüda, Erdoğan Kethüda Efendi ve Erdoğan Bey Mescidi Vakfı olarak ifade edilmektedir. Vakfa konu olan mescidle ilgili ilk bilgilere Âşık Mehmed'in Menâzirü'l Avâlim adlı eserinde rastlanır. Âşık Mehmed, mescidin Erdoğan Bey adlı hayır sahibi bir kişi tarafından 1577 yılında yaptırıldığını belirtmektedir.⁷²⁷ Bazı kaynaklarda ise Erdoğan Bey'in 1577-1578 tarihlerinde Trabzon'da valilik yaptığı ifade edilmektedir.⁷²⁸

Erdoğan Bey vakfına ait H. Rebiyülevvel 1029 (M. Şubat/Mart 1620) tarihine ait beş adet kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlar şu şekildedir: Mustafa Beşe b. Bali mahkemede Erdoğan Camii nazırı İsmet Çelebi b. Hasan'dan vakfin parasından 2000 akçe aldığını beyan etmiştir.⁷²⁹ Zağnos kapıcısı Mehmed b. Abdullah ve Çıkıkçı Osman b. İbrahim mahkemede Erdoğan Kethüda Vakfı nazırı ve kâtibi Esad Çelebi b. Hasan Efendi

⁷²⁶ T.Ş.S., 1819, 11/2.

⁷²⁷ "Cami H. 985'ten önce kare şeklinde geniş bir mescid idi. Üç vakit, akşam, yatsı ve sabah namazları kılınırdı. Ancak bu mescidin vakfı olmadığı için, olanı da yok hükmünde bulunduğu harap halde idi. O tarihten 1-2 yıl önce Erdoğan Bey adında bir hayır sahibi bu mescidi temelinden yıkıp mescidi yakınındaki bazı yerleri de satın alarak mekânı genişletmiş, yüksekçe ve uzunca bir cami yaptırmıştır...Bu cami H. 985'de tamamlanmıştır." Âşık Mehmed, a.g.e., C. 2, 29a..

⁷²⁸ Haşim Karpuz, a.g.e., s. 38; Jennings, a.g.m., s. 630.

⁷²⁹ T.Ş.S., 1821, 9/14.

huzurunda vakfin parasından birbirlerinin kefaletiyle 1000'er akçe ve satın alınan kitap bahasından 300 akçeyle birlikte sene sonuna kadar 2300 akçe vakfa ödemek üzere borç aldıklarını beyan etmiştir.⁷³⁰ Tekfur Çayırı mahallesinden İsmail b. Sevindik mahkemede Erdoğan Kethüda Efendi'nin nazırı ve kâtibi Esad Çelebi b. Hasan Efendi önünde vakfin parasından 2000 akçe aldığını ve aynı tarihte satın alınan çuka bahasından 300 akçe aldığını ve sene sonunda 2300 akçe vakfa vermek üzere borçlandığını ifade etmiştir. Aynı mahalleden İshak Çelebi b. Yusuf'un maliyla borca kefil olduğu belirtilmiştir.⁷³¹ Piri Çelebi b. Yorgancı Mehmed mahkemede Erdoğan Kethüda Efendi Vakfının nazırı ve kâtibi Esad Çelebi b. Hasan Efendi önünde vakfin parasından Abdülbaki b. Mehmed kefaletiyle 2000 akçe ve sene sonuna kadar kitap bahasından 300 akçe aldığını ve vakfa 2300 akçe borcu olduğunu beyan etmiştir. Mahkemenin kefaleti kabul ettiği belirtilmiştir.⁷³² Vakfin parayı muamele-i şer'iyeye ile borç verdiği ve yıllık % 15 kâr elde edileceği anlaşılmaktadır.

Vakıfla ilgili aynı tarihli bir kayıta da vakıftan alınan para karşılığında evin rehin olarak gösterildiği görülmektedir. Tekfur Çayırı mahallesinden Molla Davud mahkemede Erdoğan Vakfı nazırı ve kâtibi İsmet Çelebi b. Hasan huzurunda vakfin parasından 6000 akçe aldığını ve karşılığında aynı mahallede sınırları herkes tarafından bilinen evini vakfa rehin verdiğini ifade etti. Mütevellinin talebiyle sicile kaydedildi.⁷³³ Borcun ne kadar süre ile alındığı belirtilmemiştir.

H. Rebiyülahir 1029 (M. Mart-Nisan 1620) tarihli bir başka kayıta Tekfur Çayırı mahallesinden Murad b. Hasan mahkemede Erdoğan Mescidi Vakfı mütevellisi Mehmed Çelebi b. Hasan Efendi huzurunda vakıf parasından daha önceden 2000 akçe alıp borcu olduğunu şimdi de 2000 akçe daha aldığını beyan etmiştir. Bunlardan başka onu on bir buçuk hesabıyla çuka bahasından 600 akçeyle birlikte toplam 4600 akçe vakfa borcu olduğunu beyan etmiştir.⁷³⁴ Vakfin parayı muamele-i şer'iyeye ile borç verdiği ve yıllık % 15 kâr elde edileceği anlaşılmaktadır. Aynı tarihli bir başka kayıta Maçka kazasından Ali b. Abdullah mahkemede Erdoğan Kethüda Efendi Vakfı nazırı ve kâtibi Esad Çelebi b. Hasan Efendi önünde vakfin parasından 4000 akçe ve sene sonuna kadar Mushaf-ı Şerif

---

⁷³⁰ T.Ş.S., 1821, 133/4.

⁷³¹ T.Ş.S., 1821, 133/4.

⁷³² T.Ş.S., 1821, 133/5.

⁷³³ T.Ş.S., 1821, 9/12.

⁷³⁴ T.Ş.S., 1821, 132/2.

bahasından 600 akçe toplamda 4600 borcu olduğunu ifade etmiştir. Borcun zararına Dersaadet yeniçerilerinden Alaca Mehmed Beşe b. Ali'nin malıyla kefil olduğu belirtilmiştir.⁷³⁵ Vakfın parayı muamele-i şer'îye ile borç verdiği ve yıllık % 15 kâr elde edileceği anlaşılmaktadır.

H. Şaban 1029 (M. Temmuz 1620) tarihli bir kayıta önceden Ortahisar müderrisi olup Erdoğan Kethüda vakfının mütevellisi olan Mevlana Mehmet Efendi b. Merhum Hasan Efendi kardeşi Esad Çelebi'yi mahkemede dava etmiştir. Mehmet Efendi, babası Hasan Efendi'nin vakıf parasından 32500 akçe aldığını sonra da vefat ettiğini, muhalefatı Esad Efendi elinde olduğu için 32500 akçeyi muhalefatından vakıf adına aldığını ve asıl maldan zimmetinde bir alacak olmadığını ifade etmiştir. Ancak müteveli 32500 akçenin 7 senede 3 bin 1 akçelik ribhi dava ettiğinde Esad Çelebi'nin 2 akçelik nezaret vazifesi için kendisiyle tartıştığını ve salih kişilerin aracılığıyla 1000 akçeye anlaştıklarını beyan etmiştir. Bundan sonra iki taraf arasında meydana gelecek bir davanın mahkeme tarafından kabul edilmemesi talep edilmiştir.⁷³⁶

H. Şaban 1036 (M. Nisan-Mayıs 1627) tarihine ait 4 adet kayıt tespit edilmiştir. Mehmet Efendi b. Hasan Efendi mahkemede Tekfur Çayırı mahallesi cemaatinden Murtaza Çelebi, Davud Halife, Molla Sadık ve diğerleri önünde Erdoğan Kethüda Vakfı parasından zimmetinde 27000 akçe olduğunu ifade ettikten sonra hazır bulunanların şahitlikleriyle sicile kaydedildiği ifade edilmiştir.⁷³⁷ Borcun ne kadar süre için ve ne şekilde alındığı kayıta belirtilmemiştir.

Tekfur Çayırı mahallesinde Erdoğan Cami-i Şerif'i Vakfı parasına müteveli olan Murtaza Çelebi b. Hasan ve caminin imamı Murad Halife, Sadık, Hasan ve nazırı Molla Ali ile mahalle cemaatinden Ali Bey b. Hasan Çavuş, Murtaza Çelebi, Zülfikâr Beşe, Osman Beşe ve diğerleri mahkemede vakıf mütevellisi huzurunda daha önce Mehmed Efendi'nin zimmetinde 27000 akçe olduğunu beyan etmişlerdir. Mehmed Efendinin vefat etmesi üzerine vakfın alacağı talep edilmiştir. Bunun üzerine aynı mahalledeki bahçesinin borca karşılık verildiği ve 17000 akçenin vakfa teslim edildiği ifade edilmiştir. Kalan

---

⁷³⁵ T.Ş.S., 1821, 133/6.

⁷³⁶ T.Ş.S., 1821, 47/1.

⁷³⁷ T.Ş.S., 1826, 28/5.

10000 akçenin 90 gün sonra verileceği Hüseyin Çelebi b. Bekir kefaletiyle taahhüt edildiği beyan edilmiştir.⁷³⁸

Ermeni taifesinden Karakaş Mirza mahkemede Erdoğdu Vakfı mütevellisi Murtaza Çelebi huzurunda vakfın parasından 50 adet kâmil guruş borç aldığını beyan etmiştir.⁷³⁹

Kayıtların biri borç karşılığında evin rehin verilmesiyle ilgilidir. Karakaş Mirza adlı kişi mahkemede Meydan-ı Şarkî mahallesinde olan evini vakıftan aldığı 4000 akçe para karşılığında müteveli Murtaza Çelebi'ye rehin olarak verdiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁰

H. Rebiülevvel 1037 (M. Kasım-Aralık 1627) tarihli bir kayıt vakfa nazır tayini ile ilgilidir. Kayda göre Trabzon kadısı Mevlana Mustafa İstanbul'a mektup gönderip Tekfur Çayırı mahallesinde Erdoğdu Bey Cami-i Şerifi Vakfı'nda günlük 2 akçe ücretle nazır olan Murad'ın vefat ettiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine yerine Ahmed'e nişan-ı hümayun verildiği ve nazırlığa tayin edildiği ifade edilmiştir.⁷⁴¹

H. Şaban 1037 (M. Nisan-Mayıs 1628) tarihine ait 2 adet kayıt tespit edilmiştir. Tekfur Çayırı mahallesinden Hafız Molla Ali mahkemede Erdoğdu Vakfı mütevellisi Murtaza Çelebi huzurunda vakfın parasından 12,5 guruş borç alıp Recep oğlu Mustafa'ya verdiğini ifade etmiştir.⁷⁴² Borcun ne kadar süre için ve ne şekilde alındığı kayıta belirtilmemiştir. Diğer kayıta Muhzırbaşı Mustafa b. Mehmed mahkemede Erdoğdu Vakfı nazırı Hafız Ali Efendi huzurunda vakfın parasından müteveli Murtaza Çelebi'den 12,5 guruş borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁴³

H. Zilhicce 1037 (M. Ağustos 1628) tarihli 2 adet kayıt tespit edilmiştir. Ali Beşe b. Osman mahkemede Erdoğdu Vakfı mütevellisi Murtaza Çelebi huzurunda vakfın parasından 30 adet guruş borç aldığını ifade etmiştir. Borcun Muharrem ayından Şaban ayına kadar 8 ay vade ile alındığı belirtilmiştir.⁷⁴⁴ Diğer kayıta Erdoğdu Ağa Vakfı

---

⁷³⁸ T.Ş.S., 1826, 30/6.

⁷³⁹ T.Ş.S., 1826, 31/7.

⁷⁴⁰ T.Ş.S., 1826, 31/8., Bir önceki kayıta Ermeni taifesinden Karakaş Mirza adlı kişinin vakıftan 50 adet guruş aldığı da görülmektedir.

⁷⁴¹ T.Ş.S., 1824, 35/5.

⁷⁴² Kayıtta 12,5 guruşun 1000 akçeye karşılık geldiği belirtilmiştir. T.Ş.S., 1826, 34/3.

⁷⁴³ Kayıtta 12,5 guruşun 1000 akçeye karşılık geldiği belirtilmiştir. T.Ş.S., 1826, 34/6.

⁷⁴⁴ T.Ş.S., 1826, 48/3.

mütevellisi Murtaza Çelebi b. Sinan mahkemede Of kadısı Mevlana Mehmed Efendi tarafından mahkemece vekili olan Süleyman Çelebi huzurunda vakfin parasından Mehmed Efendi zimmetinde 27000 akçe olduğunu bunun 17000 akçesini aldığını kalan 10000 akçeye de Süleyman Çelebi'nin kefil olduğunu ifade etmiştir. Mütevelli Murtaza Çelebi kalan 10000 akçeyi de Mehmed Efendi'den aldığını beyan etmiştir.⁷⁴⁵

H. Muharrem Evaili 1039 (M. Ağustos 1629) tarihli bir kayıta Erdoğdu Vakfi mütevellisi Murtaza Çelebi mahkemede Trabzon'da oturan Bayram Vasıl adlı zimmi huzurunda Bayram Vasıl'ın zimmetinde vakıf parasından 50 adet guruş olduğunu ve bunu vakıf adına aldığını beyan etmiştir.⁷⁴⁶

H. Muharrem 1039 (M. Ağustos-Eylül 1629) tarihli bir kayda göre Tekfur Çayırı mahallesinden Hüseyin b. Türbedar İsmail mahkemede Erdoğdu Vakfi nazırı Molla Ali huzurunda vakfin parasında 6 guruş 1 çeyrek borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁴⁷ Borcun ne şekilde alındığı ve süresi hakkında kayıta bilgi verilmemiştir.

H. Rebiülahir 1041 (M. Ekim-Kasım 1631) tarihine ait 3 adet kayıt tespit edilmiştir: Mehmet b. Haydar mahkemede Erdoğdu Vakfına 1000 akçe borcu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁸ Mehmet Çelebi b. İshak Efendi mahkemede Erdoğdu vakfindan 1000 akçe borç aldığını belirtmiştir.⁷⁴⁹ Sefer Bey mahkemede Erdoğdu Bey vakfindan 4000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁷⁵⁰

H. 1041 Ramazan Evaili (M. Mart 1632) tarihli kayda göre Mehmed b. Haydar Erdoğdu Vakfi mütevellisi eski müezzin olup vakfin mütevellisinden 1000 akçe borç aldığını ve daha sonra vakfa ödediğini beyan etmiştir.⁷⁵¹ Borcun ne kadar süre için ve ne şekilde alındığı kayıta belirtilmemiştir.

---

⁷⁴⁵ T.Ş.S., 1826, 48/5.

⁷⁴⁶ T.Ş.S., 1826, 54/7.

⁷⁴⁷ T.Ş.S., 1826, 54/8.

⁷⁴⁸ T.Ş.S., 1827, 71 /11.

⁷⁴⁹ T.Ş.S., 1827, 71/12.

⁷⁵⁰ T.Ş.S., 1827, 71/13.

⁷⁵¹ T.Ş.S., 1841, 4/8.

Tablo 15: Erdoğdu Bey Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1620	1	2000 a.	-	1	0	1	0	Çavuş
1620	1	2000 a.	300 a.	2	0	1	0	Kapıcı,Çıkıkçı
1620	1	2000 a.	300 a.	1	0	1	0	Belirtilme miş
1620	1	2000 a.	300 a.	1	0	1	0	Yorgancı
1620	1	6000 a.	-	1	0	1	0	Molla
1620	1	4000 a.	600 a.	1	0	1	0	Belirtilme miş
1620	1	4000 a.	600 a.	1	0	1	0	Belirtilme miş
1620	1	32500 a.	3000 a.	1	0	1	0	Mevlana
1627	1	27000 a.	-	1	0	1	0	Efendi
1627	1	4000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilme miş
1628	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Hafız
1628	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Muhzırbaşı
1628	1	2250 a.	-	1	0	1	0	Beşe
1628	1	27000 a.	-	1	0	1	0	Kadı
1629	1	4000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilme miş
1629	1	500 a.	-	1	0	1	0	Belirtilme miş
1631	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Belirtilme miş
1631	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	4000 a.	-	1	0	1	0	Bey
1632	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Müezzin

3.2.8. Galyanus (Farez Mescidi) Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bilgi olmamakla birlikte Farez Mescidi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Vakıfla ilgili olarak Trabzon mahkemesine yansıyan iki adet kayda rastlanmıştır. Bunlardan biri vakfa nazır tayini ile ilgilidir. H. Rebiülevvel 1037 (M. Kasım 1627) tarihli bir kayıtta Trabzon kazasında olan Farez mescidine ait Galyanus vakfının günlük 2 akçe ile nazır olan Derviş'in vefat ettiği ve yerinin boş kaldığı belirtilmiştir. Trabzon kadısının nazırlığa her yönüyle Ahmed'in uygun olduğunu ifade etmesi üzerine kendisine berat verilmiştir. Ahmed'in verilen berat gereği vakıf nazırlığını yapması günlük

2 akçelik ücretini alması, vâkıfın ruhu ve devletin devamı için duaya devam edip vazifesini yapması ve kimsenin ona engel olmaması istenmiştir.⁷⁵²

Vakıfla ilgili diğer kayıt vakfın parasından verilen borç ile ilgilidir. H. Cemaziyelevvel 1037 (M. Ocak 1628) tarihli kayıta Galyanus vakfının mütevellisi ve nazırı Ahmed Çelebi b. İbrahim mahkemeye gelerek daha önce vefat eden Enis Çavuş'un oğulları Ali Bey ve Murtaza Çelebi huzurunda vakfın parasından babaları Enis Çavuş'a 4000 akçe verdiğini ifade etmiştir. Enis Çavuş'un vefat etmesi üzerine 4000 akçeyi oğulları Ali Bey ve Murtaza Çelebi'den aldığını beyan etmiştir.⁷⁵³

Tablo 16: Galyanus (Faroş Mescidi) Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1628	1	4000 a.	-	1	0	1	0	Çavuş

3.2.9. Hacı Hasan Vakfı

Vakfın Trabzon Şeriye Sicillerinde H. 1 Şaban 1005 (M. 20 Mart 1597) tarihli vakfiyesi mevcuttur. Vakfiyeye göre kurucusu Hacı Hasan b. Yakub'dur. Kayda göre Hacı Hasan 25000 akçe vakfetmiş ve paranın onu onbirbuçuk (%15) istirbah ile işletilmesini şart koşturmuştur. Paranın gelirinden Trabzon Debbağlar Çarşısı'nda olan tekkede her sene iki kez toplanan (biri Muharrem ayında aşure gününde diğeri Receb ayının öncesi ilk Perşembe günü) kişiler için yemek yapılması (dana etinden yahni) ve ziyafet verilmesi şart edilmiştir. Toplanan kişilerden imam, hatip, reaya vesair ulemadan olan kişilerin birer aşr-ı şerif okuyan hafızlara 250 akçe verilmesi şart edilmiştir. Yine tekkede zikir yapan sofilere 200 akçe verilmesi şart edilmiştir. Yine vakfın mütevellisi olan kişiye 3000 akçe verilmesi şart edilmiştir. Paranın gelirinden kalan akçenin tekkenin yemeği ve ekmeği için harcanması istenmiştir. Ve yine paranın gelirinden debbağlar taifesine katılan herhangi

⁷⁵² T.Ş.S., 1825, 99/2.

⁷⁵³ T.Ş.S., 1826, 47/2.

birinin masraflarına harcanması şart edilmiştir. Vakfın mütevelliliğine Ali b. Abdullah tayin edilmiştir.⁷⁵⁴

3.2.10. Hacı Nurullah Vakfı

Vakfın kurucusu ve ne zaman kurulduğu hakkında bilgi yoktur. Vakfın ismine istinaden Hacı Nurullah tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Vakıfla ilgili Trabzon Şer'iyeye Sicilleri'nde 3 adet kayda rastlanmıştır. H. Safer 1024 (M. Mart 1615) tarihli ilk kayda göre Değirmendere mahallesinde oturan Veli b. Ahmed mahkemede merhum Hacı Nurullah Vakfı'nın mütevellisi Rıdvan b. Abdullah huzurunda vakıf parasından 7000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁵⁵ Paranın hangi şekilde ve ne kadar süre ile verildiği kayıta belirtilmemiştir.

H. Recep 1029 (M. Haziran-Temmuz 1620) tarihli kayda göre Trabzon'da Digene köyünden Sibifko veledi Keraku mahkemede vakıf mütevellisi Rıdvan b. Abdullah huzurunda daha önce aynı köyden Tudos veledi Berşukve kefaletiyle vakıf parasından 1500 akçe aldığını ve şimdi yine vakıftan 500 akçe daha aldığını ve toplam 2000 akçe vakfa borçlandığını beyan etmiştir. 500 akçenin mal zararına Yani veledi Save'nin kefil olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵⁶ Paranın ne şekilde ve ne kadar süre için verildiği belirtilmemiştir.

H. Recep 1040 (M. Mart 1631) tarihli bir kayıt da vakfın parasının eski müteveli tarafından harcanmasıyla ilgilidir. Vakıf mütevellisi Hüseyin b. Abdullah mahkemede Hatice bt. Şaban'ı dava ederek ölen kocası Rıdvan b. Abdullah'ın vakfın mütevellisi olduğu ve vakfın parasından 27000 akçe aldığını ifade etti. 25000 akçenin yerinin bulunduğu ancak 2000 akçenin zimmetinde kaldığı belirtilerek Hatice Hatundan talep edildiği ifade edilmiştir. Hatice Hatun cevabında 2000 akçeyi mahallede herkes tarafından bilinen evine harcadığını belirtmiştir. Mütevellinin talebi üzerine Hatice Hatun'a 2000 akçeyi vakfa ödemesi için 3 gün mühlet verildiği beyan edilmiştir.⁷⁵⁷

---

⁷⁵⁴ T.Ş.S., 1819, 17/6.

⁷⁵⁵ T.Ş.S., 1820, 31/3.

⁷⁵⁶ T.Ş.S., 1821, 3/4.

⁷⁵⁷ T.Ş.S., 1827, 30/2.

Tablo 17: Hacı Nurullah Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1615	1	7000 a.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1620	1	2000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	27000 a.	-	1	0	1	0	Mütevelli

3.2.11. Hacı Kasım Bey Vakfı

Vakfın kuruluşu hakkında yukarıda bilgi verilmiştir. Burada vakfın sahip olduğu nakit akçenin borç olarak verilmesi ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

Vakfın parasının borç olarak verilmesiyle ilgili H. 2 Ramazan 969 (M. 6 Mayıs 1562) tarihli kayda göre Hatuniye Vakfı'na bağlı Samaruksa Câbisi Hüseyin b. Mahmud mahkemede Kasım Bey vakfı parasından mütevelli Hacı Abdurrahman Reis'ten 3000 akçe ve çuka değerinden 300 akçe borç aldığını ifade etmiştir. Mal zararına Hacı İbrahim'in kefil olmuştur.⁷⁵⁸

Kasım Bey Vakfı'nın parasından borç verilmesiyle ilgili olarak 8 Ramazan 969 (M. 12 Mayıs 1562) tarihine ait kayda göre Debbağ Ali b. Abdullah mahkemede vakıf mütevellisi Hacı Abdurrahman'dan H. 969 Ramazan ayının ilk gününden itibaren 1 yıl vadeyle 500 akçe ve çuka değerinden 50 akçe ile toplam 550 akçe borç aldığını ifade etmiştir. Murad b. Abdi adlı kişi borcun zararına kefil olduğu belirtilmiştir.⁷⁵⁹

H. 10 Şaban 969 (M. 15 Nisan 1562) tarihli kayıta Hatuniye İmâreti kiler kâtibi olan Zülfikâr Çelebi b. Ali mahkemede Trabzon Sancak Beyi Kasım Beyin vakıf parasından mütevelli Yusuf b. Abdurrahman huzurunda, H. 969 Cemaziyelahir başından 1 yıl vadeyle 2000 akçe asıl mal ve 200 akçe de çuka bahasından toplam 2200 borç aldığını ifade etmiştir. Hatuniye Vakfı'na bağlı Hoşoğlan câbisi olan Ahmet Ağa da borcun

⁷⁵⁸ T.Ş.S., 1817, 1/5.

⁷⁵⁹ T.Ş.S., 1817, 4/5.

zararına kefil olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁰ Borcun vakıftan % 10 muamele-i şer'îye ile alındığı anlaşılmaktadır.

Vakıfla ilgili H. 12 Şaban 969 (M. 17 Nisan 1562) tarihine ait kayda göre Mirza b. Süleyman mahkemede vakıf parasından müteveli Yusuf b. Abdurrahman'dan muamele-i şer'îye ile H. 969 Cemaziyelahir'in başından itibaren 1 yıl vadeyle 2000 akçe asıl mal ve 200 akçe çuka bahasından toplam 2200 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁷⁶¹

H. 8 Muharrem 972 (M. 16 Ağustos 1564) tarihli bir kayda göre Pazarda dellal olan Ali oğlu Mehmet mahkemede vakıf parasından müteveli Tayyip oğlu Muslihiddin'den 2 sikke flori⁷⁶² borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁶³

Tablo 18: Hacı Kasım Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1562	1	3000 a.	300 a.	1	0	1	0	Câbi
1562	1	500 a.	50 a.	1	0	1	0	Debbağ
1562	1	2000 a.	200 a.	1	0	1	0	Kiler Kâtibi
1562	1	2000 a.	200 a.	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1564	1	2 f.	-	1	0	1	0	Dellal

Vakfın 1562 ile 1564 tarihleri arasında borç işlemlerine rastlanmıştır. Bu tarihten sonra mahkemeye yansıyan herhangi bir borç verme işleminin olmayışı vakfın para vakfı statüsünü sürdürmediğini akla getirmektedir.

3.2.12. Hatun Paşa Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bilgi yoktur. Kayıtlarda Hatun Paşa ya da Paşa Hatun Vakfı olarak geçmektedir. Vakıfla ilgili eldeki ilk kayıt H. 4 Rebiyülahir 1003 (M. 17 Aralık 1594) tarihine aittir. Kayda göre Mustafa b. İbrahim, Hatun Paşa Vakfı

⁷⁶⁰ T.Ş.S., 1817, 110/6.

⁷⁶¹ T.Ş.S., 1817, 112/2.

⁷⁶² Venedik parası olan flori'nin bu tarihte 60 akçeye tekabül ettiği bilinmektedir. Halil Sahillioğlu, "Akçe", **DİA**, C. 2, s. 227.

⁷⁶³ T.Ş.S., 1819, 5/2.

mütevellisi Mehmet Halife b. İmam Karaca huzurunda vakfın parasından daha önceden 1000 akçe borç aldığını söylemiştir. Şimdi tekrar 1000 akçe daha ve ekmek bahasından 300 akçe toplam 2300 akçe vakfa borcu olduğunu ifade etmiştir. Oğlu Mehmet borcun zararına kefil olmuştur.⁷⁶⁴ Borcun muamele-i şer'iyeye ile % 15 ribhle verdiği anlaşılmaktadır.

Vakıfla ilgili bir başka kayıt H. 4 Şevval 1009 (M. 8 Nisan 1601) tarihine aittir. Kayda göre Derviş b. Hacı Musli mahkemede Paşa Hatun Vakıf parasından mütevelli Züfîkâr Ağa b. Hüseyin'den % 15 muamele-i şer'iyeye ile 1500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁶⁵

H. Ramazan 1009 (M. Mart/Nisan 1601) tarihine ait 2 adet kayıt mevcuttur. Vakıf mütevellisi Züfîkâr Ağa b. Hüseyin mahkemede Ahmed Ağa b. Abdullah huzurunda vakfın parasından Ahmed Ağaya 18,5 guruş verdiğini ve eksiksiz olarak geri aldığını ifade etmiştir.⁷⁶⁶ Diğer kayıttaki Derviş b. Hacı Musli vakıf parasından % 15 muamele-i şer'iyeye ile 19 guruş borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁶⁷ Borcun ne kadar süre için alındığına dair bilgi verilmemiştir.

Tablo 19: Hatun Paşa Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1594	1	2000 a.	300 a.	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1601	1	18,5 g.	-	1	0	1	0	Ağa
1601	1	19 g.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş

3.2.13. Hacı Ömer Vakfı

Vakfın kurucusu Dergâh-ı Âli korucularından Hacı Ömer b. Hüseyin'dir. Mevcut kayıtlardan vakfın Hoca Halil Mahallesi mescidi imamları için kurulduğu anlaşılmaktadır. H. 1 Zilkade 1005 (M. 16 Haziran 1597) tarihli kayıttaki Hoca Halil Mahallesi'nden Hacı

⁷⁶⁴ T.Ş.S., 1819, 14/2.

⁷⁶⁵ T.Ş.S., 1819, 26/1.

⁷⁶⁶ T.Ş.S., 1819, 25/5.

⁷⁶⁷ T.Ş.S., 1819, 26/1.

Ömer mahkemedede 2000 akçe vakfettiğini beyan etmiş ve yılda onu on birbuçuk (%15) istirbah ile işletilmesini şart etmiştir. Vakfın mütevelliliğine Hoca Halil Mahallesi mescidi imamı Mevlana Ramazan b. Ahmet tayin edilmiştir. İmam Mevlana Ramazan'ın mülk sûresini okuyup sevabını vâkıfın ruhuna bağışlaması şart edilmiştir. İmam Mevlana Ramazan'ın hayatta olduğu sürece müteveli kalması vefatında ise mescide imam olan kişinin paranın gelirine sahip olması vasiyet edilmiştir.⁷⁶⁸

Vakıfla ilgili aynı tarihli diğer kayda göre vakfın kurucusu Hacı Ömer Beşe mahkemedede Hoca Halil mescidi imamları için vakfettiği 2000 akçeyi vakfın mütevellisi Mevlana Ramazan'dan aldığını ve yine çuka bahasından 300 akçe daha alıp 2300 akçe vakfa borcu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁹

3.2.14. Hoca Ali Mescidi Vakfı

Vakfın aynı zamanda gayrimenkulleri de olduğu için Trabzon vakıfları kısmında hakkında bilgi verilmiştir. Burada vakıf parasının borç verilmesiyle ilgili kayıtlar dikkate alınacaktır.

Vakfın parasının borç olarak verilmesiyle ilgili rastlanan bir kayıt H. Rebiülevvel 1029 (M. Şubat/Mart 1620) tarihlidir. Kayda göre Hoca Ali Mescidi imamı Mevlana Derviş Çelebi b. Molla Receb mahkemedede Meydan-ı şarkî mahallesinin müezzini İbrahim Çelebinin vakfa 2000 akçe borcu olduğunu ve vakıf adına aldığını beyan etmiştir.⁷⁷⁰

Aynı tarihli diğer kayıta Mehmed Çelebi mahkemedede Hoca Ali Mescidi imamı Derviş Çelebi'den 1 yıl vadeyle 2000 akçe ve çuka bahasından 400 akçe toplam 2400 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁷¹

H. Zilkade 1042 (M. Mayıs/Haziran 1633) tarihli diğer bir kayıta vakıf mütevellisi İbrahim b. Bakkal Mustafa mahkemedede İmâret Camisi hatibi Recep Efendi'nin vakfa olan 1000 akçe borcunu ödediğini ifade etmiştir.⁷⁷²

---

⁷⁶⁸ T.Ş.S., 1819, 19/1.

⁷⁶⁹ T.Ş.S., 1819, 19/2.

⁷⁷⁰ T.Ş.S., 1821, 19/5.

⁷⁷¹ T.Ş.S., 1821, 19/6.

Tablo 20: Hoca Ali Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1620	1	2000 a.	-	1	0	1	0	Müezzin
1620	1	2000 a.	400 a.	1	0	1	0	İmam
1633	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Hatip

3.2.15. Kâtip Seyyid Mustafa Vakfı

Vakfın ne zaman ve nerede kurulduğuna dair bilgi yoktur. Adına istinaden Kâtip Seyyid Mustafa tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Vakıfla ilgili elimizde bir adet kayıt mevcuttur. Kayıt H. 7 Şaban 973 (M. 27 Şubat 1566) tarihine aittir. Kayıta Paşmakçı Kurd b. Abdullah'ın vakıf parasından 2 sikke flori aldığı ve ödemedi vefat edince çocuklarına vasi olan Rüstem b. İsmail'den talep edildiği ifade edilmiştir. Rüstem b. İsmail borcu inkâr etmiş ancak Pervane b. Abdullah ve İbrahim b. Yusuf'un mahkemede vakıf lehine şahitlik etmeleriyle Rüstem b. İsmail'in borcu ödemesi gerektiğine karar verilmiştir.⁷⁷³

Tablo 21: Kâtip Seyyid Mustafa Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1594	1	2 f.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş

3.2.16. Kemaloğlu Vakfı

Vakfın ne zaman ve nerede kurulduğuna dair bilgi yoktur. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicillerinde üç adet kayıt mevcuttur. H. 8 Şevval 1014 (M. 16 Şubat 1606) tarihli kayda göre vakfın mütevellisi Hacı Hüseyin b. Nasuh'tur. Mahkemede 1000 akçelik vakıf parasının kendisinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁴

⁷⁷² T.Ş.S., 1824, 71/2.

⁷⁷³ T.Ş.S., 1819, 104/5.

⁷⁷⁴ T.Ş.S., 1819, 28/4.

H. Şevval 1015 (M. Ocak/Şubat 1607) tarihli kayda göre vakıf mütevellisi Hacı Hüseyin b. Nasuh mahkemede kendi isteğiyle vakıf mütevelliliğinden feragat ettiğini ve yerine Mevlana Eyüp Efendi'nin müteveli olduğunu beyan etmiştir.⁷⁷⁵

Yukardakiyle aynı tarihli bir kayıttan vakfa müteveli olan Mevlana Eyüp Efendi vakfın 1000 akçesinin kendi zimmetinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁶

3.2.17. Mehmed Çelebi Vakfı

Vakfın kurucusunun H. 4 Safer 1001 (M. 10 Kasım 1592) tarihli kayıttan Veziri-i Azam Ferhad Paşa'nın arpa kâtibi olan Mehmed Çelebi b. Behram olduğu anlaşılmaktadır. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir adet kayda rastlanmıştır. Kayda göre Mehmed Çelebi'nin eniştesi Hasan b. Abdullah mahkemeye gelerek merhum Mehmed Çelebi'nin 8000 akçe vakfettiğini ve paranın onu on birbuçuk (%15) ile istirbah edilmesini istediğini belirtmiştir. Paranın geliriyle de Cami-i Atik imamı Hafız Mevlana Ömer Efendi her gün beş vakitte vâkıfın ruhu için üç ihlas-ı şerif okumasını talep etmiştir. Ömer Efendi hayatta olduğu sürece paranın geliriyle mutasarrıf olması şart edilmiştir.⁷⁷⁷

3.2.18. Miralay Hamza Paşa Vakfı

Vakfın kurucusu Hamza Paşa b. Hızır'dır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 651 nolu Trabzon Evkafı Vakfiyesi Defteri içerisinde vakfiyesi mevcuttur. Vakfiye H. 1 Muharrem 972 (M. 8 Ağustos 1564) tarihlidir. Vakfiyede vakfın akarları şu şekilde ifade edilmiştir:

2 adet çardak, 2 adet dükkân, İskele yakınında altında mahzeniyle birlikte 1 adet dükkân, Başmakçılar pazarında 8 adet dükkân, Debbağhane köprüsü altında 1 adet dükkân, Galle pazarında anbar yerlerinin kirası ve 5 adet mahzen, Ortahisar'da Mumhane yanında 1 adet dükkân, Zağnos kapısı yanında 3 adet dükkân, Aşkavuç deresi denilen yerde 2 adet değirmeni bahçesi ve ağaçlarıyla, Akçaabat'ta Sera deresi denilen yerde sahile sınır 8 adet değirmeni bahçeleri zeytin ve diğer ağaçlarıyla, Abacılar pazarında mahzenleriyle birlikte

⁷⁷⁵ T.Ş.S., 1819, 28/5.

⁷⁷⁶ T.Ş.S., 1819, 28/6.

⁷⁷⁷ T.Ş.S., 1819, 6/1.

3 adet dükkânı, 14 adet dükkân, Tuz mahzeni yanında 2 adet dükkân, Hüseyin Ağa Mescidi'ne kiralanın üstünde çardağı olan 6 adet dükkân ve 2 adet mahzen, İmâret-i Amire civarında 1 adet fırını bütün aletleriyle ve 4 adet büyük kazanı, Eksotha mahallesinde kiremit örtülü 2 adet çardağı mahzenleri ve anbarlarıyla, Hoc köyünde bir parça zeytinlik, Sürmene'de Kastiriç köyünde 1 adet değirmeni aletleriyle ve 2 adet mahzen, Çölmekçi'de 2 oda, Rize kazasında 3 adet değirmen, Gönve kazasında 1 hamam ve bir kısım emlak, Erzurum'da Han kapısı karşısında dükkânları ve 7 adet bakkal dükkânı, Kasım Bey kervansarayı yanında 8 adet dükkân, Kuyumcu çarşısında 10 adet dükkânı, Cennet Pınarı denilen yerde olan çeşme yanındaki dükkânları, aynı yerde olan mescidin imamına vakfedilen 2 adet dükkân yanında 5 adet dükkân, Debbağhane'de 5 adet oda

Vakfiyede bu akarlardan başka 300.000 akçe nakit parayı vakfettiğini ve oğlu Mustafa'yı mütevellî tayin edip ona teslim ettiğini beyan etmiştir. Vakfedilen paranın onu on bir (% 10) muamele-i şer'îye ile murabahaya ve mal sahibi kimselere kefil veya rehin yoluyla verilmesi istenmiştir.

Vakfedilen emlağın kirasından ve paranın gelirinden Trabzon'da Kapan Meydanı denilen yerde yaptırdığı medresenin müderrisine günlük 15 akçe ve 5 öğrencisine günlük 1'er akçe, yine mektepte Kur'an-ı Kerim okumayı bilen 10 kişiye Cuma günleri dışındaki diğer günlerde bir araya gelip kendi ruhu için cüz okuyup iki haftada hatim etmeleri için bir muallime günlük 2 akçe, 1 halifeye ve cüzhanlara da günlük 1 akçe ücret verilmesi için tayin edilmişlerdir. Yine vefat edince kabri başında hergün Kur'an'dan bir cüz okuyana 2 akçe, emlağından hasıl olan zeytin yağından da 5 müd yağ Medine-i Münevvere'ye her sene hac için gidenlerle gönderilmesi istenmiştir. Sağlığında kendisinin mütevellî olduğu öldükten sonra oğlu Mustafa'nın mütevellî olması ve sonra da onun soyundan gelenlerin mütevellî olması şart edilmiştir. Vakfın gelirleri yukarıda bahsedilen hizmetlere aktarıldıktan sonra eğer bir gün nesli kesilirse vakfın gelirlerinin Medine-i Münevvere fakirlerine vakfettiğini beyan etmiştir. Mütevellî olan kişilerin kendilerine 1 câbi ve 1 kâtip tayin etmelerini ve günlük 1 akçe vermelerini şart etmiştir. Ayrıca her sene vakfın muhasebesinin görülüp vakıf mahsulünden imza akçesi olarak 1 flori verilmesi şart edilmiştir.⁷⁷⁸

---

⁷⁷⁸ VGM.d., nr. 651, s.132.

Vakfin parasının borç olarak verilmesiyle ilgili elimizde bazı kayıtlar mevcuttur. 9 Rebiyülahir 972 (M. 14 Kasım 1564) tarihine ait bir kayda göre vakıf mütevellisi Gülabi Ağa b. Abdullah vefat eden Hacı Sinan'ın zimmetinde dükkân kirası olarak vakfin 79 akçe alacağı olduğunu söylemiştir. Hacı Muslihiddin b. Tayyib ve Usta Bayram b. Abdullah'ın şahitlikleriyle Hacı Sinan'ın vekili Mehmet Çelebi b. İlyas borcu ödeyeceğini beyan etmiştir.⁷⁷⁹

Vakfin parasının vadeli olarak borç verilmesiyle ilgili H. 9 Zilhicce 972 (M. 8 Temmuz 1565) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayıta Trabzon'un Aralık köyünden Keraku b. Save mahkemede vakıftan Miralay Hamza Bey'in adamı Sipahi Memi Ağa'dan 1 yıl vadeyle 11 sikke flori borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁸⁰

H. 7 Rebiyülahir 973 (M. 1 Kasım 1565) tarihli bir başka kayda göre Tımar erbabından İbrahim b. Hasan mahkemede vakfin parasından müteveli Gülabi Ağa'dan önceden 50 sikke flori aldığını ve 25 sikke florisini vakfa verdiğini ifade etmiştir. Kalan 25 sikke floriyi de ödeyeceğini belirtmiştir.⁷⁸¹

Vakıfla ilgili diğer bir kayıt H. 19 Şaban 973 (M. 11 Mart 1566) tarihine aittir. Bu kayda göre Veli Can b. Memi mahkemede vakıf mütevellisi Gülabi Ağa b. Abdullah'dan vakıf parasından muamele-i şer'îye ile 2620 akçe ve çuka bahasından 420 akçe toplam 3040 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁸²

H. 22 Safer 1003 (M. 6 Kasım 1594) tarihli bir kayıt rehin yoluyla vakıftan alınan borç ve rehinin kaldırılmasıyla ilgilidir. Buna göre İmâret Mahallesi'nden Hacı Baba'nın oğlu Osman evini, bir odasının ve ahırını rehin vererek vakıftan bir miktar akçe borç almıştı. Ancak Osman vakfa borcunun ödemediği vefat edince kardeşi Ali Efendi vakfa olan borcu ödeyerek rehini kaldırmış ve bahsedilen yerleri kendi uhdesine aldığını ifade etmiştir.⁷⁸³

---

⁷⁷⁹ T.Ş.S., 1818, 99/7.

⁷⁸⁰ T.Ş.S., 1819, 27/1.

⁷⁸¹ T.Ş.S., 1819, 85/1.

⁷⁸² T.Ş.S., 1819, 70/5.

⁷⁸³ T.Ş.S., 1819, 14/3.

Tablo 22: Miralay Hamza Bey Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/ Üvvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1564	1	79 a.	-	1	0	1	0	Hacı
1565	1	11 f.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1565	1	50 f.	-	1	0	1	0	Tımar erbabı
1566	1	2620 a.	420 a.	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1594	1	Bir miktar akçe	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş

3.2.19. Hacı Korkmaz Vakfı

Vakfın ne zaman ve nerede kurulduğuna dair bilgi yoktur. Trabzon Şeriye Sicilleri'ndeki H. Şevval 1002 (M. Haziran/ Temmuz 1594) tarihli kayıttan vakfın kurucusunun Hacı Korkmaz b. Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Hacı Korkmaz mahkemeye gelerek 8000 akçe vakfettiğini ve bu akçenin onu on birbuçuk (%15) ile istirbah edilmesini şart etmiştir. Paranın gelirinden Cami-i Atik'te yasin-i şerif okuyan imama günlük 1 akçe ve müteveli olarak tayin edilen Kâtip Ahmet Çelebi b. Mehmet Efendi'ye günlük 3 akçe verilmesi şart edilmiştir. Hayatta olduğu sürece Kâtip Ahmet'in müteveli olması vefatından sonra da Trabzon Kadısının müteveli tayin etmesi şart edilmiştir.⁷⁸⁴

3.2.20. İskender Paşa Cami Mahallesi Muallimhanesi Vakfı

Vakfın İskender Paşa Cami Mahallesi'ndeki muallimhane için kurulduğu anlaşılmaktadır. Mevcut kayıtlarda muallimhane vakfının kurucusunun Hacı Rüstem adlı bir kişi olduğu belirtilmektedir. Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde H. 20 Muharrem 1000 (M. 7 Kasım 1591) tarihli üç kayıt mevcuttur. İlk ayda göre muallimhane mütevellisi Mehmed b. Hüseyin mahkemeye gelerek muallimhaneye merhum Hacı Rüstem tarafından 20.000 akçe vakfedildiğini beyan etmiştir.⁷⁸⁵

⁷⁸⁴ T.Ş.S., 1819, 13/1.

⁷⁸⁵ T.Ş.S., 1819, 2/2.

Vakıfla ilgili ikinci kayıta mütevellî Mehmed b. Hüseyin mahkemede Hacı Rüstem'in vakfettiği 20.000 akçenin 18.000 akçesinin Hacı Rüstem'in oğullarında olduğunu ve vekilleri ve vakıf nazırı olan Davud b. Ahmed'den aldığını, kalan 2.000 akçenin de kürekçi Yanol'dan alındığını ifade etmiştir.⁷⁸⁶

Vakıfla ilgili diğer kayıta mütevellî Mehmed b. Hüseyin mahkemede İskender Paşa Cami mahallesinde olan muallimhane için Hacı Rüstem'in vakfettiği 20.000 akçenin onu on birbuçuk (%15) ile istirbah ve istiğlal edilmesini şart ettiğini ifade etmiştir. Paranın gelirinden muallimhanenin muallimine günlük 3 akçe, halifesine günlük 2 akçe ve müezzine günlük 1,5 akçe verilmesinin şart edildiği belirtilmiştir.⁷⁸⁷

3.2.21. Pir Mehmet Vakfı

Vakfın kurucusu kurucusu Pir Mehmed'dir. Vakfa ait bir kayıt mevcuttur. H. 1001 Şevval Evası'tı (M. Temmuz 1593) tarihli kayda göre Fazlullah Çelebi b. Abdi mahkemede cedit Pir Mehmed'in 4.000 akçe türbehanlık akçesi vakfederek sağlığında Hacı İsmail Hoca'ya verdiğini ifade etmiştir. Fazlullah Çelebi onu on bir buçuk (%15) hesabıyla verilen parayı ve ribhinden hasıl olan geliri Hacı İsmail Hoca'dan aldığını beyan etmiştir.⁷⁸⁸ Paranın ne kadar süreliğine verildiği ve ne kadar gelir getirdiği belirtilmemiştir.

3.2.22. Rabia Hatun Vakfı

Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde bir vakıfname mevcuttur. Bu vakıfnameye göre vakfın kurucusu Rabia Hatun bt. Hacı Hamza'dır. H. Receb Evail'i 1001 (M. Nisan 1593) tarihli vakıfnameye göre Rabia Hatun ölümünden sonra malının üçte birinden (sülüs-ı mal) 3000 akçenin para vakfı olarak kurulmasını vasiyet etmiştir. Vakıfnamede mütevelliliğe Esseyyid Hasan Çelebi b. Esseyyid Mustafa getirildiği ifade edilmiştir. Şartnamede vakf edilen paranın onu on bir buçuk (% 15) hesabıyla istiğlal ve istirbah edilmesi şart edilmiştir. Vakfedilen paradan gelecek gelirin günlük 1 akçesi Hatuniye Camisinde imam ve hatip olan İshak Efendiye merhumenin ve civar kabirlerde yatan mevtaların ruhu için Yasin-i şerif ve üç İhlas-ı Şerif okuması şartıyla verilmesi

⁷⁸⁶ T.Ş.S., 1819, 2/3.

⁷⁸⁷ T.Ş.S., 1819, 3/2.

⁷⁸⁸ T.Ş.S., 1819, 8/1.

vasiyet edilmiştir. Bundan başka paranın gelirinden kalan 90 akçenin mütevellinin tasarrufunda olması şart edilmiştir.⁷⁸⁹

3.2.23. Sinan Paşa Vakfı

Vakfın vakfiyesi mevcut olmadığı için ve ilgili kayıtlarda da ayrıntılı bilgi verilmediği için kurucu hakkında net bir bilgi vermek mümkün gözükmemektedir. Bostan'ın eserinde 1596-1598 yılları arasında Trabzon Beylerbeyisi olan Sinan Paşa'dan bahsedilmektedir.⁷⁹⁰ Vakfın bu Sinan Paşa tarafından kurulduğu sanılmaktadır.

Vakıfla ilgili elimizdeki ilk kayıt H. 1 Zilhicce 1037 (M. 2 Ağustos 1628) tarihlidir. Bu kayda göre Sinan Paşa camisinin para vakfının önceki mütevellisinin Esseyid Hasan olduğu ve yerine dergâh-ı âli sipahilerinden Abdurrahman Bey'in tayin edildiği belirtilmiştir. Vakfın muhasebesinin görülüp vakıf parasının tamamı olan 100.000 akçenin Abdurrahman Bey'e teslim edildiği ve artık paranın ondan talep edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁹¹

Vakıfla ilgili diğer bir kayıt H. 4 Ramazan 1039 (M. 17 Nisan 1630) tarihine aittir. Kayda göre Mahmut Halife mahkemede Mustafa Çelebi b. Sofî Süleyman huzurunda Sinan Paşa Vakfı'ndan 1000 akçe aldığını ve 500 akçesini vakfa teslim ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹²

Sina Paşa Vakfı'yla ilgili H. 1041 Rebiyülevvel Evası'ta (M. Eylül/Ekim 1631) tarihine ait 26 adet kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar şu şekildedir:

Mehmet Çavuş mahkemede müteveli Mevlana Ali Efendi huzurunda İmâret Mahallesi'ndeki evini rehin göstererek vakıftan 4500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁹³ Yenicuma Mahallesinden Mehmet Çelebi b. Dede mahkemede müteveli Mevlana Ali Efendi huzurunda vakıftan aldığı 3500 akçe borcuna karşılık herkes tarafından bilinen

---

⁷⁸⁹ T.Ş.S., 1819, 30/4.

⁷⁹⁰ Bostan, a.g.e., s. 67.

⁷⁹¹ T.Ş.S., 1826, 62/2.

⁷⁹² T.Ş.S., 1827, 7/4.

⁷⁹³ T.Ş.S., 1827, 69/7.

evini rehin verdiğini söylemiştir.⁷⁹⁴ Müezzîn Molla Sadi mahkemede vakıf parasından 1800 akçe borç aldığını belirtmiştir. Borcun zararına damadı Mehmet Halife'nin kefil olduğu ifade edildikten sonra Tekfur Çayırı'ndaki bahçenin rehin verildiği beyan edilmiştir.⁷⁹⁵ Kalkanzade Derviş Beşe mahkemede vakıf parasından 2400 akçe borç aldığını ve borcuna Mehmet Çelebi b. Hacı Hasan'ın kefil olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁶ Kindinar Mahallesinden Mustafa Çelebi b. Mahmut mahkemede vakıftan kendisinin kefaletiyle eniştesi Abdi'nin 2000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁹⁷ Kara Baki mahkemede vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁷⁹⁸ Kindinar Mahallesinden Abdi mahkemede vakıf parasından 1400 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁷⁹⁹ Mehmet Çelebi mahkemede vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸⁰⁰ Süleyman Beşe mahkemede vakıf parasından 1500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰¹ Trabzon sakinlerinden Karakaş Ali Çelebi mahkemede oğlu Derviş kefaletiyle vakıf parasından mütevelliden 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰² Save veledi Efendol mahkemede vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰³ Dersaadet çavuşlarından Câbizade Mehmet çavuş mahkemede vakıf parasından 6000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰⁴ Kalburcu Ali mahkemede vakıf parasından 1500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰⁵ Derviş Çelebi b. Sefer mahkemede vakıf parasından kardeşi Molla Piri kefaletiyle 2000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸⁰⁶ Molla Piri b. Sefer Sofi mahkemede kardeşi Derviş Çelebi kefaletiyle vakıf parasından 4000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰⁷ Mustafa Çelebi b. Sofi Süleyman mahkemede vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁰⁸ Tımar erbabından Piri Ağa mahkemede vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸⁰⁹ Hacı Mehmet b. Bali mahkemede vakıf parasından 600 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹⁰ Trabzon'da Suğa köyünden Serad adlı

---

⁷⁹⁴ T.Ş.S., 1827, 69/8.

⁷⁹⁵ T.Ş.S., 1827, 69/9.

⁷⁹⁶ T.Ş.S., 1827, 69/10.

⁷⁹⁷ T.Ş.S., 1827, 69/11.

⁷⁹⁸ T.Ş.S., 1827, 69/13.

⁷⁹⁹ T.Ş.S., 1827, 69/14.

⁸⁰⁰ T.Ş.S., 1827, 69/15.

⁸⁰¹ T.Ş.S., 1827, 69/16.

⁸⁰² T.Ş.S., 1827, 70/1.

⁸⁰³ T.Ş.S., 1827, 70/2.

⁸⁰⁴ T.Ş.S., 1827, 70/3.

⁸⁰⁵ T.Ş.S., 1827, 70/4.

⁸⁰⁶ T.Ş.S., 1827, 70/5.

⁸⁰⁷ T.Ş.S., 1827, 70/6.

⁸⁰⁸ T.Ş.S., 1827, 70/7.

⁸⁰⁹ T.Ş.S., 1827, 70/8.

⁸¹⁰ T.Ş.S., 1827, 70/9.

zimmî mahkemede Efendol'un kefaletiyle vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸¹¹ Trabzon'da Kisarna köyünden Benayut adlı zimmî mahkemede vakıf parasından 500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹² Numan oğlu Mehmet mahkemede kardeşi Mustafa kefaletiyle vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹³ Karakaş Ali Çelebi mahkemede Börekçi taifesinden İslâm Çelebi'nin kendisinin kefaletiyle vakıf parasından 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹⁴ Korucu Ahmet Bey mahkemede vakıf parasından rehin yoluyla müezzin Mahmud Halife'den 500 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸¹⁵ Demirci Osman mahkemede vakıf parasından 500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹⁶ Beşlü cemaatinden Ali mahkemede vakıf parasından 500 akçe borç aldığını belirtmiştir.⁸¹⁷ Murad Beşe mahkemede vakıf parasından 45 guruş borç aldığını ve rehin olarak 40 vukıyye bakır verdiğini ifade etmiştir.⁸¹⁸

Vakıfla ilgili bir başka kayıt H. 8 Ramazan 1041 (M. 29 Mart 1632) tarihine aittir. Kayıtta Dersaadet kethüdalarından Murat Beşe b. Abdullah mahkemede vakıf mütevellisi Murad b. Abdurrahman'dan 1 guruşu 100 akçe olmak üzere 2000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸¹⁹

H. Zilhicce 1043 (M. Mayıs/Haziran 1634) tarihine ait 3 adet kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar da şu şekildedir: Vakıf mütevellisi Abdurrahman Çelebi'nin vekili müezzin Mahmud Halife mahkemede Mehmed Çelebi b. Dede Hüseyin'in zimmetinde olan 3000 akçenin guruş hesabıyla 43,5 guruş ve 3 rub'un vakfa ödendiğini ifade etmiştir.⁸²⁰ Mısri Mehmed Çelebi mahkemede vakıf parasından Orta Hisar müezzini Mahmud Halife'den Mehmed Çelebi b. Dede Mehmed kefaletiyle 6 guruş borç aldığını ifade etmiştir.⁸²¹ Eski Saray İmamı olan Molla Ali Halife b. Piri mahkemede vakıf parasından Orta Hisar müezzini Mahmud Halife'den 1000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸²²

---

⁸¹¹ T.Ş.S., 1827, 70/10.

⁸¹² T.Ş.S., 1827, 70/11.

⁸¹³ T.Ş.S., 1827, 70/12.

⁸¹⁴ T.Ş.S., 1827, 70/13.

⁸¹⁵ T.Ş.S., 1827, 70/14.

⁸¹⁶ T.Ş.S., 1827, 70/15.

⁸¹⁷ T.Ş.S., 1827, 70/16.

⁸¹⁸ T.Ş.S., 1827, 70/17.

⁸¹⁹ T.Ş.S., 1827, 6/2.

⁸²⁰ T.Ş.S., 1828, 68/2.

⁸²¹ T.Ş.S., 1828, 68/3.

⁸²² T.Ş.S., 1828, 68/4.

Tablo 23: Sinan Paşa Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç (Akçe/Guruş/Flori)	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
				Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1630	1	1000	-	1	0	1	0	Halife
1631	1	4500	-	1	0	1	0	Çavuş
1631	1	3500	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	1800	-	1	0	1	0	Müezzin
1631	1	2400	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	2000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	1400	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	1500	-	1	0	1	0	Beşe
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	1000	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	6000	-	1	0	1	0	Dersaadet Çavuşu
1631	1	1500	-	1	0	1	0	Kalburcu
1631	1	2000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	4000	-	1	0	1	0	Molla
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Tımar Erbabı(Ağa)
1631	1	600	-	1	0	1	0	Hacı
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	500	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Börekçi
1631	1	500	-	1	0	1	0	Korucu
1631	1	500	-	1	0	1	0	Demirci
1631	1	500	-	1	0	1	0	Beşlü Cemaatinden
1631	1	4500	-	1	0	1	0	Beşe
1632	1	2000	-	1	0	1	0	Dersaadet Kethüdası
1634	1	3000	-	1	0	1	0	Çelebi
1634	1	600	-	1	0	1	0	Çelebi
1634	1	1000	-	1	0	1	0	İmam

3.2.24. Şems Hatun Vakfı

Vakfın ne zaman kurulduğuna dair elimizde bilgi yoktur. Eldeki mevcut kayıt olan 1631 tarihli belgede Şems Hatun'dan merhum olarak bahsedildiğine göre vakıf bu tarihten daha önce kurulmuş olmalıdır. Trabzon Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlardan Şems Hatun

tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre 1631 tarihinde vakfın mütevellisi Davud Halife'dir.

Vakıfla ilgili H. Rebiyülahir 1041 (M. Ekim/Kasım 1631) tarihine ait 3 adet kayıt mevcuttur. Bu kayıtlardan birine göre Orta Hisar'da İskender Paşa müezzini İbrahim Çelebi mahkemede vakıf mütevellisi Davud Halife'den İskender Paşa imamı Mustafa Çelebi'yle birbirlerine kefil olarak 500'er akçe borç aldıklarını ifade etmiştir.⁸²³

Hatip Molla Piri mahkemede vakıf parasından kardeşi Dervişle birbirlerine kefil olarak 3500 akçe borç aldıklarını belirtmiştir.⁸²⁴

Derviş Çelebi b. Sofi Sefer mahkemede vakıf parasından kardeşi Piri Halife kefaletiyle 1500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸²⁵

Tablo 24: Şems Hatun Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1631	1	500 a.	-	1	0	1	0	İmam
1631	1	500 a.	-	1	0	1	0	Müezzin
1631	1	3500 a.	-	1	0	1	0	Hatip
1631	1	1500 a.	-	1	0	1	0	Çelebi

3.2.25. Veli Bey Vakfı

Vakıfla ilgili Trabzon Şer'iyeh Sicilleri'ndeki kayıtlardan Veli Bey tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Vakfın ne zaman kurulduğuna dair bilgi yoktur. Ancak 1631 tarihine ait bir kayıta Veli Bey'den "merhum" olarak bahsedildiğine göre bu tarihten daha önce kurulmuş olmalıdır.

Veli Bey Vakfı'na ait H. Rebiyülahir 1041 (M. Ekim/Kasım 1631) tarihli 4 kayıt mevcuttur. Bu kayıtlardan birine göre Mehmed Çelebi mahkemede vakıf parasından 1000

⁸²³ T.Ş.S., 1827, 71/1.

⁸²⁴ T.Ş.S., 1827, 71/2.

⁸²⁵ T.Ş.S., 1827, 71/3.

akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸²⁶ Haydar Ağa tarafından vekili Mehmed Çelebi b. Dede mahkemede vakıf parasından 2000 akçe borç aldığını belirtmiştir.⁸²⁷ Mehmed Çelebi b. Dede mahkemede vakıf parasından 2000 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸²⁸ İskender Paşa müezzini İbrahim Çelebi mahkemede vakıf parasından 500 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸²⁹

Tablo 25: Veli Bey Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Üvanı
		(Akçe/Kuruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1631	1	1000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	2000	-	1	0	1	0	Ağa
1631	1	2000	-	1	0	1	0	Çelebi
1631	1	500	-	1	0	1	0	Müezzini

3.2.26. Yahya Paşa Vakfı

Vakfin kurucusu Yahya Paşa b. Davud'dur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 651 nolu Trabzon Evkâfı Vakfiyesi defteri içerisinde vakfiyesi mevcuttur. Vakfiye H. 15 Cemaziyelevvel 970 (M. 10 Ocak 1563) tarihlidir. Trabzon dışında Anadolu'da ve Balkan coğrafyasında akarları bulunan vakfin kurucusu Yahya Paşa hakkında bilgi bulunamamıştır. Vakfiyede vakfin akarları şu şekilde ifade edilmiştir:

Orta Hisar mahallesinde birkaç ev, Faroz'da bir bahçe, Ballica'da (Gümüşhane'ye bağlı) zeytinlik ve ev mülkü, Kisarna'da evler ve mülkler, Trabzon'da hisarın doğusunda olan evlerin suhtelerin oturması için vakf edilmesi, Bozok'ta olan evlerin kazaya vakfedilmesi, Kara Hisar-ı Şarkî'de cami ve muallimhane, Bozok'ta olan cami ve Teşne'de cami, Akçahisar'da cami, Zimeno'da kervansaray ve yanında olan 4 adet hane ve hisarlıkta kervansaray ve yanındaki iki evi, Debbağhane-i Hisar'da 3 adet dükkân, Bozok'da kervansaray ve 1 adet evin kadı mahkemesi olması kaydıyla 4 ev, Ayo Gorgor'da 2 göz değirmen, Yoros'da bir miktar arazi, Kayseri'de 3 göz değirmen, Kayseri'de Anbardiyyar

⁸²⁶ T.Ş.S., 1827, 71/7.

⁸²⁷ T.Ş.S., 1827, 71/8.

⁸²⁸ T.Ş.S., 1827, 71/9.

⁸²⁹ T.Ş.S., 1827, 71/10.

köyünde 2 göz değirmen, Kara Hisar-ı Şarki'de Kule Hisarı Dizdarı Veli Ağa'nın köyünün mahsulü, Söğüt'te çifte hamam ve ona bitişik evin kirası, Söğüt'te 8 dükkân ve 4 göz değirmen, Bozok'da 27 adet dükkân, Bozok'da cami yanında kargir 4 adet ev. Bu evlerin kiraya verilip gelirlerinin vakfın tamir işleri için kullanılması ifade edilmiştir.

Vakfın parası ve ne şekilde kullanılacağı şu şekilde belirtilmiştir: Bafra kasabasında olan 1800 akçenin onu on bir buçuk (% 15) muamele-i şer'îye ile işletilmesi ve ondan gelecek ribhin yaşadığı müddetçe Bafra'da cami imamı olan Şeyh Ahmed'e verilmesi ve bir cüz en'am okuması o ölünce çocuklarından cüz okuyana nesli kesilince de cüz okuyacak birine vakfedilmesi, Kırşehir'de olan 1800 akçenin onu on bir buçuk (% 15) muamele-i şer'îye ile verilmesi ve ondan gelecek ribhin hayatta olduğu müddetçe ve bir en'am okuması için şeyh Şems'e ve sonra okumayı bilen herhangi birine, ... olan 1000 akçenin onu on bir buçuk (% 15) hesabıyla muamele-i şer'îye ile verilmesi ve gelecek ribhin orada olan kervansaraya harcanması, Söğüt sancağında olan kervansaraya vakfolan 300 bin akçe, Bozok'da olan 30000 akçe, Akhisar'da olan 25000 akçenin onu on bir buçuk (%15) hesabıyla muamele-i şer'îye ile işletip ribhini mütevellinin alması şart edilmiştir.

Vakıftan kendisine ücret ödenecek olanlar da şu şekilde ifade edilmiştir: Vakıf tevliyeti için günlük 10 akçe, Anadolu cibâyeti süvarisi için günlük 4 akçe, Rum cibâyeti süvarisi için günlük 14 akçe, Karahisar-ı Şarki cami imamı, hatibi ve muallimi için günlük 10 akçe, yine aynı cami için günlük 1 akçe mum ve 1 akçe hasır ücreti, Bozok'da olan caminin imamet ve hitabetine bir kişi getirilip burada olan evkafa nazır yapılması ve günlük 6 akçe verilmesi, yine aynı caminin 2 müezzinine günlük 2'şer akçe, mumuna ve hasırına 1'er akçe verilmesi, Teşne'deki caminin imam ve hatibine günlük 3'er akçe, müezzinine 2 akçe, hasırına günlük 1 akçe, Akhisar'daki caminin imam ve hatibine günlük 2 akçe, müezzinine 1 akçe, mum ve hasırına günlük 1'er akçe verilmesi şart edilmiştir. Vâkıfın valideyni (anne ve babası) için on cüz, kendi isteğiyle hizmet edenler için bir cüz ve diğer akrabaları için bir cüz, azat edilmiş kölelerin ruhu için bir cüz okunması için günlük 1 akçe verilmesi, vakıf gelirlerinden fazlalık kalırsa 5 akçesi Alay beyi ve evladına ve onların da evladına verilmesi, yine fazlalık kalırsa Trabzon'da ... oturan âtikaya verilmesi şart edilmiştir.⁸³⁰

---

⁸³⁰ VGM.d., nr. 651, s.131.

Vakıfla ilgili Trabzon Şeriye Sicilleri'nde de bazı kayıtlar mevcuttur. H. 17 Cemaziyelevvel 965 (M. 7 Mart 1558) tarihine ait kayda göre Topçu Abdullah b. Kasım mahkemede Yahya Bey vakfı mütevellisi Ali Bey'in vekili Subaşı İsmail'den muamele-i şeriye yoluyla 1 yıl vadeyle 100 akçe aldığını ve Orta Hisar'da Kule Hamamı yanında yılda 80 akçe kirali evini bey'i bi'l vefa ile Subaşı İsmail'e sattığını beyan etmiştir. Vade doluncaya kadar eğer Subaşı İsmail'e borcunu veremezse Ramazan b. Abdullah'ın kendisinin vekili olduğunu ve evini bütün emlağıyla satarak borcunu ödeyeceğini beyan etmiştir. Subaşı İsmail ve vekil Ramazan'ın da bu durumu kabul ettikleri belirtilmiştir.⁸³¹

Vakıfla ilgili H. 21 Cemaziyelevvel 965 (M. 11 Mart 1558) tarihine ait 3 kayıt mevcuttur. Çeribaşı Hüseyin Çelebi tımarı olan Yomra'ya bağlı Uz köyünden Save veledi Bedro vakıf parasından muamele-i şeriye yoluyla 6 ay vadeyle 1000 akçe ve çuka bahasından 75 akçe toplam 1075 akçe borç aldığını ifade etmiştir. Yine aynı köyden Tozoro veledi Yani de aynı şekilde vakıftan 1075 akçe borç aldığını beyan etmiştir. Aynı köyden Ahmed b. Abdullah, Yinak b. Liyu bedro ve Yani veledi Simyon mallarıyla bahsedilen borçlara kefil olduklarını belirtmişlerdir.⁸³² Borcun % 15 muamele-i şeriye ile alındığı anlaşılmaktadır.

Uz köyünden Memi b. Hamza, Tozovin b. Manol, Dozoro b. Vasil ve Kostantin b. Lefter mahkemede vakıf parasından muamele-i şeriye ile 2500 akçe ve çuka bahasından 188 akçe toplam 2688 akçe borç aldıklarını beyan etmişlerdir. Kasım b. Mehmet, Simyon b. Dozor, Lefter b. Vasil ve Vasil b. Faluri borca kefil olduklarını ifade etmişlerdir.⁸³³

Eskici Mahmud b. Abdullah mahkemede vakıf parasından muamele-i şeriye yoluyla bir yıl vadeyle 3000 akçe ve çuka bahasından 450 akçe aldığını beyan etmiştir. Ahmed b. Abdullah ve Fazıl b. Hızır mallarıyla 3450 akçelik borca kefil olduklarını belirtmişlerdir.⁸³⁴

Vakıfla ilgili başka bir kayıt H. 12 Recep 969 (M. 18 Mart 1562) tarihine aittir. Kayda göre zımmî Bindazi b. Yani mahkemede vakıf parasından Yuri b. Vasil'in

---

⁸³¹ T.Ş.S., 1815, 91/1.

⁸³² T.Ş.S., 1815, 74/1.

⁸³³ T.Ş.S., 1815, 74/2.

⁸³⁴ T.Ş.S., 1815, 84/5.

kefaletiyle 2000 akçe ve çuka bahasından 300 akçe toplam 2300 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸³⁵

Vakıfla ilgili diğer kayıt H. 9 Ramazan 969 (M. 13 Mayıs 1562) tarihine aittir. Kayda göre vakfın parasına mütevellî vekili olan câbi İsmail b. Abdi mahkemede Lefter b. Nikola'nın kefaletiyle Yani b. Kerazi'ye 1 yıl vadeyle 2300 akçe borç verdiğini ve sene sonunda borcu geri aldığını ifade etmiştir.⁸³⁶

H. 9 Şevval 969 (M. 12 Haziran 1562) tarihine ait iki kayıt mevcuttur. İlk kayıta Tudor adlı zimmî vakıf parasından 2.000 akçe ve çuka bahasından 300 akçe toplam 2300 akçe borç aldığını beyan etmiştir. Yuri ve Yani adlı zimmilerin borca kefil olduğu belirtilmiştir.⁸³⁷

İkinci kayıta vakıf mütevellî vekili Subaşı İsmail mahkemede Mustafa Çelebi b. Yakup adlı sipahinin yoldaşı vasıtasıyla vakıf parasından 2000 akçe borç aldığını ve daha sonra vakfa ödediğini beyan etmiştir.⁸³⁸

H. 8 Rebiülevvel 1006 (M. 19 Ekim 1597) tarihli bir kayda göre vakıf mütevellisi Muslihiddin mahkemede Sadarak veledi Turdok zimmetinde olan 1.000 akçe vakıf parasına Asvazara veledi Asvar adlı Ermeninin kefil olduğunu beyan etmiştir. Borçlunun ödememesi üzerine 1.000 akçeyi kefilden aldığını ifade etmiştir.⁸³⁹

Vakıfla ilgili H. 25 Rebiyülahir 1031 (M. 9 Mart 1622) tarihine ait 3 adet kayıt mevcuttur. İlk kayda göre Kisarna köyünden Yor v. Simlid mahkemede Yahya Paşa vakfı parasının câbisi Yusuf Bey'den bir yıl vadeyle 1.600 akçe ve çuka bahasından 250 akçe toplam 1.850 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁴⁰

---

⁸³⁵ T.Ş.S., 1817, 55/1.

⁸³⁶ T.Ş.S., 1817, 5/1.

⁸³⁷ T.Ş.S., 1817, 18/8.

⁸³⁸ T.Ş.S., 1817, 28/7.

⁸³⁹ T.Ş.S., 1819, 19/6.

⁸⁴⁰ T.Ş.S., 1822, 17/6.

İkinci kayda göre Kisarna köyünden Ali b. Abdullah mahkemede vakfın parasından bir yıl vadeyle 500 akçe ve çuka bahasından 75 akçe toplam 575 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁴¹ Borcun % 15 muamele-i şeriye ile alındığı anlaşılmaktadır.

Diğer kayıta Kisarna köyünden Beraşküve v. Tranol mahkemede vakıf parasından Bedronik oğlu Yor kefaletiyle 500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁴²

Vakıfla ilgili 12 Cemaziyevvel 1031 (M. 25 Mart 1622) tarihine ait 6 adet kayıt mevcuttur. Bunlardan ilk kayda göre Kurd Ali b. Murad mahkemede vakıf parasından 1500 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁴³

Ali b. Zülfikâr mahkemede vakıf parasından 300 akçe aldığını ve Üveys b. Hasan'a da kefil olup onun da 500 akçe aldığını toplam 800 akçe borcu olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁴ Yahya Paşa vakfı mütevellisi Yusuf Bey, mahkemede Mahmud Çelebi b. Dede Ahmed'i dava ederek babası Ahmed'in vakıf parasından 1600 akçe aldığını beyan etmiştir.⁸⁴⁵ Kisarna köyünden Todor v. Keraku mahkemede vakıf parasından 300 akçe borç aldığını belirtmiştir.⁸⁴⁶ Kisarna köyünden Arlib v. Yor mahkemede aynı köyden Kerazi'nin kefaletiyle vakıf parasından 700 akçe aldığını ifade etmiştir.⁸⁴⁷ İmâret mahallesinden Sarı Kasap mahkemede aynı mahallede olan oturduğu evi rehin göstererek vakıf parasından muamele-i şeriye ile 1300 akçe borç aldığını ifade etmiştir.⁸⁴⁸

Vakıfla ilgili H. 15 Şevval 1041 (M. 5 Mayıs 1632) tarihine ait 2 adet kayıt mevcuttur. İlk kayda göre Kisarna köyünden Eyüp b. Hasan vakıf mütevellisi Ahmet Çelebi'den 2000 akçe borç aldığını ve borca hanımı Fatma'nın kefil olduğunu beyan etmiştir.⁸⁴⁹ Diğer kayda göre vakıf mütevellisi Ahmet Çelebi, İslâm b. Davud kefaletiyle

---

⁸⁴¹ T.Ş.S., 1822, 18/1.

⁸⁴² T.Ş.S., 1822, 18/2.

⁸⁴³ T.Ş.S., 1822, 22/8.

⁸⁴⁴ T.Ş.S., 1822, 22/9.

⁸⁴⁵ T.Ş.S., 1822, 23/4.

⁸⁴⁶ T.Ş.S., 1822, 24/7.

⁸⁴⁷ T.Ş.S., 1822, 25/5.

⁸⁴⁸ T.Ş.S., 1822, 28/4.

⁸⁴⁹ T.Ş.S., 1824, 8/7.

Ali Çelebi'ye 1000 akçe borç verdiğini ve daha sonra geri aldığını beyan ederek kefaleti dolayısıyla İslâm Çelebi'nin alakası kalmadığını ifade etmiştir.⁸⁵⁰

Vakıfla ilgili bir diğer kayıt Yahya Paşa vakfı mütevelliliğinin devri ile ilgilidir. Kayıt H. 19 Şaban 1042 (M. 1 Mart 1633) tarihine aittir. Kayda göre Yahya Paşa vakfı mütevellisi Ahmet Çelebi b. İbrahim mahkemede kendi isteğiyle vakıf mütevelliliğini vakıf parasının defteriyle birlikte Hatuniye camisi imamı olan Hacı Halife'ye bıraktığını ifade etmiştir. Hacı Haife de kabul ettiğini ve gerekli hizmeti yapacağını belirtmiştir.⁸⁵¹

Tablo 26: Yahya Paşa Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)	Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın		
1558	1	100 a.	-	1	0	1	0	Topçu
1558	1	1000 a.	75 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1558	1	1000 a.	75 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1558	1	1000 a.	75 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1558	1	2500 a.	188 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1558	1	3000 a.	450 a.	1	0	1	0	Eskici
1562	1	2000 a.	300 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1562	1	2000 a.	-	1	0	1	0	Çelebi (Sipahi)
1562	1	2000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1597	1	1000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	1600 a.	250 a.	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	500 a.	75 a.	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	500 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	1500 a.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	300 a.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	500 a.	-	1	0	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	1600 a.	-	1	0	1	0	Çelebi
1622	1	300 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	700 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1622	1	1300 a.	-	1	0	1	0	Kasap
1632	1	2000 a.	-	1	0	1	0	Çelebi
1632	1	1000 a.	-	1	0	1	0	Çelebi

⁸⁵⁰ T.Ş.S., 1824, 8/9.

⁸⁵¹ T.Ş.S., 1824, 54/4.

3.2.27. Zağnos Çeşmesi Vakfı

Trabzon Şeriye Sicilleri'nde Zağnos Çeşmesi Vakfı'na ait 2 adet kayda rastlanmıştır. H. Zilkade 1000 (M. Ağustos/Eylül 1592) tarihli kayda göre Hacı Bedreddin adlı kişi Zağnos Kapısı yanında olan çeşmenin tamiri için vakfettiği akçeye müteveli olan Ramazan b. Hamza mahkemede kefalet-i hasen ile Serkes adlı Ermeninin 2000 akçe borç aldığını beyan etmiştir.⁸⁵²

Aynı tarihli diğer bir kayıtta da çeşmeye vakfedilen paradan Habbaz Hüseyin b. Abdullah'ın mahkemede 2000 akçe borç aldığı ve çuha bahasından da 300 akçe daha aldığı ve toplam 2300 akçe borcu olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵³ Muamele-i şeriye ifadesi geçmemekle birlikte çeşme için vakfedilen paranın % 15 ile ribhe verildiği anlaşılmaktadır. Ancak borcun ne kadar süreliğine verildiğine dair bir ibare yoktur.

Tablo 27: Zağnos Çeşmesi Vakfı Borç İşlemleri

Yıl (Miladi)	Hüccet Sayısı	Verilen Borç	Gelir	Borçlunun Kimliği				Borçlunun Mesleği/Ünvanı
		(Akçe/Guruş/Flori)		Müslim	Gayri Müslim	Erkek	Kadın	
1592	1	2000 a.	-	0	1	1	0	Belirtilmemiş
1592	1	2000 a.	300 a.	1	0	1	0	Habbaz

3.2.28. Zahide bt. Rüstem Vakfı

Vakıfla ilgili H. Ramazan 1013 (M. Ocak/Şubat 1605) tarihli kayda göre vakfın kurucusu Zahide bt. Rüstem'dir. Kayıtta Zahide'den merhum olarak bahsedilmektedir. Buna göre sağlığında 3.000 akçe vakfetmiş ve müteveli olarak Recep Ağayı tayin etmiştir. Recep Ağanın vefat etmesi üzerine mütevelliliğe Zahide Hatun'un büyük oğlu Ali Çelebi b. Osman'ın tayin edildiği belirtilmiştir.⁸⁵⁴

⁸⁵² T.Ş.S., 1819, 5/6.

⁸⁵³ T.Ş.S., 1819, 5/7.

⁸⁵⁴ T.Ş.S., 1819, 28/1.

3.3. Kuruluş ve İşleyişleri Bakımından Trabzon Para Vakıflarının Tahlili

Bu kısımda 1550-1650 tarihleri arasında Trabzon'da kurulan veya faal durumda olan para vakıflarının genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Söz konusu vakıflarla ilgili olarak tespit edilen ve ulaşılan belge ve bilgiler ışığında nasıl kurulup faaliyet gösterdikleri hususu araştırılmakta, işleyişleri değişik açılardan tahlil edilmektedir. Burada yapılan tahliller, tespit edilen bütün para vakıflarını içine almaktadır. Ancak, her vakfin kuruluş ve işleyişi ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmadığından hakkında yeterli bilgi bulunan vakıflar değerlendirilmektedir.

Para vakıflarının tahlili yapılırken öncelikle vakfin kurucusu ve kuruluşu ile ilgili hususlar ele alınmaktadır. Bu açıdan vakıfların kuruluş işlemleri tahlil edilerek, vakfin kurucusu, kuruluş şekli, sermayesi (asl-ı malı) ve kuruluş amacı incelenmektedir. Daha sonra vakfin işleyişi tahlil edilmekte; vakfedilen paranın işletilmesiyle ilgili şartlar, yapılan işlemlerin türleri, muamele oranları, borçlular, borca karşı alınan teminatlar, tahsilat işlemleri ile ilgili hususlar incelenmektedir.

Vakıf kurucuları ile ilgili olarak vakfiyelerde ve vasiyetnamelere ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Vakfiye ve vasiyetnamesi tespit edilemeyen vakıfların kurucuları hakkında ise daha az bilgi mevcuttur. Bu gibi vakıfların en azından kurucusunun ismini tespit etmek mümkün olmakta, ayrıca, ilgili kayıtlarda zaman zaman ek bilgiler de yer almaktadır. Vakıf kurucularının ismiyle birlikte zikredilen birtakım sıfatlar da söz konusu kişinin sosyal statüsü ile ilgili ipuçları vermektedir.

Vakıfların kurucuları arasında bu dönemde toplumun her kesiminden insanlar bulunduğu gibi kadınların da azımsanmayacak derecede yer aldıkları görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda vakıf kurucuları arasında kadınların oranının % 30 olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan incelendiğinde Trabzon'da 28 vakfin kurucuları tasnife tabi tutulduğunda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 28: Vakıf Kurucularının Cinsiyet Açısından Dağılımı

Cinsiyet	Adet	Yüzdellik Oran
Kadın	8	% 30
Erkek	18	% 62.5
Belirtilmeyen	2	% 7.5

Vakıflar içinde Behşan Hatun'un kurduğu vakfa mütevellî olarak yine bir kadını tayin ettiği görülmektedir. Ayşe Hatun'un da ölen kocası Hoca İbrahim için vakıf kurduğu anlaşılmaktadır.

Vakıf kurucularının sosyal statüleri ile ilgili olarak bir değerlendirme yapıldığında Osmanlı toplumunda batılı anlamda bir sosyal sınıflaşmanın olmadığı bilinmektedir. Ancak toplum daha çok fonksiyonel açıdan ele alınarak zümre esasına dayalı bir tasnife tabi tutulmaktadır. Bu tasnif ana hatlarıyla yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reaya) şeklindedir.⁸⁵⁵

Burada tespit edilen vakıf kurucuları, zikredilen tasnife göre bir incelemeye tabi tutulmakla birlikte vakıf kurucularının hepsinin ait olduğu zümreyi belirlemek mümkün görünmemektedir. Mevcut vakıfların büyük bir çoğunluğuna ait vakfiyenin olmaması, kayıtlarda vakıf kurucularının bulunduğu zümreyi ifade edecek bilgilerin yokluğu ve hangi zümreye ait olduğunu çağrıştıracak bir ünvanın olmayışı bu tasnifi güçleştirmektedir. Fakat yönetici zümresine mensup olan vakıf kurucularının genellikle bu statülerini belirten ünvanlarla birlikte anılması en azından bu konuda daha net bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda hakkında kesin bilgiler bulunan ve paşa, beylerbeyi, bey, kethüda, dergâh-ı âli kurucusu, dergâh-ı âli kâtibi, kâtip, Çelebi gibi ünvanlar taşıyan vakıf kurucusu sayısı 9 adettir. Hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen ve yönetici zümresine mensup herhangi bir ünvanı da zikredilmeyen vakıf adedi ise 12 adettir. Bunlar içinde 3 adet kurucunun Hacı olduğu, 1 adetinin de pir ünvanıyla anıldığı görülmektedir. Yine bunlar içindeki 7 vakfın kurucusu kadındır. Kadınlardan Emine Hatun'un Mevlana Tacettin'in kızı olduğu ifade edilmektedir. Yine kadınlardan Ayşe Hatun'un Hacı olduğu

⁸⁵⁵ Tasnifle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005 s. 155-164; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: IRCICA, 1994, s. 441-510; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri", Osmanlı Araştırmaları III, s. 143-164.; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 80; Yediyıldız, 18. yy da Türkiyede vakıf müessesesi, s. 151-164.

belirtilmektedir. 2 adet vakfın kurucusu belli değildir. Bu durumda vakıf kurucularının yarıya yakınının yönetici zümreye mensup olduğu söylenebilir.

Trabzon para vakıflarını kuruluş şekilleri ve sermayeleri bakımından da bir değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Bizzat doğrudan vakıf kurucusu tarafından sağlığında vakfiyesi düzenlenerek vakıflar kurulduğu gibi bir vasiyetname ile ve vâkıfın vefatına bağlı olarak kurulduğu tespit edilen vakıflar da mevcuttur. Doğrudan kurulan vakıfların bir kısmında sadece nakit para vakfedilirken bir kısmında ise parayla birlikte gayrimenkullerin de vakfedildiği görülmektedir. Trabzon para vakıfları değerlendirildiğinde 28 adet para vakfından 24 adetinin müstakil olarak para vakfından oluştuğu 4 adetinin ise hem para vakfı ve hem de gayrimenkul vakfı olarak kurulduğu ya da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bir vasiyetname ya da vâkıfın vefatına bağlı olarak kurulduğu tespit edilen vakıf sayısı ise 3 adettir. Vasiyet yoluyla kurulan vakıflardan Rabia Hatun'un malının sülüsünü (üçte birini) vakfettiği görülmektedir. Diğer iki vakıftan Zahide Hatun'un 3000 akçe ve Emine Hatun'un da 2000 akçe vakfettikleri görülmektedir.

Vakfın kurucusu tarafından vakfedilen nakit olsun gayrimenkul olsun her türlü malî varlık yani sermayesi asl-ı mal tabiriyle ifade edilmektedir. Özellikle vakfiyelerde asl-ı malın neler olduğu zikredilmektedir. Vakfiyelerden başka şeriye sicillerindeki kayıtlardan da bazı vakıfların ne kadar sermayeye sahip olduklarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Vakıfların sermayesini ifade eden asl-ı malın her zaman tespiti mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan hem gayrimenkul hem de nakit para vakfı olanların ne kadar sermayeye sahip olduklarını kestirmek mümkün değildir. Bu nedenle burada asl-ı malı olarak nakit para vakfedilen miktarlar dikkate alınıp gayrimenkulleri dikkate alınmamıştır. Ne kadar sermayeye sahip olduğu hakkında kesin bilgi olmayan vakıfların borç verme miktarları dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Bu açıdan ele alındığında Trabzon para vakıfları içinde asl-ı malı kesin bir şekilde tespit edilen vakıf sayısı 16'dır. Bunlar içinde Kemaloğlu Vakfı 1000 akçe, Behşan Hatun Vakfı 2000 akçe, Hacı Ömer Vakfı 2000 akçe, Didar Hatun Vakfı 2000 akçe, Ayşe Hatun Vakfı 2200 akçe, Emine Hatun vakfı 3000 akçe, Rabia Hatun Vakfı 3000 akçe, Zahide Hatun Vakfı 3000 akçe, Pir Mehmed Vakfı 4000 akçe, Mehmed Çelebi Vakfı 8000 akçe, Hacı Korkmaz Vakfı 8000 akçe, Hacı Hasan Vakfı 25000 akçe, Hacı Nurullah Vakfı 27000 akçe, Sinan Paşa Vakfı 100000 akçe, Miralay Hamza Bey Vakfı 300000 akçe, Yahya Paşa Vakfı'nın Bafra'da 1800 akçe,

Kırşehir’de 1800 akçe, Akhisar’da 25000 akçe, Bozok’da 30000 akçe ve Söğüt sancağındaki kervansaray için 300000 akçe sermaye vakfettiği görülmektedir. Sermayesi ve borç işlemleri dikkate alındığında Trabzon’daki en büyük para vakfının Yahya Paşa Vakfı olduğu anlaşılmaktadır.

Asl-ı malı tespit edilemeyen vakıfların da borç verme işlemleri tahlil edilerek en azından aynı yıl içinde sahip oldukları işlem hacimlerinin en az ne kadar olduğu konusunda bir fikir söylenebilir. Bunlarda Ağacık Vakfı’nın 1620’de bir seferde 3000 akçe borç verdiği düşünülürse sermayesinin en az 3000 akçe olması gerekmektedir. Trabzon’daki büyük para vakıflarından biri olduğu anlaşılan Erdoğdu Bey vakfının sermayesi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak vakfin 1620’de 54500 akçe, 1627’de 31000 akçe ve 1628’de 32250 akçelik bir işlem hacmine sahip olduğu görülmektedir. Yine Faroz Mescidine bağlı olduğu düşünülen Galyanus Vakfı’nın da tek seferde 4000 akçe borç vermesi en azından 4000 akçelik bir sermayeye sahip olduğunu düşündürmektedir. Sermayesi tespit edilemeyen vakıflardan biri de Hacı Kasım Vakfı’dır. Bu vakfin hem gayrimenkul hem de nakit para vakfı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bütün sermayesini tespit etmek mümkün değildir. Diğer taraftan vakfa ait kayıtlar incelendiğinde sadece 1562 tarihine ait borç verme işlemlerine rastlanmıştır. Daha sonraki döneme ait borç verme işlemlerine rastlanmaması ve gayrimenkullerine ait kayıtların olması vakfin gayrimenkul vakfı olarak varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir. Vakfin sadece 1562 yılına ait olan borç verme işlem hacmi 7500 akçe ve 2 sikke flori’dir.⁸⁵⁶ Bundan sonra herhangi bir nakit para işlemine kayıtlarda tesadüf edilmemiştir. Sermayesi tespit edilemeyen vakıflardan biri de Hatun Paşa Vakfı’dır. Vakfin 1594 yılına ait 2000 akçe ve 1601 yılına ait 37,5 guruşluk⁸⁵⁷ 2 adet borç verme kaydı vardır. En azından vakfin sermayesinin 2000 akçe olması gerektiği anlaşılmaktadır. Hoca Ali Vakfı’nın aynı zamanda gayrimenkulleri de olduğu için asl-ı malını tespit etmek mümkün değildir. Para vakfı işlemleri olarak da 1620’de 4000 akçe borç işlemi olduğuna göre en azından 4000 akçelik bir sermayesi olmalıdır. Kâtip Seyyid Musta Vakfı’nın da 1594’te 2 sikke florilik bir borç işlemine rastlanmıştır.⁸⁵⁸ Asl-ı malı tespit edilemeyen Şems Hatun Vakfı’nın da 1631 yılında tek bir kayıтта 6000 akçe borç verdiği dikkate alındığında sermayesinin en az

⁸⁵⁶ 1 flori bu tarihte 60 akçeye tekabül etmektedir. Bkz. Sahillioğlu, a.g.m., **DİA**, C. 2., S. 227.

⁸⁵⁷ Bu dönemde 1 guruş 80 akçeye tekabül etmektedir. Avrupa sikkelerinin akçe cinsinden kur değerleri için bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 152

⁸⁵⁸ Bu tarihte 1 flori 120 akçeye karşılık gelmektedir. Bkz. Sahillioğlu, a.g.m., s. 227.

6000 akçe olduğu söylenebilir. Veli Bey vakfı'nın da 1631 yılına ait tek bir kayıta 5500 akçe borç verdiği görülmektedir. Para vakıflarında temel ilke vakfın asl-ı malının muhafaza edilmesi, işletilmesinden gelecek gelirin çeşitli amaçlar için kullanılmasıdır. Bu bağlamda vakıfların sermayelerini korudukları ve zarara uğramamak için çeşitli tedbirler aldıkları dikkat çekmektedir.

Para vakıfları kuruluş amaçları bakımından tahlil edildiğinde çok geniş bir faaliyet alanının ortaya çıktığı görülmektedir. Genel bir ilke olarak şunu söylemek mümkündür: Para vakıfları vakıf müessesesinin bir parçası olarak başta dinî müesseseler olmak üzere eğitim ve sağlık müesseselerinin finansmanı ile her türlü bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesinde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca para vakıflarının birer sosyal güvenlik kurumu olarak da fonksiyon icra ettikleri söylenebilir.⁸⁵⁹ Bunlara ilaveten para vakıflarının en ayırt edici özelliği birer kredi ve finansman kurumu olarak faaliyet göstermiş olmalarıdır.⁸⁶⁰ Bu açıdan da üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Trabzondaki para vakıflarının tamamının kuruluş amacını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte eldeki bilgilerden hareketle söz konusu vakıfların çok çeşitli amaçlarla kuruldukları ve faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla bunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a) Kiraat: Söz konusu vakıfların kuruluş amaçları içinde en çok görülen durumlardan biri vakfedilen paranın işletilmesinden elde edilecek gelir ile Kur'an-ı Kerim okutulmasıdır. Vakfiyelerde ya da ilgili kayıtlarda vakfın kurucusunun veya yakınlarının ruhu için vakfın gelirine göre belli bir sûre (genelde Yâsin-i şerif, Tebareke), günde bir, iki günde bir, haftada ya da onbeş günde bir cüz, yılda bir hatim okutulması istenmekte ve bunun için ödenecek miktar tayin edilmektedir. Bir sûre için takdir edilen ücret genelde günlük bir akçedir. Vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda çoğu zaman kiraatın kim tarafından yapılacağı da tayin edilmektedir. Bunlar daha çok vâkıfın yakınlarından ehil olan bir kişi, bir caminin imam veya müezzini gibi kişiler olmaktadır. Behşan Hatun kurduğu vakfın gelirinden istifade etmek üzere Hüma Hatun'u mütevelliliğe tayin ettikten başka kendi

---

⁸⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: TTK Basımevi, 2003, s. 10-28; Akgündüz, a.g.e. s. 164.

⁸⁶⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s. 231; Murat Çizakça, **İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 116; Pamuk, a.g.e., s. 84-91.

ruhu için Tebareke okumasını da istemiştir. Emine Hatun Vakfı'nda da Kur'an kıraatı için günlük bir akçe ücret tayin edilmiştir. Divan-ı Hümayun Kâtibi Mehmed Çelebi Vakfı'nın parasının gelirinin Cami-i Atik İmamına günde beş vakit üç İhlâs-ı Şerif okuması için verildiği görülmektedir.

b) Dinî Hizmetler: Para vakıflarının amaçları arasında bazı dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ve ilgili müesseselerin ihtiyaçlarının temini gibi hususlar da önemli bir yer tutmaktadır. İmam, hatip, müezzin ve diğer cami görevlilerine doğrudan ücret tayini ya da Kur'an okutulması, tevliyet ve nezaret gibi hizmetlerin yürütülmesi gibi dolaylı yollardan bir şekilde gelir temini sağlanmaktadır. Emine Hatun Vakfı'nda Hatuniye Camisi imam ve hatibine günlük bir akçe (Kur'an kıraatı için), 1632 tarihinde Erdoğan Bey Vakfı'nın mütevellisinin müezzini olduğu, Hacı Hasan Vakfı'nda senede iki kez toplanıp birer aşr-ı şerif okuyanlara imam ve hatiplerden hafızlara ikiyüz elli akçe verilmesi, Hacı Ömer Vakfı mütevellisine Hoca Halil Mescidi imamının tayin edilmesi, Divan-ı Hümayun Kâtibi Mehmed Çelebi Vakfı'nın vakfettiği paranın gelirini Cami-i Atik imamının her gün beş vakit üç İhlâs-ı Şerif okuması için verilmesi, Hacı Korkmaz Vakfı'nı parasının gelirinden Cami-i Atik'te Yâsin-i Şerif okuyan imama günlük 1 akçe, Rabia Hatun Vakfı akçesinin gelirinin Hatuniye Cami imam ve hatibine günlük 1 akçe, verilmesi istenmiştir.

Burada elimizde vakfiyesi olan ve Trabzon'daki en büyük para vakfı olduğu tespit edilen Yahya Paşa Vakfı'nın bu konuda üstlendiği hizmetlere ayrıca değinmekte yarar vardır. Yahya Paşa Vakfı'nın Bafra'da olan 1800 akçesinden hâsıl olacak gelirinin yaşadığı sürece burada cami imamı (hangi cami imamı olduğu belirtilmemiştir) olan Şeyh Ahmed'e verilmesi ve bir cüz En'am okuması, Kırşehir'de olan 1800 akçenin gelirinin Şeyh Şems'e verilmesi, Bozok'ta olan caminin imam ve hatibine günlük 6 akçe müezzinine günlük 2 akçe, Bozok'taki caminin hasır ve mumu için günlük 1'er akçe, Teşne'deki caminin imam ve hatibine günlük 2 akçe, hasırına günlük 1 akçe, Karahisar-i Şarkî cami imam, hatibi ve muallimi için günlük 10 akçe, Akhisar'daki cami imam ve hatibine günlük 2 akçe müezzinine günlük 1 akçe, mum ve hasırına günlük 1'er akçe verilmesi istenmektedir.

Emine Hatun'un Vakfı'nda vakfedilen paranın gelirinden günlük 1 akçe ile Hatuniye Camisi imam ve hatipi İshak Efendi'nin vâkıf, ailesi ve civar kabirdeki müslümanların ruhu için Yasin-i Şerif okuması için verildiği ifade edilmiştir. Hacı Hasan

Vakfi'nda da yılda iki kere toplanıp birer Aşr-ı Şerif okuyan hafızlara 250 akçe verilmesi şart edilmiştir.

c) Eğitim Faaliyetleri: Eğitim amacıyla kurulmuş çeşitli müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması, görevlilerine ücret tayini, binalarının bakım ve tamiri amacıyla da vakıflar kurulduğu ya da vakfin parasından aktarıldığı görülmektedir. Miralay Hamza Bey Vakfi'nda vakfedilen 300000 akçenin gelirinden Trabzon'da Kapan Meydan'ında yaptırdığı medresenin müderrisine günlük 15 akçe ve 5 öğrencisine günlük 1'er akçe, kendi ruhu için cüz okuyup iki haftada hatim etmeleri için bir muallime günlük 2 akçe, Yahya Paşa Vakfi'nin da Kara Hisar-ı Şarkî'de muallime günlük 1 akçe verdiği görülmektedir. İskender Paşa Cami Mahallesi Muallimhanesi için de 20000 akçe vakfedildiği belirtilmektedir.

d) Bayındırlık Hizmetleri: Bu çeşit faaliyetlerin başında cami, mescit, imâret, kervansaray ve çeşme gibi müesseselerin bakım ve tamiri gelmektedir. Bazı vakıfların gayrimenkullerinin yanında para vakfi olarak da faaliyet icra etmesi o vakıfların sahip olduğu akarların tamir edilmesi için oluşturuldukları görülmektedir. Yine özellikle bazı mahallelerde yapılan çeşmeler için para vakıfları kurulduğu ve elde edilen gelirlerin çeşmenin ve suyollarının tamirine harcandığı görülmektedir. Hacı Timur Çeşmesi Vakfi ve Zağnos Çeşmesi Vakfının bu amaca hizmet etmek maksadıyla kuruldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahya Paşa'nın Bozok'ta vakfettiği 30000 akçenin gelirinden burada bulunan kervansaraya harcanmasının istendiği görülmektedir.

e) Hayır İşleri: Para vakıflarının kuruluş amaçları içerisinde çeşitli hayır işleri sayılabilir. Esasında yukardaki maddelerde ifade edilen durumların hepsini bir hayır işi olarak kabul etmek mümkündür. Diğer taraftan tespit edilen bazı vakıflarda fakirlere yemek dağıtılması, hatim duası esnasında yemek dağıtılması gibi özel ifadelerle hayrın nasıl gerçekleştirileceği açıkça belirtilmektedir. Hacı Hasan Vakfi'nin Debbağlar çarşısında her sene iki kez toplanan insanlara yemek dağıtılması vakıf kaydında özel olarak ifade edildiği görülmektedir.

f) Borç Verme (Kredi Sağlama): Bu açıdan ele alındığında kuruluşu gerçekleştirilen herhangi bir para vakfının iki yönlü bir faaliyet gösterdiği görülmektedir. Birincisi

vakfedilen paranın borç olarak verilmesi ve bu yolla bir rıbh (gelir) sağlanmasıdır. Kayıtlarda bolca mevcut olan bu borç hüccetleri kadı huzurunda tescil edilmesi neticesinde ortaya çıkmış belgelerdir. Bu açıdan para vakıfları birer kredi kurumu niteliği kazanmaktadır. Elde edilen gelirin vakfiyede belirtilen kuruluş amacına yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi için harcanması ise para vakıflarının diğer faaliyetlerini teşkil etmektedir. Bu şekilde değerlendirildiğinde para vakıfları muhtelif hizmetlerin finansmanını sağlayan bir kurum niteliğini kazanmaktadır.

Para vakıflarının finansmanının gerçekleştirecekleri faaliyetlerle ilgili vakfiyelerde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ancak hem Trabzon para vakıflarıyla ilgili elimizde çok az sayıda vakfiye olması hem de bu açıdan vakfin işleyişi ile ilgili yeterli bilginin olmaması ayrıntılı değerlendirmeler yapılmasını güçleştirmektedir. İncelenen vakıfların ancak bir kısmı için bu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Dolayısıyla daha çok para vakıflarının birer kredi müessesesi olarak yaptıkları işlemler değerlendirilecektir.

Para vakıfları, birer kredi müessesesi olarak incelenirken öncelikli olarak vakfedilen nukûdun işletilmesiyle ilgili vakfiyelerde ve diğer belgelerde ileri sürülen şartlar değerlendirilmelidir. Belli bir amaca yönelik olarak az veya çok bir miktar parasını vakfetmiş olan vâkıflar, bu paranın işletilmesiyle ilgili hususları da ayrıntılı olarak belirlemişlerdir. Vakfiyelerde ve ilgili belgelerde vakfin yöneticilerinin tespiti, vakfedilen paranın işletilmesi, rehin veya kefilin nasıl olacağı hususlarında zaman zaman ayrıntılı şartlar sıralanmıştır. Her vakfin büyüklüğüne ve yaptığı faaliyetlere göre değişen sayıda görevliyi istihdam ettiği bilinmektedir. Ancak para vakıflarındaki görevli sayısı gayrimenkul vakıflardaki kadar fazla değildir. Çoğu zaman vakfin idarî kadrosu mütevelliden ibaret olmakta, nezaret ise kadiya veya vakıftan yararlanması öngörülen kişilere tevdi edilmektedir. Özellikle para vakıflarında dikkat çeken bir husus, vakıf kuruluşunda başka bir vakfin ya da müessesenin (cami, medrese, muallimhane, kervansaray v.b.) görevlisine gelir temin edecek şekilde yapılan düzenlemelerdir. Daha çok cüz kiraati şartına bağlı olarak yapılan bu tür düzenlemelerle başka bir vakfin görevlisi bir ücrete ya da ek bir gelire kavuşturulmaktadır. Vakfin kuruluş amacı olarak imam, müezzin, hatip gibi daha çok dini hizmetleri yürüten kişilere doğrudan ya da cüz okunmasına bağlı olarak bir gelir sağlandığı görülmektedir. Cüz kiraati için genelde günlük bir veya iki akçe gibi ücretler belirlenmektedir. Para vakıflarındaki görevlilerin başında Müteveli

gelmektedir. Doğrudan vakfın idaresi ve işleyişinde sorumlu olan kişidir. Aksine bir şart bulunmadığı takdirde vakıf parasının işletilmesi de genellikle mütevellinin sorumluluğundadır. Bu nedenle vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda mütevellinin kim olacağı, nasıl tayin edileceği ve hangi vasıfları taşıması gerektiği gibi hususlara yer verilmektedir.

Para vakıflarından borç olarak verilen nukûdun geri dönüşünün sağlanması için gerekli bazı tedbirlerin alındığı da görülmektedir. Bu amaçla herhangi bir vakıftan borç alacak kişilerin taşımaları gereken şartlarla ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Trabzon para vakıflarına ait vakfiyelerin çoğunun elimizde olmaması ve ilgili kayıtlarda çok fazla bilgi olamamakla birlikte genelde malî açıdan aldığı parayı geri ödeme kudreti olması en başta gelen şartlardandır. Yine borç mukabilinde alınan rehin ve gösterilen kefil bunu sağlamaya yönelik tedbirlerdendir. Miralay Hamza Bey Vakfı'nda vakfedilen paranın mal sahibi kimselere verilmesi şart edilmiştir. Vakıflardaki ilgili kayıtlara bakıldığında teminat konusundaki en yaygın uygulama borç verilen para için kefil gösterilmesidir. Asıl borçlunun borcunu ödemediği veya ödeyemediği durumlarda vakıf para rıbhıyla beraber kefilinden talep edilmektedir. Borçlunun kendi ailesinden kişileri ya da diğer bazı kişileri kefil gösterdikleri görülmektedir. Yahya Paşa Vakfı'ndan 200 akçe borç alan Eyüp b. Hasan'ın kefil olarak hanımı Fatma'yı gösterdiği anlaşılmaktadır. Erdoğan Bey Vakfı'ndan 12,5 guruş borç alan Hafız Molla Ali'nin oğlu Mustafa'yı kefil olarak gösterdiği görülmektedir. Hatun Paşa Vakfı'ndan 2000 akçe borç alan Mustafa b. İbrahim'in de oğlunu kefil olarak gösterdiği ifade edilmektedir. Sinan Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlarda da Müezzîn Molla Sadi'nin damadı Mehmed Halife'yi kefil göstererek 1800 akçe aldığı ifade edilmektedir. Bazı durumlarda borç alacak kişilerin birbirlerine kefil olarak borçlandıkları da görülmektedir. Erdoğan Bey Vakfı'yla ilgili kayıtlarda Zağnos Kapıcısı Mehmed b. Abdullah ve Çıkıkçı Osman'ın birbirlerine kefil olarak 1000'er akçe borç aldıkları tespit edilmiştir. Yine Hacı Nurullah vakfiyle ilgili kayıtlarda Sibifko v. Keraku ile Tudos v. Berşukve birbirlerine kefil olarak 1500 ve 500 akçe vakıftan borç almışlardır. Sinan Paşa Vakfı kayıtlarında Derviş Çelebi'nin kardeşi Molla Piri ile birbirlerine kefil olarak 2000'er akçe borç aldıkları görülmüştür. Yahya Paşa Vakfı kayıtlarında Yomra'ya bağlı Uz köyünden Save v. Bedro 1075 akçe, Tozoro v. Yani 1075 akçe borçlarına karşılık aynı köyden Ahmed b. Abdullah, Yinak b. Liyu Bedro ve Yani v. Simyon'un mallarıyla kefil oldukları ifade edilmektedir. Şems Hatun Vakfı'ndan borç alan İskender Paşa Camisi

İmamı İbrahim Çelebi ile Müezzini Mustafa Çelebi'nin birbirlerine kefil olarak 500'er akçe borç aldıkları görülmektedir.

Vakıfların verdikleri borçlara karşı zaman zaman borcun ödenmemesi durumunda kefilden tahsilat yaptıkları anlaşılmaktadır. Yahya Paşa vakfından 1000 akçe borç alan Sadarak v. Turdok'un borcunun ödenmemesi üzerine vakfın alacağını borca kefil olan Asvazara v. Asvar'dan tahsil ettiği görülmektedir.

Borç işlemlerinde uygulanan diğer bir teminat usulü de rehindir. Bu durumda vakıftan borç verilen akçe karşılığında borçlunun bunu karşılayacak değerinde bir malı –ki bu genelde bir gayrimenkul olmaktadır- rehin olarak vakfa verilmektedir. Vade geldiğinde borcun ödenmemesi durumunda rehin olarak verilen mal satılarak alacağın tahsili yoluna gidilmektedir. Rehinle ilgili kayıtlarda rehne konu olan malın yine borçlu tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vade sonunda borcun ödenmemesi durumunda rehlin satışında herhangi bir problemin çıkmaması için mal sahibinden bu konuda da yetki alınmaktadır. Kadı huzurunda tescil edilen bu işlemlerde borçlunun rehin olarak verdiği malının satılmasına izin verdiği veya belli bir şahsı vekil tayin ettiğini belirten ifadeler yer almaktadır. Bey'i bi'l vefa bey' li'l-istiğlâl işlemlerine konu olan gayrimenkullerin de rehin hükmünde olduğu kabul edilmektedir.⁸⁶¹ Dolayısıyla teminat açısından düşünüldüğünde bu işlemlerde de rehin işlemine benzer uygulamalar söz konusudur. Trabzon Para Vakıflarında bu tür işlemlere ait örnekler mevcuttur. Yahya Paşa Vakfından muamele-i şeriye ile 1300 akçe borç alan İmâret Mahallesi'nden Sarı Kasabın aynı mahallede oturduğu evi rehin gösterdiği ifade edilmektedir. Erdoğan Bey Vakfı'ndan 6000 akçe borç alan Molla Davud'un Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki evini rehin gösterdiği ifade edilmektedir. Bu konuda ilginç bir kayıta Erdoğan Vakfı'ndan 27000 akçe borç alan Hasan Efendi'nin vefat etmesi üzerine borcunun 17000 akçesi için bahçesinin borca karşılık verildiği kalan 10000 akçe için de 90 gün mühlet verildiği anlaşılmaktadır. Yine Erdoğan Vakfı'ndan 4000 akçe borç alan Karakaş Mirza adlı Ermeni'nin Meydan-ı Şarkî'de olan evini rehin verdiği görülmektedir. Miralay Hamza Vakfı'ndan İmâret Mahallesi'ndeki evini, bir odasını ve ahırını rehin vererek bir miktar akçe borç alan Hacı

---

⁸⁶¹ Mecelle'nin "ukudda i'tibar makaasid ve maâniyedir, elfaz ve mebanîye değildir" şeklindeki üçüncü maddesinde örnek olarak bey' bi'l vefa zikredilmekte ve "binâen-alâ-zâlik (bey' bi'l vefa) da rehin hükmü cereyan eder." denilmektedir. Bkz. Mecelle, Madde: 3, Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, Ankara: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1973, s. 158.

Baba'nın oğlu Osman borcunu ödemedi vefat edince kardeşi Ali Efendi'nin vakfa borcu ödeyerek rehini kaldırdığı anlaşılmaktadır. Ali Efendi'nin borcu kendi parasından ödeyerek rehin olan yerleri kendi uhdesine aldığı görülmektedir. Sinan Paşa Vakfı'nın kayıtlarında da borca karşılık rehin verme işlemlerine rastlanmıştır. Yenicuma Mahallesi'nden Mehmed Çelebi'nin aldığı 3500 akçeye karşılık aynı mahalledeki evini rehin gösterdiği görülmektedir. Yine Molla Sadi'nin 1800 akçelik borcuna karşılık Tekfur Çayırı'ndaki bahçesini rehin olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. Yahya Paşa Vakfı'nda 1 yıl vade ve muamele-i şeriye ile 100 akçe borç alan Topçu Abdullah b. Kasım Orta Hisar'da Kule Hamam'ı yanında yılda 80 akçe kiralı evini bey'i bi'l vefa ile vakfa sattığını beyan etmiştir. Vade dolunca da vakfa borcunu ödeyemezse Ramazan b. Abdullah'ın kendisinin vekili olduğunu belirterek evini bütün emlağıyla satarak borcunu ödeyeceğini ifade ettiği görülmektedir.

Vakfa rehin olarak verilen mallarla ilgili ilginç bir kayda Sinan Paşa Vakfı'nda rastlanmıştır. Vakıftan 45 guruş borç alan Murad Beşe'nin borcuna karşılık 40 vukiyye bakır verdiği görülmektedir.

Teminat hususunda vakıfların hem kefil hem de rehin talep ettikleri bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sinan Paşa Vakfı'ndan 1800 akçe borç alan Müezzîn Molla Sadi'nin damadı Mehmed Halife'yi kefil gösterdiği gibi Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki bahçesini de rehin verdiği anlaşılmaktadır.

Trabzon Para Vakıflarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerde üzerinde durulan hususlardan biri de borçluların sosyal statüsü ve meslekî durumudur. İncelenen vakıflarla ilgili gerek vakfiyesi olanlarda gerekse diğer ilgili kayıtlarda borç alan kişilerle ilgili herhangi bir sınırlamaya rastlanmamıştır. Borçlular arasında toplumun her kesiminden kişiler olduğu gibi dinî anlamda da bir ayırım söz konusu değildir. Vakfiyelerde böyle bir şart olmadığı gibi incelenen işlemlerde açıkça görüleceği gibi Müslümanlarla gayrimüslimler birarada yer almaktadır. Uygulamada aralarında herhangi bir ayırım olmadığı görülmektedir. Müslümanlara göre çok yoğun olmamakla birlikte gayrimüslimlerin de vakıflardan borç aldıkları ilgili kayıtlarda mevcuttur. Diğer taraftan vakıflardan borç alacak kişilerin cinsiyeti açısından da mevcut vakfiyelerde ve vasiyetnamelerde herhangi bir sınırlamaya ait kayda rastlanmamıştır. Ancak bu dönem

itibariyle Trabzon'da kadınların vakıflardan borç alma işlemlerine rastlanmamıştır. Kadın vakıf kurucuları, müteveli ve kefillere rastlanırken vakıftan borç alan kadınlara rastlanmaması ile ilgili bir değerlendirmek yapmak güç görünmektedir.

Para vakıflarından borç alan kişilerin arasında hangi zümre mensuplarının hangi oranlarda bulunduğu dair bir değerlendirme yapmak eldeki bilgilerin yetersizliğinden dolayı pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü ilgili kayıtlarda bütün borçluların meslekî ve sosyal durumunu belirten yeterli bilgi verilmemektedir. Genelde kimlik tespiti amacıyla borçlu ve kefilin ismi zikredilmekte, ayrıca adres tespiti yapmak amacıyla da ikâmet ettikleri mahalle veya köyün ismi kaydedilmektedir. Bunun dışında borçlunun mensup olduğu meslek ya da zümreyi tespit etme imkânı verecek malumatın ise nadiren kaydedildiği görülmektedir.

Bu şekilde az da olsa kaydedilen lakap, sıfat veya meslekî bilgilerden hareketle borçluların kimlikleri konusunda bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Borç işlemlerinde ismi geçen kişiler arasında gerek reayadan gerekse askerî kesimden olmak üzere toplumun her kesiminden insanlar bulunmaktadır. Aynı şekilde söz konusu dönemde yaygın olan değişik mesleklerden kişiler de zikredilmektedir.

Yine bu vakıflardan borç alan kişiler arasında hemen hemen toplumun her kesiminden insan bulunduğu görülmektedir. Bu durum yapılan işlemlerin sadece belli bir kesime mahsus olmadığını, yaygın bir toplumsal kesimi hedef aldığını göstermektedir. Borçlanan kişiler içinde zanaat sahibi olanlar ile herhangi bir üretime yönelik faaliyet göstermeyen, hizmet sektörü diyebileceğimiz kesimden insanların ve yönetici kesimin başta geldiği, ziraatle uğraşanların sayısının nispeten az olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan borçlanan kişiler arasında herhangi bir sıfatı veya meslekî durumunu ifade eden bir ünvanı olmayanların hangi zümreden olduğunu tespit etmek güçtür. Para vakıflarından borç alan kişiler için ifade edilen sıfatlar ve lakaplar, kadı, müteveli, çavuş, Çelebi, kapıcı, molla, mevlana, efendi, hafız, hacı, tımar erbabı, muhırbaşı, Beşe, bey, câbi, kiler kâtibi, ağa, korucu, beşlü cemaatinden, dersaadet kethüdası, imam, hatip, müezzin ve topçu'dur. Bunlardan başka borçlular içinde Abacı, çıkıkçı, yorgancı, debbağ, dellal, kalburcu, börekçi, gazaz, eskici ve kasap gibi isimleriyle birlikte mesleklerinin de zikredildiği kişilere rastlanmıştır.

Para vakıflarıyla ilgili değerlendirmeye tabi tutulan bir husus da vakfedilen paranın işletilme usûlüdür. Mevcut vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda yapılacak muamelenin sadece şer’i usulle olması, muamele-i şeriye, murabâha, istirbah ve istiğlâl olunması gibi ifadelere rastlanmıştır. Bu ifadelerden bir veya bir kaçının aynı anda zikredildiği de görülmektedir. İstiğlâl, istirbah ve murâbaha terimleri paranın gelir getirecek şekilde işletilmesini ifade etmektedir. Muâmele veya muâmele-i şer’iyye ise yapılacak işlemin adıdır.

Para vakıflarının işletilmesinde uygulanması istenen muâmele oranlarının genellikle vakfiyelerde tayin edildiği görülmektedir. Vakfiyesi olmayan vakıflarda da ilgili kayıtlarda muâmele oranları ifade edilmektedir. İlgili kayıtlarda muâmele oranlarının zikredilmediği durumlarda ise para işlemlerinden doğan hasılatlardan muâmele oranları anlaşılmaktadır. Trabzon para vakıflarında muâmele oranlarının % 10 ile % 20 arasında değiştiği görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi 3 adet vakfin % 10 (Ayşe Hatun, Hacı Kasım Bey ve Miralay Hamza Bey), 1 adet vakfin % 14 (Ağacık), 13 adet vakfin (Behşan Hatun, Emine Hatun, Erdoğan Bey, Hacı Hasan, Hatun Paşa, Hacı Ömer, Mehmed Çelebi, Hacı Korkmaz, İskender Paşa Mahallesi Muallimhanesi, Pir Mehmed, Rabia Hatun, Yahya Paşa, Zağnos Çeşmesi), bir adet vakfin da % 20 (Derviş Ali) muâmele ile borç verdiği görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi Trabzon para vakıflarında en çok zikredilen muâmele oranı (% 15) ona on bir buçuk’dur. 10 adet vakfin ise muâmele oranları ilgili kayıtlarda tespit edilememiştir.

Tablo 29: Paranın İşletilmesiyle İlgili Yer Alan İfadeler ve Muamele Oranları

Vakfın Adı	Muâmele-i Şer’iyye	İstiğlâl	İstirbâh	Murâbaha	Belirsiz	Muâmele Oranları
Ağacık	x					% 14
Ayşe Hatun			x			% 10
Behşan Hatun	x					% 15
Boztepe					x	belirsiz
Didar Hatun					x	belirsiz
Emine Hatun		x	x			% 15
Erdoğan Bey	x					% 15
Galyanus					x	belirsiz
Hacı Hasan	x					% 15
Hacı Nurullah					x	belirsiz
Hatun Paşa	x					% 15
Hacı Ömer	x		x			% 15
Kasım Bey	x					% 10

Tablo 29'un Devamı

Vakfın Adı	Muâmele-i Şer'iyye	İstiğlâl	İstirbâh	Murâbaha	Belirsiz	Muâmele Oranları
Derviş Ali	x					% 20
Kâtip Seyyid Mustafa					x	belirsiz
Kemaloğlu					x	belirsiz
Mehmed Çelebi	x		x			% 15
Miralay Hamza	x			x		% 10
Hacı Korkmaz	x					% 15
İskender Paşa cami mah. muallimhanesi		x	x			% 15
Pir Mehmed	x					% 15
Rabia Hatun		x	x			% 15
Sinan Paşa					x	belirsiz
Şems Hatun					x	belirsiz
Veli Bey					x	belirsiz
Yahya Paşa	x					% 15
Zağnos Çeşmesi	x					% 15
Zahide bt. Rüstem					x	belirsiz

3.4. Avâriz Vakıfları

Bu tür vakıfların kurulma sebepleri ve icra ettikleri fonksiyonlar hakkında çalışmanın birinci bölümünde bilgi verilmiştir. Dolayısıyla burada avâriz vakıflarıyla ilgili tespit edilen kayıtlar hakkında bilgi verilecektir. Bu dönemde Trabzon'da 6 adet avâriz vakfına rastlanmıştır.

3.4.1. Hacı Kasım Mahallesi Avarızı Vakfı

Vakıfla ilgili H. Cemaziyelevvel 1003 (M. Ocak/Şubat 1595) tarihli kayda göre mahalle avârizinin parasına Hacı Ramazan b. Mehmed'in müteveli olduğu belirtilmiştir. Kayda göre müteveli Hacı Ramazan mahkemede merhum kuyumcu Kara Mehmed'in vakıf parasından onu on bir buçuk (%15) muamele-i şeriye ile 2000 akçe borç aldığını beyan ederek Kara Mehmed'in annesi Gülşahi bt. Abdullah'ı dava etmiştir. Avarız akçesinin istirbah edilerek ribhinin mahalle avarızı için kullanıldığını beyan ederek talep

etmiştir. Şahitlerin mütevellî lehine şahitlik etmeleri üzerine 2000 akçenin Kuyumcu Kara Mehmed'in terekesinden alınmasına karar verilmiştir.⁸⁶²

Vakıfla ilgili diğer bir kayıt H. 1003 Receb'in son günü (M. 10 Nisan 1595) tarihlidir. Kayda göre Hacı Kasım mahallesinden Kazancı Hasan b. Abdullah mahkemede mütevellî Hacı Mehmed b. Ramazan'dan 1 yıl vadeyle 1000 akçe ve çuka bahasından 150 akçe aldığını ve toplam 1150 guruş borcu olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶³ Borcun % 15 muamele-i şeriye ile verildiği anlaşılmaktadır.

Aynı tarihli diğer bir kayıta Hacı Kasım mahallesinden Etmekçi Ömer b. Abdullah mahkemede vakıf mütevellîsi Hacı Mehmed'den 1 yıl vadeyle 1000 akçe ve çuka bahasından 150 akçe aldığını ve toplam 1150 akçe borcu olduğunu beyan etmiştir.⁸⁶⁴

Vakıfla ilgili olarak H. 3 Cemaziyelahir 1007 (M. 1 Ocak 1599) tarihli bir diğer kayıttan anlaşıldığına göre Hacı Kasım mahallesinden Hacı Ahmed b. Hamza mahkemede 1000 akçe vakfederek Hacı Mehmed b. Ramazan'ı mütevellî tayin ettiğini ifade etmiştir. Paranın yıllık onu on birbuçuk (%15) hesabıyla istirbah edilmesini şart koşmuş ve hâsıl olan gelirin Hacı Kasım mahallesi halkının avarızını için harcanmasını istemiştir.⁸⁶⁵

3.4.2. Ortahisar Mahallesi Avarızı Vakfı

Trabzon Şeriye Sicillerindeki adet kayda göre Orta Hisar mahallesi'nde oturan Hacı Rüstem b. Ahmed malından 2000 akçe ayırarak Orta Hisar Mahallesi avarızını için vakfettiğini beyan etmiştir. Vakfın mütevellîğine Haffaf Kurd b. İskender'in getirildiği belirtilmiştir. H. 18 Receb 998 (M. 23 Mayıs 1590) tarihli kayıta vakfedilen paranın onu on bir buçuk (%15) ile istiğlal ve istirbah edilmesi istenmiştir.⁸⁶⁶

Vakıfla ilgili aynı tarihli diğer bir kayıta da Orta Hîsar Mahallesi'nde oturan Ahmed b. Bayram'ın Orta Hisar Mahallesi Avarız Vakfı'na 5000 akçe vakfettiği

---

⁸⁶² T.Ş.S., 1819, 11/1.

⁸⁶³ T.Ş.S., 1819, 12/3.

⁸⁶⁴ T.Ş.S., 1819, 12/4.

⁸⁶⁵ T.Ş.S., 1819, 20/4.

⁸⁶⁶ T.Ş.S., 1819, 1/1.

belirtilmiştir. Bu paranın da onu on bir buçuk (%15) hesabıyla ribhe verileceği ifade edilmiştir.⁸⁶⁷

3.4.3. Faroz Mahallesi Avarız Vakfı

Vakıfla ilgili H. Receb 999 (M. Nisan/Mayıs 1591) tarihli bir kayıt mevcuttur. Kayda göre Faroz mahallesinden Hızır adlı kişi mahkemede Arslan adlı kişinin mahalle avarızı vakfına bağışladığı akçeden kendisinin kefaletiyle Osman b. Abdullah'ın 1000 akçe aldığını beyan etmiştir.⁸⁶⁸

3.4.4. İskender Paşa Mahallesi Avarız Vakfı

Vakıfla ilgili H. Receb 999 (M. Nisan/Mayıs 1591) tarihli bir kayıta mahalleye ait bir avarız vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Orta Hisar mahallesinden Hacı Rüstem b. Ahmed mahkemede 4000 akçe vakfedip İskender Paşa cami imamını müteveli tayin etmiştir. Vakfedilen paranın onu on bir buçuk (%15) istirbah ve istiğlal yoluyla verilmesi ve elde edilecek gelirden bir kısmının müteveli tasarrufunda olması kalan 100 akçenin ise İskender Paşa Mahallesi avarızı için kullanılması istenmiştir.⁸⁶⁹

H. Receb 1000 (M. Nisan/Mayıs 1592) tarihli bir diğer kayıta İskender Paşa Cami mahallesinden Mehmed Çelebi b. Hasan, Mustafa b. Ahmed, Kurd b. Mustafa, Hacı Ömer b. Hüseyin, Mehmed Çelebi b. Ali ve diğer kişiler mahkemeye gelerek vefat eden Yeniçeri İlyas'ın mahalle avarız vakfına 2000 akçe vasiyet ettiğini ifade etmişlerdir. Parayı Yeniçeri İlyas'ın kızı Gülsüme'ye vasi olan İlyas Bey'den talep etmişlerdir. Şahitlerin de bu yönde beyanları neticesinde mahkeme İlyas Bey'in 2000 akçeyi Yeniçeri İlyas'ın muhallelatından mahalle avarız vakfına vermesini talep etmiştir.⁸⁷⁰

---

⁸⁶⁷ T.Ş.S., 1819, 1/2.

⁸⁶⁸ T.Ş.S., 1819, 1/4.

⁸⁶⁹ T.Ş.S., 1819, 2/2

⁸⁷⁰ T.Ş.S., 1819, 4/2.

3.4.5. Tekfur Çayırı Mahallesi Avarızı Vakfı

Vakıfla ilgili H. 1003 Şaban'ının ilk gününe (M. 11 Nisan 1595) ait bir adet kayda rastlanmıştır. Kayda göre Tekfur Çayırı mahallesinden Aişe bt. Abdullah tarafından vekili olan Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden Mehmed Beşe mahkemede Aişe Hatun'un mahalle avarızına 3000 akçe vakfettiğini ifade etmiştir. Paranın onu on birbuçuk (%15) ile istirbah olunması istenmiştir. Hâsıl olan gelirin mahalle avarızı vakfı için kullanılacağı belirtilmiştir.⁸⁷¹

3.4.6. Ketenci Mahallesi (Ketencizade) Vakfı

Kayıtlarda vakıfla ilgili bir adet belgeye rastlanmıştır. Belge H. 10 Şevval 1030 (M. 30 Nisan 1566) tarihine aittir. Kayıтта Ketenci Mahallesi vakıf parasının mütevellisi olan Mustafa Çelebi b. Musli daha önceden vakfın mütevellisi olan İbrahim'i mahkemeye getirterek vakfın parasından zimmetinde 2 senelik muamelesiyle birlikte 2000 akçe olduğunu söyleyip talep etmiştir. İbrahim'in inkâr etmesi üzerine Mustafa'dan delil getirmesi istenmiştir. Mehmet Efendi b. İmam Yakup ve Yunus Çelebi b. Hasan'ın şahitlik etmeleriyle İbrahim'in vakfa 2000 akçe borcu olduğu belirtilmiştir.⁸⁷²

---

⁸⁷¹ T.Ş.S., 1819, 17/1.

⁸⁷² T.Ş.S., 1821, 104/3.

SONUÇ

Bu teze geleneksel İslâmî toplumun siyaset ve toplum teorisinde merkezî bir yer işgal eden temeddün kavramının analizi ile başlanmıştır. Zira insanın doğası gereği medeni olduğunu ifade eden temeddün, öncelikle onu doğrudan sosyal bir varlık olarak tanımlamaktadır. İnsanın sosyal bir varlık oluşunun sebep ve sonuçları siyasi ve sosyal teoriler açısından birçok tartışmaya kapı aralar. Ancak bu tezin ilgilendiği asıl mesele, kendi kendine yetmeyen bir varlık olarak insanın diğerleriyle birlikte yaşamak zorunda olması sonucu ortaya çıkan durumdur. Şu halde topluluk (ve toplum) halinde yaşamak; insanı koruyan, gözeten, denetleyen bir sistemi ortaya çıkardığı kadar onu belirli sorumlulukların altına da sokmaktadır. Ancak insan genelde kendiliğinden, içinde yaşadığı topluma minnet duymaz ve yine kendi kendine diğerleri ile ilgili sorumluluk bilinci geliştirmez. Bu nedenle başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetmek için insanın ben merkezli yapısını disipline ederek ona sorumluluklarını hatırlatan ve sorumluluk bilincini örgütleyen mekanizmalara ihtiyaç vardır. Yani insan başta din olmak üzere içinde yaşadığı kültür, gelenek, örf ve adet gibi yapıların oluşturduğu motivasyonla içinde yaşadığı topluma karşı sahip olması gereken sorumlulukları öğrenir, hatırlar ve bu yönde davranış sergilemeye zorlanır. Diğer yandan insan, ne derece yardımlaşma bilinci ile hareket ederse etsin, yalnız başına bu yöndeki hareketleri örgütleyip kurumsallaştıramaz. Bu noktada otorite devreye girer ve tek tek insanlarda gelişmiş olan sorumluluk bilincini örgütleyerek kurumsal hale getirir. Konu özelinde bakıldığında, İslâm medeniyetinin insanlar arasındaki dayanışma ve sorumluluk bilincini örgütleyerek ortaya çıkardığı en önemli kurumlardan biri vakıflardır.

Genel olarak vakıfların amacı, vakfeden kişi açısından hayır-hasenat işlemek ve bu yolla insanlara yardımcı olmak ve nihayetinde sevap kazanmaktır. Ancak bir vakıf, vakfedenin hayır yapmak, insanlara yardımcı olmak vb. duygularıyla ortaya çıkmış olsa bile bunun sosyal neticeleri çok büyüktür. Sözgelimi açları doyurmak için bir vakıf kurmak, şüphesiz vakfeden için bir hayır işidir. Ancak insanın açlıkla imtihanında neler yapabileceği göz önüne getirildiği zaman, toplumda açlık sorununun, toplumsal

sorumluluk bilinci ile ve vakıf yolu ile çözümlenmesinin, aslında doğrudan o toplumun emniyet ve asayışı ile ilgili problemlerinin önemli bir kısmını çözmeye hizmet ettiği de görülmelidir. Yani vakfın ortaya çıkışı, örgütlü ya da bireysel, kişinin kendi inancı, ahlâkı, sorumluluk bilinci vb. kaynaklı olabilir. Ama sonuçları son derece toplumsaldır ve bu haliyle vakıf, Müslüman toplumun temeddün anlayışının doğal bir sonucu gibi görünmektedir. Bu bağlamda vakıflar, ekonomik ve sosyal açıdan zayıf, güçsüz ve fakir kişilere, hasta, yaşlı, düşkün ve benzeri muhtaçlara hiçbir ücret ödmeden yaptıkları yardımlarla sosyal hayata etki etmişlerdir. Böylece servet sahibi olan kişilerle bu imkândan yoksun olanlar arasındaki olası toplumsal gerginliklerin yumuşatılmasına ve dayanışmanın sağlanmasına katkı yaparak toplumsal barışa destek olmuşlardır.

Bir vakıf medeniyeti olarak vasıflandırılan Osmanlı sistemi, miras aldığı kendisinden önceki vakıf geleneğini sürdürüp geliştirmiş ve yaygın bir kurum haline getirmiştir. Vakıflar vasıtasıyla oluşturulan mekanizma, toplumsal hayatın gerektirdiği kültür, eğitim, sağlık, bayındırlık, dinî ve sosyal hizmetler ile sosyal güvenlik ve hayır işleri gibi değişik alanlarda ihtiyaç duyulan kurumsal altyapı ile finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Vakıf sistemi vasıtasıyla, fertlerin yaptığı tasarruf, birikim ve servetleri ihtiyaç duyulan alanlarda hizmete dönüştüren sosyo-ekonomik bir mekanizma oluşturulmuştur. Osmanlı'nın genel sistematığının yerel düzeydeki işleyişinin fark ve benzerliklerini tespit etme amacıyla bu incelemede 1550-1650 tarihleri arasında Trabzon merkezli vakıflar ele alınmıştır.

Trabzon'da bu dönem itibarıyla 62 adet vakfın kayıtlarına ulaşılmıştır: Vakıflardan 28 adetinin gayrimenkul vakfi olduğu, 24 adetinin nakit işlemlerine konu olan para vakfi olduğu, 4 adetinin hem gayrimenkul hem de para vakfi olarak hizmet verdiği, 6 adetinin de avâriz vakfi olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde Trabzon'da şehrin dinî, iktisadî, eğitsel ve toplumsal hayatına önemli derecede etki eden ve fetihten itibaren şehrin fizikî yapısının değişiminde önemli bir rol oynayarak şehrin Türk-İslâm hüviyeti almasını sağlayan değişik tür ve nitelikte vakıflar kurulduğu görülmüştür. Bu vakıflar sayesinde şehirde beledî, sosyal, kültürel alanlara, din ve eğitim kurumlarına ait birçok hizmet sürdürülmüştür. Bunlardan mescid, cami ve tekke giderlerini karşılamaya yönelik olarak dinî hizmetlerle ilgili kurulanların 1550-1650 yılları arasındaki Trabzon'da ön plâna çıktığı görülmektedir. Bu vakıflardan 16 adeti doğrudan bir cami/mescidle ilişkilidir. Bu cami ve mescidlerin bir

kısımının bugüne kadar ulaşmalarının söz konusu vakıflar sayesinde olduğunu söylemek mümkündür. Vakıflardan 3 adeti tekke ve zaviye 1 adedi de mektep vakfidir. Dolayısıyla kurulan vakıfların şehrin toplumsal hayatının en önemli merkezlerini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Trabzon'daki vakıf kurucuları içerisinde toplum yapısı içerisinde askerî ve reaya zümresine mensup insanların buldukları görülmektedir. Askerî zümreye mensup kurucuların vakıfları daha büyük ve zenginken diğer zümreye mensup oldukları düşünülen kurucuların vakıfları daha mütevazıdır. Bu durum Trabzon'da söz konusu dönemde sermaye ve mala yöneticilerin daha çok sahip olduklarını göstermekle birlikte diğer insanların da imkânları ölçüsünde vakıf kurdukları anlaşılmaktadır. Vakıf kurucuları içerisinde erkeklerin sayısı çoğunlukta olmakla birlikte kadınların da azımsanamayacak ölçüde vakıf kurdukları görülmektedir. Ele alınan 62 vakıf içerisinde 13 adedi kadınlar tarafından ya da onlar adına kurulmuştur.

Şehir halkının ekonomik ve sosyal durumunun, hem vakıfların sağladığı çeşitli hizmet imkânlarından, hem de buralardan temin edilen gelirlerle olumlu yönde etkilendiği söylenebilir. Şöyle ki, Trabzon vakıflarında görev yapan veya vakfiyelerdeki bazı şartlarla kendilerine gelir bırakılan birçok kişi ya geçimlerinin tamamını vakıflardan temin etmiş ya da ek gelir yeri olarak vakıf kurumlarından yararlanmıştır. Sonuç olarak incelenen dönemde, din kurumları ile yaygın ve örgün eğitim kurumlarında görev yapan birçok kişinin maaşlarının vakıflarca karşılandığı görülmüştür. Bunun yanında Trabzon'daki vakıf kurucularından bir kısmı, aile üyelerinin, akrabalarının veya azatlı kölelerinin sosyal güvenliklerini hedeflemiş, bu amaçla hayrât vakıflarının yanında ailevî vakıflar tesis ederek onları da maddî anlamda vakıf imkânlarından yararlandırmışlardır.

Trabzon'da kurulan vakıflardan ihtiyaç sahibi birçok insanın yararlandığını söyleyebiliriz. Böylece şehirdeki vakıflar, insanlar arasında ekonomik, kültürel ve sosyal farkları en aza indirmede aracı ve yardımcı olmuştur. Kurucuları, çeşitli amaçlarla tesis ettikleri vakıflarına gelir kaynağı sağlamak için şehirde ev, oda, dükkân, han, hamam, bedesten vb. gibi alanlarda yatırım yapmış onların bu faaliyetleri bir yandan şehrin imarına katkıda bulunduğu gibi diğer yandan da şehrin ticarî imkânlarını ve canlılığını artırmıştır. Diğer taraftan şehirde kurulan birçok vakıf ise gelirlerini şehir çevresinde bulunan tarım

arazi ve işletmelerinden, değirmenlerden, bağ ve bahçelerden sağlamıştır. Belgelerin yansıttığına göre hem vâkıflar, hem şehir hem de vakıf kurumları şehir çevresiyle yakından ilgilidir. Günümüzdeki devlet anlayışına göre kamu hizmeti sayılan ve devletin/belediyelerin yapmakla mükellef olduğu beledî ve sosyal hizmetler ile sosyal güvenliği sağlama yolundaki çalışmaların çoğu Trabzon'da vakıflarca yerine getirilmiştir. Suyun çok önemli olduğu bu dönemlerde çeşme ve suyollarının inşası, bakım ve onarımı ile neredeyse tüm kamu-vakıf kurumlarının tamirinin Trabzon'da vakıflar tarafından yapıldığı görülmektedir.

Trabzon'daki mevcut vakıflar içerisinde sahip olduğu gelirleriyle birlikte şehrin sosyal ve iktisadî hayatı içerisinde önemli bir yere sahip olan en büyük vakıf, İmâret-i Hatuniye Vakfı'dır. Yavuz Sultan Selim'in annesi adına kurulan bu vakıf, camiyle birlikte imâret, medrese, mekteb, darü'l kurra, misafirhane, aşhane, fırın, kiler, mahzen ve ahırdan oluşan bir külliye şeklindedir. Vakfın yöneticisinden başka birçok görevlisi olduğu bilinmektedir. Vakfın Trabzon merkezinde ve dışında çok sayıda akarının olduğu görülmektedir. Selâtin vakıflarından olması hasebiyle gelir sağlayacak birçok arazinin vakfa bağışlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda gelirleri arasında cibâyetlerin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca vakfın Değirmendere'de 6 göz değirmeninin, Aşağıhisar Mahallesi'nde bir boyahanesinin, Trabzon'daki hamamlarından başka İstanbul'da Sultan Bayezid Camisi yanında da bir hamamının olduğu ve vakfa önemli oranda gelir getirdiği tespit edilmiştir. Bunlardan başka Trabzon'da iktisadî hayatın merkezi konumundaki bedestenin de İmâret-i Hâtuniye Vakfı'na önemli bir gelir getirdiği anlaşılmaktadır. Trabzon'daki en zengin ve büyük vakıf olan Hatuniye Vakfı'nı yönetmenin kişiye önemli bir gelirin yanında şehir hayatında büyük bir itibar sağladığını söylemek mümkündür. Arşiv kayıtlarında zaman zaman vakfın mütevelliliği konusunda çekişmelerin olduğu görülmektedir.

Osmanlıda vakıf hukuku ile ilgili yapılan teorik tartışmalarda menkul malların vakıf olup olamayacağı konusu ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, ayrı bir kategori oluşturan paranın vakfedilmesiyle ilgili ihtilafın (maslahat gereği) olumlu bir şekilde sonuçlanmasından sonra para vakıfları vakıf sistemi içinde önemli bir yer işgal eder hale gelmiştir. Para vakıfları vasıtasıyla, gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilmesi mümkün olabilmiş; bu yolla vakıf sistemine dâhil olan fonlarda önemli

artışlar kaydedilerek nispeten küçük sayılabilecek birikimler de vakıf sistemine eklenmiştir. Öte yandan, vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilmesiyle de kredi piyasasına arz edilen nakit miktarında önemli artışlar gerçekleşmiş, yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir alternatif oluşturulmuş ve muamele oranlarına getirilen düzenlemelerle de kredi piyasalarında nispeten istikrarlı bir işleyişin gerçekleştirilmesi yönünde katkı sağlanmıştır. Bunlara ilaveten para vakıflarının kendine has birtakım fonksiyonlar da icra ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi şahısların nakit ve kredi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Para vakıfları vasıtasıyla kredi işlemleri bir anlamda kurumsallaşmış, kredi arzının artmış ve kişilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için kurumsal bir altyapı oluşturulmuştur. Para vakıfları bu fonksiyonları ile piyasada yüksek faiz oranları ile yapılan ribâhorluk işlemlerine de bir alternatif olarak karşımıza çıkmakta, kredi maliyetlerinin belirlenmesinde ve bu alanda piyasa istikrarının sağlanmasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Nitekim tefeciler tarafından uygulanan %40, %50 gibi yüksek faiz oranlarına karşılık para vakıflarının yaptığı işlemlerde muamele oranları %10 ile %20 arasında değişmektedir. Para vakıflarının ikinci fonksiyonu hayır yapmak isteyen ancak yeterli malî gücü olmayan, ya da malî gücü yeterli olmakla birlikte vakıf olmaya elverişli gayrimenkul bulamayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanınmasıdır. Bu şekilde vakıf sisteminin daha da genişlediğini söyleyebiliriz. Para vakıfları, Osmanlı toplumunun sosyal ve iktisadî hayatındaki gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde farklı uygulama alanları bulmuş, buna bağlı olarak fonksiyonlarında da bir artış meydana gelmiştir. Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek ve değişken bir yapı arz eden para vakıfları başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı cemiyetinde önemli bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olma özelliği kazanmıştır.

Ele alınan dönemde Trabzon'da 28 adet para vakfına rastlanmıştır. Bu vakıflar içerisinde 8 para vakfi kurucusunun kadın olduğu görülmektedir. Para vakıflarının 18 adedi erkekler tarafından kurulmuş 2 adet vakıf kurucusunun kimliği ise belirtilmemiştir. Vakıfların çoğunun gerek vakfiyelerinin olmayışı gerekse ilgili kayıtlarda kurucuları hakkında bilgi verilmeyişi kurucularının buldukları sosyal zümreyi tespit etmemizi güçleştirmiştir. Ancak para vakıflarıyla ilgili sermayesi tespit edilenlerle birlikte borç verme işlemleri dikkate alındığında askerî zümreye mensup olanların ağır bastığını söylemek mümkündür. Kesin olarak askerî zümreye mensup olanların kurdukları para vakfi sayısının 9 olduğu görülmektedir. Bunların dışında kalan para vakıflarında borç

verme işlemlerinin oldukça kısıtlı sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon'da para vakıflarının çeşitli fonksiyonlar icra ettiklerini söylemek mümkündür. Bunlar içinde en yaygın olanlardan biri vâkıfın ölümünden sonra kendi ve ailesinin ruhu için Kur'an-ı Kerim okunmasıdır. Bu amaçla birçok vâkıfın kurdukları vakıfların gelirinden bir ücretle duacılar görevlendirdikleri görülmektedir. Trabzon'daki para vakıflarının önemli fonksiyonlarından biri de şehirdeki bazı dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ve bu müesseselerin birtakım ihtiyaçlarının temini hususundadır. Genelde imam, hatip, müezzin ve diğer cami görevlilerine ücret tayini, vakıf mütevelliliği veya nâzırlığının tevcihi ile belirli oranda bir gelir sağlandığı gibi, cami ve mescidlerin aydınlatılması, temizliği ve diğer ihtiyaçları için de vâkıflarca gelir tahsis edildiği görülmektedir. Yine Trabzon vakıflarında eğitim faaliyetleri içinde medrese ve muallimhane gibi müesseselerde görev yapan kişilere vakfedilen paranın gelirinden ücretler tahsis edilmesi de para vakıflarının Trabzon'daki fonksiyonlarından birisidir.

Para vakıflarının bayındırlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde de bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemlerde halkın en önemli ihtiyaçlarından biri olan su ihtiyacının karşılanması amacıyla 2 adet çeşme için para vakfı oluşturulduğu tespit edilmiştir. Trabzon para vakıflarının en önemli fonksiyonlarından birinin ihtiyaç sahiplerine kredi sağlama olduğunu söylemek mümkündür. Belli bir sermaye ile kurulan bu vakıfların Trabzon halkından müslim ya da gayrimüslim, askerî ya da reaya her kesimden insanın borç alma işlemlerine rastlanmıştır. Bu konuda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında herhangi bir ayrımın olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan vakıftan borç alan müslim ve gayrimüslimlerin birbirlerinin borcuna kefil oldukları anlaşılmaktadır. Öncelikli olarak kendisini -yani ana sermayesini- korumayı amaçlayan vakfın, verdiği paranın geri dönüşünü güvencelemek için çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir. Borç için kefil veya rehin ya da her ikisini talep etmek en yaygın tedbirler olarak görülmektedir. Trabzon'da para vakıflarının % 10 ila 20 arasında ribh ile borç verdikleri tespit edilmiştir. Vakfiyesi olanlarda bu oranlar açık bir şekilde ifade edilirken Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlarda da borcun hangi oranda ribh ile verileceği genelde ifade edilmektedir. Trabzon'da bu dönemde 13 adet vakfın %15, 3 adet vakfın % 10, 1 adet vakfın % 14 ve 1 adet vakfın da % 20 ribh ile borç verdiği görülmektedir. 10 adet vakfın borç işlemlerinde muâmele oranlarıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Trabzon para vakıflarında en çok muâmele oranı olarak % 15'in tercih edildiği anlaşılmaktadır. Trabzon para

vakıfları içinde Yahya Paşa Vakfı, Sinan Paşa Vakfı, Miralay Hamza Bey Vakfı ve Erdoğan Vakfı'nın birçok borç işlemine rastlanması dolayısıyla şehrin iktisadî hayatında önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

Trabzon'da mevcut avâız vakıflarının toplumun belli kesimlerinin kendi aralarındaki ortak faaliyetlerinin yürütülmesi, ortak ihtiyaçların karşılanması, dayanışmanın güçlendirilmesi ve mali sıkıntıya düşen mensuplara ya da ailelerine yardım edilmesi gibi alanlarda hizmetler gördüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan avâız vakıflarının, sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi fonksiyonlar icra ettiklerini söylemek mümkündür. İncelenen dönem itibarıyla Trabzon'da 6 adet mahalle avâız vakfı tespit edilmiştir. Bu vakıflarla ilgili 16. yy'ın ilk yarısına ait belgelere rastlanmıştır. Ketenci Mahallesi Avâız Vakfı'nın 1566, Ortahisar Mahallesi Avâız Vakfı 1590, Faroz Mahallesi ve İskender Paşa Mahallesi Avâız Vakıflarının 1591-1592, Tekfur Çayırı Mahallesi Avâız Vakfı'nın 1595 ve Hacı Kasım Mahallesi Avâız Vakfının 1595 ve 1599 tarihlerine ait kayıtlarına rastlanmıştır. Bu vakıfların da para vakıflarına benzer şekilde oluşturuldukları ve borç vererek elde edilecek gelirin mahalle avâızları için kullanıldıkları görülmektedir. Bu vakıflarda da muamele-i şer'îye işleminin uygulandığı ve muamele oranının % 15 olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Avâız vakıflarının Trabzon'daki para vakıfları kadar yaygın borç verme işlemlerine rastlanmamıştır.

Neticede, vakıf sisteminin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yüz elli yıl gibi geç sayılabilecek bir dönemde fethedilen Trabzon'da nasıl tezahür ettiği tahlil edilmeye çalışılmış, vakıfların Trabzon'da ne tür fonksiyonlar icra ettiği pratik örneklerle ifade edilmiştir. Tespit edilen vakıfların Trabzon'un dinî, sosyal, iktisadî ve kültürel yaşamında ciddi bir öneme sahip olarak, klasik bir Osmanlı şehri haline gelmesinde büyük pay sahibi oldukları görülmüştür. Başka bir deyişle vakıfların olmadığı bir Osmanlı şehrinin özelde Trabzon'un sosyal, kültürel ve ekonomik hayatının büyük sekteye uğrayacağı aşikârdır. Belirtilen zaman aralığında Trabzon vakıflarını ele alan çalışmanın Osmanlı vakıf çalışmalarına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, İE. EV, nr. 145.

BOA, TD, nr. 387

BOA, TD, nr. 288.

BOA, TD, nr. 53

BOA, MAD, nr. 15996.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, Trabzon Evkafı Vakfiyye Defteri, nr. 651

Kuyud-ı Kadime Arşivi

TK.KKA, TD, nr. 29

TK.KKA, TD, nr. 43

Trabzon Şer'ıye Sicilleri

1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828,
1829, 1830, 1831 nolu defterler

B. Diğer Kaynaklar

Ak, Mahmut (1997), “Aşık Mehmed’e Göre Memleketi Trabzon ve Havalisi”, **Bir Tutkudur Trabzon**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 181-206.

Akdağ, Mustafa (1995), **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi.

Akgündüz, Ahmet (1996), **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: OSAV Yayınları.

Aksoy, Hasan (2002), “Kınalızâde Ali Efendi”, **DİA**, C. 25, Ankara, 416-417.

Albayrak, Hüseyin (1998), **Trabzon Orta Hisar ve Çevresi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2010), **Trabzon’da İki Tarihi Mekân**, İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Aristoteles (2010), **Politika**, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Arsebük, Esat (1938), **Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku**, İstanbul: Tan Matbaası.

Arsal, Sadri Maksudi (1947), **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.

Âşık Mehmed (2007), **Menâzirü’l-Avâlim**, (Haz. Mahmut Ak), Ankara: TTK Yayınları.

Aşıkpaşazade (2012), **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, (Çev. N. Atsız), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Âşıkpaşazade (2010), **Tevârîh-i Âli Osmân**, (Haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç), İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Ateş, İbrahim (1983), “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, **VD**, S.18, Ankara, 5-54.

Atsız, H. Nihal (2011), **Üç Osmanlı Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aydın, Dündar (1998), **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)**, Ankara: TTK Yayınevi.

Aydın, M. Akif (2005), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Hars Yayıncılık.

Aydınlı, Yaşar (2004), “Farabi’nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Bilimname**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 5-16

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989), **Osmanlı Mi’mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)**, C. 4, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, Samiha (1974), **Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih**, İstanbul: Baha Matbaası.

Balance, Selina (1965), “Early Turkish Buldings in Trabzon”, **Bellekten**, Ankara, 113-116.

Baltacı, Cahit (1976), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyet Meselesi”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, Ankara, S. 1, 15-21.

_____ (1951), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, İstanbul, 524-569.

_____ (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, **VD**, S.2, İstanbul, s. 279-386.

_____ (1980), **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları.

_____ (1996), “Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)” Belgeler, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. 3, S.5, Ankara, 1-479.

_____ (1997), “Avarız”, **İA**, C. 2, İstanbul: MEB. Yayınları, 13-18.

_____, Ekrem Hakkı Ayverdi (1973), **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.

Baysun, M. Cavit (1997), “Çivi-zade”, **İA**, C.3 İstanbul: MEB. Yayınları, 438-439.

Berki, Ali Himmet (1962), “Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf ”, **Vakıflar Dergisi**, S.5, 9-13

_____ (1940), **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kitaphanesi.

_____ (1960) “İslam’da Vakıf, Sahih ve Gayri Sahih Nevileri”, Ankara, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, 1-11.

_____ (1962), “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **VD**, , S. 5, İstanbul, 127-129.

_____ (1965), **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, Ankara: Doğu Ltd. Şti.

Berki, Şakir (1969), “Vakfin Mahiyeti””, **Vakıflar Dergisi**, S. 8, 1-7.

Berkol, Feramuz (1973), “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde

Kullanılmaları”, **VD**, Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası, , S. 10, 345-366.

Beyazıt, Yusuf (2007), **İlginç Vakıflar**, Ankara: VGM Yayınları.

Bijişkyan, Per Minas (1969), **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası**, Çev. Hrand D. Andriasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

_____ (1998), **Pontos Tarihi-Tarihin Horona Durduğu Yer**, Çev. Hrand D. Andriasyan, İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.

Bilge, Mustafa (1976), **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul: İrfan Matbaası.

Bilgin, Mehmet (1999), “Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 6-8 Kasım (1998), Trabzon, s. 47-51.

_____ (2002), **Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan**, Trabzon: Serander Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1956), **Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayın Evi.

Binark, İsmet (1969), “Türk Dünyasının En Eski İçtimai Müessesesi Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf”, **Türk Kültürü**, S.78, 422-433.

Bostan, Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: TTK Basımevi.

Caferoğlu, Ahmet (1942), “Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Meselesi”, **VD**, S. 2, 185-195

Cin Halil, Ahmet Akgündüz (1990), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları.

Corbin, Henry (2000), **İslam Felsefesi Tarihi**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağatay, Neşet (1971)“Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, **VD**. S. 9, 39-56.

Çetintaş, Sedat (2010), “Trabzon Sanat Eserleri Raporu”, **Trabzon’un Kent Mirası, Yer-Yapı-Hafıza**, Ed. Ö. İ. Tuluk ve H. İ. Düzenli, İstanbul: Klasik Yayınları, 365-381.

Çizakça, Murat (1999), **İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.

Demir, Abdullah (2006), **Şeyhülislam Ebussuud Efendi**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2010), **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1995), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Düzdağ, Ertuğrul (2012), **Kanuni Dönemi Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1984-1986), Sad. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul: Üç Dal Neşriyat.

Eyice, Semavi (1991), Ayasofya Camii, **DİA**, C.4, 222-223.

_____ (1992), “Bedesten”, **DİA**, İstanbul: 302-303.

Ergin, Osman (1997), “Çarşı”, **İA**, C.3, İstanbul: MEB Yayınları, s. 360-362.

Edhem, Halil (2001), **Trabzon’da Osmanlı Kitâbeleri**, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Farabi (1997), **İdeal Devlet (El-Medinetü’l Fazıla)**, (Çev. Ahmet Arslan), Ankara: Vadi Yayınları.

Farabi (2012), **Tahsilü’s-Saade**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Divan Yayınları.

Faroqhi, Suraiya (2000), **Osmanlıda Kentler ve Kentliler**, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fetevay-ı Hindiyye (1985), (Çev. Mustafa Efe), C.4, Ankara: Huzur Yayınevi.

Goloğlu, Mahmut (1973), **Anadolu’nun Milli Devleti Pontos**, Ankara: Goloğlu Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip (1962), “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Karadeniz Bölgesi”, **Bellekten**, S. 26, 293-337.

Gözübenli, Beşir (2003), “İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu”, **Yeni Ümit Dergisi**, S. 60, 27-33.

Hacıfettahoğlu, İsmail (2001), “Kuruluşundan Fethine Trabzon’un Kısa Tarihi ve Fethi”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Hatemi, Hüseyin (1996), “Osmanlılarda Toprak Düzeni ve Vakıf Kurma Meselesi”, **Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür**, C.5, İstanbul: İz Yayıncılık, 201-225

Hatemi, Hüseyin (1969), **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Hunke, Sigrid (1972), **Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi**, (Çev. Servet Sezgin), İstanbul: Bedir Yayınevi.

İbn Haldun (1989), **Mukaddime**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), C. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1994), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: IRCICA Yayınları.

İnalcık, Halil (1995), “Eyalet”, **DİA**, C. 11, 548-549.

_____ (1999), “Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir”, **Cogito**, S. 19, İstanbul, 25-41.

_____ (2000), “Osmanlı Fetih Metodları”, **Söğütten İstanbul'a**, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara: İmge Kitabevi, s. 443-472.

_____ (2006), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnan, Kenan (1993), A Summary and Analysis of the Târîh-i Ebü'l-Feth (History of Conqueror) of Tursun Bey (1488), **The University of Manchester Faculty of Arts Department of Middle Eastern Studies Unpublished Ph.D. Thesis**.

_____ (1998), “Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, C.17, 160-186.

_____ (1999), Trabzon Şer'ıye Sicilleri'ne Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç Alacak İlişkileri, **İslâmiyat**, C.2, 91-109.

_____ (1999), 1831 Nolu Şer'ıye Sicili'ne Göre 17 Yüzyıl Ortaları'nda Trabzon'da Mülk Satışları, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 120, 103-124.

_____ (2001), "Trabzon'un Fethi", **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi Feth'in 540. Yılı Anısına**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 106-117.

_____ (2007), 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Ahiler ve Faaliyetleri, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, C.1, Trabzon, 203-213.

_____ (2010), Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni'', **OTAM**, C.7, Ankara, 119-134.

_____ (2012), **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Ticari Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

İpşirli, Mehmet (1991), "Avâız Vakfı", **DİA**, C.4, İstanbul, 109.

_____ (1993), "Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi", **DİA**, C.8, İstanbul, 348-349.

_____ (2006), "Osmanlı'da Vakıfların Tarihi Gelişimi", **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, S. 15, İstanbul, 61-72.

Jennings, Ronald C. (1999), "Pious Foundations in The Society and Economy of Ottoman Trabzon (1565-1640)", **Studies On Ottoman Social History in The Sixteen and Seventeenth Centuries**, İstanbul: The Isis Press, 613-665.

Karaman, Hayreddin (1999), **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Karpuz, Haşim (1983), "Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Eserleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.12, İstanbul, 95-116

_____ (1990), **Trabzon**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kayaoğlu, İsmet (1976), ‘‘Vakıfların Menşeyi Hakkında Görüşler’’, **Vakıflar Dergisi**, S.11, Ankara, 49-55
- Keskin, Yusuf Ziya (1996), ‘‘İslam’da Vakıf ve Toplum Açısından Önemi’’, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 181-192.
- Kınalızade Ali Çelebi (2007), **Ahlâk-i Alâi**, (Haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kırzıoğlu, M. Fahrettin (2001), ‘‘Turabuzon’un Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmet’in Yaya Aştığı ‘‘Bulgar Dağı’’ Neresidir, **Öncesi ve Sonrasıyla...**, 128-133.
- Kunt, İ. Metin (1978), **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kunter, Halim Baki (1938), ‘‘Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd’’, **VD**, S.1, 103-129
- Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir** (2006), 5 Cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, İsmail (1994), **Nazariyat ve Tatbikatta Para Vakıfları**, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kutluer, İlhan (2000), ‘‘İnsan’’, C.22, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 320-323.
- _____ (2003), ‘‘Medeniyet’’, C.28, **DİA**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 296-297.
- Kurnaz, Mehmet (1994), ‘‘Trabzon’da (35) Vakfa Ait Notlar’’, Trabzon Fetih Yıllığı, Ankara: Atlas Yayıncılık, 74-105.
- Kozak, İ. Erol (1994), **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Matbaası.

Köksal, Ahmet (2014), “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı’nın “Hatırat”ı ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa’nın Layihası”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.33, 343-385.

Köprülü, Bülent (1951), “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.8, 479-519.

Köprülü, M. Fuat (1942), “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **VD**, C.2, Ankara, 1-35.

_____ (1938), “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **VD**, 1938, s 1-6.

_____ (2004), **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2005), **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Köymen, Mehmet Altay (1975), “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)**, Ankara, S.4, 75-125.

Küyel, Mübahat Türker (1969), **Aristoteles ve Farabi’nin Varlık ve Düşünsel Öğretileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Lowry, Heath W. (2005), **Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Mandaville, John E. (1998), “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, Çev. Fethi Gedikli, S.5, **Türkiye Günlüğü**, Ankara, 129-144.

Muallim Cevdet (1938), “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi”, **VD**, S.1, 35-38

Muhammed Ebu Zehra (1981), **İslam’da Sosyal Dayanışma**, (Çev: Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu), İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Muhammed Hamidullah (2003), **İslam Peygamberi**, (Çev. Salih Tuğ), Ankara: Beyan Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa (1992), **Netayicü’i-l Vukuat**, (Sad. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Basımevi.

Nasireddin Tusi (2007), **Ahlak-i Nasiri**, (Çev. Anafor Gafarov-Zaur Şükürov), İstanbul: Litera Yayıncılık.

Ocak, Ahmet (2012), “Selçukluların Seleflerine Göre İslam Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **History Studies**, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 261-278.

Okumuş, Ejder (2006), “İbn-i Haldun’un Osmanlı Düşüncesine Etkisi”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, S.15, 141-185.

Orbay, Kayhan (2011), “The Imperial Waqf of Hatuniyye İn Trabzon Between 1024-75/1615-1665”, **Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri**, 441-450.

Ömer Hilmi Efendi (1977), **İthaf-ül Ahlâf Fi Ahkâm-il Evkaf**, Ankara: VGM Yayınları.

Özcan, Tahsin (1999), “Sofyalı Bali Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, İstanbul, 125-155.

_____ (1988), “Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, C.3/2, Temmuz-Aralık 1988, 107-112

_____ (2000) “İbn-i Kemal’in Para Vakıfları Risalesi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.4, İstanbul, 31-41.

_____ (2003), **Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: TTK Basımevi.

Özkaya, Eraslan (2012), **Eski Vakıf Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Özsait, Mehmet (1999), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 6-8 Kasım (1998), Trabzon, 35-45,
- Öztürk, Nazif (1995), **Elmalı M. Hamdi Gözüyle Vakıflar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1983), **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Osman (1973), **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, Ankara: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2000), **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parmaksızoğlu İsmet (2001), “Trabzon’un Fethi 21 Muharrem 866-26 Ekim 1461”, **Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Platon (2001), **Devlet**, (Çev. Canan Eyi), İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Riyazü’s-Salihin** (2013), 3 Cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ruben, Walter (1942), “Budhist Vakıfları Hakkında”, (Çev: Meliha Toprak), **VD**, S.2, 173-182
- Sahillioğlu, Halil (1989), “Akçe”, **DİA**, C. 2, İstanbul, 224-227.
- _____ (1991), “Avarız”, **DİA**, C.4, İstanbul, 108-109.
- Selçuk, Furuzan (1965), “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)”, **VD**, S.6, 21-29.
- Skirbekk Gunnar (2004); Nils Gilje, **Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, (Çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu), İstanbul: Üniversite Kitabevi.

Şakir Şevket (2001), **Trabzon Tarihi İlk Türkçe Şehir Tarihi**, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon: Atlas Yayıncılık.

Şimşek, Mehmet (1985), “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar”, **AÜİFD**, S. 27, Ankara, 207-220.

Şeker, Mehmet (2011), **Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____ (1991), **İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Şemseddin Sami (1989), **Kamus-i Türki**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Şeşen, Ramazan (1983), Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Şibil, Bayram (1985), “Vakfın Mali Bünyesi ve Kaynakları” , **II. Vakıf Haftası**, Ankara, 111-112.

Tabakaoğlu, Ahmet (2005), **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tekindağ, Şehabettin (1979), “Trabzon” , **İA**, C.12/1, İstanbul, 455-477.

_____ (1997), “Tursun Bey” , **İA**, C.12/2, Eskişehir, 122-123.

Tellioğlu, İbrahim (2004), **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler**, Trabzon: Serander Yayınları.

Tuğlacı, Pars (1985), **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul: Milliyet Yayınları

Turan, Osman (1958), **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1993), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____ (1995), **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____ (1996), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Tuluk, Ömer İskender (2010); Halil İbrahim Düzenli, **Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza**, İstanbul: Klasik Yayınları.

_____ (2010); Fulya Üstün, “Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten Mimarisindeki Yeri ve Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza**, İstanbul: Klasik Yayınları, 173-187.

Tursun Bey (1974), **Tarih-i Ebu'l Feth**, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Usta, Veysel (1999), **Anabasisiten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon**, Trabzon: Serander Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1941), “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, **Belleten**, S.5, Ankara, 281-282.

_____ (1988), **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara: TTK Basımevi.

_____ (1988), **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara: TTK Basımevi.

_____ (1988), **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları**, Ankara: TTK Basımevi.

Ülken, Hilmi Ziya (1971), “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, **VD**, S.9, Ankara, 13-39.

_____ (1998), **Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**, İstanbul: Ülken Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (1982), “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri”, **Osmanlı Araştırmaları**, 143-164.

_____ (1984), “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, **VD**, S.18, Ankara, 5-41.

_____ (1997), “Vakıf”, **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları, C.13, 153-172.

_____ (1999), “Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, **Osmanlı**, 5, 17-33.

Yegül, Fikret K. (2009), “Anadolu Su Kültürü, Türk Hamamları ve Yıkanma Geleneğinin Kökleri Ve Geleceği”, **Anadolu**, S. 35, 99-118.

Yinanç, M. Halil (1993), “Akkoyunlular”, **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları, C.1, 251-270.

Yüksel, Hasan (1998), **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, Sivas: Dilek Matbaası,

Yüksel, Murat (2000), **Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Yörükoğlu, Ömer (1985), “Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri”, **II. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 115-119.

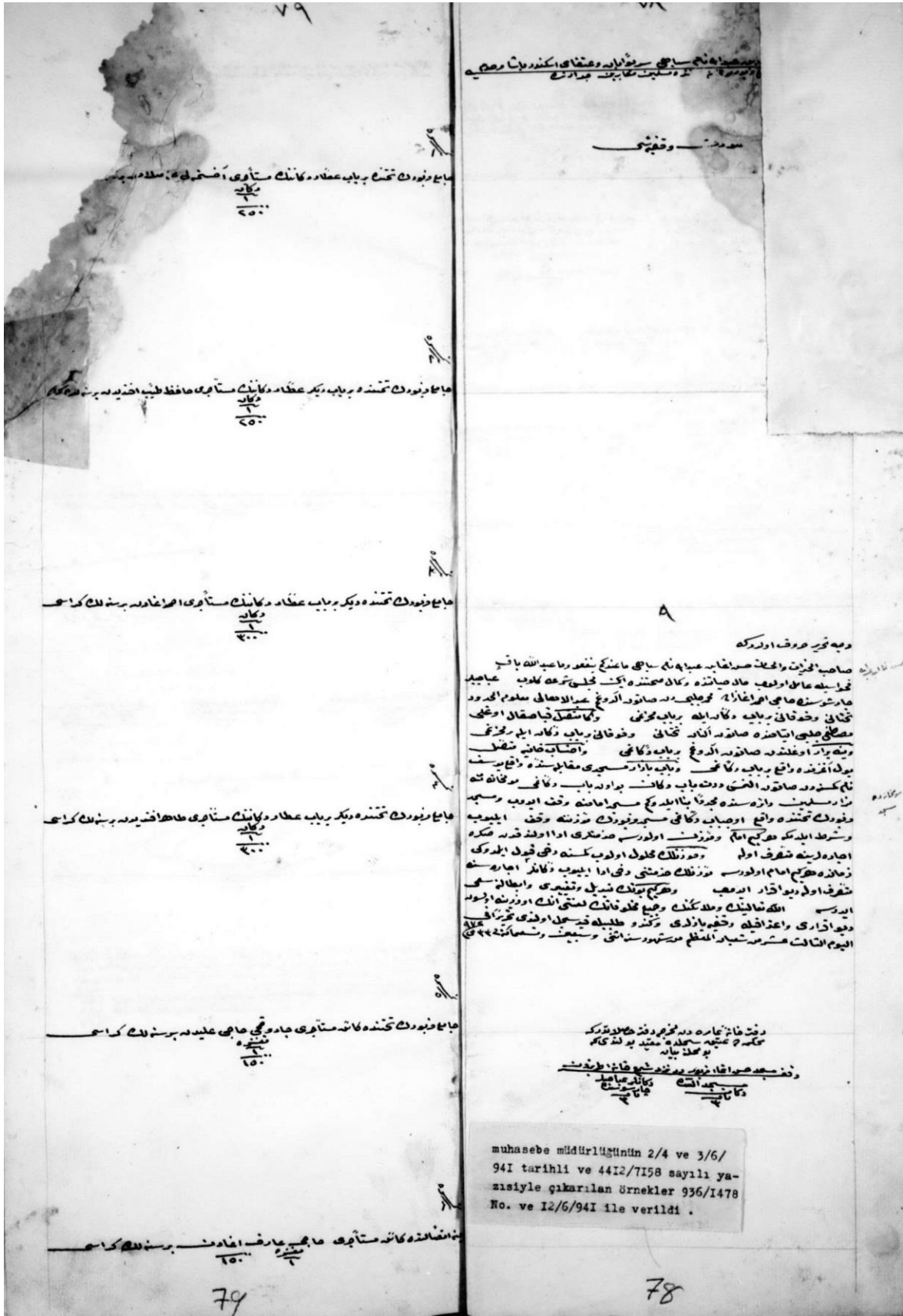
Web adresleri

<http://inalcik.com> “Halil İnalçık, Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”; Erişim tarihi: 21.03.2015.

EKLER

Ek 4. Hatuniye Vakfı'na Ait İstanbul Bayezid Cami Yanındaki Hamamın Tamiri, BOA, İE.EV., 145, s. 1

تحت غافر عرشه عليه
 عبد الرحمن بن عبد الله بن محمد
 عني غفرنا

ولایت انا طویلده قبضه طریز و بنی خاتونیه و قفدن اولوب کجه سنا بنولن سلطان باغیر
 جانی شریفی قریبده واقع لیدی ایلان معلوم لرد و هاکم تویلیسی حسین بک بن علی نایب
 سلطان مجلس شرع شریف انورده تقریر کلام ایدوب سردار باجم ایل همام نوبور قریبده
 و کائنات زقان قبوسى و هاکم قبولری تجدیده و صوفی نیه سی و کلین مستغفری و دیوارى
 محتاج اولملا اذن شرع و مال وقف مزبور ایله بنا و مرمت ایشمدراجانب شرعدن دوزینه
 و اربوب قونج و صرف اندو کم مبلغک مرتبه تحلی تجلی صحیح ایله بچین و تقویم اوتکس مطلوب
 دیدکین صوب شرعدن مولانا علی انندی ارسال و نوب اولدانی خاصه مکار لردن شهید
 علی طایب ابن خلیل و ذیل سطورده اسلهرکی سطور اولوب اینیه و سقونه و قونج اولاسلین ایل
 اوزرینه و اربوب معاینه ایلدکلرین سابق الذکر قریبده ایچ ایشقونه دن مصنوعه اولملا
 طغوز یوزیکری ایچ و قونج سکر و قیه اوچبوز درهم روغن بزبریک هر وقیه سی بیکری ایچ
 ایچ دن بیک تیش دت ایچ و طوق و قیه کونک هر وقیه سی التیش ایچ دن بیوز قونج ایچ
 و صوفی نیه سی و کلین مستغفری مرمتی و همام قبولری ایچون الواج و مسایر مشوعه و دیوار
 و قلاب و چوقچه سنه ایکی بیک سکر یوز سکن ایچ و بیکری دت کونک همام بطالیسی
 هر کونی یوز اون بر ایچ دن ایکی بیک التیش التیش دت ایچ و همام قیز درمه سی ایکی
 بیک ایچ و مار الذکر قونیه سقنک سرب عیفتنی تخمه اندر مک ایچون ابوت و نقصانی بکل
 و کائنات زقان قبوسى تجدیده و دیوارى مرمته اوچ بیک ایچ و همتا دیوار غادر و کونج
 و خاسانی بیک طغوز یوز ایچ که جمعا اون دت بیک طغوز یوز تیش سکر ایچیه تخمدن
 ایله بنا ککن و کلدردیو معمار مزبور و سب اهل و قوف بالانای جزو میرد کلرین مولانا
 مزبور مجلس تجریر بعد کلوب مجلس شرع و قونج اوزر ایزها و تقریر ایلکین ماه اولملا
 غیب الطلب کتب اولملا درخه او ایچ جادى الاولی لسه استین واربعین و الف
 حین طایب ابن خلیل
 محمد بک بن خلیل
 قفندر
 کاتب اولملا
 حسن طایب
 ابن عمر
 علی بک بن خلیل
 التوفیق
 ان شاء الله

و عمر
 محمد

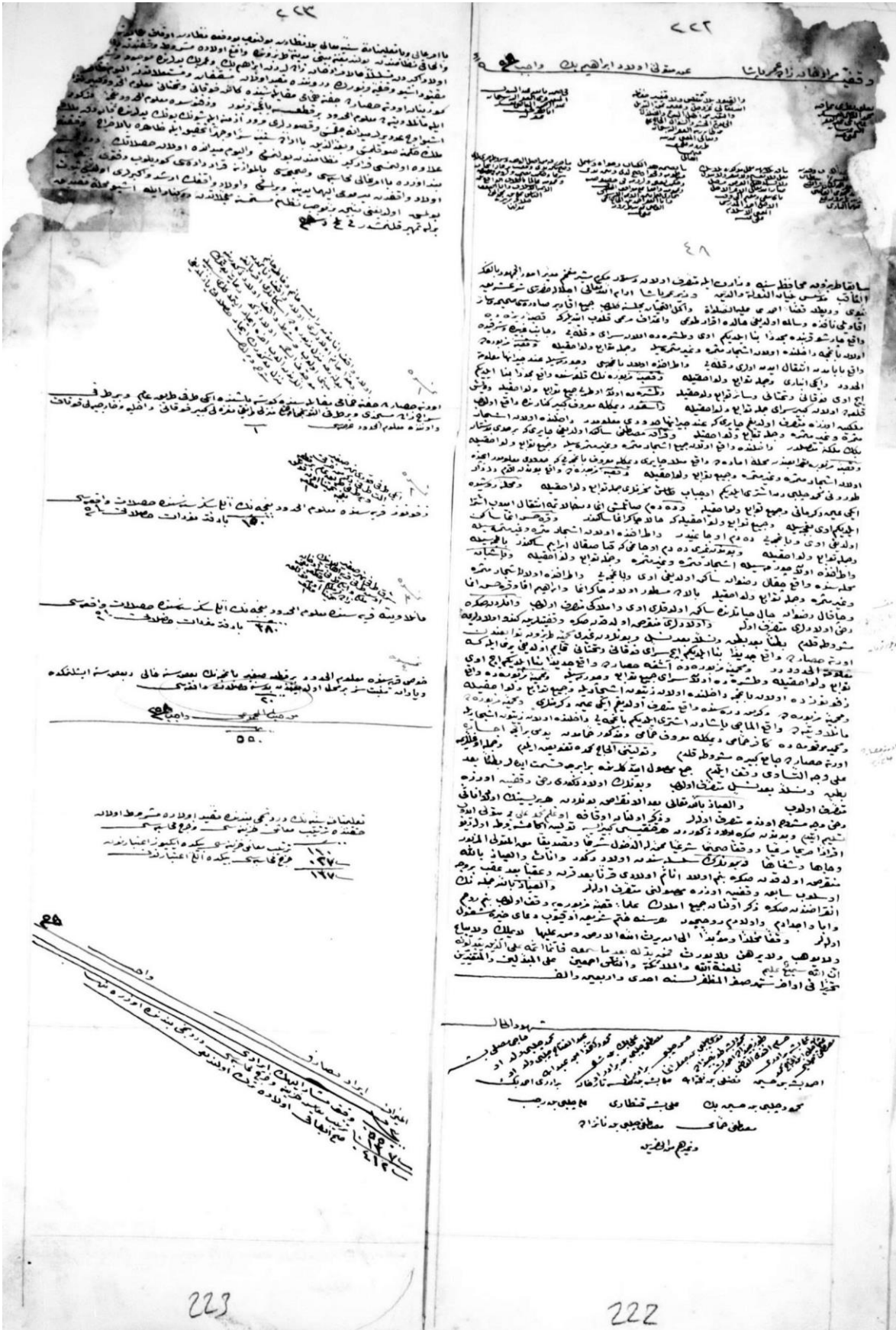
D.01450.0001.01

Ek 5. Hatuniye Vakfına Bağlı Cibayetler, MAD.d, nr. 15996, s. 1-2

Handwritten Ottoman Turkish documents, likely land deeds or tax records, arranged in two columns. Each entry includes a title (e.g., 'Mevlana', 'Mevlana'), a date (e.g., '272', '1000'), and a signature. The text is written in a cursive script. The documents are organized into two columns, with the right column containing more detailed entries and the left column containing shorter ones. The entries are numbered and dated, suggesting a chronological or administrative sequence. The right column entries often include specific details about land parcels, such as 'Mevlana' and 'Mevlana'.

MAD.d 15996

ÖZGEÇMİŞ

16.08.1976 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlkokulu Merkez Gündoğdu İlkokulu'nda, Ortaokulu Trabzon Cumhuriyet Ortaokulu'nda, lise öğrenimini de Trabzon Lisesi'nde tamamladı. 1994-1995 Eğitim-Öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 1999 yılında aynı bölümden mezun olup Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi alanında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2004 yılında "Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri (1693-1700) başlıklı yüksek lisans tezini tamamlayarak mezun oldu. 1999-2002 yılları arasında Kars'ta, 2002-2005 yılları arasında ise Trabzon'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Öğretim Görevlisi olarak atandı. 2008 yılında aynı üniversitenin Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora eğitimine başladı.

Sebahittin USTA, evli ve iki çocuk sahibi olup, yabancı dili İngilizce'dir.